istorie

ȘTEFAN ZELETIN

BURGHEZIA ROMÂNĂ

ORIGINEA ȘI ROLUL EI ISTORIC

HUMANITAS

ŞTEFAN ZELETIN (pseudonimul lui Ştefan Motăş) s-a născut în 1882 în satul Burdusaci, într-o familie de răzeşi înstăriţi. A absolvit prestigiosul liceu Gheorghe Roşca Codreanu din Bârlad (1902) şi Facultatea de Litere din Iaşi, specialitatea filozofie şi filologie clasică (1906). Între 1909 şi 1912, studiază filozofia la universităţile din Paris, Berlin, Leipzig, Erlangen şi Oxford, luându-şi doctoratul *magna cum laude* la Universitatea din Erlangen, Germania, în 1912, cu teza *Idealismul personal faţă cu idealismul absolut în filozofia engleză contemporană,* sub conducerea lui Richard Falckenberg, lucrare publicată în 1914 la Berlin.

A funcţionat ca profesor de limba germană la liceele Gheorghe Roşca Codreanu din Bârlad (1909–1920) şi Mihai Viteazul din Bucureşti (1920–1927), iar din 1927 până la moartea sa timpurie (Bucureşti, 20 iulie 1934), ca profesor universitar la Facultatea de Litere şi Filozofie a Universităţii din Iaşi, Catedra de Introducere în filozofie şi istoria filozofiei vechi şi medievale.

A colaborat la revistele: *Ideea europeană, Cronica Moldovei, Convorbiri literare, Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială, Independenţa economică, Dreptatea socială, Revista de filozofie, Plutus, Viitorul, Revista română, Viaţa românească, Revista critică, Minerva, Pasul vremii, Năzuinţa românească, Pagini agrare şi sociale, Îndreptarea, Utopia, Ţara noastră* etc.

Scrieri: *Evanghelia naturii* (Iaşi, 1915); *Din Ţara Măgarilor. Însemnări* (Bucureşti, 1916); *Sextus Empiricus, Scurtă expunere a filozofiei sceptice* (Bucureşti, 1923); *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric* (Bucureşti, 1925); *Istoria socială* (Bucureşti, 1925); *Retragerea* (Bucureşti, 1926); *Naţionalizarea şcoalei* (Bucureşti, 1926); *Neoliberalismul* (Bucureşti, 1927); *Nirvana. Gânduri despre lume şi viaţă* (Bucureşti, 1928) etc.

ȘTEFAN ZELETIN

BURGHEZIA ROMÂNĂ

ORIGINEA ȘI ROLUL EI ISTORIC

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IONUȚ BROȘTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ZELETIN, ȘTEFAN M.
Burghezia română: originea și rolul ei istoric / Ștefan Zeletin. –
Ed. a 2-a. – București: Humanitas, 2006
ISBN (10) 973-50-1274-X; ISBN (13) 978-973-50-1274-8

316.334.62(498)"1860/ 24.03.20061890"
94(498)"1860/ 24.03.20061890"

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

Prefață

Nu avem de gând să arătăm amănunțit în această prefață felul nostru de a privi problema, care ne absoarbe de atâta vreme: singur faptul că lucrarea de față cercetează rolul istoric al burgheziei române, căreia i s-a tăgăduit până acum orice rol istoric, spune deajuns în această privință.

Sunt vreo șapte decenii de când România trăiește într-o epocă de criticism, *caracteristică pentru popoarele în stare de prefacere, când prezentul nu mai place și de aceea pare că a fost mai frumos trecutul. Spiritul român are o înclinare aproape morbidă de a privi toate așezămintele României moderne ca netemeinice, nesănătoase, netrainice; scurt, de a arăta că nu se împacă nici într-o privință cu felul cum este țara noastră acum. Criticism social, criticism politic, criticism cultural — atâtea forme sub care străbate în deosebitele laturi ale vieții noastre sociale această atitudine negativă și dizolvantă, împiedicând desfășurarea normală și rodnică a activității creatoare. Românul cult al vremii noastre poate declara, la fel cu Mefistofeles din tragedie:* „eu sunt spiritul care veşnic neagă“. *Acest neajuns va dispărea odată cu cauzele care i-au dat naștere, adică cu încheierea definitivă a actualei faze de tranziție; până atunci însă el nu poate fi preîntâmpinat decât cu un singur mijloc: știința. Cercetarea științifică a dezvoltării sociale a României moderne, venind să arate* necesitatea istorică *din care și-au luat naștere așezămintele în care trăim astăzi, e menită să surpe*

rațiunea de a fi a acestui criticism. De aceea nu e exclus ca în viitorul apropiat strigătul „ştiinţă contra critică“ *să devină formula de dezvoltare a culturii române. Lucrarea de față e o sforțare în această direcție.*

Ea nu a fost începută totuși cu acest gând și scop. Studiile noastre asupra evoluției României moderne au pornit din aceeași nevoie sufletească, din care au luat ființă cercetările lui Taine asupra originilor Franței contemporane. Covârșit de evenimentele de la 1916 care ne zdruncinaseră încrederea în viitor, am simțit nevoia unei cunoașteri amănunțite a originilor societății române de astăzi, spre a căpăta putința unei orientări clare în haosul vieții noastre sociale și politice. Trebuia să aflăm, prin cercetare proprie și adâncită, de unde a venit România modernă și încotro merge. Gândul nostru era, firește, de a scrie o istorie tot critică a *evoluției noastre sociale către forma de viață modernă. Dar în cele din urmă, în cercetări urmate neîntrerupt de la 1918 înainte, am izbutit a trece peste punctul de vedere critic și a ne înălța la cel științific:* la explicarea cauzală a procesului de naştere a României moderne. *Cititorul va avea înainte, într-un număr de studii condensate după putință, două serii de fenomene: întâi, seria evoluției economiei moderne (cap. I–III), în care va afla cauzele istorice ce au dat naștere așezămintelor noastre de astăzi; apoi seria prefacerilor vechii lumi rurale (cap. IV–V), în care va cunoaște nevoile sociale, din care și-a luat naștere criticismul însuși.*

Istoricul englez J. R. Seely începe cercetările sale asupra dezvoltării Angliei moderne cu aceste cuvinte: „e o maximă la care țin mult, că istoria, păstrându-și metoda ei științifică, ar trebui să urmărească un scop practic“. Dacă cititorul ar înclina să tragă o încheiere practică din cercetările de față, socotim că aceasta nu ar putea fi decât următoarea: îndrumarea spiritului român, în toate formele sale de activitate, de la vechea sa atitudine leneșă, negativă, la o atitudine de muncă pozitivă: de la criticism *la* creaţie.

Suntem la o cotitură istorică când criticismul, care a intrat azi în mentalitatea obștească, e pe cale de a deveni o primejdie

națională. Această pornire bolnăvicioasă, de a privi cu neîncredere tot ceea ce s-a făcut și se face în societatea noastră modernă, împiedică unirea tuturor spiritelor într-o aspirație națională pozitivă. Când însă știința socială românească *va izbuti să răspândească convingerea că ceea ce s-a făcut în România modernă a izvorât din cauze determinate și a avut un rol istoric și o funcție socială determinată, vor putea înțelege și românii că, în loc de a-și pune mândria să critice ceea ce au creat alții, e mai bine să cerce a crea fiecare în sfera sa proprie de viață. Știm că nu a venit timpul operei sociologice care să aducă sinteza definitivă a evoluției sociale a României moderne: pentru aceasta lipsește în unele ținuturi și cel mai neapărat material. Până atunci, lucrarea de față se prezintă ca un început, pentru care va fi destulă cinste, dacă se va dovedi că a nimerit drumul cel drept*[1].

---

[1] *Capitolele I, II, IV și V au apărut mai întâi în* Arhiva pentru știință și reformă socială. *În lucrarea de față ele au suferit unele schimbări. Două alte lucrări, de un cuprins mai redus, vor veni mai târziu să întregească cercetările din acest volum. A doua lucrare,* Neoliberalismul, *va trage concluziile politice, iar a treia,* Naționalizarea Școalei, *va înfățișa încheierile didactice din modul nostru de a privi dezvoltarea României moderne.*

În ultimul timp polemicile împotriva lucrării de față — în măsura în care ea a apărut anterior sub formă de studii în Arhiva *— s-au înmulțit peste așteptări, toate cu aceeași tendință, de a salva de năruire vechile prejudecăți asupra formării burgheziei române. Afară de polemicile în scris, două din prelegerile ținute până acum (aprilie 1925) în ciclul din anul acesta al Institutului Social Român au fost consacrate combaterii cercetărilor noastre. Am avea deci dreptul să sperăm că atât de întinse discuții vor împrăștia deplină lumină asupra problemelor plămădirii României moderne, dacă din întâmplare ele nu s-ar abate de la unele obligații științifice elementare, ca de pildă:* a) *aceea de a pune în lumina lor reală ideile combătute, și* b) *aceea de a aduce în combaterea lor cel puțin tot atâta material documentar și tot atâta deprindere în mânuirea cercetării sociale, pe cât a adus autorul în sprijin. Se înțelege că nimeni sub soare nu poate fi scutit de greșeală. Dar pentru a duce adevărul un pas mai departe, trebuie ca discuțiile să fie îndrumate în alt spirit de cum au fost până în prezent.*

INTRODUCERE

Ce se înţelege prin burghezie. 1. Caracteristica burgheziei. *2.* Mica burghezie şi capitalismul. *3.* Concepţia libertăţii în cursul dezvoltării burgheziei.

Fazele istorice ale dezvoltării burgheziei. 4. Mercantilismul şi idealul său naţional. *5.* Liberalismul; caracterul său cosmopolit. *6.* Imperialismul şi noul său ideal naţional. *7.* Însemnătatea simţului istoric în cercetarea burgheziei.

Naşterea societăţilor burgheze. 8. Expansiunea burgheziei în regiunile înapoiate şi urmările acestui fenomen. *9.* Cercetările de până acum asupra burghezei române.

a) *Ce se înțelege prin burghezie*

1. Termenul „burghezie“[1] are azi aceeași soartă ca toate cuvintele des întrebuințate: înțelesul său devine cu atât mai vag, cu cât întrebuințarea e mai largă. Se cuvine deci, urmând un înțelept îndemn al lui Durkheim, să dăm termenului un înțeles limpede, științific, înainte de a începe cercetarea noastră[2].

---

[1] Acest termen derivă de la numele întăriturilor militare (burgus, bourg, Burg) pe care nobilimea fu silită să le ridice prin veacul X, spre a se împotrivi năvălirii dușmanilor. Din pricina siguranței pe care o ofereau aceste locuri întărite, ele deveniră centrele în jurul cărora se strânseră negustorii și meseriașii, și prin aceasta alcătuiră nucleul din care s-au dezvoltat multe din orașele moderne. Locuitorii strânși în jurul acestor puncte militare luară numele de *burgenses* (forma de obârșie a cuvântului *burghezie),* spre deosebire de locuitorii satelor, care, vedeau de munca pământului.

Cuvântul „burghezie“ (bourgeoisie) a apărut întâi în Franța, apoi în veacul XI în Țările de Jos, de unde a trecut în Germania (Henri Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris, 1910, p. 48 și *passim*. De asemenea, Karl Bücher, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen, 1898, p. 88).

[2] „Cel întâi pas al sociologului trebuie să fie de a defini lucrurile cu care se ocupă, pentru ca să se știe, și să se știe bine, despre ce este vorba.“ *Les regles de la méthode sociologique*, ed. III, p. 44.

Se înţelege prin burghezie *clasa socială care se ocupă cu valori de schimb, adică cu mărfuri;* prin aceasta ea se deosebeşte de acele clase care produc pentru satisfacerea nevoilor proprii, cum au fost multă vreme, şi în bună măsură au rămas şi astăzi, păturile agrare.

Privită de aproape, burghezia cuprinde o trinitate socială alcătuită din cei ce produc mărfurile, sau *industriaşi;* din cei ce le pun în circulaţie, sau *negustori;* şi din cei ce ajută cu mijloace băneşti atât circulaţia, cât şi producţia, adică *bancheri* sau financiari. Cum toate aceste trei categorii sociale, prin însăşi funcţia lor, ajung stăpânitoare de capitaluri, clasa burgheză poartă totodată şi numele de *clasă capitalistă*[3]. Totuşi, vom arăta mai jos că în dezvoltarea ei istorică burghezia începe cu o fază necapitalistă: atunci ea e alcătuită din mânuitori de marfă, care nu lucrează pentru a strânge capitaluri. Aceştia sunt „micii burghezi", care au avut odinioară un mare rol social.

Dezvoltarea istorică nu cunoaşte numai o *clasă* burgheză, ci şi o *societate* burgheză, creată de această pătură socială după nevoile ei proprii. Burghezia e o clasă ce mânuieşte valori de schimb. Dar pentru ca relaţiile de schimb să se poată lărgi în toate straturile sociale, întreaga orânduire socială trebuie reîntocmită după cerinţele schimbului. Care sunt aceste cerinţe?

Schimbul, prin însăşi natura sa, e o *învoială liberă,* o tocmeală şi un contract, de aceea, el nu se poate îndeplini decât în ipoteza că persoanele ce-l fac sunt libere. Astfel, oriunde apare burghezia şi cu ea schimbul, apare în mod neînlăturat şi corolarul acestuia: *libertatea.* Relaţiile de schimb sunt pretutindeni

---

[3] Cuvântul „*capital*" se crede a veni de la obiceiul primitiv de a da cu împrumut vite, sau mai bine: *capete* de vită.

Forma de obârşie a averii mişcătoare au fost vitele; stăpânitorii lor le împrumutau în schimbul unui anumit procent, constând din daruri în natură, iar mai târziu primeau înapoi acelaşi număr de *capete* de vită, pe care-l dăduseră cu împrumut. S-a născut astfel o aristocraţie agrară pastorală, alcătuită din acest soi de *capitalişti:* împrumutători de vite (Lujo Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, München, 1916, p. 17).

creatoare de raporturi libere între oameni. Herodot povesteşte că până şi la sciţi existau pieţe care se bucurau de o pace specială: oamenii umblau în ele neînarmaţi, fără ca cineva să-i supere în îndeletnicirile lor comerciale[4]. Un asemenea privilegiu, cunoscut sub numele de „pacea târgului“, a existat şi în Europa la începuturile burgheziei[5].

Se înţelege, de aici ce adâncă şi revoluţionară înrâurire trebuia să aibă clasa burgheză în evoluţia socială. Pentru a pregăti schimbului un teren de nestânjenită dezvoltare, ea a fost silită să refacă întreaga organizare socială: să desfiinţeze privilegiile şi să declare pe toţi oamenii drept persoane libere şi egale. Astfel şi-au luat fiinţă societăţile burgheze, a căror caracteristică este libertatea în toate formele de manifestare ale vieţii obşteşti. De aceea partidele burgheze, organele de luptă politică ale clasei mânuitoare de marfă, şi-au luat numele de *partide liberale,* iar ideologia burgheză este cunoscută îndeobşte sub numele de *liberalism.*

Caracteristica burgheziei este deci, din punct de vedere economic, schimbul; din punct de vedere social-politic, libertatea. Burghezia e ca o plantă, ale cărei rădăcini pornesc din relaţiile de schimb şi ale cărei ramuri se resfiră într-o atmosferă socială liberă.

2. Imboldul pentru dezvoltarea burgheziei europene a venit din Orient: ea şi-a luat fiinţă din relaţiile comerciale care s-au stabilit între Europa şi Asia cu prilejul cruciadelor. Bătrânul Orient era pe-atunci — şi încă mult timp în urmă — mai înaintat în civilizaţie decât Europa. De aceea mărfurile sale erau plătite în ţările europene cu bani sau cu metale preţioase, căci

---

[4] Vezi Franz Oppenheimer, *Der Staat* (volum din colecţia de monografii sociologice „Die Gesellschaft“, edit. de Martin Buber), Frankfurt a. M., 1907, p. 85.

[5] K. Bücher, *op. cit.*, p. 90; Henri Pirenne, *op. cit.*, p. 22; L. Brentano, *op. cit.*, p. 99.

locuitorii continentului nostru nu produceau încă destule mărfuri cu care să poată plăti produsele felurite ce soseau din Asia[6]. Dar treptat s-au pus şi europenii la muncă, au început să producă pentru schimb şi astfel a luat naştere burghezia europeană.

Aceasta a avut la început forme foarte modeste: ea se alcătuia din meseriaşi, organizaţi în bresle la oraşe. Statul burghez însuşi în această fază de dezvoltare este identic cu oraşul, întocmai ca în vechime: el nu depăşeşte zidurile orăşeneşti spre a se contopi cu naţiunea, cum s-a întâmplat mai târziu. Burghezia în această formă, „mica burghezie", care înfloreşte în oraşe libere, se caracterizează prin aceea că nu produce pentru capitalizare, adică pentru creşterea nemărginită a unei sume de bani. Ea produce de regulă atâta marfă, câtă trebuie spre a-şi acoperi din vânzarea acesteia nevoile proprii. O zicătoare din acele vremuri spune că meseria trebuie să „hrănească" omul. Mica burghezie se dezvoltă de prin veacul XI până în veacul XV; ea a apărut mai întâi, şi în formă tipică în Italia, unde oraşele libere, alcătuind state neatârnate, au dat naştere unei civilizaţii neperitoare; apoi s-a dezvoltat în Ţările de Jos, în sudul

---

[6] Portughezii, ca şi mai înainte veneţienii, plăteau în numerar cea mai mare parte din mărfurile orientale pe care le aduceau în Europa. De aceea corăbiile lor, care plecau spre Orient, aveau grijă să ia cu ele mari cantităţi de monedă (W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, vol. II, cap. X).

Tot astfel era şi în Antichitate: Imperiul roman plătea în numerar mărfurile orientale, care constau îndeosebi din obiecte de lux, mai ales mătase (M. Reinaud, *Rélations politiques et commerciales de l'empire romain avec l'Asie orientale*, pp. 208–210. Vezi, de asemenea, S. Salvioli, *Le capitalisme dans le monde antique*, Paris, 1906). S-a întâmplat atunci că Orientul, absorbind în acest chip tot numerarul din Europa, a cauzat ruina puterii de stat atât în Imperiul roman de Apus, cât şi în cel de Răsărit (Lujo Brentano „Die byzantinische Wirtschaft", în *Schmollers Jahrbuch* 41. Jahrgang, II. Heft).

Acelaşi pericol ameninţă Europa şi spre sfârşitul Evului Mediu, după ce cruciadele veniră să reînvie comerţul cu Orientul: metalele preţioase porneau în aşa cantităţi spre Orient, încât principii alarmaţi luau tot felul

Germaniei, unde Nürnberg şi Augsburg ţin locul de frunte[7]. Franţa şi Anglia au avut, de asemenea, o mică burghezie, care însă în aceste ţări nu a jucat acelaşi rol social.

Între veacul XV–XVI se îndeplineşte cea mai mare revoluţie în dezvoltarea burgheziei: naşterea capitalismului. De atunci atât principiul producţiei, cât şi organizarea socială, apucă alte căi. Micul burghez, la fel cu ţăranul, muncea numai pentru acoperirea nevoilor sale; dar noul mânuitor de marfă, *capitalistul,* pierde din vedere nevoile proprii: el munceşte pentru mărirea la infinit a unei sume de bani, a *capitalului.* Acel Moloh al omenirii moderne, în acelaşi timp însă şi piedestal al civilizaţiei şi gloriei europene — capitalismul — îşi face revoluţionara apariţie, şi cu aceasta mica burghezie dă locul burgheziei propriu-zise, clasei capitaliste[8].

---

de măsuri prohibitive, toate însă fără efect. Se părea că bătrâna Asie va prăbuşi încă o dată Europa în ruină şi barbarie, când descoperirea drumului spre India şi America dădu europenilor putinţa de a jefui în stil mare aceste continente şi a aduce metale preţioase din belşug. Aceasta salvă Europa de ruină şi aruncă temeliile unei noi forme de viaţă — aceea a capitalismului industrial — la care nu s-a putut ridica nici unul din popoarele Orientului. (În această privinţă vezi opera monumentală a lui W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, 1919, 4 vol.).

[7] Asupra micii burghezii italiene v. Julien Luchaire, *Les démocraties italiennes*, Paris, 1915; asupra celei din Ţările de Jos, admirabila lucrare, citată mai sus, a lui Henri Pirenne: *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris, 1910.

[8] W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, II, 2, p. 10. — Weber socoate (*Wirtschaftsgeschichte*, 1923, p. 303) că dorinţa de câştig nemărginit nu este o însuşire specifică erei capitaliste: asemenea idee i se pare naivă. Privită în sine, această dorinţă este universală. Şi el aminteşte aici, între altele, de Cortez şi Pizarro, jefuitorii spanioli ai Americii.

Dar se pare mai curând că este la mijloc o neînţelegere. În mod singuratec, se înţelege că pofta de câştig a existat în orice timp; dar ca însuşire generală a întregii organizaţii sociale, deci ca *fenomen social,* ea nu se găseşte decât de la naşterea capitalismului. Tendinţa de capitalizare infinită, şi în genere tendinţa spre infinit, eterna goană spre un ţel ce nu se mai realizează niciodată, fiindcă odată realizat, face să apară la orizont un altul mai mare — acesta este un fenomen specific modern european

Totodată, se petrece şi o adâncă schimbare geografică. Leagănul micii burghezii a fost sud-vestul latin al Europei — Italia, Spania, Portugalia — şi sudul Germaniei; leagănul capitalismului este nord-vestul germanic al Europei; el se naşte în Olanda, de unde radiază spre Franţa şi Anglia, iar din aceasta din urmă spre Germania şi America. Astfel, nordul barbar intră în rolul istoric pe care-l jucase până atunci sudul latin, moştenitorul nemijlocit şi reînvietorul civilizaţiei antice. Din toate ţinuturile nordice cariera cea mai strălucită în era capitalistă o are Anglia, regina mărilor şi „despotul pieţei universale“. Expansiunea engleză predomină întreaga istorie economică modernă; ea dă naştere şi statului român modern, pe temelie burgheză, cum vom arăta aici pe larg.

Pricinile acestei stranii schimbări geografice rămân încă în întuneric. S-au dat multe ipoteze, între care aceea a înrâuririi descoperirilor geografice asupra vieţii economice e cea mai cunoscută. Amintim însă aici ipoteza lui Sombart, care la întâia vedere pare paradoxală, dar pe care autorul ei se sileşte să o dovedească în mod amănunţit[9].

După acest autor, strămutarea vieţii economice are drept pricină peregrinarea evreilor din sudul spre nordul Europei. În adevăr, se ştie că prin veacurile XV şi XVI, adică tocmai în epoca de naştere a capitalismului, oraşele mici burgheze au alungat din sânul lor pe necredincioşi. Aşa au făcut deopotrivă Spania, Portugalia, oraşele italiene şi germane. Singură Spania a alungat vreo nouă sute de mii de evrei şi cam tot atâţia mauri, toţi făcând parte din clasa burgheză. Plecând din aceste locuri, împreună cu însemnatele lor averi, evreii au dus prosperitatea econo-

---

şi apare de la Renaştere, adică de la înfiriparea capitalismului. Asemenea alergare spre infinit, împotriva căreia se revoltă în accente lirice sufletul lui Rathenau, dă pecetea proprie civilizaţiei noastre europene: ea alcătuieşte deopotrivă gloria şi mizeria acestei civilizaţii, punând-o în izbitor contrast cu civilizaţia orientală, care e altoită pe bază agrară şi de aceea are ca însuşire specifică odihna, contemplaţia.

[9] În opera: *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, Leipzig, 1911.

mică din sudul spre nordul european. În această lumină, evreii apar ca întemeietorii erei capitaliste şi pionierii civilizaţiei moderne. Plin de admiraţie, Sombart exclamă: „Ca soarele trece Israel peste Europa: unde el ajunge, acolo ţâşneşte viaţă nouă; de unde el pleacă, acolo putrezeşte tot ceea ce înflorise până atunci"[10].

Această ipoteză are însemnătate şi pentru noi. Originile burgheziei române sunt strâns legate de activitatea economică a evreilor: cămătăria evreiască este aceea care a desfiinţat vechea noastră boierime şi odată cu ea vechea orânduire socială, pregătind astfel trecerea la actuala organizare modernă. Despre aceasta însă mai mult la locul cuvenit.

În cercetarea de faţă nu ne ocupăm cu mica burghezie română, ci numai cu dezvoltarea clasei noastre capitaliste. Mica burghezie face parte din vechiul regim; scopul nostru este însă de a urmări procesul de naştere a României moderne, şi acesta se înfăptuieşte sub înrâurirea exclusivă a capitalismului.

3. Paralel cu înaintarea burgheziei de la faza breslelor, care lucrează pentru trebuinţele personale, la faza producerii pentru capitalizare, se înfăptuieşte şi o evoluţie a ideii de libertate.

Schimbul creează raporturi libere oriunde pătrunde; dar se înţelege că tocmai din această pricină sfera libertăţii nu depăşeşte raza de influenţă a schimbului. Astfel, în epoca de dezvoltare a micii burghezii, libertatea rămâne ţărmurită între zidurile oraşelor: ea e înţeleasă atunci ca un privilegiu, anume ca un *privilegiu de grup*. Asemenea grupare privilegiată este, înainte de

---

[10] *Die Juden*, p. 15. În această privinţă Weber pare mai aproape de adevăr, când atribuie evreilor o îndemânare specială numai în mânuirea formelor inferioare şi destructive ale capitalismului. Între creatorii capitalismului constructiv, raţional, arată Weber, nu se găseşte nici un evreu. Aceasta lămureşte şi întâmpinarea cea mai serioasă pe care o face acestei teorii Brentano *(Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, pp. 165–166) cum că Rusia şi Polonia, care au o atât de bogată populaţie evreiască, n-au jucat totuşi nici un rol în dezvoltarea capitalismului.

toate, atotputernica breaslă, apoi întreaga comunitate unde se află breslele: oraşul. Mica burghezie nu s-a putut ridica până la ideea *libertăţii individuale*, ca bun obştesc şi drept natural al oricărei făpturi umane. De aceea, în această fază a burgheziei ţărănimea duce înainte jugul robiei, iar în imensa masă rurală iobagă, oraşele alcătuiesc mici oaze libere, ca nişte insule ale fericiţilor. „Aerul de oraş dă libertate“, zice proverbul medieval[11].

Abia cu naşterea capitalismului leapădă libertatea caracterul de privilegiu, devine un drept al omenirii întregi şi aruncă temelia democraţiei moderne. Era şi firesc. Căci influenţa capitalismului trece zidurile oraşelor, se revarsă în întreg cuprinsul naţiunii şi de aici pe întreaga faţă a globului. Şi în orice colţ al pământului, capitalismul duce cu sine aceeaşi evanghelie a libertăţii şi umanităţii, născută din nevoile schimbului.

La aceasta se adaugă de astă dată şi nevoile noului mod de producere. Micul burghez era proprietarul mijloacelor de producţie: el lucra singur, cu uneltele sale şi cu materialul propriu; de aceea îşi putea îngădui să nesocotească libertatea altora. Dar capitalistul lucrează cu muncitori liberi, cu „proletari“, ce-şi vând puterea de muncă[12]. Aici munca şi capitalul se despărţesc — „divorţează“ — şi apar ca doi factori deosebiţi, dacă nu chiar ca duşmani. Astfel capitalistul, dacă vrea să aibă muncitori liberi, trebuie să desfiinţeze iobăgia şi să creeze raporturi libere. Ceea ce şi face.

Mijlocul consfinţit de istorie, prin care burghezia înfăptuieşte libertatea, este lupta sângeroasă împotriva forţelor ce o sugrumă: *revoluţia*. Situaţia micii burghezii era mult mai uşoară, căci ea nu cerea libertate decât pentru ea însăşi. De aceea, pe lângă vărsarea de sânge ea avea şi un mijloc mai comod de a atinge

---

[11] Henri Pirenne, *op. cit.*, p. 34 şi passim. Julien Luchaire, *op. cit.*, p. 182 şi urm.

[12] „În organizarea capitalistă producţia se caracterizează prin aceea că nu produce decât marfă; acest caracter decurge... din faptul că aici munca însăşi apare ca o marfă, muncitorul vânzându-şi munca sa.“ K. Marx, *Le Capital* (trad. J. Borchardt et H. Vanderrydt), 1900, vol. II, p. 180.

acest scop: anume, oraşele mici burgheze cumpărau de la regi un document — o „charta" — care le garanta privilegiul libertăţii. Îndeosebi oraşele engleze s-au slujit de acest mijloc paşnic, pe când cele franceze au susţinut sângeroase lupte împotriva principilor, spre a-şi asigura libertăţile. Oraşele italiene, care s-au dezvoltat înainte de întărirea nobilimii feudale, şi-au impus privilegiile fără luptă şi fără bani.

De la naşterea capitalismului situaţia se schimbă cu desăvârşire: de astă dată burghezia nu mai cerea libertate pentru ea singură, ci pentru toată lumea; ea nu mai lupta în numele ei propriu, ci în acela al omenirii îngenunchiate, pe care-o chema la viaţă liberă. Astfel începe era revoluţiilor burgheze, o eră de idealism umanitar, de optimism social şi idealism fără margini. Părea că mai înainte omenirea vegetase şi abia atunci începea să se redeştepte la viaţă. Nu mai era vorba atunci de a restrânge autoritatea principilor, dobândind privilegii liberale pentru câteva oraşe, ci de a sfărma orice privilegii, întronând regimul libertăţii universale. Începutul acestei ere revoluţionare l-a făcut burghezia engleză în anul 1688, dar răsunetul acestei mişcări n-a trecut dincolo de hotarele Angliei. Abia revoluţia burgheziei franceze din anul 1789 veni să zguduie lumea, dând priveliştea unei încercări de a sfărma orice urmă a trecutului iobag, spre a clădi pe ruinele sale o lume cu totul nouă. A urmat apoi cariera strălucită a marelui fiu al revoluţiei, Napoleon, căruia i-a fost dat să poarte în întreaga Europă evanghelia libertăţilor burgheze.

Prin zgomotoasa ei mişcare, burghezia franceză, deşi mai întârziată ca sora ei engleză, deşi vestea lumii o evanghelie pe care o învăţase ea însăşi dincolo de Canal, s-a impus totuşi ca avangarda întregii burghezii europene. Parisul deveni centrul revoluţionar de unde Europa subjugată se deprinse a aştepta semnalul mişcării de libertate. Şi în adevăr, după o întreagă serie de convulsiuni, care umplu întâia jumătate a veacului XIX, Oraşul-lumină scapără din nou în anul 1848 scânteia care aprinde toată Europa, până la hotarele Rusiei.

Cu anul 1848 intrăm şi în Principatele Române, unde suntem martori la cea dintâi manifestare a principiilor umanitare burgheze. Tineri români, care-şi făcuseră studiile la Paris, unde învăţaseră Codul Napoleon, veniră să predice şi în România *„respect pentru persoane, respect pentru proprietate"* şi celelalte articole de credinţă ale catehismului burghez. Nu e deci de mirare că cercetătorii noştri au crezut a descoperi originea burgheziei române în influenţa ideilor liberale din Apus. Decât, am arătat că aceste idei au un anumit substrat economic, anume relaţiile de schimb: unde acest teren lipseşte, *ele* nu pot prinde rădăcini. De aceea ideile liberale revoluţionare din Franţa nu ar fi avut vreun răsunet la noi, dacă terenul pentru sădirea lor nu ar fi fost pregătit mai dinainte printr-o *revoluţie de fapt*: trecerea economiei noastre naţionale în faza schimbului, sub influenţa capitalismului străin. Dar această revoluţie economică, premergătoarea revoluţiei politice, nu a fost pricinuită de Franţa, a cărei expansiune spre gurile Dunării a fost destul de modestă, ci de înaintaşa ei pe piaţa lumii: Anglia. Naşterea burgheziei române se datoreşte expansiunii capitalismului englez, şi în această direcţie vom îndruma cercetările de faţă.

b) *Fazele istorice ale evoluţiei burgheziei*

4. Burghezia străbate trei faze deosebite, după fazele de dezvoltare ale capitalismului însuşi. Am vorbit de o trinitate capitalistă, alcătuită din capitalul comercial, capitalul industrial şi capitalul financiar. În evoluţia istorică înfloreşte mai întâi comerţul, apoi se dezvoltă în mod mai anevoios industria, pe când capitalismul financiar îşi arată toată forţa economică abia în vremea noastră[13]. Fiecare din aceste forme succesive ale

---

[13] Vorbim aici numai de formele de seamă ale capitalismului, care izbutesc să-şi creeze şi forme corespunzătoare de organizare socială. Evoluţia de fapt a capitalismului este însă ceva mai bogată; aici, paralel cu comerţul, înfloreşte camăta; din lupta cu aceasta din urmă iau naştere

capitalului dă şi un caracter deosebit clasei care-l mânuieşte, şi prin aceasta întregii orânduiri sociale. Predominarea capitalismului comercial dă naştere fazei *mercantiliste* a burgheziei; predominarea capitalului industrial aduce era *liberalismului;* iar vremea noastră, în care capitalismul de bancă stă să absoarbă ambele forme de mai înainte ale capitalului, alcătuieşte faza *imperialismului*. O privire scurtă asupra acestor trei faze de evoluţie ale burgheziei ne va da un preţios sprijin pentru cercetarea evoluţiei burgheziei noastre proprii.

Mercantilismul e faza de formare a burgheziei. El stă sub influenţa comerţului, fiindcă naşterea unei burghezii indigene se datoreşte comerţului cu o ţară străină mai dezvoltată. România însăși nu face abatere de la această regulă; burghezia noastră ia fiinţă tot din relaţiile de comerţ în care ne-a atras burghezia străină, anume cea engleză. De aceea ţara noastră începe dezvoltarea ei burgheză, de asemenea, cu o fază mercantilistă, pe care o cercetăm amănunţit în lucrarea de faţă.

Caracteristica acestei prime faze de dezvoltare a burgheziei este: *tutela energică a puterii de stat asupra vieții economice îndeosebi și a întregii vieți sociale în genere.* În perioada ei de formaţie, burghezia încă slabă are nevoie de un sprijin, pe care-l găseşte în puterea centrală de stat. Astfel statul are atunci menirea istorică de a face „educaţia" burgheziei. Spre a da avânt comerţului, deţinătorii puterii de stat creează un întreg sistem de căi de comunicaţie, prin care leagă oraşele cu satele; distrug orice bariere lăuntrice şi desfiinţează orice regionalism economic şi politic, unificând astfel viaţa socială naţională într-un tot omogen. De aceea mercantilismul este creatorul statelor moderne naţionale; centralizatoare, unitare şi omogene. Spre a întemeia o industrie indigenă, puterea de stat ridică la graniţele

---

băncile, apoi se dezvoltă industria. Târziu, abia pe la sfârşitul veacului XIX, izbuteşte capitalul de bancă să-şi subordoneze atât industria cât şi comerţul, devenind astfel ceea ce numim *capital financiar.* Aceasta se va vedea pe larg în corpul lucrării.

țării stavile împotriva produselor industriei străine mai înaintate, punând taxe vamale protectoare sau chiar prohibitive și acordând înlesniri de tot felul industriașilor indigeni. Prin aceasta mercantilismul creează neatârnarea economică a națiunilor, temelia neapărată a unei adevărate neatârnări politice.

Așadar, faza mercantilistă e deopotrivă faza de plămădire a burgheziei, ca și a statelor moderne naționale: *aceste două procese se contopesc în realitate în unul singur*[14]. De aceea mercantilismul are înainte de toate un caracter național; el își găsește expresia în acel ideal care însuflețește orice popor la începutul dezvoltării sale burgheze: întâi, unirea tuturor grupurilor naționale în același stat; apoi, năzuința acestuia de a trăi prin propriile sale puteri. Idealul mercantilist e statul modern național și neatârnat. Același ideal a însuflețit și însuflețește încă România în actuala ei fază de dezvoltare.

Mercantilismul european se dezvoltă de prin veacul XVI până pe la jumătatea veacului XIX; epoca sa de înflorire e însă veacul XVII. România, fiind abia în prezent în faza mercantilistă, are în fața ei aceleași probleme și cearcă să le rezolve cu aceleași mijloace, ca și statele europene prin veacurile XVI–XVII.

5. De la predominarea comerțului evoluția burgheziei înaintează către faza de predominare a industriei, și cu aceasta pătura burgheză a industriașilor capătă rolul hotărâtor în viața socială, pe care o și refac conform cu trebuințele lor proprii: ei rup cu tradiția mercantilistă și inaugurează pe ruinele ei o nouă eră: aceea a liberalismului.

Care e caracteristica acestei ere noi? Ea trebuie înțeleasă ca antipodul mercantilismului. Pe când în faza mercantilistă

---

[14] „Orice istorie a începuturilor capitalismului este totodată o istorie a formării statelor." W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, vol. II, 2, p. 910. Asupra mercantilismului politic, aceeași operă, vol. I, 1; asupra mercantilismului ca teorie, vol. II, 2.

burghezia, încă minoră, cerea ocrotirea puterii de stat, acum, după ce industria ajunge la deplină maturitate, clasa burgheză respinge cu hotărâre amestecul statului în treburile economice, îi impune să lase deplina libertate industriei şi comerţului şi să nu se îngrijească decât de administraţie. În vreme ce mercantilismul aşteaptă prosperitatea economică de la energia şi iniţiativa puterii centrale, liberalismul o aşteaptă de la iniţiativa şi stăruinţa indivizilor; cel dintâi nu ştia nimic despre libertatea individuală şi se călăuzea în măsurile sale de un singur lucru: interesele naţiunii ca tot; cel din urmă, în schimb, nu recunoaşte nici stat, nici raţiune şi, în genere, nici o realitate care ar sta deasupra realităţii individului, tinzând să-i îngrădească libertatea: liberalismul şterge deosebirile naţionale, neagă puterea de stat şi pulverizează întreaga omenire în indivizi, singurele realităţi pe care le cunoaşte şi de la a căror iniţiativă aşteaptă propăşirea socială. Ideologia liberală e individualistă, umanitaristă şi cosmopolită; ea ridică „individul împotriva statului" ca antiteze neîmpăcate, cere celui din urmă să se mărginească la rolul şters de „poliţist" sau „somnambul" şi să lase toată libertatea celui dintâi[15].

Liberalismul, ca şi concepţia libertăţii individuale pe care el o întemeiază, e de natură curat modernă: antichitatea nu s-a putut ridica decât până la capitalismul comercial, de aceea n-a trecut peste concepţia mercantilistă a vieţii de stat[16]. El s-a impus întâi în Anglia în anul 1846, prin desfiinţarea taxelor pe

[15] Liberalismul în ambele sale forme de seamă, economică şi sociologică, e de obârşie engleză; reprezentanţii săi clasici, în economia politică Adam Smith, în sociologie Herbert Spencer, sunt englezi. *Astăzi el aparţine istoriei.* Burgheziile înaintate au ieşit din această fază, iar cele întârziate sar peste dânsa.

[16] Lumea veche nu a cunoscut libertatea în înţeles modern: ea n-a putut concepe o mărginire a autorităţii statului în folosul indivizilor. Cetatea antică — statul de atunci — pleacă de la vederea că puterea centrală poate şi are dreptul să modeleze viaţa socială aşa cum crede de cuviinţă. Statul trece ca omnipotent, indivizii nu cântăresc nimic. „Este

importul grâului (*corn-laws*) şi acordarea libertăţii comerţului[17]; apoi, după pilda Angliei, în Franţa (1860), în Prusia (1862) şi în celelalte state germane[18]. Dar pe când liberalismul englez a înfruntat până în prezent toate furtunile, cel de pe continent şi-a dat obştescul sfârşit.

Alături de caracterul său cosmopolit, asupra căruia a stăruit List, ceea ce izbeşte mai mult la liberalism e anarhismul de stat. E aici mai mult nevoia de a reacţiona împotriva tiraniei puterii centrale, care caracterizează faza mercantilistă. De aceea liberalismul strămută axa vieţii de stat de la centru la periferie: el ia suveranitatea din mâinile puterii centrale şi o acordă indivizilor, poporului. Democraţia modernă s-a născut ca expresie politică a liberalismului economic. În vremurile noastre însă, viaţa economică a luat o formă diametral opusă liberalismului şi înrudită mai mult cu mercantilismul: anume, forma de organizare socială sub înrâurirea unei puteri centrale. Să vedem şi această noua formă de dezvoltare a burgheziei.

6. Capitalismul, zice Tönnies, a fost descoperit pentru ştiinţă de Marx. Decât, acest gânditor întemeiază cercetările sale pe faza liberală a capitalismului, aşa cum o avea în faţa sa în Anglia. De aceea doctrina lui Marx respiră acelaşi anarhism

---

o ciudată eroare, între erorile omeneşti, de a fi crezut că în cetăţile vechi omul se bucura de libertate. El nu avea nici chiar ideea de libertate. El nu credea că ar putea să existe drept faţă de cetate şi zeii ei.“ Fustel de Coulanges, *La cité antique*, 1900, p. 269. De asemenea, R. v. Pöhlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, ed. II, v. I, p. 146 şi urm.

[17] Justin Mc. Carthy, *A history of our own times*, I, p. 244. Agitaţia pentru libertatea comerţului a avut centrul în oraşul Manchester; de aceea liberalismul economic poartă şi numele de „manchesterianism“. Manchester este pentru liberalism „ceea ce e Ierusalim pentru creştinism şi Mecca pentru mahomedanism“. Max Schippel, *Grundzüge der Handelspolitik*, Berlin, 1902, p. 41.

[18] Max Schippel, *op. cit.*, pp. 170–174. Vorbim aici de începuturile liberalismului ca politică economică; liberalismul ca doctrină este însă mult mai vechi.

de stat, aceeaşi neîncredere în puterea centrală, ca şi în genere ideologia liberală[19]. Cu câţiva ani însă înainte de moartea întemeietorului socialismului ştiinţific, burghezia europeană intrase într-o nouă fază de evoluţie, a cărei deplină dezvoltare nu i-a fost dat s-o cunoască. Această nouă formă de dezvoltare a burgheziei poartă numele de *imperialism* şi temelia ei economică e capitalul financiar. Cercetarea amănunţită a acestui ţinut a întreprins-o R. Hilferding, el însuşi elev al lui Marx[20].

Ce este *capitalul financiar*, care e noua ordine economico-socială şi noua ideologie cărora el le dă naştere?

Prin capital financiar Hilferding înţelege capitalul de bancă, care a ajuns în măsură să finanţeze atât industria cât şi comerţul; în acest chip el subjugă deopotrivă producţia ca şi circulaţia, absorbind în sine ambele forme de mai înainte ale capitalului: cel industrial şi cel comercial[21]. Capitalul de bancă rămâne astfel forma unică a capitalului, despotul pieţei, dominând întreaga dezvoltare economică. Ajuns atotputernic regulator al vieţii economice, el o îndrumează treptat după nevoile sale: impune închiderea graniţelor — ca şi în faza mercantilistă — împotriva produselor din afară, pune stăpânire exclusivă pe

[19] Astfel ajunge Marx la o judecare a statului, care în unele privinţe coincide cu aceea a liberalismului englez de pe la finele veacului XVIII şi cu aceea a anarhismului individualist, deşi motivele de la care pleacă acestea sunt de altă natură. Statul e pentru Marx, ca şi pentru acei liberali, o „instituţie de silnicie“, „care dăunează libertăţii“. Heinrich Cunow, *Die Marxistische Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, Berlin, 1920, vol. I, p. 309.

[20] În opera *Das Finanzkapital* (vol. III din colecţia *Marx-Studien*, editată de Max Adler şi Rudolf Hilferding), Wien, 1910. Opera lui Hilferding este, de la întâiul volum al operei fundamentale a lui Marx, singura creaţie reală pe care a produs-o literatura socialistă. Sosise şi timpul. Căci de la începutul erei imperialiste, opera lui Marx, ieşită din atmosfera liberalismului, trebuia să fie simţită din ce în ce mai mult ca un produs al unei perioade istorice apuse şi în nepotrivire tot mai vădită cu faza istorică de dezvoltare a capitalismului în care ne aflăm astăzi. Analiza acesteia din urmă e tocmai ceea ce întreprinde Hilferding în celebra sa operă.

[21] R. Hilferding, *op. cit.*, p. 283.

piaţa internă, iar aici întreprinde o operă de grandioasă organizare: el sileşte diferitele industrii, pe care le finanţează, să se carteleze — ca să nu se ruineze între ele –, să înlăture negoţul şi să vină în atingere directă cu publicul consumator, spre a-şi cumpăni producţia după nevoile interne[22]. Prisosul de mărfuri sau de capital neîntrebuinţat îl varsă peste hotare; de aceea capitalul financiar devine în politica externă agresiv şi caută mereu sfere de influenţă[23].

Un nou ideal naţional îşi ia naştere în această fază imperialistă a burgheziei, caracterizată prin supremaţia economică şi politică a marilor financiari. Acum individul apare iarăşi ca simplă celulă a naţiunii, punându-şi viaţa în slujba năzuinţelor totului social. Dar de astă dată naţiunea proprie nu se mai înfăţişează ca o simplă naţiune între altele, căutându-şi un loc sub soare alături de celelalte, cărora le recunoaşte acelaşi drept la viaţă autonomă. Acum naţiunea proprie apare ca cea mai bine organizată, cea mai cultă, ca „naţiunea aleasă“, indicată prin superioritatea culturii ei ca să supună, să organizeze şi să civilizeze întreaga lume. Celelalte naţiuni sunt coborâte la un nivel de însemnătate secundară. Acesta este idealul naţional imperialist[24].

Burghezia germană a intrat cea dintâi pe calea imperialismului în anul 1879, reintroducând barierele de la graniţă împotriva produselor străine. Pe urma ei a păşit apoi Austro-Ungaria şi Franţa; America n-a trecut niciodată printr-o fază liberală. Faţă de aceste ţări, îndeosebi de America şi Germania, burghezia engleză încă liberală reprezintă, după Hilferding, o formă înapoiată de capitalism, iar liberul schimb apare acestui autor ca o politică reacţionară, care nu mai corespunde tendinţelor actuale ale evoluţiei burgheziei[25].

---

[22] *Op. cit.*, p. 260 şi urm.

[23] *Op. cit.*, cap. XXII.

[24] *Op. cit.*, pp. 426–429: o admirabilă expunere a ideologiei imperialiste.

[25] *Op. cit.*, pp. 380–381; de asemenea, p. 231, notă.

Cercetările lui Hilferding aduc o constatare preţioasă pentru înţelegerea propriei noastre burghezii. Acest scriitor arată că e în natura burgheziilor întârziate de a sări peste faza liberală şi a înainta de-a dreptul de la mercantilism la imperialism. Aşa au făcut atât America, cât şi Germania: aici plămădirea producţiei a mers mână în mână cu organizarea ei. Ne vom ocupa cu acest fenomen în legătură cu cercetarea clasei noastre burgheze, care prezintă acelaşi fel de dezvoltare.

7. Cele trei faze de evoluţie a capitalismului au însuşirile lor proprii, de aceea nu se poate înţelege dezvoltarea uneia, după normele dezvoltării alteia: fiecare trebuie cercetată în sine şi lămurită după caracterul ei deosebit. Dar tocmai aceasta e greşeala care se face de *obicei* în studiul burgheziei şi s-a făcut *totdeauna* în studiul burgheziei române. Ceea ce s-a petrecut până în prezent cu istoria burgheziei noastre sfidează închipuirea. S-a încercat a se înţelege *naşterea* societăţii române moderne, care în chip firesc are un caracter mercantilist, în analogie cu *starea actuală* a burgheziei europene, care a trecut de mult la faza liberală, pe alocuri la cea imperialistă. Şi încheierile sunt de tot interesante. Dăm câteva pilde.

Orice burghezie şi-a început dezvoltarea cu ajutorul străinilor, de care s-a putut lipsi numai cu timpul, după ce în decurs de veacuri şi-a făcut educaţia economică la şcoala lor. Se înţelege că şi ţara noastră a început dezvoltarea burgheză la fel. De aici s-a dedus însă că românii sunt un popor nedestoinic de viaţă economică modernă, bun numai pentru birocraţie, şi că încercarea lor de a-şi moderniza viaţa socială nu a avut alt sfârşit decât acela de a-i pune în robia străinilor!

Orice popor a început să-şi clădească edificiul social burghez cu capital străin; alcătuirea unui capitalism propriu a fost o faptă treptată, târzie şi anevoioasă. Românii au făcut acelaşi lucru: ei au recurs cu prisosinţă în perioada de regenerare naţională la creditul străinătăţii. De aici s-a încheiat însă că e un păcat naţional al poporului nostru de a cheltui mai mult decât produce şi a trăi pe datorie!

Orice burghezie intră în viață printr-o energică tutelă a puterii de stat; aceasta, cum am zis, urmărește scopul de a face educația economică a națiunii, îndeosebi a țărănimii, pătura socială care de regulă trebuie deprinsă cu forța la muncă uniformă și disciplinată. Românii, în chip firesc, au făcut același lucru: ei se află încă sub tutela puterii centrale. Din aceasta s-a dedus însă că noi suntem un popor nedestoinic de inițiativă, așteptând a fi îndreptați la orice pas de către puterea de stat.

Am putea lungi această listă de curiozități sociologice; dar cele zise ajung spre a da o idee în ce măsură această metodă neistorică, care de la Junimea înainte a devenit modă, a desfigurat până la caricatură societatea română modernă. Certați cu simțul istoric, nedestoinici a se coborî până la începuturile burgheziei în genere, acești oameni au prefăcut lipsurile neînlăturate ale începuturilor burgheziei noastre în tot atâtea păcate naționale ale poporului român și pretinse dovezi de inferioritate față de popoarele apusene. Așa a luat naștere acea mentalitate bolnavă de a găsi bun tot ceea ce au făcut străinii și a desconsidera rodul muncii noastre proprii. Sfârșitul firesc al unei asemenea atitudini trebuia să fie zdruncinarea încrederii generațiilor noastre tinere în puterea de viață a poporului român.

Cea mai mare victorie va sărbători-o cultura română abia atunci când își va însuși destul simț istoric, spre a nu mai pune în seama poporului nostru lipsuri pe care el nu le are, ci a explica asemenea lipsuri drept ceea ce sunt: neajunsuri firești ale începuturilor oricărei burghezii, de care a avut să sufere orice neam când se afla în faza noastră de dezvoltare.

c) *Nașterea societăților burgheze*

8. Procesul de dezvoltare a burgheziei seamănă unui cerc, care se lărgește mereu, cuprinzând înăuntru ținuturi din ce în ce mai întinse. La început, ca mică burghezie, sfera ei de activitate era țărmurită în marginile orașelor, care în acest chip deveniră centre de libertate și civilizație în mijlocul barbariei rurale

medievale. E cunoscută, îndeosebi, însemnătatea culturală a orașelor italiene și flamande, care au fost leagănul celei mai vechi mici burghezii. Cu nașterea capitalismului sfera de influență a burgheziei se lărgește; dintre zidurile vechi, ce o despărțeau de restul lumii, ea se revarsă la sate, le liberează de iobăgie, le organizează la fel cu orașele, distruge orice provincialism, aruncând astfel temeliile statelor moderne. Orașele medievale au fost opera micii burghezii, statele naționale moderne sunt opera burgheziei în faza de tinerețe a capitalismului. Luptele de unitate națională înfățișează expansiunea burgheziei de la orașe în întreg cuprinsul, unde locuiesc frați de același neam.

Dar se înțelege că expansiunea burgheziei nu putea să facă popas la marginile națiunii, cum odinioară nu putuse poposi nici la zidurile orașelor. Nesfârșite râuri de marfă, ce nu mai găseau cumpărători pe piețele interne, începură să se reverse dincolo de hotarele naționale, invadând țările agricole înapoiate și străbătând în colțurile cele mai îndepărtate ale pământului. Pentru burghezie nu au existat și nu există ziduri chinezești; în imperiul fiilor soarelui, cu civilizația lor milenară, acum apar zorile erei capitaliste. Pretutindeni burghezia, odată cu mărfurile ei, duce și urmările neînlăturate ale schimbului: ideile de libertate, egalitate și umanitate, care ajută popoarele să iasă din vechile raporturi de iobăgie și să se ridice la viață modernă. Se înțelege că nici țara noastră nu se putea feri de această înrâurire a burgheziei străine: ea a trebuit să sufere pe teritoriul ei invazia mărfurilor străine și să vadă născându-se urmările ei juridice, politice, culturale. Astfel a pornit procesul de dezvoltare a burgheziei române și a statului român modern, pe care-l vom cerceta în lucrarea de față.

În expansiunea ei burghezia străbate de regulă două faze. Când invadează un ținut nou, încă neatins de vârtejul vieții moderne, ea-l smulge din repausul său secular, silindu-l a intra în relații de comerț tot mai largi. În același timp, ea-i dăruiește instituțiile moderne, fără care nu e cu putință o înflorire a comerțului. Dacă poporul care suferă această revoluție socială

nu e înzestrat cu destulă putere de adaptare, el poate să sucombe sub această zguduire: odată cu vechile sale forme de viaţă, apune şi el însuşi. Dacă însă naţiunea invadată de capitalism are destulă tărie, atunci ea îşi însuşeşte formele de viaţă burgheză, îşi face un timp educaţia economică sub influenţa cotropitorilor străini şi, când ajunge să stăpânească îndeajuns meşteşugul comerţului şi al industriei, începe lupta împotriva străinilor, cu năzuinţa de a trăi prin ea însăşi. Aceasta e a doua fază: de astă dată vechii cotropitori şi educatori sunt înlăturaţi cu foarte puţină reverenţă şi tânăra naţiune se alătură lângă cele vechi, ca un nou stat burghez de sine stătător. Aşa s-a născut orice burghezie; pilda cea mai nouă o dă România şi Japonia. Pârghia care aduce în viaţă burgheziile tinere este expansiunea burgheziilor înaintate spre toate colţurile lumii, cu deosebire spre regiunile agricole. În dezvoltarea burgheziei române vom descoperi, ca la oricare altă burghezie, un prim proces de invadare a ţării noastre de către burghezia străină, sub a cărei influenţă se revoluţionează viaţa noastră economică şi se modernizează organizarea socială. Aceasta este era de educaţie economică a neamului nostru de către solii capitalismului străin. Apoi urmează un al doilea proces, în care neamul nostru, simţind că anii de educaţie merg spre sfârşit, cearcă să se emancipeze de sub tutela străină, spre a trăi prin propriile sale puteri. Istoria burgheziei române este repetarea istoriei oricărei burghezii.

9. Cercetătorul burgheziei române este izbit de un fapt unic, măreţ în sine, dar greu în urmările ce le-a avut: tot ceea ce s-a scris la noi despre dezvoltarea burgheziei noastre stă sub influenţa unui singur spirit: a lui Titu Maiorescu. Atât de covârşitoare a fost critica acestei strălucite personalităţi, încât a cucerit toate spiritele, izbutind a sfărâma până şi cultura marxistă a „marxiştilor“ români şi făcându-i a vorbi în limbi necunoscute în şcoala lor: despre forme sociale fără fond, despre evoluţie de la forme spre fond, despre „legi“ speciale pentru societăţile înapoiate. Toate acestea s-au întâmplat, desigur, spre marea cinste a maes-

trului român, dar spre marea daună a tinerei noastre ştiinţe sociale.

După Titu Maiorescu, naşterea burgheziei române se datoreşte unui proces de imitaţie. Tinerii noştri, educaţi în străinătate, orbiţi de strălucirea externă a formelor civilizaţiei apusene, incapabili a pătrunde până la cauzele adânci ale acestor forme, le-ar fi introdus şi la noi, fără a-şi da seama că în ţara noastră nu există fondul corespunzător. Astfel Maiorescu constată textual: „În aparenţă, după statistica formelor din afară, românii posedă astăzi aproape întreaga civilizaţie occidentală. Avem politică şi ştiinţă, avem jurnale şi academii, avem şcoli şi literatură, avem muzee şi conservatorii, avem teatru, *avem chiar şi o Constituţie*. Dar în realitate toate acestea sunt producţii moarte, pretenţii fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr."[26]

Din acest punct de vedere, dezvoltarea burgheziei române pare a se reduce la simpla introducere a unor „forme fără fond". Astfel şi-a luat fiinţa acea credinţă înrădăcinată, pe care o întâlnim sub deosebite forme la toţi membrii Junimii, şi care a intrat astăzi în mentalitatea tuturor românilor fie profani, fie sociologi de specialitate: anume, cum că dezvoltarea societăţii noastre moderne alcătuieşte o *excepţie* faţă de societăţile moderne apusene; căci acestea s-au dezvoltat de la fond spre formă, pe când societatea burgheză română şi-ar fi luat naştere de sus în jos, de la formă spre fond. Iată cum exprimă această părere A. D. Xenopol, singurul spirit de la Junimea care a posedat o întinsă cultură sociologică, deşi destul de unilaterală: „Întreaga propăşire a poporului nostru a mers pe o cale inversă de aceea a celorlalte popoare; în loc de a se dezvolta de jos în sus, civilizaţia a plecat la noi de sus în jos."[27] Xenopol nu spune lămurit ce anume stă „sus" şi ce se află „jos" în societate, spre a da formulei sale un înţeles precis. Dar din cercetările sale reiese că el îşi închipuia că pe când în Apus societatea modernă s-a

[26] *Critice*, vol. I, Ed. Minerva, 1908, p. 152 şi în genere întreg articolul „În contra direcţiei de astăzi".

[27] *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 235.

dezvoltat de la economia burgheză spre formele externe, la noi această dezvoltare s-ar fi făcut invers, de la formele externe spre economia burgheză. Dar în această privință Xenopol se înşală, ca şi toţi cei ce împărtăşesc aceeaşi părere.

E mai curios însă că nici reprezentanţii socialismului român nu s-au abătut de la formula junimistă a dezvoltării burgheziei noastre, deşi metoda socialistă de cercetare e diametral opusă. Crezul sociologic junimist se găseşte şi la vechii noştri socialişti, spre a apărea apoi, într-o formă cu oarecare pretenţie de precizie ştiinţifică, în lucrările lui C. Dobrogeanu-Gherea. Iată „legea" socială pe care crede că a descoperit-o acest scriitor:

„În ţările înaintate capitaliste, formele sociale urmează fondului social; în ţările înapoiate, fondul social e acela care urmează formelor sociale."[28]

Originea junimistă a acestei „legi" e străvezie. Dezvoltarea de jos în sus a societăţilor apusene devine la Gherea evoluţie de la fond la formă, iar dezvoltarea inversă a României, de sus în jos, devine în formula sa o evoluţie de la forme la fond. Nou e la Gherea, întâi, pretenţia de a ridica ceea ce la junimişti e o simplă observare la rangul unei legi de evoluţie socială şi apoi tendinţa de a generaliza această lege la o întreagă categorie de ţări, cele „înapoiate". De astă dată evoluţia României nu mai apare ca excepţie, ci ca un caz particular al evoluţiei generale a „ţărilor înapoiate".

Observăm, înainte de toate, că această împărţire a ţărilor în două mari grupe, înaintate şi înapoiate, fiecare cu legea lor specială de evoluţie, răstoarnă peste cap întreaga dezvoltare istorică a burgheziei. Nici Marx, nici Sombart, care au cheltuit ceva mai mult timp cu cercetarea burgheziei decât a putut face Gherea, nu s-au gândit la o asemenea stranie clasificare. Şi pricina e evidentă. Burghezia nu s-a dezvoltat în chip simultan

---

[28] „Socialismul în ţările înapoiate" în *Bazele Socialdemocraţiei* (trad. română a operei lui Kautsky: *Das Erfurter Programm*), Bucureşti, 1911, p. 247. Comp. de asemenea studiul său, *Cuvinte Uitate*.

în toate țările pe care le privim astăzi ca înaintate, ci în chip succesiv: ea s-a revărsat pe calea expansiunii economice dintr-o țară în alta, ridicându-le treptat la același nivel. Țara clasică a capitalismului, Anglia, a fost odată față de Olanda o țară „înapoiată"; tot astfel Germania și America față de Anglia; însăși Europa, luată în întregime, a fost la începuturile burgheziei apusene o regiune înapoiată și barbară față de îndepărtatul Orient. Dacă ar fi deci să luăm în serios „legea" lui Gherea, ar trebui să credem că burghezia europeană s-a dezvoltat în orice țară de-a-ndoaselea, căci oriunde a apărut, ea a fost la început în stare de înapoiere față de altă regiune. Pentru evoluția normală, de la fond spre formă, nu mai rămâne în acest caz nici un loc.

Dar aici întâlnim o nouă și strălucită pildă de chipul în care socialismul se adaptează în fiecare țară la caracterul culturii naționale. E îndeobște cunoscută influența culturii imperialiste germane asupra socialiștilor germani. Tot astfel socialiștii români: trăind în atmosfera unei culturi rurale reacționare, care vibrează în toate fibrele de ură față de burghezia noastră încă proaspătă[29], ei au fost înrâuriți în așa măsură de acest spirit retrograd, încât au ajuns să răstoarne însăși metoda lor de cercetare și să tăgăduiască necesitatea istorică a societății noastre, privind-o ca pe o „formă deșartă". Din acest punct de vedere, nu se poate găsi nimic mai interesant decât felul cum C. Dobrogeanu-Gherea socoate că aplică metoda socialistă la cercetarea societății noastre. El se încumetă să explice edificiul nostru social din *modul de producție,* închipuindu-și, de bună seamă, că după Marx acesta este adevăratul fond economic, oricând si oriunde[30].

[29] Vezi cap. V al lucrării de față.

[30] Vezi expunerea concepției sale asupra metodei socialiste de cercetare, în *Neoiobăgia*, ed. II, p. 6. Gherea dezvoltă aici — în obișnuitul său stil prolix — ideea cum că „felul de producție și raporturile de producție izvorâte din ea" ar fi alcătuind „baza unei societăți, bază care hotărăște dezvoltarea ei și caracterul acestei dezvoltări". El arată că generația noastră de la 1848 n-a știut „acest adevăr atât de mare și de adânc... și nici nu avea de unde să-l știe".

Dar oricine s-a familiarizat mai de aproape cu spiritul marxismului îşi poate da lesne seama cât de nenorocită era această idee şi la ce nonsensuri trebuia să ducă pe autorul ei. Nicăieri nu susţine Marx — şi nu, poate susţine nici un cercetător serios — că *în societăţile agrare, intrate în proces de revoluţie,* factorul economic hotărâtor ar fi raporturile de producţie. Dimpotrivă, Marx arată că în asemenea fază de dezvoltare elementul economic predominant e comerţul[31]. Cu alte cuvinte, în societăţile agrare *capitalismul comercial alcătuieşte factorul economic autonom şi revoluţionar, care dizolvă treptat vechiul mod* de *producere agrară* până ce aduce în fiinţă producerea capitalistă. Aceasta atât după Marx, cât şi după oricare alt gânditor

---

Trecem peste credinţa stranie că o revoluţie s-ar face după teorii şi că o generaţie revoluţionară ar fi fost mai la înălţimea sarcinii sale dacă ar fi cunoscut anumite abstracţii. Dar adevărul „atât de mare şi de adânc", cum că *la începuturile dezvoltării burgheziei* modul de producere ar fi alcătuind baza care hotărăşte dezvoltarea unei societăţi, nu l-a cunoscut nici Marx. L-a descoperit abia elevul său român, spre marea daună a cercetărilor sale sociologice.

[31] Această concepţie e dezvoltată, îndeosebi, în cap. XX din vol. III part. I, p. 355 în ediţia franceză, sub titlul: „Istoria capitalului comercial".

Să se vadă, de asemenea, cap. XXIII, 6, din vol. I: „Geneza capitaliştilor industrialii", p. 714 în ed. IV germană. Citâm câteva pasaje: „Se înţelege lesne că capitalul a funcţionat în comerţ cu mult înainte ca el să intre în producţie şi chiar că cel comercial a trebuit să câştige oarecare importanţă, pentru ca producţia capitalistă să se poată naşte" (vol. III, part. I, p. 359). Astfel *„capitalul comercial este forma sub care capitalul există la început ca factor, neatârnat, şi el e acela care joacă rolul predominant în transformarea producţiei feudale"* (*op. cit.*, p. 371). *„Înainte de producţia capitalistă, comerţul e acela care predomină industria;* în societatea modernă ni se prezintă cazul contrar" (*op. cit.*, p. 363). „La origine, comerţul e acela care a transformat agricultura feudală în producţie capitalistă" (*op. cit.*, p. 371).

Nu reiese deci de nicăieri că, după Marx, într-o societate agrară în proces de revoluţie, baza care-i hotărăşte dezvoltare ar fi modul de producţie: această bază este, dimpotrivă, procesul de circulaţie îndrumat de capitalul de comerţ. Originile acestuia din urmă sunt acelea care indică originile ca şi baza economică a revoluţiei burgheze în orice ţară.

care nu s-a certat pe de-a-ntregul cu faptele[32]. Pricinile revoluţiei burgheze în România trebuie căutate deci în naşterea procesului de circulaţie capitalistă sub înrâurirea burgheziei străine.

Dar teoreticianul nostru socialist, părăsind această cale, ajunge tot atât de reacţionar ca şi Junimea: el încearcă să lămurească instituţiile noastre burgheze dintr-o producţie capitalistă, însă negăsind-o în societatea noastră, declară că aceste instituţii plutesc în aer, sunt „forme deşarte şi mincinoase", iar edificiul nostru social e „grotesc", fiindcă s-ar alcătui dintr-o formă modernă suprapusă pe un fond agrar primitiv[33]. În acest chip, neputând să lămurească în chip ştiinţific societatea noastră burgheză, Gherea o persiflează şi o osândeşte. Şi această atitudine ni se dă drept rezultatul unei aplicări consecvente a metodei socialiste de cercetare sociologică! Pe cât ştim însă, metoda de care e legat numele lui Marx nu are rostul de a persifla fenomenele sociale ca „forme deşarte", ci de a le explica ca necesităţi istorice.

---

[32] Comp. de pildă Kautsky: „Capitalul de comerţ este forţa economică revoluţionară a veacurilor XIV, XV şi XVI. Cu el vine nouă viaţă în societate şi se nasc idei noi". *(Thomas More und seine Utopic*, Stuttgart, 1920, p. 13).

Cea mai strălucită descriere a revoluţionării unei societăţi agrare sub înrâurirea capitalismului comercial, care ne e cunoscută din întreaga literatură specială, ne-a dat-o un cercetător fără nici o atingere cu şcoala marxistă: Ed. Meyer. Cu neasemuită bogăţie de fapte şi pătrundere economico-sociologică, arată marele istoric în a sa monumentală istorie a Antichităţii cum comerţul cu Orientul revoluţionează economia, ca şi întregul edificiu al instituţiilor greceşti, îndrumându-le pe bază burgheză capitalistă (comp. studiul nostru: „Începuturile individualismului: încercare de psihologie socială a culturii elene din a doua jumătate a veacului V î. Chr.", în *Arhiva pentru ştiinţă şi reforma socială*, an V, nr. 3–4).

Astfel, metoda pe care o urmăm în cercetările de faţă, anume aceea de a lămuri revoluţionarea burgheză a societăţii române prin influenţa procesului de circulaţie, deşi a primit formula teoretică de la Marx, nu e totuşi urmată numai de acest scriitor şi de şcolarii săi: asemenea metodă aplică oricine are respectul realităţii sociale.

[33] *Neoiobăgia*, p. 71.

Se vede bine că toţi cei ce au scris la noi asupra dezvoltării burgheziei noastre, în treacăt sau mai de aproape, au stat sub înrâurirea covârşitoare a criticii Junimii, deci au privit burghezia din punctul de vedere al reacţiunii. De aceea ei au o atitudine critică, neştiinţifică: ei nu constată, ci apreciază; nu explică, ci judecă şi osândesc aşezămintele noastre burgheze.

Lucrarea de faţă părăseşte această direcţie, apucând calea cercetării obiective a faptelor.

I
Începuturile revoluției burgheze în România

„Era nouă“: Dezvoltarea socială a României de la 1829 până la 1866 şi naşterea oligarhiei române

Când un popor a nimicit în sânul său nobilimea, el păşeşte către centralizare ca de la sine însuşi.

A. DE TOCQUEVILLE[1]

Revoluția economică: 1. Felul cum se priveşte începutul revoluției burgheze în România. — *2.* Considerații asupra momentului când începe era burgheză în orice țară în genere şi în țara noastră îndeosebi. — *3.* Scurtă privire asupra vieții economice a Principatelor române în faza precapitalistă şi a cauzelor ce au întârziat revoluția burgheză în România. — *4.* Capitalismul apusean, silit de nevoia de piețe noi, pătrunde după tratatul de la Adrianopol (1829) şi războiul Crimeei şi în Principalele române. — *5.* „Era nouă“ burgheză în România începe sub imboldul capitalismului anglo-francez. — *6.* Burghezia engleză cucereşte piețele noastre în dauna celei austriece. — *7.* Invazia capitalismului străin în Principate schimbă economia lor naturală în economie bănească. — *8.* Caracterizarea economiei naționale a unei țări ce a intrat în perioada revoluției burgheze.

Revoluția politică: 9. Sciziunea clasei boiereşti şi originile clasei burgheze române. — *10.* Sciziunea clasei boiereşti e anterioară erei burgheze: caracterul acestei sciziuni în vechiul nostru regim. — *11.* Boierimea mică devine o clasă revoluționară abia în era burgheză. — *12.* Mişcarea de la 1848 şi pricina care a făcut-o să dea greş. — *13.* Conştiința revoluționarilor români despre propria lor acțiune. — *14.* Dezvoltarea burgheziei române privită în cadrul economici mondiale: revoluția burgheză în România e un efect al expansiunii engleze spre Orient. — *15.* Alcătuirea statului român modern, național şi unitar se datoreşte influenței capitalismului apusean.

---

[1] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 5-éme édition, Paris, 1866, p. 89.

Ruina vechii boierimi şi naşterea oligarhiei: 16. Formele primitive ale capitalismului şi acţiunea lor destructivă în societăţile agrare — *17.* Capitalul evreu de camătă distruge vechea boierime română. — *18.* Însemnătatea istorică a cămătăriei în naşterea şi dezvoltarea capitalismului român. — *19.* Pe ruinele vechii nobilimi se naşte pretutindeni un regim politic centralist, birocratic şi militarist. Oligarhia română. — *20.* Oligarhia are în România acelaşi rol de tutor al burgheziei minore pe care l-a avut în Apus „absolutismul luminat". — *21.* Concluzii: baza economică şi rostul istoric al regimului inaugurat la 1866.

a) *Revoluția economică*

1. Era revoluționară începe în România, după părerea obișnuită, abia cu mișcarea de la 1848. Această convingere e deopotrivă de înrădăcinată atât în sânul burgheziei române însăși, cât și al reacțiunii. Astfel, autorul introducerii la cele șase tomuri de acte și documente privitoare la revoluția din 1848 crede cu bun temei a exprima părerea obștească, atunci când începe studiul său cu următoarea declarație:

„Mișcarea din 1848 este, fără îndoială, germenele din care s-a dezvoltat viața de stat modern a României. Ea constituie punctul de trecere de la trecut la prezent."[2]

Dar însuși sufletul mișcării de reacțiune împotriva burgheziei noastre, Titu Maiorescu, nu e de altă părere, deși judecata sa asupra marelui act istoric are alt caracter:

„Cu modul de judecată istorică ce predomină între noi, mai mult englezește evoluționar, decât franțuzește revoluționar, așa numita regenerare de la 1848 nu ne părea să aibă gradul de importanță ce i-l atribuiau liberalii din Muntenia."[3]

---

[2] *Anul 1848 în Principatele române*, București, 1910, tom. VI, Introducere.

[3] *Discursuri*, București, 1897, vol. I, p. 45.

Privită în această lumină, revoluţia burgheză din România trebuia să apară în chip firesc ca ceva artificial: opera unui mănunchi de oameni care au lucrat sub înrâurirea unor idei — a principiilor liberale — aduse la noi din Apusul înaintat, unde izvorâseră din alte nevoi decât acelea ale propriei noastre ţări. De unde urma în chip necesar, că faţă de autorii acestei mişcări nu se puteau lua decât două atitudini, ambele deopotrivă de subiective: cei ce priveau fapta lor în chip favorabil, le aduceau elogii; cei ce se îndoiau însă de roadele acestei fapte istorice, le aduceau învinuiri. După o vreme de entuziasm şi optimism senin, a urmat o perioadă de critică şi scepticism, în care îndoielile reacţiunii păreau a înăbuşi cu totul vechea încredere inspirată de generaţia revoluţionară. S-au adus acestor spirite atât laude cât şi ponegriri fără măsură, dar nu li s-a făcut încă dreptate. Socotim că acum, după scurgerea acestei lungi perioade de subiectivism, în care şi-a făcut vânt atât entuziasmul unora pentru instituţiile noi cât şi amărăciunea altora faţă de nimicirea instituţiilor noastre vechi, a sosit timpul când va trebui să se inaugureze o nouă perioadă: anume, de cercetare obiectivă, ştiinţifică, în care nu se mai aduc indivizilor nici laude, nici învinuiri, ci se lămureşte purtarea lor ca o urmare necesară a unor anumite împrejurări sociale.

Întreprindem aici o asemenea cercetare. Decât, se înţelege de mai înainte că într-un studiu de acest fel revoluţionarii, ca indivizi, dispar cu totul din scenă, şi înaintea cercetătorului nu mai rămâne decât fapta lor colectivă, *fenomenul social*. Acesta trebuie studiat şi lămurit, atât în ceea ce priveşte cauzele, cât şi urmările sale sociale.

2. Cercetătorul care urmăreşte dezvoltarea burgheziei într-o anumită ţară trebuie să-şi lămurească înainte de toate întrebarea premergătoare: care e momentul când începe procesul revoluţiei burgheze în orice ţară în genere şi în ţara respectivă îndeosebi?

După cercetările lui Marx, evoluţia burgheziei e un proces îndelung şi treptat, ce începe cu dezvoltarea negoţului şi se încheie cu naşterea industriei[4]. La începutul acestui proces apare deci schimbul: acesta se dezvoltă treptat, sileşte oamenii să producă pentru comerţ, preface economia naturală într-o economie bănească şi în stadiul său ultim acumulează un însemnat capitalism comercial, din care se dezvoltă apoi capitalismul industrial. Din moment ce dezvoltarea atinge această fază de încheiere, capitalismul industrial îşi subordonează pe cel comercial, îl ia sub tutela sa şi-l schimba din stăpân în simplu auxiliar al său. Astfel, naşterea burgheziei e un proces ce începe cu predominarea comerţului şi se încheie cu predominarea industriei. Din acest punct de vedere, a determina momentul când începe era burgheză înseamnă, a stabili vremea când se naşte schimbul şi începe acţiunea sa dizolvantă asupra vechilor raporturi sociale agrare.

Păşind pe aceleaşi urme şi mişcându-se în aceeaşi ordine de idei, Sombart varsă în această chestiune deplină lumină[5]. Acest scriitor stabileşte că dezvoltarea burgheziei începe pretutindeni în momentul când o ţară înapoiată intră sub influenţa unei ţări cu capitalism înaintat. Prin această păşire în sfera influenţei capitaliste, ţara înapoiată este invadată de produse industriale şi silită să producă în chip intensiv, spre a avea materii brute îndeajuns, cu care să plătească obiectele manufacturate ce-i curg fără încetare din afară. Aceasta o face în cele din urmă să-şi modifice şi ea producţia în chip capitalist.

„Orice dezvoltare capitalistă modernă decurge în acest chip: centrele cu capitalism industrial şi comercial îşi măresc trebuinţele de alimente şi materii prime şi aceasta ridică (în ţările ce intră sub influenţa lor) preţul produselor agricole, silind agricultura să producă pentru piaţă în chip intensiv, capitalist."[6]

---

[4] Vezi îndeosebi cap. citat: „Istoria capitalului comercial" din *Le Capital*, vol. III, part. I, p. 355.

[5] *Der moderne Kapitalismus* (1902), vol. II, p. 87 şi urm.

[6] *Op. cit.*, *ibidem.*

Iar despre Germania, Sombart declară:

„Imboldul pentru producția marfă pornise de la țările negermane, cu un capitalism în proces de întărire, pentru care ținuturile germane maritime deveniră regiuni exportatoare de produse agricole. Același lucru se poate spune și despre dezvoltarea Rusiei, dacă o privim în cadrul economiei mondiale."[7] Și adăugăm noi: același lucru se poate spune și despre România.

Căci acest proces de naștere a burgheziei se întâlnește în orice țară; Italia, Spania, Țările de Jos, chiar Anglia– observă Sombart[8] — au început la fel. Se înțelege deci că România nu putea să facă abatere de la regula generală și de fapt nici nu face; dezvoltarea burgheziei române începe tot în momentul când țara noastră cade sub influența capitalismului străin. În privința acestui moment istoric întâlnim, din fericire, un acord unanim între cercetătorii speciali: toți scriitorii care au atins această chestiune, fie și numai în treacăt, au învederat că încheierea tratatului de la Adrianopol înseamnă momentul când începe procesul de dizolvare a „vechiului regim" românesc, pe ale cărui ruine se deschide „era nouă" burgheză, de europenizare a vieții noastre sociale[9]. Prin acest tratat se, desființează vechiul monopol pe care și-l însușise Imperiul otoman asupra cerealelor noastre și se acordă Principatelor române libertatea comerțului. Art. 5 prevede între altele: „... ele (Principatele) se vor bucura de liberul exercițiu al cultului, de o siguranță desăvârșită, de o administrație națională neatârnată

---

[7] *Op. cit.*, *ibidem.*

[8] *Op. cit.*, II, 154.

[9] Asupra importanței tratatului de la Adrianopol în evoluția noastră socială se poate consulta: N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc,* București, 1906, pp. 150–151; Dr. Karl Grünberg, *Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau*, Leipzig, 1902, p. 14 și urm. (Gr. relevează în această importantă lucrare că tratatul de la Adrianopol are aceeași însemnătate istorică pentru Serbia, ca și pentru România, p. 161); Verax, *La Roumanie et les juifs*,

şi *de o deplină libertate a comerţului*"[10]. În urma acestei măsuri, prin care imperiul de la nord voia să slăbească spre folosul său influenţa Turciei asupra ţărilor române, porturile noastre dunărene fură invadate de produsele industriei apusene: aceasta smulse Principatele din vechea lor toropeală, le atrase cu violenţă în vâltoarea vieţii capitalismului mondial, care produse şi la noi în chip vertiginos aceleaşi efecte, ca peste tot unde pătrunde: distruse regimul nostru medieval şi întemeie în locul său domnia burgheziei.

3. Aceasta nu înseamnă însă că mai înainte Principatele române ar fi fost lipsite de legături economice internaţionale; dimpotrivă, viaţa lor socială se dezvoltă în decursul vremurilor în nemijlocită atârnare de comerţul exterior. Atât regimul nostru agrar cât şi organizaţiile breslaşilor — meşteşugari şi negustori — au avut de suferit înrâuriri puternice dinspre regiunile cu care ne-a pus în legătură comerţul: anume, regimul agrar

---

1903, p. 95; I. Brezoianu, *Vechile Instituţii ale României,* Bucureşti, 1882, p. 181 şi urm.; de asemenea, ating chestiunea în treacăt: A. D. Xenopol, *Studii economice,* Craiova, 1882, p. 120; acelaşi, *Istoria partidelor politice în România,* Bucureşti, 1911, p. 155.; C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale de la Regulamentul Organic până în prezent*, Bucureşti, 1904, vol. I, p. 2; A. C. Cuza, *Meseriaşul român*, 1899, p. IX; A. Stamatin, *Le commerce extérieur de la Roumanie*, Paris, 1914, p. 45; F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 221.

Mai de-aproape se ocupă cu chestiunea importanţei economico-sociale a tratatului de la Adrianopol A. C. Cuza, *Ţăranii şi clasele dirigente*, Iaşi, 1895, p. XVII şi urm.; C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia,* ediţia II, Bucureşti, 1921, p. 36 şi urm.; Gherea are însă impresia că ar fi descoperit el însuşi însemnătatea acestui eveniment istoric. Aceasta nu poate pricinui mirare, când se constată că cunoştinţele teoreticianului socialist asupra trecutului nostru social nu par a fi depăşit cadrul cercetărilor d-lui Radu Rosetti asupra evoluţiei agrare.

[10] Textul tratatului în D. A. Sturdza, *Acte şi documente relativ la Renaşterea României*, vol. I.

dinspre Polonia şi Ungaria[11], breslele dinspre Veneţia şi Ardeal la început, dinspre Constantinopol mai târziu[12]. Mai mult, din cercetările speciale reiese, până la evidenţă, că însăşi existenţa Principatelor române ca două state aparte se datoreşte căilor pe care se îndrepta comerţul internaţional peste regiunile dintre Nistru şi Dunăre[13]. Acest fapt alcătuieşte încă un sprijin pentru adevărul economic general, de care ne călăuzim şi noi în acest studiu, că în societăţile agrare primitive comerţul e un factor autonom, care determină întreaga viaţă socială.

Deşi internaţionalismul economic e o urmare necesară a dezvoltării producţiei capitaliste, nu e mai puţin adevărat că şi sub vechiul regim legăturile economice internaţionale au fost mult mai intense decât se închipuie de obicei. Acestor relaţii comerciale dintre statele medievale se datoreşte faptul, relevat de Tocqueville[14], că Europa medievală are în linii generale aceleaşi instituţii şi se îndreaptă în aceeaşi direcţie, deşi Răsăritul merge mai încet decât Apusul; de asemenea, tot relaţiile comerciale internaţionale sunt factorul care în cele din urmă dizolvă organizaţia socială a vechiului regim, în mod treptat şi succesiv în fiecare ţară ce a intrat în era burgheză, fără a excepta Principatele române. Câteva indicii în această privinţă sunt neapărate,

---

[11] Radu Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, Bucureşti 1907, p. 162 şi passim; Dr. G. Maior, *Politica agrară la Români*, Bucureşti 1906, p. 338; de asemenea, Introducerea din G. Panu, *Cercetări asupra stării ţăranilor*, vol. I, Bucureşti, 1910.

[12] N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, Bucureşti 1906, pp. 121–126.

[13] Vezi N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, vol. I, Vălenii-de-Munte, 1915. Extragem din Prefaţă (p. 5) următoarele: „Nici gospodăria noastră naţională..., nici civilizaţia noastră originală..., nici statele noastre, *două pentru că erau două direcţiile de comerţ*, n-ar fi existat fără această fericită fatalitate geografică. Istoria comerţului nostru e astfel o condiţie necesară pentru a înţelege sub toate raporturile, în originea ca şi în dezvoltarea sa, istoria neamului nostru însuşi."

[14] *L'Ancien Régime et la Révolution*, p. 22.

spre a înţelege schimbările ce le-a adus mai târziu revoluţia burgheză în România, precum şi pricina care a provocat la noi atât de târziu această revoluţie.

Era burgheză se inaugurează în Europa sub auspicii destul de bune pentru regiunea geografică unde aveau să ia fiinţă cele două Principate. Se ştie că imboldul nemijlocit pentru naşterea burgheziei europene a venit de la relaţiile comerciale ce s-au stabilit între Occident şi Orient în urma cruciadelor. Ce-i drept, asemenea legături existaseră în chip sporadic şi mai înainte[15], dar ele n-au atins rolul unui factor economic hotărâtor decât după acest mare eveniment istoric. Astfel, în Europa în genere, ca şi în fiecare ţară îndeosebi, imboldul pentru dezvoltarea burgheziei a venit tot din afară.

La început, rolul de mijlocitor între Orient şi Occident îl joacă oraşele italiene Pisa, Genova şi Veneţia, mai ales aceasta din urmă, regina de odinioară a mărilor, care a întemeiat cel mai întins imperiu colonial din Evul Mediu. Situaţia geografică a făcut ca unul din curentele principale de mărfuri, pe care aceşti urmaşi latini ai vechilor greci în ramura negoţului internaţional le îndreptau din Asia spre Europa, să treacă peste regiunea dintre Dunăre şi Nistru. După dl N. Iorga, corăbiile italiene au pătruns pe Dunăre pe la anul 1300; atunci începe era în care ţinuturile noastre intră în sfera de influenţă a comerţului de tranzit[16]. Depozitele principale ale mărfurilor aduse din Orient erau Constantinopole şi Caffa, colonia genoveză din Crimeea. De aici schimbul cu Europa se făcea peste ţinuturile noastre pe două căi principale: una ce pornea de la Cetatea Albă,

---

[15] Sombart arată că în Evul Mediu nu e vorba de naşterea, ci de „reînviorarea“ comerţului cu Orientul. *Op. cit.*, ed. III, vol. I, p. 95

[16] *Negoţul şi meseriile în trecutul românesc*, pp. 81–82. O vedere analoagă dă G. Brătianu, *Le commerce Gênois sur le Danube à la fin du XIII siècle*, Bucureşti, 1922. Autorul indică (pp. 6–7) anul 1281 ca dată la care se dovedeşte după documente că vasele de comerţ genoveze începuseră a pătrunde pe Dunăre.

străbătea Moldova spre Galiţia, de unde mărfurile plecau uneori mai departe până la Danzig, sau chiar peste mare, în Anglia; alta ce pornea din adâncul Europei, din Ţările de Jos spre Silezia şi Boemia, de aici spre oraşele săseşti Sibiu şi Braşov şi apoi de-a lungul Munteniei până la Brăila, şi de aici la Mare[17]. Acestor două căi comerciale deosebite se datoreşte naşterea Principatelor române ca două state deosebite[18]. De pe acum se poate întrevedea adevărul că, după cum ramificarea procesului de circulaţie a mărfurilor în căi comerciale deosebite a provocat despărţirea poporului nostru în grupe sociale aparte, tot astfel unificarea acestui proces în era capitalistă, după anul 1829, trebuia să nască năzuinţa de unire a românilor într-un singur stat. Atât despărţirea, cât şi unirea poporului român e deci un rezultat al felului în care se îndeplineşte procesul de circulaţie a mărfurilor în cuprinsul ţărilor române.

Dacă regiunea dintre Dunăre şi Nistru ar fi păstrat înainte aceeaşi însemnătate în schimbul internaţional pe care începuse s-o aibă de prin veacul al XIV-lea, faţa României desigur că n-ar mai semăna nici pe departe cu ceea ce ea este astăzi. Chiar când ţara noastră n-ar fi putut ajunge să joace, ca mijlocitor al schimbului mondial, un rol analog cu acela pe care l-au jucat succesiv Italia, Portugalia şi Olanda, totuşi ea ar fi fost acum cu multe veacuri mai înainte: era burgheză română ar fi început de la anul 1300, adică numai cu vreun veac şi jumătate mai târziu decât aceea a Angliei, nu cu opt veacuri, ca acum. Decât, soarta a îndrumat mersul lucrurilor altfel: ea ne-a scos curând din vâltoarea vieţii internaţionale alungând departe de noi căile schimbului mondial şi înăbuşind prea de timpuriu revoluţia începută.

Cauzele ce au produs această hotărâtoare schimbare sunt de mai multe feluri. Pe de-o parte, cucerirea Constantinopo-

---

[17] Pentru amănunte vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 87 şi urm., precum şi vol. I din studiul său amănunţit asupra istoriei comerţului român.

[18] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, pp. 5, 44 şi urm., 83 şi urm.

lului de către turci (1453) şi înaintarea acestora către nord, avu de urmare de a ne tăia legătura cu comerţul străin, împiedicând negustorii să mai pătrundă până la noi[19]. Dar un alt eveniment, de însemnătate economică încă mai adâncă, veni să alunge negoţul între Orient şi Occident din Marea Mediterană, ruinând nu numai rolul nostru comercial, ci şi pe acel al italienilor, cărora le datoram scurta perioadă de înflorire: acesta e descoperirea noului drum către Indii pe la Capul Bunei Speranţe (1498), care dădea putinţa de a ocoli toate vămile interioare şi făcea astfel ca preţul mărfurilor orientale să scadă pentru unele articole la un sfert[20]. De atunci comerţul italian începu să decadă şi odată cu el şi splendoarea oraşelor italiene păşi spre declin. Locul Veneţiei, ca intermediar între Orient şi Occident, îl luă de acum Portugalia: chiar negustorii veneţieni începură să se ducă la Lisabona spre a cumpăra produsele orientale, care-i costau în acest chip mult mai ieftin decât dacă le-ar fi adus, ca mai înainte, ei înşişi din Egipt[21]. Descoperirea Americii duse căile comerciale încă mai departe de răsăritul european, şi apoi veni să pecetluiască noua stare de lucruri, acea misterioasă prefacere economică ce s-a îndeplinit între veacul al XV-lea şi al XVI-lea: deplasarea centrului economic din sudul european — Italia, Spania, Portugalia şi oraşele germane sudice — către nord, în Olanda, Anglia şi Franţa. De atunci pulsul vieţii comerciale începu să bată între nord-vestul european, de o parte, şi Indii şi America, de altă parte. Şi în vreme ce în ţinuturile nordice se îndeplinea cea mai mare revoluţie în dezvoltarea burgheză:

---

[19] N. Iorga, *Negoţul şi meseriile*, pp. 100–102.

[20] Vezi Charles Diehl, *Venise, une république patricienne*, Paris, 1918, p. 187.

[21] Singurul mijloc de a feri sudul european de această catastrofă economică ar fi fost tăierea istmului Suez, la care turcii şi încep, câteva veacuri mai târziu, să lucreze; ei puseră în anul 1829 douăzeci de mii de lucrători să repare vechiul canal, care trecea în Antichitate pe aici. Dar această operă fu oprită din temeiuri politice. W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, vol. II, p. 552.

trecerea de la industria mică a breslelor de meseriaşi la producţia capitalistă, peste răsăritul european dintre Dunăre şi Nistru se lăsa întunericul morţii. Apăsarea turcă devenise tot mai aspră: grânele fiind monopolizate pentru satisfacerea trebuinţelor Imperiului otoman, care le ridica pe un preţ fix, negoţul ce mai puteau face Principatele române cu ţinuturile învecinate consta mai cu seamă în exportul de vite[22]. În acest chip creşterea vitelor deveni una din îndeletnicirile de seamă ale ţărănimii române, până ce războiul vamal cu decedata monarhie Austro-Ungară, în al optulea deceniu al veacului din urmă, veni să-i dea lovitura de moarte. Pe la începutul veacului al XIX-lea Principatele dunărene păreau a merge de-a dreptul spre pieire.

4. Dar în vreme ce ţările române se îndreptau către un sfârşit atât de tragic, în capitalismul european se îndeplinea o prefacere cu urmări grele, care aveau să se răsfrângă şi asupra ţinuturilor noastre, chemându-le la viaţă nouă. Introducerea treptată a maşinismului şi creşterea uriaşă a supraproducţiei sili burghezia apuseană, sub apăsătoarea nevoie de pieţe noi, să-şi îndrepte iarăşi privirile spre bătrânul Orient. Din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor, comerţul internaţional luă din nou direcţia spre Levant, inundându-i pieţele cu numeroasele sale mărfuri, produsul aburului, şi împrăştiind încă o dată cu vasele de comerţ viaţă şi mişcare în Marea Mediterană. Tratatul de la Adrianopol, acordând Principatelor române libertatea comerţului, dădu acestor vase putinţa de a străbate prin Marea Neagră până la porturile noastre de pe Dunăre, Galaţi şi Brăila. Şi astfel locuitorii noştri avură putinţa să facă cunoştinţă cu aceşti soli ai capitalismului îndepărtat, care le trimiteau mărfuri atât de ieftine şi în schimb se ofereau să cumpere produsele pământului cu preţuri încă nemaiauzite.

---

[22] N. Iorga, *op. cit.*, p. 109.

Dar prevederile tratatului de la Adrianopol nu erau de natură a contribui la statornicirea unor întinse relaţii comerciale între Principate şi burghezia apuseană. Rusia, stăpână pe gurile Dunării — afară de braţul Sf. Gheorghe, fără însemnătate comercială — nu se grăbea să le facă navigabile pentru vase mari[23]. Astfel, mărfurile engleze nu puteau ajunge la noi decât pe vasele uşoare din coloniile ioniene[24]. Un timp englezii se gândiră să sape un canal de la Constanţa până la Dunăre, pe locul unde se crede că odinioară s-a revărsat un braţ al Istrului spre mare[25]. Dar specialiştii găsiră că e mai nimerit a construi o cale ferată, care şi fu pusă în lucru şi deschisă circulaţiei în anul 1860. Până atunci însă diplomaţia engleză socoti că e mai bine să oprească cu forţa armelor expansiunea rusă spre Orient şi dezlănţui războiul Crimeii (1854).

Ieşirea acestui război fu hotărâtoare pentru soarta noastră. Pacea de la Paris, care pecetlui victoria burgheziei apusene, îndepărtă Rusia din Principate şi neutraliză Marea Neagră; în interesul unei desăvârşite libertăţi a navigaţiei Dunării, imperiul rus fu silit să facă o rectificare de graniţă în Basarabia, retrocedând districtele de la sud către Moldova, spre a pierde astfel orice atingere cu gurile Dunării[26]. Acest fluviu fu pus sub supravegherea unei comisii europene, iar Principatele trecură sub tutela marilor Puteri care găsiră cu cale să trimită o comisie însărcinată a le afla dorinţele. Aceasta dădu naştere, cum se ştie, Divanurilor ad-hoc.

---

[23] Karl Grünberg, *op. cit.*, pp. 50–51, Rusia se temea ca porturile noastre, atrăgând vasele comerciale străine, să nu facă concurenţă Odessei.

[24] I. G. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, II-te Auflage, Breslau, 1854, p. 233; K. Grünberg, *op. cit.*, p. 52.

[25] Colson. *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 223.

[26] Justin Mo Carthy, *A history of our own times*, Tauchnitz edition, vol. II, p. 260. Asupra regimului Dunării creat prin tratatul din Paris, vezi D. Gusti, „Die Donaufrage", Berlin, 1904 (*Sonderabdruck aus den Preussischen Jahrbüchern*, Band 118, Heft 2).

Cu alte cuvinte, în urma războiului Crimeii intraserăm de-a binelea în „sfera de interese“ a capitalismului apusean, care se îngrijise să înlăture pe vechii noştri „protectori“ spre a-şi asigura intrarea nestânjenită pe pieţele noastre. Cu aceasta „era nouă“, ce începuse de la tratatul din Adrianopol, se deschidea tot mai largă, mai sigură.

În adevăr, Principatele române intraseră într-o eră nouă: au constatat-o înşişi domnitorii ce au venit la tron după Regulamentul Organic[27]; o constată şi cercetătorii de specialitate, cum văzurăm.

Şi această *eră nouă* nu era rezultatul vreunei politici inteligente, ci urmarea necesară a dezvoltării economiei mondiale. A. D. Xenopol învederează în chip fericit acest fapt, când zice, în legătură cu evenimentele de care ne ocupăm, că propăşirea noastră s-a făcut fără concursul guvernelor, numai „pe calea fatală a necesităţii“[28].

Rămâne să urmărim acum prefacerile pe care le-a adus în societatea noastră această eră.

5. Trebuie să stabilim de la început faptul istoric — care nu a rămas fără urmări politice la începutul vieţii noastre moderne — că burghezia engleză e aceea care a sfărâmat zidurile dintre Principatele române şi Apusul european. Anglia avea nevoie de cerealele noastre, căci grâul american şi australian nu avea în întâia jumătate a veacului XIX însemnătatea pe care a câştigat-o mai târziu. De pe la 1820 comerţul englez pătrunde în mod viguros spre Orient, anume către Odesa, iar de aici agenţii săi se răspândesc în toate ţinuturile învecinate. Pe la 1830 şi 1840 experţii englezi sunt trimişi în regiunea dintre Dunăre şi Marea Neagră, spre a-i cerceta capacitatea de producţie[29]. Ra-

[27] M. Edouard Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie*, Paris, 1840, pp. 342-367.

[28] A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 120.

[29] C. I. Băicoianu, *Handelspolitische Bestrebungen Englands zur Erschliessung der unteren Donau*, München, Berlin und Leipzig, 1913, pp. 3–4.

poartele lor sunt entuziaste[30]. Se naşte astfel o întreagă literatură despre *Black Sea and Danubian Provinces*, arătând minunata fertilitate a acestor ţinuturi. Guvernul englez începe atunci tratative diplomatice la Constantinopol, spre a primi autorizarea de a săpa un canal de la Cernavodă la Constanţa, în urmă de a întemeia o cale ferată. Dar războiul Crimeii veni să înlăture scurt Rusia de la gurile Dunării, deschizând calea pe apă, mai eficace decât cea pe uscat[31].

Astfel Anglia, în urma victoriei, asigură libertatea navigaţiei Dunării şi cu aceasta vasele mari engleze îşi deschiseră calea până la porturile române, revărsând produsele industriei britanice pe pieţele noastre. De la tratatul din Paris (1856) şi până la încheierea convenţiei vamale cu Austro-Ungaria (1875), importul englez creşte neîncetat, aşa că Anglia ajunge să stăpânească în mod hotărât comerţul nostru extern.

La începutul erei noastre burgheze, comerţul exterior român se făcea mai cu seamă cu ţinuturile germane din Europa centrală şi cu Turcia[32], deşi relaţiile cu aceasta din urmă aveau la bază forţa. Rangul întâi în comerţul nostru îl avea însă până atunci Austro-Ungaria. Negustorii noştri, care se duceau la Lipsca la celebrele iarmaroace, în drum spre casă făceau cumpărături la Viena şi apoi la Braşov[33], ei aduceau îndeosebi articole de îmbrăcăminte şi de fierărie. Puţinele mărfuri franceze şi

---

30 „Bogăţiile naturale şi deosebitele resurse ale Munteniei şi Moldovei sunt de aşa fel, că dacă aceste ţări ar putea să se bucure de foloasele unui guvern regulat…, dacă exportul ar fi deschis, dacă legăturile comerciale cu naţiunile străine s-ar stabili într-un chip convenabil…, ele ar deveni în scurt timp provinciile cele mai populate şi mai înfloritoare din Europa. Portul Galaţi ar rivaliza în scurt timp cu toate porturile de la Marea Neagră, fără a excepta Odessa." W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie* (traduit de l'anglais par Mr.), Paris, 1821, p. 77.

31 C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 10 şi urm.

32 M. Edouard Thouvenel, *op. cit.*, p. 257.

33 Vezi I. G. Neigebaur, *op. cit.*, p. 252 şi urm.

engleze pe care le primeau până atunci Principatele veneau tot pe această cale, anume prin mijlocirea oraşului Lipsca[34]. De aceea ajungeau la noi cu preţuri foarte urcate.

După tratatul de la Adrianopol, deschizându-se porturile noastre comerţului burgheziei apusene, importul englez începe a face o concurenţă din ce în ce mai hotărâtoare celui austriac. La 1840 sosesc în apele portului Galaţi zece vase engleze, la 1847 numărul lor se ridică la 219: în acest an vasele britanice ajung a fi cele mai numeroase. „E fapt că comerţul portului nostru cu Anglia a luat o întindere progresivă foarte pronunţată. Bumbacul, fierul şi manufacturile engleze fac o concurenţă însemnată mărfurilor din Austria şi Lipsca. De aici a rezultat în preţurile acestora din urmă o scădere de 20%. Mulţi negustori stabiliţi în Moldova fac comenzi directe la Manchester.“[35]

În portul Brăila se petrece acelaşi lucru. Şi acestea au loc în perioada dinainte de tratatul de la Paris; în perioada următoare importul român se schimbă mereu în favoarea Angliei şi în defavoarea Austriei. Din tonajul total al corăbiilor ce sosesc în anul 1865 pe braţul Sulina în porturile noastre, 14,5% revine Angliei, iar Austriei 12,5%; în anul 1875 proporţia vaselor engleze se urcă la 49,8%, iar al celor austriece scade la 9,5%[36]. Astfel, înaintea perioadei 1875–1885, în care convenţia comercială cu Austro-Ungaria veni să deschidă din nou acestei monarhii hotarele noastre, ea cedase capitalismului englez întâietatea pe pieţele noastre.

Al doilea stat apusean, care încearcă alături de Anglia să cucerească pieţele române, e Franţa. Sora noastră latină s-a bucurat în era burgheză română de cele mai mari simpatii în ţara noastră. Memoriile călătorilor francezi, ca şi rapoartele con-

---

[34] Gheron Netta, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen*, Zürich, 1920, p. 52.

[35] Nicolas Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iassy 1840, p. 147.

[36] K. Grünberg, *op. cit.*, p. 52.

sulilor Franţei în Principate, învederează în chip unanim această atmosferă prielnică şi îndeamnă pe negustorii din patrie să-şi trimită mărfurile în aceste locuri, unde au atâţia prieteni. Dar răspunsul oamenilor de afaceri n-a fost niciodată din cale-afară de energic. Ce-i drept, importul francez creşte alături de cel englez, ajunge chiar să ocupe în această perioadă locul întâi în ce priveşte zahărul[37], dar nu s-a putut apropia de importanţa comerţului englez în Principatele dunărene.

Spre a înţelege condiţiile în care s-a îndeplinit procesul revoluţiei burgheze în România, trebuie deci să învederăm: *că la începutul erei burgheze Principatele române se aflau în „sfera de interese" a capitalismului apusean anglo-francez; că însuşi imboldul ce a dat fiinţă acestei ere pleacă de la burghezia anglo-franceză; că spre a-şi asigura interesele comerciale în ţările noastre, capitalismul apusean a trebuit să deplaseze succesiv: pe Turcia şi Rusia pe teren politic, pe Austria pe teren economic şi în chip implicit şi pe cel politic.*

Şi acum, să vedem capitalismul la lucru în patria noastră şi să urmărim efectele sociale ale operei sale.

6. Când o ţară capitalistă înaintată pătrunde într-o ţară agricolă primitivă, ea se vede pusă în faţa acestei probleme: să determine a produce pentru schimb, deci a munci în chip intensiv, pe nişte ţărani, ce până atunci erau obişnuiţi a produce numai pentru nevoile lor proprii şi eventual ale stăpânilor pământului pe care erau aşezaţi. Acesta e chipul în care capitalismul ruinează vechea economie a ţării respective — economia naturală — şi o revoluţionează în sensul său: o schimbă în economie bănească, în producţie pentru schimb.

Spre a atinge acest scop, capitalismul are două mijloace: el cumpără produsele naturale ale indigenilor cu preţuri urcate şi vinde propriile sale fabricate cu preţuri ieftine. Prin întâiul mijloc industria capitalistă imboldeşte pe ţăran să producă pentru

---

[37] *Op. cit.*, p. 56. Acolo şi date statistice.

schimb, deci mai mult decât cer propriile sale nevoi, pentru a căror singură satisfacere el lucra mai înainte; prin mijlocul din urmă el ruinează concurenții de mai înainte, precum și propria industrie casnică a țăranului. În acest chip țăranul este smuls din raporturile sale patriarhale și silit a lucra după trebuințele capitalismului.

Ambele fenomene s-au produs în chip firesc și în țările române. Despre urcarea treptată a prețurilor ne pot da o idee următoarele cifre: sub vechiul regim, în anul 1777, o chilă de grâu costă 16 piaștri (un piastru = 1/3 leu); în era nouă o chilă de grâu costa la Iași 45 piaștri în anul 1838, iar în anul 1847 se urcase la 111 piaștri și 26 parale[38]. Și celelalte produse naționale cresc la fel. Deputații țărani au dreptate să spună boierilor în Divanul ad-hoc că a trebuit să vină englezii pe aceste locuri și să plătească prețuri nemaipomenite pe chila de grâu spre a se revărsa prosperitatea și în patria noastră.

În vreme ce capitalismul scumpea produsele pământului nostru, îndemnând astfel pe țăran să muncească cât mai mult, el ieftinea produsele industriale și alunga concurentul austriac de pe piață. Despre greutățile pe care le făcea prin coborârea prețurilor industria engleză celei austriece putem să ne facem o idee din următoarea comunicare a consulului prusian de pe atunci în Principate.

„Concurența engleză în țările dunărene se afirmă abia din ultimii patru ani; dauna ce a pricinuit desfacerii mărfurilor din Lipsca și Viena se cifrează în medie anuală la o reducere de 6% a vânzării, totuși numai în fabricatele ordinare, căci cele mai fine nu sunt primejduite prin acea concurență. În urma ei scăderea prețurilor e foarte simțitoare. Mai înainte costa un centner de bumbac saxon ordinar 130–135 taleri; acum prețul este 104–108 taleri... Un pfund de muselin englez presat se vinde

[38] Nicolas Soutzo, *op. cit.*, pp. 100, 131. Opera aduce numeroase date asupra creșterii prețului tuturor produselor noastre, de la începutul erei burgheze până la izbucnirea revoluției (1848).

cu 3–31/2 piaştri, în vreme ce numai materia primă costă 5 piaştri: de acest contrast se sfarmă orice meşteşug de calcul al industriei germane şi, în orice caz, el se lămureşte numai prin falsificarea materiei prime cu resturi sau surogate fără valoare."[39]

Se pare deci că englezii nu s-ar fi împiedicat de multe scrupule când era vorba să-şi distrugă pe piaţa noastră concurentul austro-german. De altfel, acesta era lucru firesc, căci în ţările primitive, unde locuitorii nu cunosc valoarea obiectelor manufacturate şi în general nu au noţiunea limpede a valorii de schimb, comerţul e mai mult un fel de jaf. Oricum, scriitorul german este silit să facă următoarea melancolică constatare:

„Comerţul englez inundează toate pieţele maritime ce-i sunt deschise cu produsele fabricilor sale mânate de puterea aburului şi şi-a supus în timpul din urmă de preferinţă piaţa Levantului. Şi în ţările dunărene a pătruns acest atât de periculos duşman al industriei germane şi ameninţă să distrugă acolo din temelie mersul de până acum al comerţului de import. Cu toată marea depărtare între Galaţi şi Manchester, faţă de iuţeala de necrezut cu care lucrează fabricile engleze, nu trece între comanda şi sosirea mărfii decât scurtul interval de 3–4 luni."[40]

Prezicerea autorului, care scrie înainte de tratatul din Paris, s-a îndeplinit după această dată întocmai: capitalismul englez a ruinat din temelie cursul anterior al importului nostru. Întâi a înlăturat prin concurenţa sa — cinstită ori necinstită — mărfurile textile de provenienţă austro-germană; apoi construirea liniilor noastre ferate a dat industriei engleze un minunat prilej de a inunda pieţele române cu maşinile şi în genere cu articolele ei de fier, nimicind şi în această ramură preponderenţa industriei austriece. La aceasta a contribuit în chip hotărâtor şi împrejurarea că liniile noastre ferate nu aveau la început legătură cu cele austriece, aşa că ele slujeau mai mult ca o prelungire pe

---

[39] I. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 256.

[40] *Op. cit.*, *ibidem.*

uscat a căilor maritime şi dădeau putinţa mărfurilor engleze de a pătrunde şi a se răspândi tot mai mult în ţară[41].

7. Rezultatul acestei invazii treptate a capitalismului englez în Principatele române fu o mare activare a schimbului nostru exterior, care se resimţi de îndată după încetarea ocupaţiei ruseşti (1834) şi cu oarecare oscilări vremelnice continuă să crească neîntrerupt.

„În 1831 nu se găsea în Ţara Românească nici măcar cantitatea de grâu de a putea încărca două vase, când — în 1837 — se aflau în portul Brăila peste 300 de vase şi în al Galaţilor peste 400 pentru încărcarea de cereale şi alte producte. Sfărâmându-se cătuşele cu care monopolul menţionat strivise viaţa ambelor porturi române, ele au mers prosperând din ce în ce."[42]

Creşterea necurmată a relaţiilor noastre de schimb trebuia să aducă în chip necesar o creştere necontenită în întinderea culturii — curând suprafaţa cultivată se mări de cinci ori — şi ca o consecinţă firească, creşterea valorii pământului. *Acesta e în sânul vechiului regim germenul unei viitoare revoluţii.* Din moment ce pământul capătă valoare de schimb — ceea ce nu era cu putinţă în vechiul regim al economiei naturale — stăpânul vrea să-l aibă pentru el singur, să dispună de el ca de orice *marfă,* cu alte cuvinte, să-l prefacă în *proprietate privată individuală.* Această tendinţă, de a croi proprietatea pământului în felul oricărei mărfi, pentru a o adapta la noile nevoi ale schimbului, alcătuieşte pârghia adâncă ce distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzufructuară, mai mult sau mai puţin

---

[41] K. Grünberg, *op. cit.*, p. 55.

[42] I. Brezoianu, *Vechile Instituţiuni ale României*, p. 185. De asemenea, M. Ed. Thouvenel, *op. cit.*, p. 257. Date statistice amănunţite se găsesc, pentru perioada până la 1848, în lucrarea de o valoare deosebită a lui Nicolas Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*; pentru timpurile mai recente a se vedea documentata operă a d-lui C. Băicoianu asupra politicii noastre vamale.

comunistă, spre a clădi în locu-i regimul burghez al proprietăţii private şi al libertăţii persoanelor care o deţin. Acest act revoluţionar s-a îndeplinit la noi în anul 1864. Cu un minunat simţ al realităţii, boierii români arată încă în dezbaterile Divanului ad-hoc că-şi dădeau seama de procesul revoluţionar care se îndeplinea în economia noastră naţională sub influenţa capitalismului străin. În adevăr, la plângerea deputaţilor ţărani, că Regulamentul Organic a înrăutăţit starea ţărănimii ei răspund că înainte de Regulament, *„când comerţul cu grâne era nul,* boierii încuviinţaseră cu plăcere exploatarea întinselor lor moşii oricui, cu îndatorirea de a da măcar dijma din productele culese de el; astăzi însă, când în urma repedei dezvoltări a comerţului agricultura a luat, o întindere atât de mare, încât puţine moşii de câmp mai au încă locuri pentru creşterea vitelor; astăzi, când preţul pământului s-a suit la un grad proporţionat cu acea dezvoltare, când, pe de altă parte, preţul lucrului — din cauza înmulţirii braţelor şi a înlocuirii lor prin multe maşini — n-a putut creşte întru aceeaşi proporţie, Regulamentul Organic a trebuit să pună şi a pus în proporţie mai potrivită anuala valoare a pământului ce proprietarul dă ţăranului, cu lucrul ce acesta dă celui dintâi“[43].

Argumentarea boierilor e slabă: nu se poate înţelege cum Regulamentul Organic s-ar fi modelat după nişte raporturi economice, care s-au născut abia în urma sa. Reţinem însă din răspunsurile lor constatările deopotrivă de drepte şi interesante: că unii boieri, atraşi prin dezvoltarea comerţului de dorul de câştig, începură să-şi lucreze moşiile cu muncă plătită şi chiar cu maşini; că, în urma acestui fapt, raporturile între boierime şi ţărănimea iobagă nu se mai socoteau după vechile datini, ci în spiritul nou burghez al egalităţii valorilor de schimb: boierii chibzuiau ca valoarea pământului ce primeau ţăranii spre cultivare să nu întreacă valoarea muncii pe care ei o primeau în schimb de la ţărani. Dar acestea nu mai erau raporturi feudale curate,

---

[43] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 367.

ci raporturi burgheze în faza embrionară. Fără să-şi dea seama, boierii arătau nimic mai puţin decât că influenţa capitalismului şi dezvoltarea comerţului, ce acesta provocase, începuse a revoluţiona economia noastră naţională, schimbând raporturile ei vechi feudale, bazate pe autoritate şi supunere, în raporturi burgheze, bazate pe egalitatea valorilor de schimb şi egalitatea şi libertatea persoanelor ce îndeplinesc schimbul. Opera capitalismului dăduse deci şi la noi obişnuitele ei roade.

8. Procesul revoluţiei burgheze durează într-o societate agrară din momentul când aceasta intră sub influenţa procesului de circulaţie a mărfurilor până în momentul când acest factor economic nou izbuteşte a distruge vechea producţie agrară cu toate aşezămintele plantate pe ea şi a-şi încheia opera revoluţionară. În Anglia această eră de radicale prefaceri începe în veacul al XII-lea şi se încheie în a doua jumătate a veacului al XVII-lea; în Franţa, unde ea începe ceva mai înainte, durează vreo şapte veacuri, până pe pragul veacului al XIX-lea

La noi procesul revoluţiei burgheze a înaintat într-un mod cu adevărat vertiginos, în salturi îndrăzneţe, ce au suprapus elementele noi burgheze peste vechile elemente feudale într-un chip care a dezlănţuit sarcasmele amare ale reacţiunii. Franz Oppenheimer arată că în condiţiile actuale societăţile par a-şi scurta evoluţia; şi el dă ca pildă Japonia. Dar acelaşi lucru se poate spune şi despre România: intrată în era burgheză revoluţionară abia la 1829, ca o rudă săracă şi înapoiată în marea familie burgheză mondială, ea a străbătut în mai puţin de nouă decenii calea pe care burgheziile apusene au lâncezit atâtea veacuri. Cu reformele din anul 1918, care înlătură ultimele rămăşiţe ale vechiului nostru regim agrar feudal, revoluţia burgheză română poate fi privită ca păşind spre încheiere.

Obiectul studiului nostru e de a urmări procesul acestei revoluţii în toate fazele ei succesive. Spre acest scop trebuie să învederăm în chip limpede că în economia naţională a unei ţări ce a intrat în era revoluţionară *coexistă două elemente contra-*

dictorii: vechea producție agrară feudală și noul mod de circulație burghez, schimbul. Această coexistență de elemente economice contradictorii naşte şi o coexistenţă de raporturi sociale contradictorii, întrucât relaţiile sociale izvorăsc din cele economice: pe când „în raportul feudal există o subordonare de la şerb la stăpân, în raportul de schimb există o relaţie de persoane cu drepturi egale“[44]. De unde urmează că, cu cât se lărgeşte schimbul, cu atât el ruinează temelia vechilor raporturi sociale iobage şi creează temelia unor raporturi libere.

Cu un cuvânt: *în faza revoluționară a economiei unei țări, constatăm un proces înaintat de circulație a mărfurilor, care se altoiește pe o producție agrară primitivă, ruinând-o treptat.* În asemenea condiţii schimbul e un factor economic autonom şi revoluţionar, care distruge trecutul şi plămădeşte viitorul: aici întâlnim un adevărat „primat al comerțului“, cum se exprimă Sombart[45].

Revoluția economică: dizolvarea vechii producţii agrare prin influenţa schimbului aduce deci după sine şi o *revoluție politică:* înlăturarea vechilor aşezăminte sociale altoite pe producţia agrară şi înlocuirea lor cu instituţii liberale, aşa cum cere caracterul schimbului de contract liber. Dar, pe când revoluţia economică se îndeplineşte încet, tăcut şi treptat, cea politică izbucneşte în mod brusc şi zgomotos. Anume, sciziunea economiei naţionale în doi factori contradictorii provoacă sciziunea clasei de sus în două tabere duşmane, una conservatoare reacţionară şi alta liberală revoluţionară. La un moment al evoluţiei sociale aceste fracţiuni intră în lupta făţişă şi victoria revoluţionarilor înseamnă triumful noilor instituţii asupra celor vechi.

---

[44] Franz Staudinger, *Kulturgrundlagen der Politik*, Jena, 1914. vol. I, p. 160.

[45] „Capitalism înseamnă, după esența sa, nimic altceva decât dizolvarea procesului economic în ambele sale elemente — tehnica şi comerțul — cu *primatul* comerțului asupra tehnicii.“ W. Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, Leipzig, 1911, p. 132.

b) *Revoluția politică*

9. Prefacerea economiei naturale a unei țări în economie bănească, prin întinderea comerțului, aduce cele dintâi atingeri însăși clasei stăpânitoare: ea o slăbește treptat, până când o distruge în cele din urmă cu totul.

Oriunde pătrunde comerțul, el contagiază pe proprietarii rurali, aprinde în ei dorul de câștig și-i îmboldește să producă tot mai mult, spre a face din pământ un izvor de bani. Dar pe când proprietarii mari, legați de întinsele lor latifundii, rămân prinși în tradițiile, în mentalitatea și în interesele agrare, proprietarii mici, cu legături agrare mai șubrede, sunt lesne câștigați de spiritul și interesele capitalismului; cei dintâi se fac — chiar și în cadrul noii economii bănești — apărătorii marii proprietăți de pământ și ai privilegiilor clasei ce o deține; cei din urmă gravitează spre principiile liberale ieșite din nevoile burgheziei. Pe o îndoită cale adâncește capitalismul prăpastia între aceste două fracțiuni ale vechii clase stăpânitoare. Mai întâi, sub primele sale asalturi, capitalismul ruinează aproape brusc pe marii proprietari, atacând însăși baza existenței lor, marea proprietate, cum vom vedea spre sfârșitul acestui capitol; apoi treptat el întărește pe agrarienii mici, contagiați de spiritul negoțului, plămădind pas cu pas o nouă bază de forță socială: capitalul. De aceea, pe măsură ce capitalismul lărgește relațiile de schimb, conflictul între cele două tabere ale vechii nobilimi agrare devine de neînlăturat și după cele zise nu e greu a prezice a cui va fi izbânda.

Această desfacere a nobilimii într-o tabără conservatoare și una liberală e un fenomen general, nu propriu clasei stăpânitoare române. Între forțele revoluționare ale Prusiei în ajunul revoluției din 1848, Marx enumeră și „o parte a nobilimii funciare, transformată în producătoare de marfă într-un grad destul de înaintat pentru a avea aceleași interese cu burghezia și a face cauză comună cu dânsa“[46]. Iar în altă parte, vorbind

[46] *Révolution et Contre-Révolution en Allemagne*, Paris, 1900, p. 47.

de întinderea spiritului revoluţionar, el arată că acesta cuprinsese şi „pe mulţi nobili care, valorificându-şi pământul prin comerţ cu grâu, lână, spirtoase şi in, aveau nevoie de aceleaşi garanţii (ca şi burghezia) împotriva absolutismului, a birocraţiei şi a restaurării feudale“[47].

Acelaşi lucru, arată Marx, se petrece şi în revoluţia burgheză din Austria. Decât, e de însemnat că în ţările cu evoluţie înceată a burgheziei, unde lupta de răsturnare a vechiului regim e întreprinsă de clasa capitalistă, micul grup al nobililor comercializaţi alcătuieşte o simplă aripă de importanţă secundară a armatei revoluţionare. La noi însă, unde dezvoltarea burgheziei a luat un tempo de repeziciune unică, această tabără puţin numeroasă de agrarieni pătrunşi de spiritul negoţului a alcătuit *singura forţă revoluţionară,* căreia datorăm clădirea edificiului nostru social modern pe ruinele celui vechi. În decursul erei burgheze române întâlnim această pătură de agrarieni în următoarele ipostaze succesive: în întâia jumătate şi pe la mijlocul veacului al XIX-lea, ea apare ca fracţiune politică apărătoare a principiilor liberale revoluţionare; în a doua jumătate a acestui veac, ea devine oligarhie politică şi apoi bancocraţie, deţinătoare a marii finanţe; spre sfârşitul veacului al XIX-lea şi începutul celui actual, ea intră în faza din urmă: începe a se lărgi într-o adevărată pătură socială burgheză, financiară şi industrială. Astfel clasa burgheză română nu e decât forma ultimă pe care a luat-o micul grup al boierilor comercializaţi în procesul lor de necurmată prefacere de-a lungul veacului al XIX-lea.

10. Ceea ce a contribuit în ţările române a da acestui grup de mici agrarieni un rol social atât de strălucit este — în afară de repeziciunea puţin obişnuită a dezvoltării noastre burgheze — şi împrejurarea, proprie societăţii române, că clasa noastră stăpânitoare se despărţise în două tabere cu mult înainte de începutul

[47] *Op. cit.*, p. 32.

erei burgheze; revoluţia economică a venit apoi să accentueze această sciziune, dându-i totodată caracterul ei special, sub care apare în perioada revoluţionară.

Încă de prin veacul al XVII-lea boierimea română începe a se desface în două fracţiuni[48]: una, alcătuită din boierii mari, acapară cu timpul toată puterea politică; cealaltă — boierii mici sau boiernaşii — fu înlăturată de la dregătoriile publice. Depărtarea între aceste două tabere boiereşti crescu mereu, iar după ce pătrunse influenţa burgheziei străine în economia noastră, ea luă aşa proporţii, încât cele două fracţiuni se prefăcură în două clase aparte, duşmane de moarte; una conservatoare reacţionară, alta liberală revoluţionară. Din lupta între aceste două forţe se plămădeşte viaţa socială a României moderne.

E interesant a vedea care e atitudinea acestor două tabere boiereşti, una faţă de alta, înainte de începutul erei noastre burgheze. Căci e încă unul din amănuntele proprii ale dezvoltării burgheziei române: ideile liberale ale burgheziei apusene au început să pătrundă la noi încă de la revoluţia franceză, deci mai înainte de invazia economică a burgheziei; cu alte cuvinte, *elementele ideologiei burgheze au pătruns în Principatele române înaintea elementelor economiei burgheze.* Ceea ce în evoluţia istorică e efect — şi un efect atât de târziu — la noi s-a ivit înaintea cauzei.

Astfel se face că atâtea spirite eminente au văzut în dezvoltarea burgheziei române un simplu efect al influenţei ideilor liberale aduse la noi din Apus, un caz tipic de evoluţie anormală, de sus în jos, de la *idee* spre acea *realitate economică* ce în Apus a dat fiinţă acestor idei. Şi comparaţia burgheziei române cu aceea din Occident părea de o zdrobitoare putere de convingere. Se ştie, în adevăr, că în Apus au trecut veacuri de când naşterea *raporturilor de schimb* a putut da naştere şi impune *principiile*

---

[48] Vezi Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 42 şi urm.

liberale corespunzătoare[49]. La noi însă aceste principii au pătruns în lipsa oricărei urme de economie burgheză. Încheierea părea a se impune de la sine.

Faţă de aceasta trebuie să punem în lumină faptul istoric, asupra căruia se alunecă prea uşor, că *ideile liberale nu au avut un caracter democratic modern în faza precapitalistă: ele au luat caracterul liberal revoluţionar numai după ce influenţa capitalismului a început a dizolva vechea noastră economie agrară,* înlocuind-o cu o economie bănească, adică atunci când li s-au creat condiţiile economice.

Acest fenomen în aparenţă atât de straniu: pătrunderea principiilor burgheziei apusene de egalitate şi libertate în plin Ev Mediu român, când nici nu poate fi vorbă de condiţiile sociale ale înfăptuirii lor, se lămureşte în realitate prin sciziunea clasei noastre stăpânitoare. Boierii mici, excluşi de confraţii lor mai mari de la viaţa politică, au găsit în ideile egalitare ale burgheziei apusene un mijloc de a-şi valorifica interesele lor proprii de clasă şi a-şi cuceri egalitatea cu boierimea mare. Ei au elaborat chiar, sub influenţa acestor idei, un memorabil proiect de constituţie (1822), de un caracter democratic grotesc, prevăzând reforme „menite a egaliza cel puţin pe toţi membrii clasei boiereşti“[50] şi cerând în acest scop ca „dregătoriile să fie încredinţate boierilor fără deosebire de rang“[51].

E deci o eroare a privi pe boierii mici dinainte de era burgheză ca adevăraţi reprezentanţi ai liberalismului. „De la 1821 boierii noştri făceau liberalism, dar tot între boieri, vorbind de

---

[49] „Republicile comerciale italiene din secolul XV, Augsburg din secolul XVI, Franţa şi Anglia din secolul XVII se aflau de mult pe calea capitalismului modern, când nu se ştia nimic despre postulatele libertăţii individuale şi axiomele individualismului economic; trecură veacuri de evoluţie modernă, când Grotius, Gassendi, Hobbes, Pufendorf, Locke începură să clădească dreptul natural individual din sfărâmăturile filozofiei vechi.“ W. Sombart, *Der mod. Kapitalismus*, vol. II, p. 5.

[50] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 79.

[51] *Op. cit.*, p. 88.

constituție, cerând senate, parlamente şi învinuindu-se de ciocoism şi *carvonarism* (carbonarism).“[52] În acelaşi fel era concepută şi constituția plănuită de ei. „Era o constituție fără îndoială egalitară în felul ei, însă egalitatea era mărginită numai în cercul nobilimii.“[53]

Democrația boierimii mici, în vechiul nostru regim, seamănă bine cu aceea a câinelui din fabulă, care visează egalitate numai cu cei mari[54].

E neapărat a pune acest fapt în adevărata sa lumină, spre a limpezi atât pricinile reale ale dezvoltării burgheziei române cât şi data când ea începe. *Era burgheză în România nu ia ființă sub influența ideilor liberale aduse din Apus;* pricina ei stă mult mai adânc, în revoluționarea economiei noastre naționale. Până

---

[52] N. Iorga, O *luptă literară*, vol. I, p. 309.

[53] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 89.

[54] D. G. Ibrăileanu vede în proiectul de la 1822 o adevărată constituție, iar în autorii săi o clasă democratică revoluționară în înțeles modern. „Dar la dorințele boierilor fugiți în 1821 se opune clasa boiernaşilor care, neglijată, departe de putere, devenise o clasă *revoluționară.* Această clasă, din cauza intereselor sale, ia o atitudine *democratică* şi devine, ca întotdeauna, *reprezentanta tuturor claselor dezmoştenite.*“ „Aşa stau faptele istoriceşte.“ (*Spiritul critic în cultura română,* pp. 76, 78). Operele cercetătorilor speciali arată că faptele *stau altfel* istoriceşte. Pe lângă citatele de mai sus, care limpezesc îndestul caracterul democrației boierilor mici, adăugăm încă unul deopotrivă de categoric. „Tendințele spre egalitate şi libertate ale boierilor mici se întrupează apoi în constituția din 1822, care mărgineşte însă cererile de reformă numai în folosul micii boierimi, *lăsând cu totul pe dinafară rămăşița poporului.*“ (A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 231). Aşadar nu poate fi vorba de vreun spirit democratic modern, care ar fi determinat pe boierii mici să se facă, încă de pe la 1821, *reprezentanții tuturor claselor dezmoştenite.*

Părerea cum că constituția moldovenească de la 1822 este expresia unui spirit modern democratic e împărtăşită şi de D. V. Barnoschi în lucrarea: *Originile democrației române*, Iaşi, 1922. Această scriere nu înaintează cu nimic cunoştințele noastre asupra chestiunii, din temeiul simplu că este cu desăvârşire lipsită de fundamentarea economico-sociologică, pe care o înlocuieşte până la abuz cu frazeologie junimistă.

atunci, ideile liberale străine iau în societatea noastră un caracter medieval: ele dau boierimii mici arma de a lupta pentru privilegii, câtă vreme caracteristica unei clase burgheze liberale e năzuința desăvârșit opusă, de a distruge orice privilegiu și a acorda libertatea și egalitatea tuturor, fără nici o deosebire.

11. Acest caracter l-a luat boierimea mică abia după ce influența capitalismului străin a ridicat economia noastră națională la faza producerii pentru schimb. De atunci boierii mici, ademeniți de perspectivele negoțului, au devenit ceea ce devin peste tot micii agrarieni în aceleași împrejurări: o clasă cu interese burgheze, ce simt privilegiile ca o piedică, și din nevoia de a le sfărâma se prefac în grup revoluționar, liberal, democratic: în înțelesul modern. Abia atunci ideile liberale, care în vechiul regim suferiseră o interpretare atât de ciudată, capătă înțelesul lor real.

În această fază ne apare boierimea mică în mișcarea de la 1848. Clasa noastră burgheză revoluționară de atunci se înfățișează ca un grup de agrarieni comercializați, care în preocupările lor sunt cu totul predominați de interesele negoțului. Chiar între primele paragrafe ale proclamației revoluționarilor munteni citim: „Poporul român cheamă toate stările la fericire, recunoaște facerile de bine ale comerțului, știe că sufletul lui este creditul, care niciodată n-a vrut să-l înlesnească sistema trecută. Decretă dar o bancă națională, dar cu fonduri naționale."[55] Iar între cererile boierilor moldoveni, formulate în adunarea de la Hotel Petersburg, găsim nu mai puțin de șase articole cu caracter comercial, cerând desființarea taxei de export, îmbunătățirea portului Galați, legiferarea relațiilor comerciale, înființarea unui tribunal de comerț, a unei bănci de scont și a unei bănci naționale[56]. Chiar și în proiectul anonim de constituție,

---

[55] *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și Documente*, I, p. 492.

[56] Vezi articolele 13, 14, 16, 17, 18, 24 din cererile boierilor și notabililor din Moldova. *Op. cit.*, I, pp. 178, 471.

înmânat domnitorului în Bucureşti, se află dezideratul unei bănci naţionale[57]. Pilda tipică a acestui spirit comercial, care stăpânea pe boierii noştri revoluţionari, o dă însă sufletul însuşi al mişcării revoluţionare: I. C. Brătianu. Scrierile sale răsuflă peste tot interesul său covârşitor pentru mijloacele de înlesnire a comerţului, anume căi de comunicaţie şi institute de credit. El înalţă negoţului un ditiramb de o vigoare rară şi o extraordinară putere de intuiţie a realităţii, încheind cu vorbele elocvente: „Dar ce zic, omul civilizat este un rezultat al schimbului, al comerţului; el (schimbul) în sfârşit transformă pământul într-un paradis şi pe om în înger."[58]

Se vede bine că agrarienii noştri revoluţionari învăluiau măsurile lor economice în aceeaşi atmosferă de idealism si umanitarism în care ei învăluiau pe cele politice.

Din cele zise reiese că A. D. Xenopol are deplină dreptate când arată că originile mişcării noastre burgheze liberale trebuie căutate „tot în sânul boierimii şi s-a alcătuit din acei boieri care aveau alte idei şi *alte interese* decât partidul boierilor conservatori"[59].

Aceste interese deosebite de clasă ale boierilor revoluţionari sunt acelea ce s-au născut în legătură cu relaţiile internaţionale de schimb, provocate de influenţa capitalismului apusean asupra producţiei noastre naţionale de la tratatul din Adrianopol înainte. Ceea ce nu putuseră face mai înainte ideile liberale, a făcut noua economie bănească: ea a prefăcut boierimea mică în forţă burgheză revoluţionară. Mai înainte boiernaşii făceau o simplă *opoziţie, politică,* cerând să se împărtăşească şi ei din privilegiile celor mari. Cu începerea erei burgheze a economiei noastre, *spiritul lor de opoziţie* se preface în *spirit revoluţionar;* boierimea mică nu mai aspiră la privilegii, ci vrea să distrugă orice privilegii, şi odată cu acestea întreaga clasă cu care altădată voia să se înfrăţească.

---

[57] *Op. cit.*, I, p. 378.

[58] *Din scrierile şi cuvântările lui I. C. Brătianu,* Bucureşti, 1903, vol. I, p. 149.

[59] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 101.

12. Am arătat că economia noastră naţională în era burgheză se alcătuieşte — ca pretutindeni în aceeaşi fază — din două elemente contradictorii: ea prezintă un proces de circulaţie modernă a mărfurilor, aşezat pe o producţie agrară primitivă. Acum se vede că această contrazicere economică se răsfrânge şi în sfera social-politică. Pe ea se înalţă două clase duşmane, cu interese opuse: clasa conservatoare reacţionară e altoită pe producţia veche agrară; pătura liberală revoluţionară se altoieşte pe procesul de circulaţie burgheză; cea dintâi apără raporturile de subordonare ce domnesc în producţia agrară; cea din urmă vrea să consfinţească şi pe cale de drept raporturile libere, pe care le creează din ce în ce mai larg procesul de circulaţie.

În acest stadiu economico-social ajunseseră Principatele române în anul 1848, când grandioasa mişcare de emancipare a burgheziei europene aprinse scânteia revoluţiei şi în grupul agrarienilor noştri comercializaţi, al micii boierimi ajunsă de astă dată democratică liberală în înţelesul modern. Era însă un gest prematur, osândit mai dinainte a da greş.

Nu-i vorbă, entuziasmul nu a lipsit nici la noi. Întreg repertoriul liberal, umanitarist şi generos, pe care l-a creat burghezia apuseană în faza de trecere de la vechiul spre noul regim, a fost întrebuinţat şi de agrarienii noştri revoluţionari. La noi, ca pretutindeni, libertatea şi egalitatea nu mai apăreau ca prozaice cerinţe ale schimbului, ca mijloace de a desfiinţa piedicile ce i se ridicau în cale, sub forma vechilor privilegii; ele se transfigurau în minţile aprinse ale revoluţionarilor în mijloace de a desfiinţa clasele în genere şi de a întemeia frăţia tuturor[60]. De aici entuziasm, lacrimi de duioşie, delir şi declamaţie umanitaristă. Dar acel spornic ferment, sângele vărsat în lupta corp la corp a claselor sociale, din care s-a plămădit în alte părţi burghezia modernă, la noi a lipsit. Pregătirile tainice pentru revoluţie

---

[60] „Astăzi fu ziua în care toate clasele societăţii se înfrăţiră. De astăzi ţara nu mai este împărţită în clase vrăjmaşe şi cu interese împotrivite. Astăzi toţi locuitorii ţării sunt români, sunt deopotrivă, sunt fraţi.“ *Anul 1848. Acte*, I, p. 616.

armată, strângerea de arme cu planuri sângeroase, au rămas fără urmare, iar comanda sonoră: „La arme, la armele mântuirii!“ care încheie proclamația munteană, nu a găsit răsunet. Revoluționarii au fost împrăștiați fără greutate, iar comunicatul din Moldova asupra înnăbușirii mișcării revoluționare crede că-i poate califica de „netrebnici cu cugetări turburate“, care abuzând de blândețea autorităților „s-au obrăznicit din ce în ce mai mult“[61]. Ei s-au răspândit apoi în Europa, implorând ajutorul burgheziei apusene pentru planurile lor revoluționare. Acest ajutor li s-a acordat și pricina se va vedea în curând.

Am zis că mișcarea de la 1848 în România era un gest prematur. În adevăr, o revoluție burgheză nu e cu putință decât atunci când procesul de circulație capitalistă ajunge în ultima fază: dizolvă vechea producție spre a face să răsară pe ruinele ei producția capitalistă. Abia atunci apare armata revoluționară care plămădește războaiele civile moderne: proletariatul orășenesc, minunat organizat și disciplinat prin înseși condițiile muncii în fabrică. Pe continent, țara care a realizat mai întâi aceste condiții ale revoluției moderne e Franța. Și de aceea în tot decursul epocii revoluționare burghezia franceză a alcătuit avangarda burgheziei europene[62]. Parisul e întâiul oraș european care a ajuns să centralizeze o mare masă de muncitori proletari, ceea ce și lămurește că aici a izbucnit întâia mare revoluție burgheză (1789), modelul oricărei revoluții, înrâurind chiar și burghezia engleză mai înaintată. De la 1789 și până la 1848, muncitorimea din Paris a luptat în toate revoluțiile atât de neastâmpăratei burghezii franceze[63], până ce în iunie 1848 i-a venit în minte că ar putea lupta și pentru propriile sale țeluri revolu-

---

[61] *Op. cit.*, p. 180.

[62] K. Marx, *Révolution et Contre-Révolution an Allemagne*, p. 107.

[63] K. Marx, *La Commune de Paris*, 1901, p. XXXII (Introducerea de Fr. Engels). — În altă parte Marx observă: „Burghezia nu îngăduie proletariatului decât o *singură* uzurpare: ea-i îngăduie să-i uzurpe locul în luptă.“ *La lutte des classes en France*, Paris, 1900, p. 11. Asupra rolului revoluționar al Parisului, vezi K. Kautsky, *Terrorismus und Kommunismus*.

ţionare. Şi de atunci s-a încheiat cariera revoluţionară a burgheziei franceze.

Dar în Principatele române nu exista la 1848 o producţie capitalistă, deci nici o armată proletară revoluţionară; de aceea comanda „la arme!“ a revoluţionarilor români i-a împrăştiat fără ecou. În lipsa unei asemenea armate, grupul revoluţionarilor români s-a adresat ţărănimii. Apostolii ideilor revoluţionare porniră la sate, dându-şi silinţa să lămurească ţăranilor acea evanghelie a oricărei clase sociale obijduite: dreptul natural al omului de a fi egal cu orice exemplar al speciei sale — şi a-i aţâţa prin aceasta la lupta împotriva clasei boiereşti privilegiate.

Era un demers înţelept, şi firesc. Experienţa arată că nici o revoluţie nu e încununată până la sfârşit de succes dacă nu se bucură de sprijinul ţărănimii. Aceasta o învederează ca un fapt de deosebită însemnătate şi oamenii cei mai bogaţi astăzi în experienţe revoluţionare: comuniştii ruşi[64]. Decât, ţăranii sunt o masă haotică şi au nevoie în mişcarea lor revoluţionară de o forţă centrală, care să-i conducă şi să le slujească de avangardă în tot decursul luptei. Această avangardă a ţărănimii revoluţionare o alcătuieşte tocmai masa muncitorilor orăşeni, care centralizează, coordonează şi diriguieşte mişcările războinice ale ţărănimii. Lipsa acestei forţe orăşeneşti centrale lămureşte îndestul de ce ajutorul ţărănimii, care era gata să sprijine la 1848 mişcarea revoluţionarilor noştri, a rămas fără efect.

13. Astfel s-a făcut că revoluţionarii români, văzându-se fără o oştire care să-şi verse sângele pentru interesele lor, au fost nevoiţi să se adreseze burgheziei apusene, încercând a realiza pe calea politicii externe acea operă pe care n-o putuseră îndeplini

---

[64] „Niciodată acest asalt (revoluţia proletară) nu va izbuti dacă satele nu iau parte la lupta de clasă, dacă masa ţărănimii muncitoare nu se uneşte cu partidul comunist proletar de la oraşe şi dacă, în fine, acesta nu o instruieşte.“ „Thèses, conditions et status de l'Internationale communiste“, în *Le Phare*, II-ème année, nr. 15, p. 196.

cu propriile lor forţe. Dar înainte de a-i urmări în acest nou stadiu al năzuințelor lor revoluționare, trebuie să scoatem la lumină amănuntul interesant că toţi aceşti oameni au conştiinţa de a fi un fel de post înaintat al burgheziei franceze în România şi-şi lămuresc mişcarea lor revoluţionară ca un simplu act de imitare a societăţii franceze. În scrierile lor se găsesc expresiuni caracteristice ale acestei stări sufleteşti. Iată, de pildă, un pasaj din scrisoarea lui I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti către Edgar Quinet:

„Orice român are două patrii: mai întâi pământul în care s-a născut şi apoi Franţa.

Franţa ne-a crescut, ne-a învăţat carte. Scânteia care încălzeşte patria noastră am luat-o de la căminul Franţei.

Mai aminteşte-i încă Franţei că suntem fiii ei, că ne-am luptat pentru dânsa pe baricade. Adaugă că ceea ce am făcut, după pilda ei am făcut."[65]

Despre revoluţia care s-a produs în economia noastră naţională prin influenţa capitalismului apusean, revoluţionarii români au o conştiinţă surprinzător de limpede, după cum reiese atât din scrierile, cât şi din programele lor de activitate. Dar ei n-au izbutit încă să întrevadă legătura între acţiunea lor revoluţionară politică şi revoluţia economică. În loc de a deduce nevoia unei revoluţii politice din revoluţia înfăptuită în economia noastră, ei o deduc din nevoia ideală de a imita Franţa şi a transplanta în societatea noastră binefacerile civilizaţiei apusene. Cu un cuvânt: ei sunt covârşiţi numai de influenţa superficială a principiilor liberale burgheze, nu însă şi de legătura acestora cu influenţa adâncă a capitalismului apusean, singura care era menită să facă cu putinţă asimilarea ideilor liberale corespunzătoare. Istoriografia română a luat ca un adevăr de la sine înţeles această conştiinţă a revoluţionarilor români despre pricinile

---

[65] *Din scrierile şi cuvântările lui I. C. Brătianu*, 1, p. 13. Pasaje similare în *Memoriul asupra românilor dat împăratului Napoleon III*, *op. cit.*, p. 39.

acțiunii lor politice și s-a stabilit astfel modul tradițional de a trata dezvoltarea burgheziei în România ca un rezultat al influenței ideilor liberale din Apus. Acestui punct de vedere îi datorăm convingerea azi înrădăcinată și obștească că dezvoltarea burgheziei române e o anomalie, o imitare de forme străine, al căror cuprins lipsea în structura societății române de atunci.

Față de aceasta trebuie să relevăm faptul că în cursul evoluției istorice oamenii nu pot avea conștiința limpede a resorturilor adânci care-i pun în mișcare: n-au avut-o nici revoluționarii apuseni și nu puteau s-o aibă nici ai noștri. Marx arată, în celebra prefață a operei sale: *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, că o perioadă revoluționară se poate judeca tot atât de puțin după propria ei conștiință pe cât se poate judeca un individ după conștiința ce are despre el însuși. A. D, Xenopol exprimă același adevăr într-o formă deosebită: „În toate aceste curente, mersul este neconștiut. Deodată lumea se deșteaptă în altă regiune a cugetării sau a faptelor aievea, fără ca să-și poată da seama cum a ajuns în ea, și trebuie ca cercetarea, adică conștiința posterioară să și le însușească pentru a pricepe prefacerea îndeplinită. Ceea ce caracterizează însă aceste curente este că mersul e neoprit și că, chiar dacă conștiința, deșteptându-se mai de timpuriu, ar vroi să le stăpânească, lucrul se arată că este peste putință și orice lucrare îndreptată împotriva lor se întoarce spre ele.“[66]

Înregistrăm deci conștiința revoluționarilor români despre opera lor politică ca simplu fapt, fără a ne ține îndatorați să

[66] „Neconștiutul în istorie“, *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXIX, București, 1907, p. 19/551. Xenopol relevă în autobiografia sa, ca un merit deosebit, faptul că el a recunoscut importanța fenomenelor economice pentru cercetarea istorică. (Vezi fragmentul din „Istoria ideilor mele“, publicat în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, anul III, nr. 1). Dar nici interesul său pentru evoluția economică, nici vederea sa atât de justă asupra inconștientului în istorie nu l-au împiedicat de a trata dezvoltarea liberalismului român în felul cum îl înfățișează reprezentanții săi: ca o mișcare „altruistă“ și „generoasă“, născută sub influența ideilor liberale din Apus.

lămurim revoluţia noastră burgheză în acelaşi chip în care şi-o lămureau revoluţionarii înşişi.

14. După mişcarea de la 1848 soarta luptelor noastre de clasă atârnă mai mult de evenimentele externe decât de prefaceri interne. Privită în cadrul economiei, mondiale, dezvoltarea burgheziei române alcătuieşte un modest episod în expansiunea burgheziei engleze: capitalismul român s-a născut, şi în cele din urmă şi-a întărit situaţia sub influenţa conflictelor capitalismului britanic pe continentul european.

De la revoluţia burgheziei engleze (1688) până în prezent, mersul economiei mondiale este predominat în mod hotărât de expansiunea capitalismului britanic: e o luptă seculară pentru pieţe externe şi cel mai groaznic episod s-a încheiat tocmai sub ochii noştri[67].

Această luptă, ale cărei origini se coboară până în secolul XVI, se desface în două mari perioade, după direcţia comerţului lumii: întâia perioadă merge până la 1814; în tot acest timp ţelul expansiunii engleze e acapararea pieţelor lumii noi, din care trebuie să înlăture prin sângeroase conflicte pe toţi concurenţii mai vechi: Spania, Portugalia, Olanda şi mai ales Franţa. Duelul secular între burghezia franceză şi cea engleză s-a încheiat la 1814 în favoarea acesteia din urmă. De atunci capitalismul francez apare necontenit în remorca celui englez şi în marile conflicte europene el luptă pentru interese engleze.

Cu anul 1814 începe o perioadă de preponderenţă mondială nediscutată a burgheziei engleze[68]. De astă dată se schimbă şi direcţia expansiunii ei economice. „Terenul şi ţinta ei nu mai

---

[67] Asupra expansiunii engleze: Sir I. R. Seely, *The expansion of England*, Tauchnitz edition. Extrase şi comentarii asupra acestei celebre opere de Ferdinand Tönnies, *Englische Weltpolitik in englischer Beleuchtung*, Berlin, 1915.

[68] Eduard Meyer, *England, seine staatliche und politische Entwicklung und der Krieg gegen Deutschland*, Stuttgart und Berlin, 1915, p. 100.

stau, înainte de toate, în lumea nouă, ci în cea veche; nu în America, ci în Asia, spre care Africa alcătuieşte puntea de trecere. Aceasta este direcţia care fu luată din a doua jumătate a veacului XVIII.“[69]

În adevăr, începând de pe la 1760 şi până la 1830, capitalismul englez îndeplineşte acea prefacere istorică pe care economiştii o numesc „revoluţia industrială“[70]. El introduce treptat, dar mai ales în cele din urmă decenii ale acestei perioade, producerea cu maşini. Rezultatul era firesc: acesta fu o uriaşă supraproducţie. De aceea capitalismul britanic, flămând de pieţe noi, fu silit, să se îndrepte spre alte colţuri ale lumii, spre a găsi locuri de desfacere a mărfurilor sale. Această nouă perioadă de expansiune se întinde de la 1848 până în prezent, în decursul ei burghezia engleză susţine în chip victorios două mari conflicte: întâiul cu Rusia (1854), al doilea cu Germania (1914). Dacă conflictele din prima perioadă s-au petrecut pe un teatru atât de îndepărtat de ţările române, cele din a doua perioadă s-au dezlănţuit chiar peste capetele noastre, iar sângele vărsat în ele e aluatul din care s-a plămădit burghezia română, şi prin ea ţara noastră ca stat modern, unitar şi naţional, în marginile sale fireşti.

Cel întâi mai mare rival pe care l-a întâlnit Anglia în noua ei tendinţă e colosul de la nord: Rusia ameninţă coloniile engleze din Asia şi, prin tendinţa ei de expansiune spre Constantinopol, închidea Marea Neagră ca şi gurile Dunării comerţului englez. Expansiunea acestei naţiuni trebuia deci oprită, se înţelege, în folosul expansiunii capitalismului britanic. Din această necesitate a izvorât războiul Crimeii![71].

---

[69] Ferdinand Tönnies, *op. cit.*, p. 40.

[70] Expresia e întrebuinţată întâi de Toynbee *(Lectures on the Industrial Revolution).* Vezi H. D. Meredith, *Outlines of the economic history of England*, London, p. 230.

[71] Vezi Justin Mc Carthy, *A history of our own times*, Tauchnitz edition, vol. II, pp. 173–174.

Cu o îndemânare diplomatică încă fără pildă, burghezia engleză a ştiut şi atunci, ca întotdeauna, să prefacă conflictul ei naţional într-un conflict general, alăturându-şi statele cele mai puternice. Astfel, lângă Anglia găsim pe Franţa şi Sardinia, aşa că lupta între Anglia şi Rusia ia aparenţa unui duel între Apus şi Nord. La mijloc stau Principatele române, menite a cădea pradă învingătorului.

Se înţelege că şi clasele noastre sociale trebuiau să ia o atitudine în acest conflict. Clasa revoluţionară se adresă în chip firesc burgheziei apusene; ea-i cerea ajutorul, făgăduind în schimb a-i deschide un minunat debuşeu la gurile Dunării[72]. La rândul ei, clasa boierilor reacţionari se sprijinea pe Rusia, din pricina identităţii ei de interese cu reacţiunea de la Nord[73]. S-a întâmplat deci atunci ca şi acum, în conflictul abia încheiat între capitalismul englez şi cel german: burghezia română s-a asociat cu democraţia apuseană, iar boierimea conservatoare a trecut de partea reacţiunii. Atunci, ca şi acum, victoria burgheziei apusene trebuia să însemne şi o victorie internă a clasei noastre burgheze asupra celei reacţionare.

Spre a putea aprecia în toată însemnătatea sa acest mare eveniment istoric, trebuie să limpezim urmările multiple ale expansiunii capitalismului apusean în Principatele române.

15. Statele moderne, naţionale şi unitare sunt un rezultat al dezvoltării capitalismului, care naşte, oriunde străbate, un

---

[72] Din *Memoriul asupra românilor* dat împăratului Napoleon III: „Constituirea acestui stat român ar fi cea mai frumoasă cucerire ce Franţa a făcut-o vreodată afară de teritoriul său. Armata statului român ar fi armata Franţei în Orient, porturile sale de la Marea Neagră şi de pe Dunăre ar fi antrepozitele comerţului francez şi din cauza abundenţei lemnelor noastre de construcţie, aceste porturi ar fi totodată şantierele marinei franceze; produsele brute ale acestor avute ţări ar alimenta cu avantaj fabricile Franţei, care ar găsi în schimb un mare debit în aceleaşi ţări. În fine, Franţa va avea toate avantajele unei colonii, fără a avea cheltuielile ce aceasta ocazionează." *Din scrierile lui I. C. Brătianu,* I, p. 39.

[73] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 279.

proces de uniformizare şi unificare a grupelor sociale. În acest chip dispare particularismul provincial, pe ale cărui ruine se înalţă statul modern, această „imensă abstracţie“[74]. Acelaşi proces de uniformizare şi năzuinţă spre unitate a produs capitalismul şi în Principatele române.

S-a arătat că dezmembrarea românilor în două state aparte se datoreşte vechii ramificări în două căi principale a comerţului internaţional între Orient şi Europa Centrală. În era burgheză, când capitalismul inundă Principatele cu produsele sale, unificarea procesului de circulaţie a mărfurilor a dat naştere în mod firesc unei tendinţe de unitate naţională. Cel întâi pas pe această cale s-a făcut tot pe teren economic, sub forma convenţiei vamale între Muntenia şi Moldova din 20 iulie 1835, care la 30 ianuarie 1847 dădu loc unei complete uniuni vamale a celor două Principate. S-a întâmplat la noi ca şi în alte părţi: înlăturarea barierelor lăuntrice care stânjenesc comerţul prin convenţii vamale a pregătit terenul pentru crearea unităţii noastre naţionale. E de ajuns a aminti aici rolul celebrei „uniuni vamale“ (*Zollverein*) a statelor germane în pregătirea unităţii imperiului german.

Paralel cu această tendinţă de unitate naţională se naşte, sub aceeaşi influenţă a capitalismului străin, şi o tendinţă de neatârnare politică. În adevăr, spre a-şi asigura pieţele române, burghezia anglo-franceză trebuia să înlăture din Principate „protectoratul“ acelor state care ameninţau existenţa noastră naţională, îndeosebi al Rusiei. Mai mult, burghezia apuseană avea nevoie de un Stat român puternic, care să-i ofere siguranţă pe pieţele sale şi la nevoie să-i fie de ajutor în conflictele ei cu reacţiunea rusă. Sprijinul pe care statele burgheze apusene l-au acordat românilor în năzuinţa lor spre unitate şi independenţă a izvorât îndeosebi din conştiinţa acestei nevoi, datorită conflictului între

---

[74] Edouard Berth, *Les méfaits des intellectuels*, Paris, 1914, p. 140.

Apusul democratic şi Nordul reacţionar, de a crea o puternică barieră în calea expansiunii ruse[75].

Ambele năzuinţe paralele, aceea de unitate şi de independenţă, se contopesc în spiritul luptătorilor români şi dau naştere idealului agrarienilor revoluţionari, al unui stat român unitar şi neatârnat, pe care le-a fost dat să-l realizeze. Din cele zise reiese limpede că *procesul de naştere a burgheziei române se confundă cu procesul de regenerare naţională, de alcătuire a statului român modern unitar şi neatârnat; că acest îndoit proces se datoreşte în întregime expansiunii capitalismului anglo-francez, mai ales a celui englez, în Principatele române.*

Se înţelege deci că rezultatul primului mare conflict al capitalismului englez în expansiunea sa spre Orient a fost hotărâtor atât pentru soarta burgheziei române, cât şi a statului român în genere. Victoria capitalismului apusean alcătuieşte temelia pe care s-a consolidat atât clasa revoluţionară română cât şi existenţa noastră naţională. Abia acum se vede toată însemnătatea istorică a legăturilor noastre comerciale cu Apusul, despre care — spre cinstea revoluţionarilor noştri — putem spune că ei aveau deplină conştiinţă[76].

Dar capitalismul nu are numai această influenţă naţională în evoluţia Principatelor române, ci şi una socială. Preocuparea burgheziei, din moment ce ţinuturile dunărene intraseră în „sfera ei de interese", era ca să facă aici bune afaceri. Dar, cum arată cu bun temei un scriitor cu aşa pronunţat simţ pentru interesele

---

[75] „Regularea situaţiei Principatelor dunărene ceru de asemenea (în Congresul din Paris) multă luare aminte şi discuţie şi o soluţie foarte ingenioasă fu născocită în scopul de a opri acele provincii de la o unire desăvârşită, aşa că ele să fie destul de coerente spre a servi ca o întăritură împotriva Rusiei, nu însă atât de coerente ca să pricinuiască Austriei vreo îngrijorare pentru propria ei constituţie politică întru câtva dezmembrată, spre a nu zice sfâşiată." Justin Mc Carthy, *op. cit.*, p. 263.

[76] Cu un uimitor simţ al realităţii, I. C. Brătianu, stăruind asupra nevoii de a intensifica legăturile noastre comerciale cu străinătatea, arată că aceste legături ar „crea" drepturile noastre la viaţa naţională „chiar dacă nu le-am avea!" *Din scrierile* etc. I, p. 153.

comerţului ca Neigebaur, în această privinţă capitalismul străin nu se putea aştepta la mare lucru în ţările române. Ţărănimea noastră de atunci, redusă la ultima treaptă a mizeriei, nici nu exista ca consumatoare. „Marii boieri cumpără *solitaires* pentru 600 ducaţi şi dau 100 ducaţi pe o braţaletă, care după câteva luni iese din modă şi a cărei valoare reală face abia un sfert al acestei sume, dar miile de braţe care muncesc pentru ea nu cumpără împreună într-un an întreg nici a zecea parte a valorii unui asemenea nimic, cumpărat de 20 până la 30 mari boieri."[77]

Desigur că statele burgheze apusene înţeleseseră deopotrivă de bine că atâta vreme cât nu se sfarmă vechiul regim român şi nu se ridică starea materială a ţăranilor, puterea acestora de cumpărare şi consumare va rămânea nulă şi comerţul apusean în Principate va prezenta puţină importanţă. De aceea vedem că după războiul Crimeii guvernele acestor state, nerăbdătoare de a lăsa ca fermentul aruncat în economia noastră să dea singur roadele sale politice, intervin de-a dreptul în afacerile lăuntrice ale Principatelor, pe care le iau sub tutelă ca pe orice colonie agricolă a capitalismului, şi prin convenţia de la Paris (1858) ele impun desfiinţarea privilegiilor de clasă şi cer reforme grabnice pentru „îmbunătăţirea soartei ţăranilor". Acesta fu primul pas spre revoluţia politică — de atunci aceasta continuă într-un tempo vertiginos: la 1859 are loc unirea Principatelor, la 1864 vechiul regim primeşte lovitura hotărâtoare prin împroprietărirea ţăranilor, iar cu Constituţia de la 1866 seria prefacerilor politice ajunge la o încheiere provizorie. Vechea clasă reacţionară cade învinsă, victoria politică a grupului revoluţionar e deplină.

c) *Ruina vechii boierimi și nașterea oligarhiei*

16. Căderea atât de repede şi de jalnică a vechii noastre clase boiereşti nu poate fi însă lămurită numai prin presiunea din afară. Aceasta ar fi putut să o slăbească pe teren politic, nu însă

---

[77] *Beschreibung der Moldau und Walachei*, p. 244.

să o desfiinţeze ca forţă economică şi să o şteargă din cartea vieţii. Trebuie să ne îndreptăm privirea în altă parte, spre a căpăta lămuriri asupra dispariţiei marilor boieri şi a consecinţelor politice pe care le aduce cu sine această mare spărtură în vechea orânduire socială.

Cauza reală a decăderii vechii clase stăpânitoare trebuie căutată în influenţa directă a capitalismului. Schimbarea producţiei noastre în economie bănească alcătui terenul firesc pe care trebuiau să se dezvolte formele primitive ale capitalismului, şi acestea sunt: capitalul de camătă şi capitalul comercial[78]. Oriunde apare schimbul cu agentul său, negustorul începe a simţi nevoia de bani, iar din aceasta îşi ia fiinţă cămătarul. „Timpurile de cămătărie în formă acută sunt de obicei acelea când o economie organizată până atunci pentru trebuinţele proprii este silită prin motive externe să se prefacă în economie bănească.“[79]

Astfel s-a întâmplat în Europa în veacurile XII–XIII, în timpul de înflorire a comerţului cu Orientul. Biserica deschise atunci o aprigă luptă împotriva cametei, pe care juriştii sub influenţa dreptului roman o încuviinţau. „Dar biserica îşi îndoi energia: Conciliul din 1179 refuză înmormântarea creştină cămătarilor ce nu se pocăiau; acel din 1240 anulă testamentele lor; acel din 1311 îi dădu pe seama Inchiziţiei. În veacul al XIV-lea înşişi romaniştii suferiră această influenţă şi a doua şcoală din Bologna recunoscu că împrumutul era oprit de legile bisericeşti. Nu mai puteau deci să fie împrumutători decât necredincioşii, adică evreii.“[80]

De aici se lămureşte ura feroce împotriva acestei naţiuni, pe care îndeletnicirea ei cămătărească o făcea odioasă atât din motive economice, cât şi religioase. Dar tot de aici se lămureşte şi uriaşul rol pe care l-au jucat evreii, ca mânuitori ai formelor

---

[78] K. Marx, *Le Capital*, III, part. II, p. 182.

[79] W. Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, p. 375.

[80] A. Giry et A. Réville, „Le commerce et l'industrie au moyen âge“, în *Histoire Générale* par E. Lavisse et A. Rambaud, Tome II, p. 494.

primitive şi revoluţionare ale capitalului, în distrugerea vechiului regim şi plămădirea capitalismului modern. Sombart crede chiar, în scrierea citată, că poate trata capitalismul ca o operă evreiască.

La noi nu s-a întâmplat altfel. Cât timp producţia noastră purta caracterul de economie naturală, făcându-se pentru trebuinţele proprii, se înţelege că nu era loc pentru schimb şi cămătărie, deci nici pentru agenţii specializaţi pe cale ereditară în această meserie: pentru evrei. Dar de când influenţa capitalismului străin sili ţara noastră să producă pentru schimb, situaţia luă altă înfăţişare; de atunci evreul mânuitor de bani se găsi la noi în apele sale şi de aceea, de la 1830 înainte, paralel cu invazia capitalismului, avem de înregistrat şi o invazie a evreilor[81]. Caracterul lor cosmopolit, întinsele lor legături internaţionale de naţiune veşnic nomadă le dădea o superioritate zdrobitoare în noua fază internaţională a schimbului român, şi astfel de la începutul erei burgheze comerţul nostru căzu cu desăvârşire în mâinile lor. Şi la umbra comerţului se dezvolta şi înflorea îndeletnicirea lor tradiţională: camăta. La noi, ca peste tot, evreii fură stăpânii formelor primitive şi revoluţionare ale capitalismului; la noi, ca şi în alte părţi, evreii sunt cioclii ce au înmormântat vechiul nostru regim agrar şi au devenit pionierii erei burgheze[82].

Capitalismul de camătă joacă în societăţile agrare primitive un rol *per excellentiam* destructiv, „Cămătarul nu se mulţumeşte a lua tot supraprodusul victimelor sale, ci face tot ce-i stă în putinţă spre a le expropria încetul cu încetul de pe pământul lor, din casa lor etc.“[83]

---

[81] „Proporţia evreilor care, în 1831, alcătuiau 43 la sută a negoţului şi industriei din Iaşi, în 1839 ajunsese la 70 la sută, în 1846 la 73 la sută, iar în 1860 la 78 la sută.“ „În anul 1895 acapararea economică a Moldovei poate fi considerată ca completă.“ Verax, *La Roumanie et les juifs*, Bucarest, 1903, pp. 107, 110.

[82] Rolul revoluţionar democratic al evreilor e relevat şi de A. C. Cuza, *Meseriaşul român*, pp. XXVIII–XXX.

[83] K. Marx, *op. cit.*, p. 166.

Astfel camăta ruinează pe orice proprietar — pe boier sau țăran — despărțindu-l de pământul său și prin aceasta ea devine factorul dizolvant al oricărei societăți agrare în care pătrunde schimbul. Pentru proprietatea funciară capitalul de camătă reprezintă o primejdie de moarte. Despre Anglia din ultima treime a veacului al XVII-lea se spune:

„Nici a zecea parte din banii împrumutați cu dobândă în țara noastră nu sunt dați oamenilor de afaceri pentru a-și exploata întreprinderile; banii se împrumută înainte de toate pentru cumpărături de lux și risipa unor oameni care, deși sunt mari proprietari, cheltuiesc mai mult decât le produc moșiile și preferă să și le ipotecheze, decât să le vândă."[84]

Iar Marx observă că „uzura făcuse nobilimii engleze și proprietarilor mai multe daune decât le-ar fi putut cauza invazia unei armate franceze"[85].

E firesc că boierimea română nu se putea sustrage soartei obștești pe care o împărtășește în genere aristocrația agrară în perioada de trecere a economiei naturale către economia bănească. Din momentul în care capitalismul apusean, revărsându-și la noi articolele sale de lux, născu înclinarea spre risipă în sânul boierimii române, aceasta deveni prada legitimă a cămătarilor evrei. Și aceștia își îndepliniră funcția lor socială cu așa rară vrednicie, că numai în câteva decenii din vechea noastră aristocrație agrară nu mai rămăsese decât o jalnică ruină.

17. Capitalismul nostru de camătă a avut soarta stranie de a se naște, a înflori, a-și îndeplini rolul în chip conștiincios și a-și da apoi obștescul sfârșit, fără ca economiștii noștri să bage de seamă că el a existat. Lipsește asupra acestei forme inițiale a capitalismului român orice urmă de studiu economic și cu aceasta originile capitalismului nostru dispar în negura misterului. Nu e deci de mirare că chiar economiștii „marxiști" își

---

[84] *Op. cit.*, p. 186.
[85] *Op. cit.*, p. 174, nota 1.

închipuie că dezvoltarea capitalismului român începe abia cu capitalul industrial şi e rezultatul unei politici economice — deci tot o evoluţie de la formă spre fond. Despre necesitatea istorică din care şi-a luat fiinţa capitalismul român; despre fazele succesive prin care el a trecut spre a ajunge la forma sa ultimă de capital industrial — despre toate acestea nu se pomeneşte încă în cercetările noastre economice. Şi astfel ceea ce în evoluţia de fapt e forma ultimă a capitalismului nostru, în cercetările economice apare drept forma sa primă.

În lipsă de studii, suntem reduşi la mărturisirile, verbale sau scrise, ale rămăşiţelor vechii noastre clase stăpânitoare. Desluşirile pe care ele ni le dau sunt destul de vorbitoare şi ajung a stabili desăvârşita analogie între începuturile capitalismului nostru şi acelea ale capitalismului modern în genere. Înainte de toate, forma de obârşie a capitalului român, camăta, avea ca pretutindeni un caracter curat evreu.

„În Moldova, Banca este în întregime în mâinile evreilor: aici nu se află bancheri creştini. Ar fi însă o mare greşeală dacă s-ar lua cuvântul bancher în Moldova în acelaşi înţeles ca în Apus. Speculatorii ce-şi dau această însuşire sunt, cu puţine abateri, oameni care fac o mulţime de afaceri mai mult sau mai puţin curate, a căror temelie şi esenţă e camăta...“[86]

Aceşti cămătari sunt de provenienţă poloneză[87] şi e îngăduit aici să exprimăm părerea că ei nu aveau capitalurile lor proprii, ci-şi procurau bani prin legăturile lor de credit internaţional, după cum ştim că făceau şi în Polonia[88]. Aceasta lămureşte de ce repedea distrugere a vechii noastre proprietăţi funciare nu a dat naştere unei atât de însemnate „acumulări primitive“ de capitaluri, pe cât era de aşteptat.

În ceea ce priveşte relaţiile cămătarilor cu boierimea română, se pare că ei elaboraseră un adevărat plan de luptă, care i-a dus la rezultate strălucite.

---

[86] Verax, *op. cit.*, p. 266.

[87] *Id.*, *ibidem.*

[88] K. Marx, *op. cit.*, p. 187.

„Evreii se pricepură să exploateze în chip minunat viciile şi slăbiciunile lor (ale boierilor). Pe lângă fiecare boier de oarecare vază se alipi un evreu, uneori doi sau trei, care sub cuvânt de a fi oamenii săi, gata să-l slujească la fiece prilej cu mijloacele priceperii şi ale experienţei sale, urmăreau viciile, poftele, trebuinţele sale, pe care se pricepeau să le provoace când era nevoie.

Ei făceau cu îndemânare ca tovarăşul lor secret, cămătarul, să se arate tocmai în clipa când trebuinţa era mai apăsătoare, când dorinţa era mai vie. Boierul era pe încetul încurcat în mecanismul datoriilor, cu tot felul de măsuri prevăzătoare, pe un drum presărat cu roze: numai când el apucase de-a binelea pe această cale, condiţiile deveneau mai aspre şi vorba evreilor mai puţin dulce.

Boierimea se arătă aproape nedestoinică de luptă, în treizeci de ani ruina era sfârşită; nu mai rămâneau, în 1866, decât fărâme din puterea ei, care în urmă au dispărut, de asemenea, cu desăvârşire."[89]

---

[89] Verax., *op cit.*, p. 266. De asemenea: *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, p. 432.

În monografia sa asupra originii şi prefacerilor clasei noastre stăpânitoare (*Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXIX, pp. 67–211) dl Radu Rosetti împărtăşeşte şi părerea curentă că boierimea română s-a ruinat prin petreceri în străinătate şi joc de cărţi. După cum pentru A. D. Xenopol boierii români erau „barbari" în cheltuielile lor *(Studii economice*, p. 70), d-lui Radu Rosetti ei îi apar ca nişte „orientali", care în lipsă de orice creştere — se ştie că creşterea copiilor de boieri era încredinţată robilor ţigani — nu şi-au putut stăpâni pornirile spre risipă în faţa numeroaselor ispite ale vieţii străine. De aici ruina lor.

Autorul e desigur unul din puţinii noştri cercetători sociologi al cărui spirit de investigare sobră şi adâncă impune ca încheierile sale să fie privite cu o deosebită luare aminte. Faţă de părerea de mai sus se ridică însă întrebarea: de ce exodul boierilor români în străinătate, risipa şi ruina lor ca clasă începe abia după 1830? Căci desigur că ei erau tot atât de barbari şi orientali şi mai înainte. Răspunsul e neîndoielnic: fiindcă până atunci nu există la noi o economie bănească, deci nici capitalismul de camătă, care să pună la dispoziţia boierilor sumele menite a-i ispiti la risipă.

Astfel a făcut capitalismul, sub forma sa iniţială de camătă, cea dintâi mare spărtură în vechiul nostru organism social. După aceasta vechiul regim trebuia să se surpe în întregime.

18. Urmările economice ale cămătăriei nu sunt mai puţin însemnate. Camăta e la noi întâia formă a capitalismului, din care s-au dezvoltat cele următoare alcătuind temelia puterii clasei noastre burgheze, care trebuia să înlocuiască vechea clasă stăpânitoare. Vom avea prilej să arătăm că din capitalul de camătă s-a născut în chip necesar capitalul de bancă, iar din acesta capitalul industrial. *Capitalismul român e o necesitate istorică; el şi-a luat fiinţă din nevoile economiei noastre băneşti, evoluând apoi într-o serie de faze succesive şi necesare. La începutul acestei serii stă comerţul şi camăta.* „Camăta e ridicată fie asupra împrumuturilor făcute celor mari, îndeobşte proprietari funciari care-şi împrăştie averea, fie asupra împrumuturilor date micilor producători, proprietari ai instrumentelor de muncă... Tocmai prin ruinarea acestor două categorii de împrumutători se înfiripează şi se concentrează marile capitaluri, al căror rol în dispariţia vechiului mod de producere şi înlocuirea sa cu producerea capitalistă atârnă de dezvoltarea istorică şi împrejurările ce-i urmează.“[90]

Evoluţia capitalismului român, începând de la capitalul de camătă şi cel comercial, trecând prin capitalul bancar şi încheindu-se cu capitalul industrial, alcătuieşte în fapt întreaga istorie

---

În realitate, decăderea boierimii române e un caz particular al acelui fenomen general, care se petrece totdeauna la începuturile economiei băneşti, „când aristocraţia funciară vrea să treacă la viaţa orăşenească: atunci lipsesc mijloacele băneşti, care trebuie procurate pe calea împrumutului“ (W. Sombart, *Die Juden* etc., p. 375). De aici ruina nobilimii, la noi ca şi aiurea: ea este victima capitalismului primitiv, care începe procesul de acumulare tocmai prin ruina vechilor averi funciare. Capitalismul creează temelia economică a noului regim, sfărâmând temelia economică a celui vechi.

[90] K. Marx, *Le Capital*, III, part. II, p. 165. De asemenea, W. Sombart, *Die Juden* etc., p. 223.

socială a României în perioada revoluţionară a dizolvării vechiului regim şi plămădirii celui nou[91]. De metamorfozele succesive ale capitalului atârnă pas cu pas prefacerile instituţiilor politice. La început, sub forma de negoţ şi mai ales de camătă, capitalismul are un rol destructiv: el distruge clasa boierească şi vechile aşezăminte izvorâte din interesele ei. La aceasta ajunge el dizolvând, pe calea comerţului, vechile relaţii economice şi despărţind cu mijloacele cametei pe vechii boieri de temelia economică a puterii lor politice: de marea proprietate funciară; ambele procese le-am urmărit în chip amănunţit mai sus. La urmă, sub forma industriei, capitalismul devine constructiv: el creează prin acumularea de capitaluri temelia economică pe care se ridică o nouă clasă stăpânitoare — clasa burgheză. Cu alte cuvinte: *capitalismul nostru purcede în chip necesar din economia bănească pe care ne-a impus-o capitalismul apusean și revoluția social-politică pe care el a pricinuit-o constă în distrugerea vechii clase a nobilimii agrare și întemeierea noii clase capitaliste. Cu prefacerea claselor stăpânitoare se prefac și așezămintele politice sub care ele înțeleg să conducă țara potrivit cu interesele lor.*

Decât, din momentul în care capitalismul îşi pronunţă acţiunea sa destructivă asupra vechiului regim şi până când el încheie clădirea bazei economice a clasei noi trece o lungă perioadă revoluţionară şi tulbure, caracterizată prin forme politice de tranziţie, a căror necesitate istorică a fost viu tăgăduită de reacţiune şi pe care totuşi trebuie să o punem la adăpost de orice îndoială.

19. Din cele arătate mai sus reiese că atunci când revoluţionarii români, cu sprijinul burgheziei apusene, dădeau lovitura de moarte boierimii mari reacţionare, aceasta în fapt murea singură de moarte bună. În vreme ce seria reformelor liberale, începută în 1857 şi încheiată în chip provizoriu la 1866, ruina

[91] În faza actuală capitalul industrial tinde a se contopi cu cel bancar într-o singură formă: aceea de *capital financiar.* Vezi capitolul III.

puterea politică a nobilimii, acţiunea tainică a capitalismului nimicea temelia ei economică. După 1866, vechea clasă a boierilor români nu mai e decât o umbră din trecut, toată puterea politică cade treptat în mâinile grupului liberal revoluţionar.

S-a întâmplat în România acelaşi fenomen pe care îl întâlnim în toate societăţile de pe continent în faza de trecere de la vechiul spre noul regim: vechea clasă stăpânitoare agrară s-a ruinat înainte ca noua clasă burgheză să fie destul de tare spre a lua în mână conducerea politică a ţării. Anglia singură face abatere de la această regulă; ea nu şi-a distrus vechea nobilime agrară, de aceea evoluţia burgheziei engleze prezintă o formă proprie, ce nu trece peste ruinele nobilimii, ca pe continent, ci se consolidează în strânsă alianţă cu aceasta. E întrebarea: ce formă politică se naşte pe continent în această fază de provizorat economico-social în care nu există o clasă socială destul de puternică spre a lua conducerea societăţii?

Tocqueville observă despre Franţa, care prezintă forma tipică a evoluţiei burgheziei continentale, în opunerẹ cu cea engleză, că perioada de vreo sută cincizeci de ani de la ruinarea nobilimii până la întărirea burgheziei e vremea de aur a absolutismului[92]. Lucrul e firesc: când economia bănească slăbeşte prea mult vechea clasă şi nu întăreşte încă îndestul pe cea nouă, aşa că nici una din ele nu e destoinică de guvernământ, atunci nu mai rămâne decât un singur factor politic hotărâtor: forţa centrală. Şi de aceea consecinţele politice ale capitalismului în proces de naştere sunt îndeobşte aceleaşi: *„Întărirea forței centrale până la atotputință, slăbirea forțelor locale până la neputință, aceasta e... urmarea invaziei economiei bănești.“*[93]

---

[92] „Nobilii erau doborâţi şi poporul nu se ridicase încă: unii stăteau prea jos, iar celălalt nu încă destul de sus spre a stânjeni mişcările puterii. Au fost atunci o sută cincizeci de ani care au alcătuit oarecum vârsta de aur a principilor, în timpul căreia ei avură atât statornicia cât şi atotputerea, lucruri care de obicei se exclud." *L'Ancien régime et la révolution*, p. 332.

[93] Franz Oppenheimer, *Der Staat*, p. 143.

Locul vechilor autorităţi îl iau acum funcţionarii plătiţi, de aceea pe măsură ce puterea nobilimii scade, birocraţia creşte[94]. O însemnată forţă armată, alcătuită iarăşi din oameni plătiţi, este creată la spatele birocraţiei spre a-i asigura autoritatea trebuitoare la îndeplinirea menirii ei sociale. Cu alte cuvinte, regimul politic ce se naşte pe ruinele puterii nobilimii şi durează câtă vreme burghezia e încă minoră se rezumă în cuvintele: *absolutism politic, centralizare administrativă, birocrație și militarism.* Destinele ţării stau atunci în mâinile unei puteri centrale, care guvernează cu o îndoită oaste de funcţionari şi militari.

Acelaşi regim a intrat şi în România în vigoare de la 1866 încoace şi e vădit că în împrejurările sociale de atunci, când vechea clasă se afla în agonie, iar cea nouă era în faşă, nici nu se putea naşte altă formă de guvernământ. Deosebirea e numai în alcătuirea forţei centrale: aceasta nu mai e concentrată la noi în mâna unui individ, ci a unui grup de indivizi, adică nu e o *monarhie* absolută, ci o *oligarhie.* După victorie grupul revoluţionarilor liberali a devenit *oligarhie liberală*, guvernând întocmai ca şi absolutismul apusean în aceleaşi împrejurări: printr-o vastă birocraţie, sprijinită pe un întins militarism.

E de prisos să cercetăm aici dacă revoluţionarii români au avut intenţii sincer liberale: se poate că le-au avut, însă împrejurările sociale au fost mai puternice decât intenţiile lor, impunându-le singurul regim politic cu putinţă în lipsa unei clase sociale stăpânitoare. Sub ochii noştri s-a petrecut acelaşi lucru cu revoluţionarii ruşi, care plecând cu gândul de a întemeia o democraţie reală, au ajuns la acelaşi sistem birocratic militarist ca şi mai înainte, cu singura neînsemnată deosebire că acum rolul autocratului de la centru nu-l mai joacă o singură persoană, ci un partid, deci o oligarhie politică. La noi, ca şi în Apus, perioada tulbure de prefacere a claselor sociale provocată de capitalismul în proces de naştere alcătuieşte era domniei

[94] Tocqueville, *op. cit.*, p. 26.

absolutismului centralizator: de la 1866 înainte se deschide vârsta de aur a oligarhiei române, pe care o vom cerceta în capitolele următoare.

20. Prin urmare, oligarhia română şi-a luat fiinţă din aceeaşi necesitate istorică ca şi absolutismul european din veacurile XVII–XVIII. La noi o monarhie absolută era peste putinţă, din moment ce se adoptase o constituţie modernă. Şi totuşi structura socială cerea o dictatură centrală, ca o supremă condiţie de viaţă. Atunci, *prin însăşi forţa elementară a instinctului de conservare, societatea noastră a trebuit să-şi creeze în mod spontan şi în afară de cadrul constituţiei un organ central; absolutismul răpit monarhului de către constituţie reapăru astfel în oligarhie*; alungat din sfera stării de drept, el se impuse ca stare de fapt. Există deci o deplină analogie între oligarhia noastră şi absolutismul din Apus în perioada amintită. Rolul istoric al absolutismului european din aceste vremuri e de a servi de tutore burgheziei minore şi a-i administra averea socială până ce ea devine în stare să şi-o ia în stăpânire. De aceea acest absolutism nu mai seamănă cu formele sale vechi; el este liberal în ţelurile sale, poartă cu mândrie titlul deosebit de „absolutism luminat" şi dă acest caracter întregii ere în care el înfloreşte: veacului al XVIII-lea. Spiritul filozofic al „luminării", ce contagiase atunci pe autocraţii naţiunilor mari europene, decurge din împrejurarea că ei zdrobiseră autorităţile regionale cu ajutorul burgheziei de la oraşe, de unde-şi trăgeau şi însemnatele venituri, spre a întreţine vastul aparat birocratic militarist. De aceea ei erau nevoiţi să vegheze asupra intereselor burgheziei, să guverneze în spirit *luminat* liberal, anume: să sprijine producţia şi comerţul, să dezvolte învăţământul, pe care-l reclama în chip imperios dezvoltarea industriei, şi să acorde libertatea de mişcare şi gândire în măsura în care o cerea dezvoltarea comerţului şi a învăţământului. Tipul unui asemenea despot luminat, care a ştiut să-şi îndeplinească în mod exemplar rolul

său de tutore al burgheziei sale naţionale, e Frederic al II-lea, regele Prusiei[95].

Din punct de vedere economic, absolutismul centralizator corespunde stadiului de început al dezvoltării burgheziei, când procesul de circulație predomină procesul de producție; atunci e nevoie de a distruge toate barierele interioare, toate autorităţile regionale şi a nivela, a uniformiza întregul organism social. Această operă socială o îndeplineşte, cu o rară vrednicie, tocmai forţa centrală, care e sprijinită în întreaga ei acţiune de nivelare socială de burghezia orăşenească[96]. Când absolutismul desăvârşeşte această faptă, adică atunci când procesul de producţie se dezvoltă în aşa măsură, încât ajunge să-şi subordoneze procesul de circulaţie şi să alcătuiască o puternică clasă capitalistă, atunci aceasta începe lupta de zdrobire a puterii centrale, după care procedează la opera de democratizare a vieţii publice. Îndeplinindu-şi rolul istoric, centralizarea dispare. Acesta e rostul marilor revoluţii burgheze continentale, a căror eră începe cu revoluţia franceză din 1789 şi se încheie în mod provizoriu cu revoluţiile continentale de la 1848. În acest chip se lămureşte faptul, în aparenţă ciudat, pe care-l învederează K. Bücher, că în evoluţia economiei burgheze, democraţia continuă opera absolutismului[97].

Oligarhia română, izvorâtă din aceeaşi nevoie socială ca şi absolutismul luminat, îndeplineşte acelaşi rol social. Ea se altoieşte tot pe procesul de circulaţie a mărfurilor şi îndeplineşte aceeaşi funcţie de uniformizare socială. La fel cu absolutismul luminat, oligarhia joacă rolul de tutore al burgheziei noastre în proces de dezvoltare şi vom avea prilejul să dovedim că ea şi-a îndeplinit acest rol în chip mai fericit decât absolutismul. Din cercetările noastre va reieşi că numai datorită regimului

[95] Comp. N. Iorga, *Negoțul și meseriile*, p. 182.

[96] Asupra acestui proces vezi Karl Bücher, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen, 1898, p. 108 şi urm.

[97] *Op. cit.*, p. 113.

oligarhic România este scutită de grozavele convulsiuni sociale pe care le-au suferit toate societăţile burgheze în faza de trecere de la predominarea circulaţiei la aceea a producţiei. Se înţelege că această tutelă socială şi-a îndeplinit-o oligarhia română în acelaşi spirit luminat ca şi absolutismul în împrejurări asemănătoare. Mai mult, oligarhia noastră a avut chiar iluzia că guvernează pe baza unei constituţii democratice. Dar această constituţie, care se călăuzeşte pe principiul burgheziei apusene, că toate puterile emană de la naţiune, a ştiut să excludă prin sistemul colegiilor imensa majoritate a naţiunii de la exerciţiul acestei puteri, să prefacă libertatea politică tot într-un privilegiu ca şi în vechiul regim şi să îndrepte în realitate întreaga putere de sus în jos. Şi aşa democraţia română s-a dezvăluit drept o oligarhie reală, potrivit cu interesele circulaţiei, ce-i stau la bază. Căci acestea impun un regim de dictatură centrală, care să distrugă orice regionalism şi să creeze temelia omogenă a dezvoltării ulterioare a capitalismului[98].

---

[98] Revista *Viaţa Socialistă* a publicat un studiu inedit asupra regimului nostru oligarhic, datorat teoreticianului socialist C. Dobrogeanu-Gherea. Autorul atinge această chestiune cu aceeaşi lipsă de cercetări speciale cu care el vorbeşte în genere despre burghezia română. În loc de o cercetare ştiinţifică, Gherea face critică întocmai ca şi în chestiunea agrară: el citează pe Carp şi Caragiale — ale căror sentimente faţă de burghezie sunt bine cunoscute — învinovăţeşte regimul oligarhic că înăbuşă forţele economice şi întrece în pesimismul său chiar şi reacţiunea, când declară: „Dezvoltarea acestora (a societăţilor oligarhice) nu numai că nu este ajutată de organismul politic conducător, ci dimpotrivă, e stânjenită pe cât e cu putinţă. Când această stânjenire şi dezorganizare trece peste o anumită măsură, începe decadenţa." (*Viaţa Socialistă*, nr. 2, decembrie 1920, p. 13) Când un marxist se lasă înrâurit în aşa măsură de critica reacţiunii — care avea tot temeiul să nu fie mulţumită cu oligarhia — încât preface un regim politic din expresie a forţelor economice într-o piedică a lor, el ajunge înaintea următoarei enigme sociologice: cum se face că un regim politic care contrazice dezvoltarea economică a putut să se nască şi să trăiască atâta vreme?

21. Cercetările de mai sus sunt de natură a arăta cât de neîntemeiată e iluzia că seria reformelor politice încheiate cu anul 1866 ar înfăţişa o rupere bruscă cu trecutul — cum şi-au putut închipui reprezentanţii reacţiunii şi alte spirite eminente[99] — şi că de aici ar fi izvorât haosul, în care ne zbatem de atunci încoace. În realitate, regimul politic inaugurat la 1866 înfăţişează acelaşi sistem de dictatură centrală pe care-l impune pretutindeni naşterea procesului de circulaţie capitalistă şi care are menirea de a face tranziţia politică de la regionalismul vechiului regim la societatea unitară şi omogenă a regimului nou burghez. Regimul de la 1866 nu înseamnă intrarea în era burgheză, ci numai pregătirea acestei ere. Seria reformelor de la 1857 până la 1866 reprezintă aceeaşi năzuinţă, de a întemeia o autoritate centrală pe ruinele regionalismului pe care o găsim în evoluţia burgheziei europene prin secolele XV–XVII sub forma luptei monarhilor împotriva nobililor. Această luptă a izvorât din aceleaşi nevoi economice ca şi lupta grupului nostru revoluţionar împotriva boierimii reacţionare şi a dus la acelaşi rezultat politic: întemeierea unui regim centralist, birocratic şi militarist. Regimul politic în care trăieşte societatea română de la 1866 înainte e analog cu acela în care trăieşte societatea franceză de

---

[99] Din celebra scrisoare a domnitorului Carol, publicată în *Augsburger Allgemeine Zeitung* (Ianuar 1871).

„Prin numeroasele mele călătorii în toate regiunile celor două Principate şi prin felurite atingeri cu toate păturile societăţii, am dobândit încredinţarea că vina nu este nici a mea, nici a poporului în întregimea lui, ci mai ales a celor ce şi-au însuşit dreptul de a conduce ţara în care s-au născut. Aceşti oameni, care şi-au făcut educaţia lor politică şi socială mai mult în străinătate, uitând cu desăvârşire împrejurările patriei lor, nu caută altceva decât a aplica aici ideile de care s-au adăpat acolo, îmbrăcându-le în nişte forme utopice, fără a cerceta dacă se potrivesc sau nu. Astfel, nefericita ţară, care a fost totdeauna îngenunchiată sub jugul cel mai aspru, a trecut deodată şi fără mijlocire de la un regim despotic la cea mai liberă constituţie, precum nu o are nici un popor din Europa.“ T. Maiorescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1897, 1, 28.

la mijlocul secolului XVII până la sfârşitul secolului XVIII; ei reprezintă aceeaşi fază tulbure şi haotică de dizolvare a lumii vechi şi plămădire a celei noi.

În asemănare cu burghezia europeană, ar trebui să mai aşteptăm încă o revoluţie română, prin care burghezia noastră ar avea să sfarme puterea centrală şi să realizeze opera democratică de descentralizare. Cercetarea perioadei de la 1866 până în prezent va învedera însă că societatea română nu va trece printr-o asemenea zguduire de vreme ce aici burghezia naţională nu se naşte alături de puterea centrală, ci se dezvoltă din chiar sânul acesteia: din oligarhie.

II

Dezvoltarea socială a României de la 1866 până în prezent: era mercantilismului român

> Istoria economică a naţiunilor dovedeşte — şi nici una în chip atât de limpede ca aceea a Angliei — că tranziţia de la starea primitivă... la întâile începuturi ale industriei se îndeplineşte în modul cel mai repede şi mai prielnic prin comerţul liber cu ţări mult mai înaintate; că însă o industrializare completă, o însemnată navigaţie şi un întins comerţ extern nu se poate dobândi decât prin intervenţia forţei de stat.
>
> FRIEDRICH LIST[1]

Începuturile mercantilismului român. 1. Oligarhia şi mercantilismul. *2.* Caracterul naţional şi necesitatea istorică a mercantilismului român. *3.* Cuprinsul mercantilismului român. *4.* Crearea aparatului de circulaţie. *5.* Crearea institutelor de credit. *6.* Însemnătatea economică şi naţională a întemeierii capitalismului de bancă. *7.* Unificarea şi europenizarea vieţii publice. *8.* Caracterul propriu al evoluţiei burgheziilor întârziate. *9.* Mercantilism şi romantism social. *20.* Mercantilism şi dictatură politică.

Urmările economice. 11. Concurenţa capitalismului străin distruge vechea noastră industrie naţională. *12.* Distrugerea industriei casnice ţărăneşti şi urmările acestui fenomen. *13.* Situaţia se agravează prin convenţia comercială cu Austro-Ungaria (1875). *14.* Pustiirile concurenţei capitaliste în urma acestei convenţii. *16.* Concurenţa grâului american şi izolarea României de Anglia. *15.* Criza economiei române în urma îndoitei concurenţe a capitalismului austriac şi a agriculturii americane. *17.* Rezultatul final: mizeria ţărănimii. *18.* Dezvoltarea industriei naţionale ca mijloc de înlăturare a crizei.

Desăvârşirea mercantilismului român. 19. Suzeranitatea Turciei a împiedicat mercantilismul român. *20.* Liberalismul burgheziei apusene a alcătuit altă greutate. *21.* Noua metropolă capitalistă a României: Germania; urmările politice şi culturale ale acestei schimbări. *22.* Roadele mercantilismului român: starea actuală a industriei noastre şi problemele ce ea ridică politicii de stat. *23.* Ultima fază a mercantilismului. *24,* Consideraţii asupra viitorului ideal naţional al României.

---

[1] *Das nationale System der politischen Oekonomie*, VII. Ausflage Stuttgart, 1883, p. 156.

a) *Începuturile mercantilismului român*

1. În procesul de naştere a României moderne trebuie să se deosebească două mari curente: unul zgomotos dar superficial, anume al ideilor liberale care pleacă de la Paris spre Bucureşti şi Iaşi; altul tăcut dar adânc, care pleacă de la Londra spre Constanţa, Galaţi, Brăila: e curentul economiei capitaliste engleze. Istoriografia română s-a încumetat să explice până acum naşterea societăţii burgheze române numai prin întâiul curent, ignorând cu totul existenţa celui din urmă sau nepreţuindu-l după valoarea sa reală. Această nefericită metodă a dus la nonsensul sociologic bine cunoscut, că edificiul nostru burghez s-ar reduce la forme fără bază.

Cercetarea de faţă se mişcă pe calea diametral opusă: ea deduce plămădirea României moderne din influenţa economiei capitaliste engleze. S-a arătat pe larg revoluţia economică socială înfăptuită sub această înrâurire, în urma căreia ţara noastră s-a ales cu o cârmuire oligarhică, deşi nici o lege naţională nu consfinţeşte existenţa *oligarhiei* ca instituţie.

De altfel, acesta nu e un amănunt caracteristic al societăţii române. Pretutindeni, în faza de dezvoltare a burgheziei, puterea politică *reală* a stat în mâinile unei oligarhii financiare care dicta monarhului zis absolut măsurile cerute de interesele

ei proprii[2]. Deosebirea e numai că în această fază istorică de evoluție puterea *formală* a fost încredințată în alte țări unui monarh, pe când în țara noastră ea a fost încredințată națiunii. De fapt, îndărătul acestei *suveranități formale* fie a monarhului, fie a națiunii, a stat pretutindeni la începuturile burgheziei atotputernica oligarhie.

E acum întrebarea: ce politică a urmat oligarhia noastră pentru consolidarea României moderne și care au fost roadele acestei politici? Cu această chestiune ne vom ocupa în capitolul de față al cercetării noastre.

Observăm însă de mai înainte că între politica oligarhiei noastre și aceea a oricărei alte țări în aceeași fază nu vom găsi nici o deosebire esențială. Există o sumă de măsuri fără care nu se poate dezvolta nici o burghezie, deci nici un stat național modern. De aceea, orice burghezie trebuie să se ajute la începuturile ei de aceste mijloace. Economia politică le reunește într-un sistem aparte, căruia-i dă numele de *mercantilism*. Vom încerca mai jos să urmărim pas cu pas dezvoltarea treptată a mercantilismului român.

2. La început, oligarhia română nu se confundă cu burghezia într-o singură clasă. Reprezentanții oligarhiei dețin numai puterea politică, în vreme ce burghezia e mărginită la un cerc restrâns de străini, îndeosebi evrei; aceștia dețin puterea economică, reprezentată prin capitalismul sub formele sale inferioare de comerț și camătă. Și totuși oligarhia apără în chip exclusiv interesele burgheziei, se intitulează ea însăși „liberală“ și întrebuințează puterea ei politică spre folosul și întinderea clasei noastre capitaliste.

Pricina acestui fenomen trebuie căutată în acea comunitate, am putea zice identitate de interese între burghezie și puterea de stat, pe care o descoperim pretutindeni la originea statelor

---

[2] W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. II, 2, pp. 1100–1101.

moderne[3]. Mecanismul complicat al vieţii publice nu se poate dezvolta fără prozaica putere a banului. „Atâta stat cât argint — mai târziu aur“, declară Sombart[4]. Dar pentru a obţine acest argint sau aur, conducătorii statelor sunt nevoiţi să sprijine dezvoltarea acelei pături sociale care îl acumulează în mâinile sale: a burgheziei. Numai astfel pot ei să-şi procure veniturile necesare pentru desăvârşirea aparatului birocratic militarist pe care se ridică edificiul statelor moderne. De aceea, la începutul oricărui stat modern forţa politică centrală intervine în chip energic în dezvoltarea vieţii economice, exercitând o tutelă sistematică atât asupra comerţului cât şi a industriei, cu scopul mărturisit de a mări averea naţională. Această tutelă economică, menită a face „educaţia“ economiei naţionale, e tocmai ceea ce alcătuieşte esenţa mercantilismului; ea caracterizează începuturile oricărei burghezii sau, ceea ce este acelaşi lucru, începuturile oricărui stat[5].

Se vede deci bine că mercantilismul stă în strânsă legătură cu idealul naţional al burgheziei moderne; el alcătuieşte condiţia neapărată a îndeplinirii acestuia. Căci, pentru a clădi un stat de sine stătător, trebuie să i se creeze o bază materială proprie, ceea ce nu e cu putinţă decât printr-o îndelungă şi viguroasă intervenţie a puterii centrale E o dovadă de un rar simţ al realităţii, cum nu se găseşte decât în sânul burgheziei, că aceasta a făcut din mercantilism o parte integrantă a naţionalismului, contopind astfel într-un singur ţel aspiraţiile naţionale ideale

---

[3] *Op. cit.*, vol. I, 1, p. 369.

[4] *Op. cit.*, vol. I, 1, p. 366.

[5] Oriunde apare economia bănească, şi cu ea tendinţa de a întemeia o forţă centrală de stat, apare în chip firesc şi politica mercantilistă, ca singur mijloc de a procura mijloacele băneşti din care trăieşte un stat centralizator. Astfel s-a putut stabili în imperiul lui Alexandru cel Mare un mercantilism de uimitoare asemănare cu acela pe care îl întâlnim la începutul burgheziei moderne. Vezi Ulrich Wilcken, „Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft“, în *Schmollers Jahrbuch*, 45. Jahrgang (1921), 2. Heft.

și temelia lor materială[6]. Numai lipsa de simț istoric poate duce în ispita de a pune politica economică a României în paralelă cu politica economică a statelor burgheze apusene în faza lor actuală. O asemenea procedare neistorică duce la neînțelegeri grave. Pe când economia statelor burgheze apusene e un fapt îndeplinit, economia română e un proces în devenire; la cele dintâi, producția e o *realitate prezentă;* la noi, ea e o *speranță în viitor.* E firesc că atitudinea politică față de producție trebuie să varieze potrivit cu fazele ei respective. Spre a înțelege politica economică a României din a doua jumătate a veacului al XIX-lea înainte, trebuie să cercetăm trecutul burgheziilor apusene, îndeosebi veacul al XVII-lea, când economia lor se găsea în aceeași stare, ca și economia actuală a României, adică în stare de *proces*[7]. Și abia atunci apare limpede deplina analogie a mercantilismului român cu acela al statelor burgheze apusene, precum și necesitatea istorică a acestei politici, singura rațională și legitimă pentru orice stat care se află în stadiul inițial al burgheziei[8].

---

[6] „El (mercantilismul) era o teorie care se născuse în chip firesc din spiritul naționalismului, al unei vieți naționale întregi, care se susține prin ea însăşi." H. De B. Gibbins, *The industrial history of England*, London, 1913, ed. XIX, p. 168.

[7] Caracterizarea economiei mercantiliste ca *proces* o face Sombart, dar această idee se găseşte şi în polemica lui List împotriva şcoalei economiei clasice. „Şcoala a luat ca existând în chip real o situație ce *de-abia trebuie să devină.*" *Das nationale System der politischen Oekonomie*, p. 115.

[8] C. Dobrogeanu-Gherea a avut ideea originală de a privi intervenționismul nostru economic ca o politică reacționară, fiindcă nu s-a născut, ca în alte părți, ca un remediu împotriva excesului de libertate a vieții economice (*Neoiobăgia,* ed. II, pp. 336–337). Dacă ar fi să judecăm după acest punct de vedere, atunci întregul grup al mercantiliştilor teoretici sau practici ar trebui privit ca reacționar; căci intervenționismul mercantilist nu s-a născut dintr-un exces de liberalism, ci continuă în chip direct politica absolutistă medievală (Sombart, I, 1, p. 375 şi urm.). Dar această idee nu i-a venit nici unui economist în minte. În realitate Gherea ignorează faptul istoric elementar, că pe lângă actualul intervenționism,

3. Când o naţiune este încă la începuturile dezvoltării burgheze, izvorul ei principal de venit e alcătuit de produsele brute ale solului. Cu acestea plăteşte ea fabricatele pe care le primeşte din străinătate. De aceea preocuparea de seamă a politicii în această fază e de a stimula comerţul extern.

Se cunoaşte rolul pe care l-a jucat în economia engleză exportul lânei, cea mai de seamă materie primă pe care o producea Anglia. La sfârşitul secolului XV taxa pe lâna exportată aducea tezaurului trei sferturi din venitul total[9]. Acelaşi rol îl joacă în economia noastră exportul grâului. Şi dacă s-a putut spune că sub strălucirea victoriilor lui Edward III şi Henry V stă prozaicul, dar puternicul sac de lână[10], apoi nu e mai puţin adevărat că îndărătul luptelor noastre de neatârnare şi unitate naţională şi în genere la baza întregului edificiu al României moderne stă prozaicul, dar puternicul sac de grâu. E deci firesc că preocuparea de seamă a politicii mercantiliste române fu de a lua măsuri menite a înteţi şi lărgi comerţul nostru de cereale.

Aceste măsuri amintesc pe acelea de care s-a servit peste tot mercantilismul; ele sunt:

a) crearea mijloacelor de comunicaţie;

b) crearea instituţiilor de credit;

c) unificarea în toate manifestările vieţii publice.

Cât priveşte felul însuşi de a face comerţul, se ştie că mercantilismul nu cunoaşte decât comerţ de stat, îndeplinit de funcţionari plătiţi sau de particulari cărora li se încredinţează un

---

de natură imperialistă, care s-a născut în adevăr după o perioadă de liberalism, istoria economică cunoaşte încă o fază intervenţionistă, anume de natură mercantilă, care nu s-a născut din liberalism, ci dimpotrivă, a fost o condiţie a naşterii liberalismului însuşi (Hilferding, *Das Finanzkapital*, p. 376). În această fază, prin care trece orice burghezie la începuturile ei, se află economia naţională română în prezent; politica noastră economică intervenţionistă, departe de a fi reacţionară, e o necesitate istorică, şi părăsirea ei ar fi un act de sinucidere naţională, cum vom avea prilejul să învederăm în cursul acestei cercetări.

[9] Georges Bry, *Histoire industrielle et économique de l'Angleterre*, Paris, 1900; p. 50.

[10] H. De B. Gibbins, *op. cit.*, p. 50.

asemenea monopol sub anumite condiţii. O politică mercantilistă consecventă exclude comerţul liber, întrucât în acest sistem comerţul e privit ca un izvor de venit public. La noi nu s-a ajuns la această politică de monopolizare a comerţului decât în urma războiului.

Abia târziu şi din pricini ce se vor vedea mai departe, politica economică română a putut să se întregească, făcând cel din urmă pas, anume luând măsuri de ocrotire a industriei naţionale împotriva concurenţei industriei străine. Cu aceasta se desăvârşeşte sistemul nostru mercantilist.

Dacă se ia în consideraţie programul de mai sus al politicii noastre economice, se vede că toate cele patru puncte ale sale: dezvoltarea mijloacelor de comunicaţie, a creditului, unificarea, ocrotirea industriei indigene alcătuiesc încă tot atâtea probleme de actualitate. Aceasta arată îndestul că economia noastră naţională se află în faza de formaţie, care cere o politică de intervenţie a forţei de stat; producţia noastră n-a ajuns un fapt, ci e încă un proces. De aceea va trebui să treacă multă vreme până ce mercantilismul nostru îşi va fi îndeplinit rolul său istoric de educator al economiei naţionale, spre a deveni astfel de prisos. Deocamdată constatăm faptul că ne aflăm în plină eră mercantilistă. Să urmărim acum fazele treptate de realizare a programului de mai sus.

4. De îndată ce revoluţionarii noştri ajunseră stăpâni pe situaţie, ei îşi încordară silinţele spre a desăvârşi acea revoluţie economică ce alcătuia temelia puterii lor politice: procesul de circulaţie a mărfurilor. Crearea mijloacelor de modernizare a acestui proces, îndeosebi a căilor de comunicaţie şi a institutelor de credit, devine pentru foştii revoluţionari un vis ce nu încetează a-i obseda până ce nu izbutiră să-l vadă aievea. Cunoaştem ideile lui I. C. Brătianu asupra schimbului ca factor de civilizaţie; ideile sale asupra mijloacelor de comunicaţie sunt la aceeaşi înălţime.

„Cel dintâi semn de civilizaţie într-o ţară sunt şoselele, drumurile de fier şi plutirea. Când un popor civilizat cuprinde o ţară nouă, necultă, nu înaintează într-însa decât atâta cât a acoperit-o cu şosele; pare că pentru dânsul pământul nu are valoare fără drumuri.“

Şi după ce ilustrează această idee cu pilde de la romani, englezi şi francezi, el încheie:

„Într-un moment de renaştere ca acela în care ne aflăm, ar trebui, ar fi politic chiar, ca cei dintâi paşi ce vom face în această viaţă nouă să fie de natură a dovedi lumii că suntem şi cu fapta strănepoţii poporului uriaş, cum suntem cu limba şi cu numele, că cunoaştem ca dânsul care sunt cele dintâi condiţii de civilizaţie şi că avem energia de a le executa. Să păşim dar ca dânşii, să ne punem la luptă, unii cu braţele, alţii cu ştiinţa şi cu pungile... şi să ridicăm şosele, să tragem drumuri de fier, să canalizăm râurile, să zidim porturi şi să organizăm companii de navigaţie.“[11]

De la 1866 această năzuinţă capătă un sprijin hotărâtor în însuşi Principele Carol[12]. Primul nostru rege dă aceeaşi pildă ca toţi acei monarhi „luminaţi“ din faza mercantilistă a popoarelor ce-şi pun toată greutatea situaţiei lor spre a dezvolta mijloacele de progres ale comerţului ţării în fruntea căreia se află. E drept, el a avut puţină simpatie faţă de sistemul politic al burgheziei noastre, pe care am văzut că-l credea răspunzător de greutăţile prin care trecea ţara. Dar aceasta nu l-a oprit de a sprijini cu hotărâre năzuinţa economică a burgheziei noastre pentru realizarea unei întinse reţele de căi de comunicaţie care să ne pună în strânsă legătură cu burghezia europeană. Cât preţ punea pe aceasta, se vede din memoriile sale[13].

---

[11] *Din scrierile şi discursurile lui I. C. Brătianu*, Bucureşti, 1903, I, p. 153.

[12] T. Maiorescu, *Discursuri*, I, 17.

[13] Pare a i se fi făcut din aceasta o imputare. Astfel dl C. Rădulescu-Motru relevă faptul că „Memoriile M. S. Regelui Carol I vorbesc atât

În această direcţie, burghezia noastră a obţinut rezultate pe care le-am putea numi strălucite. De la 1869, când s-a dat în exploatare întâia noastră cale ferată[14], până în anul jubilar 1906, deci în curs de 37 ani, s-a creat o reţea de căi ferate în „lungime de 3 178 km, adică 2,4 km linie ferată la 100 km pătraţi de suprafaţă teritorială“[15]. O întinsă reţea telefonică şi telegrafică veni să completeze acest aparat de circulaţie.

Este îndeobşte cunoscut că dintre toate creaţiunile burgheziei române, acelea impuse de nevoile circulaţiei sunt singurele care pot sta la înălţimea aşezămintelor burgheze din Apus. De aceea şi reacţiunea care a supus unei critici atât de aspre acea rupere cu trecutul săvârşită de burghezia română în toate manifestările vieţii publice a cruţat cu critica sa aparatul nostru de circulaţie. Abia războiul a aruncat pentru un timp dezordinea în acest minunat organism.

---

de amănunţit despre drumuri de fier, poduri, împrumuturi şi nu se exprimă niciodată asupra aşa-zisei culturi române“ (*Cultura română şi politicianismul*, ed. III, p. 175).

Observăm înainte de toate că drumurile de fier, oricât par de prozaice, alcătuiesc totuşi unica bază materială din care cultura şi întreg edificiul social al unei ţări agricole îşi trag existenţa. Din moment ce o ţară înapoiată intră în legătură cu capitalismul mondial, întregul ei mecanism social se bazează pe impozite şi pentru ca acestea să poată fi strânse, statul trebuie să dea supuşilor putinţa de a-şi vinde produsele şi a le preface în bani. „De atunci exportul materiilor alimentare devine o chestiune de viaţă; construcţia de drumuri de fier, ducând din interior spre porturi şi frontiere, este o necesitate pentru guverne, dacă vor să perceapă impozitele în bani de la ţărani“ (K. Kautsky, *La question agraire*, Paris, 1900, p. 365). E deci firesc că acei ce au în această fază răspunderea destinelor popoarelor nu se gândesc într-atât la cultură, cât la arterele ei de viaţă, la mijloacele de comunicaţie. Aceasta e nevoia din care şi-a luat fiinţă mercantilismul; de aceea socotim că cercetarea istorică va avea să stabilească şi rolul regelui Carol în evoluţia mercantilismului român şi prin aceasta în crearea bazei materiale a culturii române.

[14] Dr. L. Colescu, *Progresele economice ale României* (în româneşte şi franţuzeşte), Bucureşti, 1907, p. 14. Prima noastră linie ferată a fost Bucureşti–Giurgiu.

[15] *Op. cit.*, p. 68.

Dacă ne întrebăm care este pricina că în ţinutul circulaţiei activitatea burgheziei a fost încununată de un succes pe care nu l-a avut în alte ţinuturi, răspunsul nu e greu de găsit. S-a arătat că procesul de circulaţie e urmarea invaziei mărfurilor străine la noi; el reprezintă de fapt prelungirea capitalismului străin în România, ca în orice altă colonie agricolă. Deci funcţionarea acestui aparat interesa tot atât de mult capitalismul european, care îşi vărsa prin el mărfurile pe pieţele noastre, cât şi ţara noastră ale cărei venituri se reazemă în bună măsură pe taxele percepute din circulaţia mărfurilor. Orice tulburare în acest organism ar fi putut să primejduiască finanţele publice şi totodată să ne creeze reale neplăceri în străinătate, unde capitaliştii ar fi simţit în chip penibil greutăţile desfacerii produselor lor pe pieţele noastre. De altfel revoluţionarii noştri îşi dădeau bine seama de acest lucru. Aceasta era o întreprindere la care nu se mai putea cârpoci, ci trebuia să se lucreze serios, şi s-a lucrat. Nu s-a mai numit o comisiune de specialişti români care să se ducă în străinătate spre a studia starea de fapt la faţa locului şi a aplica în urmă la noi ceea ce au învăţat ori n-au învăţat peste hotare. S-a recurs de-a dreptul la experienţa capitaliştilor străini, cărora li s-a încredinţat crearea acestui aşezământ. Linia Roman-Iţcani a fost concedată companiei Ofenheim iar linia Roman-Vârciorova companiei Strussberg[16]. Mai târziu fu concedată şi linia Ploeşti-Predeal lui Crawley[17]. Când personalul nostru căpătă destulă experienţă pentru conducerea noului serviciu, statul răscumpără liniile, luându-le pe seama sa. Era o procedare înţeleaptă, care şi-a arătat îndeajuns roadele.

5. Dar o reţea de căi de comunicaţie nu ajunge încă spre a da schimbului cu străinătatea acel avânt de care atârnă situaţia unei ţări agricole. Pentru aceasta mai e nevoie de un lucru esenţial, anume de institute de credit care să întreţină circulaţia mărfurilor. De aceea înfiinţarea aşezămintelor de credit e prevăzută,

---

[16] T. Maiorescu, *Discursuri*, I, 247.
[17] *Op. cit.*, II, 3.

cum am arătat, încă în manifestele de la 1848 şi alcătuieşte o preocupare tot atât de însemnată a revoluţionarilor noştri ca şi aceea pentru întemeierea căilor ferate. Silinţele lor au fost încununate şi în această direcţie de un deplin succes.

La noi, ca şi în alte părţi, naşterea băncilor are un caracter de reacţiune împotriva pustiirilor pricinuite de către capitalismul de camătă[18]. Dar iarăşi, ele nu puteau să-şi ia naştere decât după ce capitalul comercial şi de camătă au ajuns la o relativă dezvoltare, acumulând sume îndestulătoare spre a pune bazele capitalului bancar. Dezvoltarea acestuia, mai ales în urma războiului de întregire a neamului, a fost vertiginoasă, astfel că rolul său social devine hotărâtor.

Lupta împotriva cametei e întreprinsă în două direcţii: una, spre a ocroti pe particulari de exploatarea cămătarului, şi alta, spre a pune la adăpost statul însuşi de aceeaşi primejdie. La noi, prima nevoie a fost foarte viu simţită şi s-a venit destul de târziu cu mijloace de preîntâmpinare, a doua însă n-a existat în acelaşi sens, ca în statele cu o veche burghezie.

S-a văzut că cei dintâi care au avut de suferit pustiirile grozave ale cametei au fost marii noştri proprietari: în câteva decenii bancherii evrei i-au desfiinţat ca clasă. Era firesc deci ca creditul român să aibă în vedere deocamdată nevoile lor şi să încerce a salva sfărâmăturile vechii boierimi. Creditul Funciar, întemeiat în 1873, fu îndreptat împotriva cămătarilor evrei şi puse pe proprietari în măsură de a-şi salva moşiile ipotecate cu dobânzi grele.

„Întemeierea Creditului Funciar fu o lovitură grozavă pentru bancherii şi capitaliştii evrei, care puseseră capitaluri în ipoteci de la un capăt la altul al Moldovei, cu dobânzi variind de obicei de la 12 la 24 la sută, şi chiar mai mult. Proprietarii se

---

[18] Asupra nevoii din care a luat fiinţă creditul, vezi K. Marx, *Le Capital*, vol: III, part. II, p. 174 şi urm. O bună monografie asupra aşezămintelor noastre de credit dă disertaţia dr. Alexandru Guţulescu: *Die Geld- und Kreditinstitute in Rumänien*, Berlin, 1914.

grăbiră de a plăti aceste datorii împovărătoare, înlocuind pe evrei cu Creditul Funciar.

Aceasta a fost, desigur, cea dintâi măsură eficace luată de români spre a scăpa de iobăgia economică la care-i reduseseră evreii."[19]

Boierii români pricepuseră, deşi prea târziu spre dauna lor, că evreii nu reprezentau o forţă naţională, ci economică, şi că împotriva lor trebuie să lupte tot cu mijloace economice, cum s-a făcut pretutindeni. Şi mijlocul economic de a combate camăta evreiască era banca. De altfel, până la avântul industriei naţionale, băncile noastre păstrează încă un caracter de camătă, împrumutând mai mult pentru consumare decât pentru producţie şi capitalizare. Ele continuă de-a dreptul activitatea cămătăriei; decât, în ele camăta apare sub o formă oficială şi moderată.

Mult mai târziu s-a crezut de cuviinţă să se facă şi pentru ţărani ceea ce se făcuse pentru proprietari. Acest lucru e lesne de înţeles când ne amintim că la ţară cămătăria nu mai era practicată de evrei, ci de însăşi clasa proprietarilor, care aveau putinţa de a influenţa legiuirea în folosul ei. Despre aceasta vom vorbi mai amănunţit când ne vom ocupa cu „tocmelile agricole" de tristă amintire. A trebuit deci ca iniţiativa particulară să pornească pe acest teren înaintea aceleia a statului: prima bancă sătească a văzut lumina zilei în anul 1891, iar la 1903, când s-a făcut legea băncilor populare, numărul acestora se ridica la 700, cu un capital de 4 250 600 lei[20]. Lipsa de bani, atât de viu simţită pe atunci de ţărănime, şi nevoia de a lupta împotriva cămătăriei de la sate a dat acestei ramuri a capitalismului nostru bancar impunător avânt[21].

---

[19] Verax, *La Roumanie et les juifs*, p. 149.

[20] Virgil N. Madgearu, *Structura şi tendinţele băncilor populare*, Bucureşti, 1914, pp. 1–4.

[21] Deprinderea înrădăcinată a teoreticienilor români de a privi realitatea noastră socială cu ochelarii teoriilor exotice a născut între alte ciudăţenii şi pe aceea de a privi dezvoltarea capitalismului nostru la sate drept o mişcare cooperatistă! Aceeaşi deprindere care ne-a dăruit mai

O exploatare a statului de către cămătari nu a existat la noi, la fel ca în alte părţi[22]. E drept că până la proclamarea regatului (1881), lipsa de credit public a fost penibil simţită şi împrumuturile au fost adesea încheiate în condiţii dezastruoase[23]. Dar de la această dată creditul străin, îndeosebi cel german, a răspuns cu prisosinţă nevoilor de bani ale statului nostru. Astfel banca noastră de stat nu şi-a luat naştere, la fel cu băncile de stat din alte ţări, din nevoia de credit public, deşi e firesc că după întemeierea ei trebuia să ajungă a împlini şi aceste trebuinţe. Dar au fost alte neajunsuri, mai apăsătoare pe atunci, care au dat imboldul nemijlocit pentru înfiinţarea unei Bănci Naţionale cu privilegiu de emisiune. Astăzi, deprinşi cu viaţa

---

înainte fantoma socialismului, acum ne-a creat fantoma cooperaţiei, deschizând lumii naive perspectivele nu ştiu cărui nou ideal social, opus regimului capitalist pe care, în treacăt fie zis, nici nu-l avem încă de-a binelea.

În actuala fază de dezvoltare, România poate avea tot atât de puţin o mişcare cooperatistă ca şi o mişcare socialistă. Atât socialismul, cât şi cooperaţia sunt produse ale unui capitalism în completă dezvoltare şi se nasc ca mijloace de lecuire a neajunsurilor capitalismului. La noi însă capitalismul e abia în proces de zămislire; el nu poate alcătui încă baza unor asemenea mişcări. Totuşi împotriva datelor statistice adunate chiar de cooperatişti (vezi de pildă A. Galan, în *Problemele Cooperaţiei Române*, 1925, p. 114), care dovedesc cu cifre precise caracterul capitalist al băncilor noastre populare, erezia de a boteza aceste întreprinderi capitaliste drept „cooperaţie" persistă, ea apare în timpul din urmă chiar şi la un cunoscător atât de distins al finanţei române cum e dl V. Slăvescu, ceea ce nu poate decât să rătăcească încă mai mult spiritele fără pregătire specială (Vezi *Istoricul Băncii Naţionale*, Introducere, p. VIII).

Asupra acestei chestiuni revenim de aproape în studiul: „Cooperaţie Romană?" din revista *Pagini agrare şi sociale*, an II, nr. 8.

[22] Despre înfiinţarea Băncii Angliei (*The Bank of England*): „Nevoia de această bancă se justifică numai prin trebuinţa ce simţea guvernul, istovit de cămătari, de a-şi procura bani cu o dobândă raţională, pe garanţia creditelor votate de parlament". Citat de Marx, *op. cit.*, *ibidem.*

[23] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, Bucureşti, 1913, p. 449. Împrumutul din anul 1866, încheiat pe piaţa Parisului, s-a făcut pe cursul de 65 suta!

noastră în salturi, cu greu ne-am putea închipui că până la întemeierea Băncii Naţionale (1880) România nu şi-a putut stabili o unitate monetară. Invazia capitalismului străin adusese în Principatele române şi o invazie de monede străine: austriece, ruseşti, olandeze şi mai apoi franceze[24]. Vechiul nostru leu nu se mai bătuse de pe la 1714; el încetase de a mai exista şi slujea numai ca unitate ideală de măsură. Spre a curma acest haos monetar, care îngreuna comerţul şi lăsa câmp liber cămătăriei, se făcu la 1867, după venirea principelui Carol, întâia încercare de întemeiere a unei monede naţionale. Dar ea se dovedi neîndestulătoare şi mai presus sosirea armatelor ruseşti la noi, cu prilejul războiului pentru neatârnare, făcu să se admită şi rubla ca mijloc de plată. Spirite clare înţelegeau că asemenea neajunsuri nu pot fi curmate decât prin întemeierea unei bănci cu privilegiu de emisiune. Mai ales, circulaţia făcându-se numai în numerar, lipsa de bani se simţea greu şi împiedica comerţul în asemenea împrejurări, dezvoltarea unei organizări de credit românesc era peste putinţă. Creditul Funciar, care intrase în viaţă cu şapte ani înaintea Băncii Naţionale, funcţiona cu mare greutate: el dădea scrisori de gaj, care trebuiau schimbate în numerar la bancherii evrei. Dar aceştia boicotau scrisorile Creditului, făcându-le să sufere o reducere de 20–27%. Nevoia de a curma asemenea neajunsuri a fost imboldul care a adus în fiinţă Banca Naţională. Rolul istoric al acesteia e de a fi fost regulatorul vieţii economice: ea a fost pârghia care a dat economiei române înfăţişarea ei modernă, creând prin aceasta condiţiile de naştere ale unui capitalism bancar naţional.

---

[24] A. Cercel, *Die Nationalbank von Rumänien*, Erlangen, 1908 (Inaugural-Dissertation), p. 14. Amănuntele privitoare la întemeierea Băncii Naţionale le datorăm acestei disertaţii. Date complete cu privire la începuturile Băncii Naţionale dă *Istoricul Băncii Naţionale a României* de Victor Slăvescu, Bucureşti, 1925.

6. Naşterea capitalismului român de bancă poate fi privită din întreitul punct de vedere: economic, naţional şi social. Din punct de vedere economic, capitalul de bancă înseamnă desfiinţarea cămătăriei şi cu aceasta scoaterea vieţii economice din faza inferioară a capitalismului şi îndrumarea ei pe o cale normală. Rolul bancherului cămătar de a întreţine circulaţia şi a uşura consumarea îl ia de acum înainte banca, însă îl îndeplineşte într-un mod raţional, ce urmăreşte înlesnirea, nu distrugerea economică a împrumutătorului.

Din punct de vedere naţional, înfiinţarea băncilor înseamnă întâiul pas în procesul de naţionalizare a capitalului român. S-a arătat că la început capitalismul nostru, sub forma primitivă a comerţului sau cametei, se află aproape exclusiv în mâinile. străinilor, cu deosebire ale evreilor, a căror situaţie în stat e încă şubredă. El are deci un caracter exotic. Cu înfiinţarea băncilor încep şi românii să ia parte activă la dezvoltarea capitalismului. Mai mult încă, de astă dată statul intervine el însuşi în dezvoltarea capitalismului, fie participând direct cu capital, fie căutând să imboldească pe calea legislaţiei întinderea cât mai largă a sistemului bancar. De acum înainte devine şi statul nostru întreprinzător capitalist, ceea ce se întâmplă peste tot la începuturile- capitalismului de bancă[25]. Prin. aceasta capitalismul român dezbracă haina sa exotică, luând un caracter naţional şi oficial: el capătă drept de cetăţenie.

Mult mai însemnate sunt însă urmările social-politice ale naşterii capitalismului de bancă. Până atunci oligarhia română nu avea decât un caracter politic; ea îşi trăgea puterea politică nu din situaţia ei economică, ci din aceea că, capitalul primitiv, sub forma cămătăriei, ruinase clasa adversă a boierilor reacţionari. Abia cu naşterea băncilor, îndeosebi a Băncii Naţionale, puterea politică a oligarhiei capătă temelia ei firească: puterea economică. Cu aceasta *oligarhia politică* devine *oli-*

---

[25] W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. I, 2, p. 847.

garhie financiară, bancocrație. Întrunind în mâinile ei deopotrivă puterea politică şi economică, ea are putința de a face ca însemnatele foloase ale capitalismului bancar să nu depăşească cercul credincioşilor ei.

Întemeierea Băncii Naționale, pe care revoluționarii cu instinctul sigur al omului de afaceri o cereau încă prin proclamația de la 1848, înseamnă momentul hotărâtor în dezvoltarea burgheziei române. Un capitalism ca al nostru, a cărui bază este încă circulația, nu se putea îndruma pe temelii sănătoase fără un regulator suprem al circulației; o economie română de schimb nu putea să propăşească fără o pârghie de normalizare a raporturilor de schimb. Şi acest rol istoric l-a îndeplinit, într-un mod pe care posteritatea îl va putea numi eroic, Banca Națională. De la întemeierea acesteia burghezia noastră intră în rolul legitim al oricărei burghezii naționale: acela de a-şi împrumuta statul cu bani, deci de a-i impune condiții şi a-i cere garanții[26]. Cu aceasta, averea națională are toate perspectivele de a deveni averea burgheziei naționale. Ea ajunge să domine statul şi această dominație economică întăreşte în chip firesc dominația politică. Puterea economică şi cea politică se contopesc într-un singur factor.

De la naşterea capitalismului bancar burghezia română lucrează cu tenacitate la un plan financiar vast, care merge cu paşi repezi spre înfăptuire: cuprinderea țării într-o întinsă rețea de bănci care să stea sub dependența unui organ central[27]. În fruntea acestei rețele stă Banca Națională, metropola capitalismului

---

[26] Prima operație făcută de Banca Națională — încă înainte de începerea funcționării! — este acordarea unui credit de patru milioane statului (V. Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale*, p. 40). Astăzi, după ultimele date, (noiembrie 1924) datoria statului la Banca Națională se urcă, în cifră rotundă, la 10 miliarde opt sute de mii. Concluziile politice le poate trage fiecare.

[27] Aceasta era ideea pionierilor capitalismului național-liberal. V. Slăvescu, *Probleme de politică de bancă*, Bucureşti, 1919, p. 23.

nostru bancar, care prin creditul ei întreţine viaţa băncilor din provincie[28]. În acest chip, oligarhia financiară îşi creează putinţa de a domina întreaga viaţă economică a ţării şi cu aceasta şi viaţa politică. E un plan economic ce stă în deplină armonie cu evoluţia actuală a capitalismului şi e de natură a insufla o înaltă idee despre destoinicia burgheziei noastre. Trebuie ca ea să fi crezut realizarea acestui plan destul de înaintată şi să se fi simţit destul de stăpână pe viaţa economică a ţării spre a înainta după 1913 la democratizarea vieţii publice fără a aştepta de aici vreo primejdie pentru dominaţia ei politică.

7. Aparatul nostru de circulaţie, spre a putea funcţiona cu precizia pe care o cere automatismul vieţii economice moderne, trebuia să îmbrace şi o haină socială nouă, modernă şi uniformă. Cu alte cuvinte, modernizarea aparatului nostru de circulaţie impunea uniformizarea şi europenizarea aşezămintelor noastre publice. Când burghezia apuseană măsura cu metrul şi cântărea cu kilogramul, Principatele nu mai puteau rămâne la vechile lor unităţi de măsură dacă nu vroiau să stingherească relaţiile economice printr-un asemenea arhaism naţional; de asemenea, vechiul drept al pământului nu mai putea fi păstrat în viaţă dacă era ca negustorii străini, ce veneau pentru afaceri, să se simtă la noi în siguranţă, ca la ei acasă; trebuiau introduse raporturi juridice, moderne. Oriunde pătrunde burghezia europeană, ea nu tolerează instituţii juridice înapoiate, care pot îngreuna sau primejdui comerţul. Capitalismul reclamă modernizarea vieţii juridice a ţărilor pe care le sileşte să intre în comerţul mondial, şi când guvernele indigene se opun, el nu şovăie a recurge la mijloace violente[29]. Dar revoluţionarii noştri au înţeles singuri

[28] *Op. cit.*, p. 27.

[29] R. Hilferding, *op. cit,*, p. 405. — Scriitorul englez Wilkinson enumera o serie de condiţii sub care socoate că Principatele române ar putea să devină provinciile cele mai înfloritoare din Europa; între acestea se află şi cerinţa ca „relaţiile comerciale cu naţiunile străine să fie stabilite într-un chip convenabil“ *(Tableau historique*, 1821, p. 76). Ceea

nevoile vremii; ei şi-au dat seama că legăturile noastre comerciale cu Apusul impun modernizarea atât a instituţiilor juridice, cât şi a sistemului politic. Căci un guvern burghez din Londra sau Paris nu putea să vadă cu ochi buni şi să acorde sprijinul său unei provincii cu o formă de guvern înapoiată, ce ar fi lăsat câmp liber influenţei elementelor reacţionare, lipsite de înţelegere pentru nevoile economiei burgheze. Se impunea deci şi modernizarea vieţii politice, lucru cu atât mai uşor cu cât puterea economică a clasei reacţionare era zdrobită.

Pe scurt: *invazia capitalismului în Principate a impus ridicarea aparatului de circulație la nivelul vieții moderne, iar modernizarea aparatului de circulație a impus modernizarea întregului edificiu al societății noastre.*

Se cunoaşte din istoria mercantilismului că sfărâmarea separatismului regional şi unificarea instituţiilor publice e una din problemele sale principale[30]; prin aceasta mercantilismul devine, aiurea ca şi la noi, creatorul statelor moderne unitare. La noi însă, unificarea celor două Principate s-a produs din nevoia arătată în chip sumar, înlocuindu-se instituţiile lor de baştină cu instituţii burgheze din Apus. Şi de aceea în mercantilismul român procesul de unificare a României se confundă într-un tot cu procesul de europenizare a instituţiilor noastre publice.

Din scrierile şi proclamaţiile revoluţionarilor români se poate deduce că ei au conceput mercantilismul, în deosebitele

---

ce cere scriitorul englez nu e altceva decât modernizarea raporturilor juridice, fără care nu e cu putință o legătură comercială strânsă cu burghezia străină. De altfel, oricând începe economia burgheză, vechiul drept național își încheie cariera: el trebuie modificat sau înlăturat. Cea din urmă soluție a fost adoptată nu numai la noi, ci, de pildă, și în statele germane, unde de la sfârșitul veacului XV dreptul național este înlocuit pe nesimțite cu dreptul roman, deși se crede că vechiul drept german s-ar fi putut modifica spre a corespunde nevoilor economiei burgheze. Vezi R. Kotzschke, *Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert*, 1921, p. 170; de asemenea L. Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, 1916, p. 156.

[30] W. Sombart, *op. cit.*, I, 1, p. 375.

puncte ale programului său, ca un tot. Dar realizarea acestui tot nu a putut să corespundă concepției: ea s-a făcut în chip fragmentar și treptat. Anume revoluționarii au atins întâi acea problemă care se putea rezolva mai ușor pe cale de decret: europenizarea așezămintelor noastre. Din întreg complexul concepției mercantiliste, acest proces a început cel mai devreme și s-a încheiat cel mai curând. Nu e deci de mirare că critica noastră socială, istorică și chiar economico-marxistă a crezut că întregul proces al revoluției burgheze în România se reduce la această simplă schimbare de înveliș extern, că ea se datorește influenței ideilor liberale din Apus și că ceea ce ne-a dăruit burghezia noastră sunt „forme fără fond". Fiindcă pregătirea sociologică a acestor oameni nu i-a ajutat să descopere fondul adânc și temeinic al societății noastre burgheze, ei i-au tăgăduit existența. Și astfel s-au lăsat ispitiți a face prorociri pesimiste, care însă au primit o hotărâtă dezmințire de la fapte, ceea ce dovedește că în judecata lor era ceva nesănătos[31].

---

[31] „Și când am venit noi și am luat organizațiunea întreagă a popoarelor culte, fără a avea noi elementele necesare, am fi trebuit să ne zicem că nu facem decât a pune bazele unei clădiri pe nisip, care trebuie să se prăbușească la cea dintâi furtună." P. Carp. *Discursuri*, 1, București, 1907, p. 202. „Am introdus întâi forma, aparența culturii, rămânând ca în urmă să împlinim golul rămas în dosul lor și fără de umplerea căruia ele amenință a se prăbuși." (A. D. Xenopol, *Influența franceză în România*, 1887, p. 18.) Pilde de asemenea pesimism în ceea ce privește puterea de viață a edificiului nostru burghez ar putea fi înmulțite. Toți acești critici pesimiști pleacă de la ideea că așezămintele burgheze, izvorâte în Apus din regimul industrial, la noi au fost altoite pe agricultură și că agricultura nu va putea suporta acest uriaș edificiu. Însuși Gherea comite această gravă eroare metodologică și ajunge chiar să declare „monstruos" edificiul nostru social, alcătuit după părerea sa dintr-un complex de instituții burgheze așezate pe un fond agrar. De aceea societatea noastră modernă îi insuflă un exces de revoltă, pe care nu-l găsim nici la reacționarii cei mai retrograzi (vezi *Neoiobăgia*, ed. II, pp. 72–73). Dacă ar fi meditat ceva mai serios asupra gândirii maestrului său, teoreticianul nostru socialist ar fi putut să se convingă că epitetul „monstruos" nu revine edificiului nostru social, ci metodei pe care el i-o aplică, cu pretenția de a fi considerată drept „marxistă".

8. Experienţa arată că o societate burgheză ce-şi începe dezvoltarea mai târziu decât altele năzuieşte a începe cu acea fază la care celelalte au ajuns în acel moment. Schema generală a evoluţiei burgheziei rămâne pretutindeni aceeaşi: o înaintare de la comerţ, spre industrie, de la circulaţia la producţia capitalistă. Dar în cadrul acestei scheme, societatea întârziată încearcă a păşi peste faze intermediare şi a reduce la decenii calea pe care alte naţiuni au străbătut-o în veacuri. Am arătat că pilda tipică a acestui fenomen ne-o dau, în proporţii vaste, Statele Unite şi Germania; burghezia întârziată a acestor ţări n-a mai trecut de la mercantilism la liberalism, ca burghezia veche anglo-franceză, ci a înaintat de-a dreptul la stadiul actual al societăţilor capitaliste: la imperialism. România şi Japonia pot iarăşi servi ca pilde de societăţi care şi-au scurtat drumul, fără a răsturna însă forma generală de evoluţie a burgheziei.

Când revoluţionarii români au transplantat la noi aşezămintele europene, au fost întâmpinaţi cu scepticism si zeflemele: aceasta părea o rupere cu trecutul, o violentare a continuităţii evoluţiei. De însemnat e însă amănuntul că reacţiunea şi-a mărginit critica ei numai la partea cea mai de sus a vieţii sociale: la cultură şi politică; ea n-a atins revoluţia economică, care înseamnă tot o rupere a continuităţii, dar pe care nimenea nu a băgat-o în seamă. Când, de pildă, România a întemeiat întâia linie ferată Bucureşti–Giurgiu, ea n-a întrebuinţat tipul de maşină cu care germanii au deschis prima lor linie ferată, Nürnberg-Fürth, ci au adus locomotive moderne; când s-au creat băncile noastre, nu s-a întrebuinţat sistemul oraşelor italiene ori al giuvaergiilor englezi, ci s-a adoptat de-a dreptul sistemul actual; când s-a pus temelia unei industrii naţionale, nu s-a început cu moara engleză, ci cu fabrica modernă. Împotriva acestei ruperi a continuităţii economice nu s-a revoltat nimeni, ci a fost lăsată să treacă ca ceva firesc; decât ceea ce în economie părea firesc, în cultură şi politică a părut o anomalie. Cum că modernizarea economiei noastre naţionale impunea totodată şi modernizarea

aşezămintelor publice, politice, culturale; cum că nu era cu putinţă să intrăm în legături efective cu burghezia apuseană dacă am fi păstrat învelişul arhaic al vieţii noastre sociale, aceasta pare a fi scăpat din vedere celor ce au tăcut critica burgheziei române.

E drept, europenizarea atât de repede a României a creat o dizarmonie între aşezămintele noastre şi mentalitatea arhaică agrară a poporului. Dar chiar în ţările burgheze vechi, cu o evoluţie întreagă de veacuri, instituţiile sociale se prefac mai repede decât sufletul masei; aceasta trebuie silită în urmă, prin mijloace violente, să se urce sufleteşte la înălţimea cerinţelor vremii. Peste acest adevăr a trecut reacţiunea română din pricina axiomului ei cultural, cum că instituţiile popoarelor sunt expresia sufletului lor, un axiom ce s-a părut atât de sigur, încât nimeni nu şi-a dat osteneala de a-l supune criticii şi a-l confrunta cu evoluţia de fapt. În realitate, în loc ca aşezămintele noastre exotice să se prăbuşească în lipsă de o bază indigenă, cum sunau profeţiile de atunci, baza lor firească — economia noastră burgheză — s-a lărgit tot mai mult, a înrâurit tot mai adânc sufletul poporului, punându-l tot mai mult în armonie cu instituţiile noastre sociale. Acest proces nu s-a încheiat încă, fiindcă nu s-a încheiat nici faza de formaţiune a burgheziei noastre.

Deşi europenizarea instituţiilor noastre a fost o necesitate istorică, nu e mai puţin adevărat că procedarea întrebuinţată în acest scop nu e aceea indicată de experienţa istorică. Cercetarea dezvoltării burgheziei arată că o naţiune întârziată recurge la experienţa directă a celor înaintate spre a-şi întemeia instituţii proprii. Astfel, economia Angliei — o ţară înapoiată faţă de Flandra şi Franţa — e în întregime creaţia străinilor, care i-au adus atât capitalurile, cât şi priceperea necesară. Emigraţia flamandă şi hughenotă joacă în evoluţia economiei engleze un rol hotărâtor[32].

---

[32] H. O. Meredith, *Outlines of the economic history of England*, pp. 150, 204.

În timpurile noastre Rusia şi mai ales Japonia au recurs la experienţa străinilor spre a-şi crea aşezămintele moderne economice şi culturale.

La noi, când s-a făcut în parlament propunerea de a se împrumuta bani în străinătate şi a întemeia căile ferate cu mijloacele noastre proprii, I. C. Brătianu a răspuns în chip foarte înţelept, că pentru aceasta noi nu avem „mijloacele de ştiinţă“ pe care le-au avut alţii[33]. Dar nu era nevoie de multă sforţare mintală spre a înţelege că eram tot atât de puţin pregătiţi spre a întemeia o armată naţională, un învăţământ naţional sau o industrie naţională, toate pe bazele moderne ale burgheziei apusene. Rezultatul a fost că în momentul când una din aceste instituţii ale burgheziei noastre, militarismul, a fost pusă la proba practică, cerându-i să se măsoare cu instituţia similară a unei burghezii înaintate, şubrezimea creaţiei noastre a ieşit la iveală în chip atât de tragic, încât atunci, abia atunci, s-a recurs la „mijloacele de ştiinţă“ ale burgheziilor vechi spre a ridica militarismul nostru la înălţimea artei militare actuale. Oricine îşi poate da seama că era mai bine dacă se trăgea folos din învăţămintele istoriei şi se făcea astfel de la început. Vom încerca să punem în lumină cauzele adânci ale acestei procedări ce răstoarnă experienţa noastră privitoare la evoluţia burgheziilor întârziate când vom cerceta prefacerea claselor sociale.

9. Înaintarea vertiginoasă a României de la vechiul la noul regim alcătuieşte una din cele mai interesante experienţe sociale. În realitate, nu poate exista o dovadă mai strălucită de vitalitate a poporului român, decât faptul că el n-a sucombat în urma acestei prefaceri adânci, de ameţitoare repeziciune. Sub invazia capitalismului, popoare mai slabe devin prada dezorganizării şi a decadenţei; pilda cea mai tragică o dă poporul turc. Capitalismul a dizolvat vechile forme de viaţă naţională

---

[33] *Din scrierile*... etc. I, p. 480.

ale acestui popor, fără ca el să fie în măsură a-şi asimila formele vieţii burgheze apusene. Dar românii au trecut greaua probă în chip fericit: ei au dat dovadă că sunt în stare să-şi asimileze aşezămintele burgheze moderne. Acel factor primordial al economiei capitaliste, aparatul de circulaţie, atât de vast şi de complicat, ei şi l-au însuşit în chip desăvârşit. Nu mai rămâne nici o îndoială că, în ceea ce priveşte puterea de viaţă a poporului, dezvoltarea ulterioară a economiei burgheze, şi cu aceasta a întregului edificiu social altoit pe ea, stă în afară de orice primejdie.

Spre a îndeplini această operă, a trebuit ca revoluţionarii noştri să aibă un grad de încredere, în faţa căruia cugetarea rece rămâne azi uimită. Numai acel temperament aventuros pe care Sombart l-a descoperit peste tot la originile burgheziei, şi care n-a putut lipsi nici la începuturile aceleia a noastre, lămureşte asemenea cutezătoare faptă.

Pionierii burgheziei sunt pretutindeni temperamente romantice, ce durează planuri şi nu şovăiesc a risca experienţe. Burghezia intră în viaţă printr-un „romantism“ social, cum stabileşte acelaşi autor care a scrutat toate cutele începuturilor burgheziei. Acest romantism n-a încetat încă la noi, şi va dura cât şi perioada mercantilistă. Mai mult, după război el a suferit o adevărată întinerire, care a găsit răsunet în frigurile fundaţiunilor bancare.

Se înţelege că adversarii burgheziei, cu obişnuita lor lipsă de simţ istoric, sunt izbiţi de contrastul între spiritul metodic al burgheziei apusene şi temperamentul nostru zbuciumat şi aventuros. De aici ei trag concluzia că românii nu sunt apţi pentru viaţa burgheză modernă şi că au procedat fals părăsind vechile lor instituţii naţionale pentru cele burgheze.

Nu e nimic din toate acestea. Nicăieri pionierii burgheziei n-au fost spirite reci, cumpătate, metodice, şi aceea ce nu se găseşte nici într-o parte la începuturile burgheziei nu se poate cere românilor în aceeaşi fază. Spiritul metodic e un produs

târziu; temperamentul nostru nesistematic nu e un defect național, ci o caracteristică a fazei de formațiune a burgheziei, din care nu am ieșit încă.

10. Dacă privim în urmă asupra celor zise, constatăm că mercantilismul la noi, de altfel ca peste tot, e factorul ce zămislește burghezia, și prin aceasta însuși statul român modern. Elementele politicii mercantile sunt tot atâtea pietre din care se clădește edificiul statului modern. Și toate aceste elemente se nasc din nevoile comerțului, acest germen din care-și ia ființă burghezia. Comerțul impune treptat: căi de comunicație, institute de credit, raporturi juridice moderne și de aici modernizarea întregii vieți de stat. Toată această vastă operă de creare a edificiului social burghez cere o mână de fier, o forță centrală cu autoritate covârșitoare. De aceea în trecutul burgheziei europene mercantilism e sinonim cu absolutism, anume cu absolutismul ce-și zice luminat. De altfel lucrul e firesc, căci prin însăși esența sa mercantilismul e tutela vieții economice, ceea ce presupune o forță centrală care să exercite această tutelă.

Din acest punct de vedere, dezvoltarea burgheziei române nu prezintă un caracter deosebit. E drept că la noi s-a făcut încercarea de a scoate faza mercantilistă de sub regimul monarhic absolutist și a o pune sub un regim democratic. Era aici o hotărâtă contrazicere între *problema* ce-și punea spre rezolvare mercantilismul nostru, și *mijloacele* pe care și le-a creat în acest scop. Căci democrația e un aparat greoi, care își justifică existența numai în perioada de maturitate deplină a burgheziei, când nu e vorba decât de a regula funcționarea unei vieți sociale formată gata. Dar în perioada mercantilistă, când e nevoie de a croi planuri, a crea instituții și a făuri state, democrația are puțin rost de a fi: aici trebuie o dictatură inteligentă, gata a lua oricând măsurile de cuviință și a le traduce în fapt fără întârziere. Conducerea unui stat burghez în perioada de formație seamănă bine cu o operațiune militară: ea impune același regim

de dictatură şi centralizare. Chiar în formaţia burgheziei engleze, unde poziţia insulară a ţării a zădărnicit întărirea puterii centrale, dictatura lui Cromwell are un rol hotărâtor.

Constituţia democratică română a răspuns nevoilor istorice ale momentului în felul arătat: ea a dus la alcătuirea unei puteri oligarhice centralizatoare care a cârmuit ţara într-un chip ce nu se deosebeşte mult de domnia absolutismului luminat. În lagărele politice pot fi spirite pe care acest pseudodemocratism le umple de revoltă, dar cercetătorul sociologic nu se poate opri a constata superioritatea acestui fel de evoluţie burgheză asupra evoluţiei burgheziei apusene. În adevăr, în Apus clasa burgheză s-a format alături de puterea politică centrală şi atunci când s-a simţit destul de tare, a început lupta pentru zdrobirea autorităţii centrale şi cucerirea puterii politice. De aici a luat naştere acea serie de revoluţii burgheze care au zguduit Europa în tot decursul primei jumătăţi a veacului al XIX-lea şi însângerează Rusia şi în prezent.

Dar în România asemenea frământări sunt excluse. Căci aici oligarhia burgheză nu s-a format alături de forţa politică centrală, ci chiar înlăuntrul acesteia: vechea oligarhie politică s-a prefăcut direct în oligarhie financiară. În acest chip s-a înlăturat la noi putinţa unei revoluţii burgheze violente, adică a unei lupte a burgheziei spre a cuceri puterea politică: oligarhia noastră a întrunit în mâinile ei puterea politică încă înainte de a-şi crea şi pe cea financiară. Numai acestei fericite împrejurări se datoreşte faptul istoric deosebit că România nu va avea să treacă printr-o revoluţie burgheză, care să încheie perioada mercantilistă şi să facă trecerea în alta perioadă. Lăsând la o parte revoltele ţărăneşti, neînlăturabile în orice perioadă de formaţie a burgheziei, dezvoltarea României moderne are un caracter paşnic. Aici evoluţia clasei burgheze se confundă cu procesul de prefacere a oligarhiei: se va dizolva oare aceasta, prin însăşi evoluţia economică, într-o democraţie reală? Cercetarea noastră asupra claselor sociale va încerca să limpezească şi această întrebare.

b) *Urmările economice*

11. Din expunerea mercantilismului român şi a rolului său în crearea societăţii noastre moderne, s-a putut vedea cu uşurinţă că acestei politici îi lipseşte la început un element neapărat spre a fi un tot armonic, potrivit în chip riguros scopului său: vorbim de lipsa măsurilor de ocrotire a industriei naţionale. Această lipsă e firească la începuturile oricărei burghezii, de aceea nu se poate face din ea o dovadă de nepricepere a autorilor politicii noastre mercantile. Constatăm însă faptul în sine: în vreme ce crearea aparatului de circulaţie înlesneşte răspândirea tot mai largă a mărfurilor, hotarele ţării sunt lăsate larg deschise capitalismului străin. S-a întâmplat atunci ceea ce era de aşteptat: pieţele noastre au fost invadate de produsele industriei străine, a căror pătrundere în ţară nu era stingherită de nici o piedică[34]. Sub această invazie, procesul de dizolvare a resturilor vechiului regim a luat un tempo vertiginos: meseriaşii au fost desfiinţaţi, ţărănimea redusă la semiproletarizare şi foamete, iar configuraţia claselor sociale supusă unei adevărate revoluţii. Vom cerceta fiecare din aceste urmări la locul cuvenit. Aici ne vom ocupa cu desfiinţarea vechilor noastre meserii şi rezultatele ei economico-politice.

Se ştie că oriunde pătrunde capitalismul, el deschide micii industrii un război pe viaţă şi pe moarte. „Unde fabrica domneşte, zilele meseriilor sunt numărate."[35] Meseriaşii sunt ruinaţi în mod treptat de concurenţa capitalistă, care aduce produse mai fine şi mai ieftine.

Am avut şi noi o industrie naţională înfloritoare, organizată în bresle, ca peste tot în vechiul regim[36]. Dintre acestea, breas-

---

[34] Pentru date statistice asupra creşterii importului în acest timp, a se vedea: *Istoria politicii noastre vamale şi comerciale*, de C. I. Băicoianu, Bucureşti, 1904, vol. I, partea I, p. 56.

[35] K. Kautsky, *Bazele social-democraţiei (Das Erfurter Programm,* în trad. română), Bucureşti, 1911, p. 18.

[36] Asupra breslelor române a se vedea Virgil N. Madgearu, *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens, Die Vorstufen des Fabriksystems*

la cojocarilor căpătase o reputaţie şi dincolo de hotare[37]. Dar ele au căzut în concurenţa cu capitalismul străin. Nu se poate preciza cu date procesul treptat al acestei tragedii a meseriaşilor noştri. Situaţia lor a început să devină şubredă încă de pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea, prin concurenţa pe care le-o făceau străinii în propria noastră ţară, de vreme ce aceştia se bucurau de mai multă ocrotire ca meseriaşii indigeni. Dar adevărata lor ruină a început abia după accentuarea concurenţei capitaliste, de la 1830 înainte. Breslele păstrează încă existenţa legală până la 1873, când consiliul de miniştri de la 27 iunie le eliberează „actul de moarte"[38]. Dar viata lor e ca şi neexistentă sub raportul economic. Între 1875 şi 1885 convenţia comercială mătură, cum vom vedea, şi cele din urmă rămăşiţe ale industriei noastre naţionale, încheind astfel ultimul act al tragediei.

12. O influenţă tot atât de dezastruoasă a avut concurenţa străină asupra industriilor noastre casnice, între care stupăritul şi creşterea viermilor de mătase ajunsese la un îndestulător grad de înflorire pentru ca produsele lor să poată servi şi ca articole de export[39]. De atunci ţăranul fu silit să-şi procure de pe piaţă acele articole industriale pe care mai înainte şi le făcea singur, îndeosebi articolele de îmbrăcăminte. În Moldova, care prin

---

in der Walachei, Leipziger Inauguraldissertation, 1911. Lucrarea dă şi date (p. 84) asupra literaturii respective, de altfel destul de redusă. O expunere mai recentă a chestiunii se găseşte în scrierea d-lui T. N. Angelescu, *Evoluţia economică a ţărilor româneşti*, Bucureşti, 1918. Ceea ce posedăm în această privinţă ne informează numai asupra organizaţiei breslelor; lipseşte însă un studiu sociologic care să cerceteze rolul lor social, în marginile pe care l-au avut.

[37] „Blănile cele mai frumoase şi mai scumpe din Rusia se lucrau la noi. Starostea de cojocari din Bucureşti era în corespondenţă zilnică cu saraiul Sultanului." Ion Ghica, *Convorbiri economice*, broşura 6, Bucureşti, 1875, p. 39.

[38] Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 115.

[39] *Op. cit.*, p. 98.

situaţia ei geografică şi dezvoltarea portului Galaţi era mult mai expusă cotropirii capitaliste, această influenţă a fost mai pustiitoare decât în Muntenia; aici industria textilă casnică s-a mai putut păstra încă în chip sporadic în regiunea muntoasă.

Cu distrugerea meseriilor şi a industriei ţărăneşti s-a săpat în organismul nostru social o adâncă rană, de ale cărei urmări el sângerează încă. Prin aceasta, meseriaşii îşi pierd mijlocul de existenţă şi devin o povară pe bugetul statului, iar ţăranii se văd osândiţi pe tot timpul iernii la inactivitate forţată. Acest timp în care încetează munca câmpului ei îl consacrau mai înainte la producţia industrială; de acum, aceasta dispărând, populaţia rurală se vede silită, îndată după începutul îngheţului, la şomaj.

Pentru soarta ţărănimii acest fenomen e de covârşitoare însemnătate: el înseamnă începutul mizeriei şi foametei, deci a acelei situaţii tragice în care ajunge pretutindeni populaţia satelor în epoca de formare a burgheziei. Economistul rus Nicolas-On pune la baza studiului său asupra stării economice a Rusiei, tocmai această idee fundamentală, cum că distrugerea industriei casnice a ţăranilor e pricina înrăutăţirii soartei lor. Căci de atunci ţăranul trebuie să trăiască un an întreg cu produsul muncii sale din lunile de vară[40]. Dar e evident că acest produs, oricât ar fi de ridicat, nu ajunge să acopere toate nevoile sale proprii şi să răspundă şi cerinţelor din ce în ce mai mari ale fiscului. De aici mizeria în care se află ţărănimea.

Prin desfiinţarea meseriilor şi a industriei casnice, capitalismul dărâmă temelia vechiului regim şi curăţă terenul pentru cel nou. Din acest moment, toată lumea e silită a lucra pentru schimb, căci industria pentru trebuinţele proprii e sfărâmată; ţărănimea trebuie să cumpere de la târg ceea ce mai înainte producea ea însăşi, în acest chip se produce ceea ce Marx socoate cea mai mare revoluţie economică: despărţirea agriculturii de

---

[40] *Histoire du developpement économique de la Russie*, Paris, 1902, p. 290.

industrie şi crearea *pieţei interne*[41]. Abia cu aceasta se naşte temelia pe care se clădeşte orice burghezie.

Dar în România factorul ce ruinase vechile meserii era industria străină, nu indigenă, şi astfel nevoile pieţii abia născute trebuiau satisfăcute de străini, cu mărfuri produse peste hotare. De aceea, după nimicirea industriei mici, singurul factor producător de valori noi rămase la noi *agricultura*. Orăşenimea fusese desfiinţată ca producătoare şi cei care mai erau încă prinşi în mecanismul vieţii economice făceau comerţ, adică mânuiau circulaţia. Dar circulaţia nu produce valori noi, ea numai pune în mişcare valorile produse. Şi astfel munca ţăranului rămase singurul izvor de venit în tânăra noastră societate burgheză. Din ea trebuia să trăiască ţăranul însuşi; din ea trebuia să fie întreţinută, pe cale bugetară, orăşenimea; din ea să se plătească mărfurile aduse din străinătate, ca şi imensele împrumuturi contractate tot acolo. Urmările economice se vor vedea mai departe.

Am arătat în capitolul I că în faza de zămislire a burgheziei române două ţări capitaliste îşi dispută stăpânirea pieţii noastre: Austria şi Anglia. Încetul cu încetul cea dintâi e alungată de cea din urmă şi redusă la un rol secundar. Stăpânirea pieţii noastre ajunge pe la 1875 în mâinile capitalismului englez.

Dar supremaţia economică engleză e de scurtă durată. Două sunt cauzele care au făcut ca dominaţia capitalismului britanic pe pieţele noastre să fie trecătoare, cu toată covârşitoarea ei influenţă în crearea României moderne: una e de ordin politic intern şi priveşte politica noastră comercială; cealaltă, de însemnătate hotărâtoare, e de natură economică, anume concurenţa grâului american, care a inaugurat o nouă fază în dezvoltarea economiei europene. Le vom cerceta pe rând, spre a pune în lumină rolul lor în evoluţia burgheziei noastre.

---

[41] *Das Kapital*, vol. I, ed. IV, pp. 712–713.

13. Se povesteşte despre cea dintâi burghezie care şi-a luat avânt în Europa, anume cea italiană, că aici nobilimea era cu sârguinţă căutată de burghezie pentru serviciile ei militare. Dar când se amesteca în politica economică, nobilimea dădea dovadă de atâta nepricepere, încât burghezia revoltată intervenea cu energie[42].

Aceeaşi privelişte se repetă: oriunde şi ori de câte ori elementele agrare, ce stau departe de pulsul afacerilor, ajung să facă meseria burgheziei: să îndrumeze politica economică. Această experienţă a făcut-o şi România, spre marea ei daună, cu deosebire în anul 1875, când s-a încheiat convenţia cu Austro-Ungaria. Trebuie să recunoaştem însă că motivul ce a făcut pe conducătorii noştri de atunci să intervină în politica economică a ţării a fost nobil şi patriotic. Până la acea dată convenţiile comerciale încheiate de Turcia cu statele europene aveau putere, cum vom vedea, şi pentru Principatele române ca pentru orice provincie pusă sub suzeranitatea imperiului turc. Românii nu erau deci stăpâni pe politica lor economică. S-a întâmplat însă ca Austria să fie dispusă a trata direct cu România încheierea unei convenţii comerciale, deci să-i recunoască prin aceasta independenţa economică; Guvernul român, alcătuit din elementele reacţionare, s-a grăbit a se folosi de această ofertă, arătându-se deplin conştient de însemnătatea istorică a momentului[43]. Dar era vădit că puternica monarhie vecină n-ar fi înclinat să facă tinerei noastre ţări această cinste dacă nu şi-ar fi dat seama că în acest mod ne poate impune mari jertfe. Aşa s-a şi întâmplat.

Care e sensul istoric al acestei convenţii între România şi Austro-Ungaria? Atât prin concepţia, cât şi prin urmările eco-

---

[42] Vezi Julien Luchaire, *Les démocraties italiennes*, Paris, 1915, p. 82.

[43] „Suntem în ajun de a săvârşi actul cel mai important care s-a făcut la noi de la unire şi de la fundarea dinastiei: suntem în ajun de a săvârşi neatârnarea noastră economică.“ P. Carp, despre însemnătatea convenţiei cu Austria, *Discursuri*, p. 84.

nomice, zisa convenţie comercială aminteşte celebrul tratat al lui Methuen (1703) prin care se ştie că diplomaţia engleză, ruginită în mânuirea afacerilor comerciale, a ruinat tânăra burghezie portugheză. Ambele au fost încheiate în interesul agrarienilor şi ambele au acelaşi miez: ele prevăd în folosul ţării agricole avantaje pentru exportul produselor pământului şi acordă ţării industriale avantaje pentru exportul fabricatelor. Prin tratatul amintit Portugalia obţinea de la Anglia uşurarea exportului vinurilor ei şi acordă în schimb avantaje pentru importul articolelor industriei engleze[44]. În acelaşi mod, prin convenţia cu Austria, România obţinea libertatea exportului pentru cerealele, vitele şi vinurile ei şi acorda monarhiei vecine în schimb libertatea importului pentru produsele manufacturate[45]. Astfel agrarienii puteau avea, într-un caz ca şi în altul, iluzia de a fi câştigat un mare folos; dar industria indigenă, rămasă fără nici un sprijin faţă de concurenţa unor ţări înaintate, primea o lovitură hotărâtoare. Rezultatul: Portugalia a devenit o colonie a Angliei, România era pe cale a deveni o colonie austriacă dacă burghezia n-ar fi intervenit în clipa supremă, spre a da politicii economice altă direcţie.

14. Convenţia cu Austria a dezlănţuit în sânul burgheziei noastre, cum era de aşteptat, o furtună de indignare. Ziarele opoziţiei apărură în doliu, deputaţii liberali se retraseră din Cameră şi agitaţia provocată fu atât de serioasă, că guvernul trebui să se retragă[46].

---

[44] H. O. Meredith, *Outlines of the economic history of England*, London, p. 204.

[45] Asupra convenţiei comerciale cu Austria şi a urmărilor ei informează în chip amănunţit C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale şi comerciale*, vol. I; de asemenea Karl Grünberg, *Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau*, Leipzig, 1902.

[46] Amintind doliul ziarului *Românul* de la 30 iunie 1875, a doua zi după încheierea convenţiei cu Austria, T. Maiorescu îl pune în legătură

Urmă un guvern burghez — dar convenţia rămase. Abia după expirarea ei putu acest lung regim, cel mai lung pe care l-am avut până acum în viaţa noastră parlamentară, să îndrumeze economia noastră pe altă cale, ridicând mercantilismul român la forma sa ultimă.

În vremea noastră de evoluţie în salturi, e greu să apreciem după adevărata lor însemnătate rezultatele acestei convenţii. Trebuie să urmărim de aproape constatările alarmante ale scriitorilor economici ai vremii, spre a ne face o idee de situaţia creată în cei zece ani cât ea a rămas în putere. Iată o pildă: „Rezultatele convenţiei cu Austro-Ungaria le cunoaştem: meseriaşii noştri au ajuns salahori; fabricile s-au închis şi orice încercare de a se întemeia vreo industrie cade sub lovitura concurenţei din afară. Astăzi ne îmbracă de la cap până în tălpi vecinii noştri, ne procură şi cele mai neînsemnate obiecte şi, spre completă derâdere, ne trimit până şi făină, spirt, vin, cartofi, fructe diferite. Acţiunea dărăpănătoare a convenţiei comerciale a reuşit să facă să piară până şi din sate strămoşeasca industrie casnică. Astăzi ţăranii şi ţărăncile aleargă la târg ca să se îmbrace şi să se încalţe. De-abia prin satele de la munte se mai găsesc femei care ţes pânză şi dimie. Sate întregi şi-au părăsit frumosul port naţional, schimbându-l cu zdrenţe străine. Târgul le procură fularele, panglicile, mănuşile de aţă, botine cu tocuri înalte şi atâtea nimicuri de metal şi de sticlă, cu care se împodobeşte sexul frumos.“[47]

---

cu doliul aceluiaşi organ de la 17 februarie 1871, cu ocazia intrării armatelor germane în Paris, şi observă: „amândouă datele se cuvin în adevăr să poarte doliul vechiului organ liberal, ca semn a două mari erori ale partidului său“. *Discursuri*, II, p. 5. Observaţia merită să fie relevată, ca semn al felului cum autorul ei înţelegea rolul istoric al burgheziei noastre.

[47] P. S. Aurelian, *Politica noastră comercială faţă cu convenţiunile de comerţ*, Bucureşti, 1885, pp. 31–32. Constatări similare la I. Ghica, *Convorbiri economice*, şi A. D. Xenopol, *Studii economice*. Date statistice asupra creşterii importului de articole industriale paralel cu dispariţia vechilor noastre meserii, desfiinţate prin concurenţa străină, dă C. I. Băicoianu, *op. cit.*

Chiar şi poetul Eminescu, atât de puţin pregătit pentru înţelegerea chestiunilor economice, a trebuit să constate prin simpla intuiţie a realităţii, că influenţa austriacă reprezintă o „primejdie de moarte“ pentru noi, dacă nu ne vom trezi de cu vreme[48]. Cinci ani după încheierea convenţiei, promotorul ei însuşi, în proiectul de răspuns la mesaj al minorităţii, e silit să facă constatarea următoare: „În organismul nostru social s-a produs o ştirbire care trebuie reparată fără întârziere: meseriaşul român a dispărut în multe locuri şi e pe cale a dispărea în mai toate.“[49]

E de prisos a înmulţi constatările de acest fel. Ajunge a releva faptul istoric că desfiinţarea industriei naţionale înseamnă prăbuşirea desăvârşită a vechiului regim şi e una din curiozităţile istoriei noastre economice că această revoluţie a fost îndeplinită de elementele reacţionare, care voiau tocmai să întărească vechiul regim! Agrarienii noştri conservatori, sprijiniţi pe liberalismul economic atunci *en vogue,* declarau cu perfectă încredere că nu văd neajunsul unei robiri a ţării noastre faţă de industria austriacă; căci prin aceasta vom vinde cereale scump şi vom cumpăra fabricate ieftine: „vindem grâu scump şi cumpărăm făină ieftină“ — făină măcinată de morile austriece! Decât, industria austriacă le-a trimis, odată cu făina cea ieftină, şi lovitura de graţie. Vom vedea cu ce mijloace voiau ei să reînvie vechea ordine socială, după ce o dărâmaseră singuri.

15. În urma convenţiei comerciale de la 1875, Austria ajunse să câştige iarăşi vechiul rol pe pieţele noastre, înlăturând capitalismul anglo-francez din situaţia preponderentă pe care o câştigase cu atâta trudă economică şi diplomatică[50]. *Din acest moment începe procesul de înstrăinare a României de capitalismul apusean, care dăduse naştere societăţii noastre burgheze*

---

[48] „Influenţa austriacă“, în *Scrieri politice şi literare*, Ed. Minerva, vol. I, p. 102.

[49] P. Carp, *Discursuri*, p. 271.

[50] Karl Grünberg, *op. cit.*, p. 59.

moderne și apropierea de capitalismul Europei Centrale. Acest proces a durat până la 1916, când a fost rupt brusc de burghezia noastră, încercând, a se întoarce iarăși către bătrânii ei părinți.

Dar o schimbare atât de însemnată și de îndelungă în dezvoltarea burgheziei noastre nu se putea datora numai unui simplu act politic, cum e convenția comercială, deși a făcut și aceasta tot ce s-a putut în acest sens. Ea are o pricină mult mai adâncă, de natură economică: anume concurența grâului american, care deschide o epocă nouă în economia lumii.

Se știe că nașterea României moderne pe temelie burgheză se datorește expansiunii capitalismului englez spre Orient și că ceea ce aducea burghezia engleză în Marea Neagră și la gurile Dunării era nevoia de grâu. Încă până la anul 1780 Anglia e o țară exportatoare de grâu[51], dar „revoluția industrială“ îndeplinită treptat între 1760–1830 prin introducerea mașinismului schimbă vechea situație și impune importul de grâu străin pentru pătura industrială.

Acest grâu sosește Angliei, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, din răsăritul Europei; țara care i-l procură în mari cantități e Rusia[52]. După 1830 Marea Britanie deschide drumul spre provinciile dunărene, pe care le pune astfel în contact cu Europa apuseană, le scoate de sub vechea dependență și le cheamă la viața modernă. Până la 1875 ea ajunge stăpână pe piețele noastre.

Dar în acest timp un alt izvor de grâu se deschide pentru Anglia, anume în lumea nouă, și slăbește interesul ei pentru, răsăritul Europei[53]. Statele Unite încep să exporte în mod activ

---

[51] Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, II, 2, p. 1035.

[52] Georges Bry, *Histoire industrielle et économique de l'Angleterre*, p. 627. De altfel, țărmurile Mării Negre au fost de la începuturile timpurilor istorice grânarul națiunilor înaintate, ceea ce a făcut în Antichitate pe un geograf ionian să numească această regiune „pântecele Greciei“. G. Glotz: *Le travail dans la Grèce ancienne*, Paris, 1920, p. 151.

[53] Karl Grünberg, *op. cit.*, pp. 63–64.

grâu abia după 1860 în urma încetării tulburărilor războiului civil[54]. Ele satisfac, înainte de toate, nevoile Angliei în dauna țărilor care-i procurau cereale mai înainte. Paralel cu această nouă față a târgului internațional de cereale scade treptat și interesul Angliei pentru comerțul Mării Negre și al gurilor Dunării. La 1871 ea renunță la neutralitatea Mării Negre, pe care o impusese Rusiei în tratatul de pace de la Paris, în interesul comerțului ei răsăritean[55]. La 1878 ea merge mai departe în această operă de desființare a foloaselor atât de greu obținute, cedând Rusiei partea de sud a Basarabiei; aceste trei districte ni le retrocedase Anglia la 1856 tot în interesul comerțului ei, spre a îndepărta Rusia de la gurile Dunării; acum, acest interes slăbind, ea consimte la cesiunea lor către vechiul răpitor. Se știe că Lordul Beaconsfield cedase aceste districte printr-un tratat secret cu Rusia încă înaintea Congresului din Berlin și apoi întreprinse acea călătorie triumfală spre capitala Germaniei, spre a juca acolo comedia tratativelor[56]. S-a întâmplat, spre nenorocul țării noastre, că războiul pentru neatârnare, și congresul european care i-a urmat, a prins-o într-o fază de adâncă prefacere economică, când vechea noastră metropolă capitalistă, Anglia, se îndepărta de noi, iar noua puternică metropolă care i-a moștenit locul, imperiul german, încă nu se apropiase. Și astfel, lipsită de singurul sprijin pe care-l are o țară agricolă în conflictele internaționale, acela al unui puternic suzeran capitalist,

---

[54] Clive Dazy, *A history of commerce*, London, Bombay and Calcutta, 1912, p. 525. Ceea ce, îndeosebi, a pus în măsură Statele Unite să intervină viguros pe piața europeană de cereale a fost valul din ce în ce mai mare de emigranți care a ridicat în mod vertiginos numărul muncitorilor americani: numai între 1860–1870 emigranții europeni în America se ridică la 6 milioane. La aceasta s-a adăugat și dezvoltarea căilor ferate, care au legat porturile de la periferie cu regiunile agricole din interior. Vezi Achille Viallate: *Economic imperialism and international relations during the last fifty years,* New York, 1923, p. 10.

[55] Justin Mc Carthy, *A history of our own times*, vol. 5, Tauchnitz edition, p. 74.

[56] *Op. cit.*, p 201.

România şi-a încheiat războiul cu nereuşita diplomatică cunoscută. La 1878 n-am avut la spatele nostru ceea ce am avut la 1856: un grup capitalist european care apărându-ne pe noi şi-ar fi apărat interesele propriei sale pieţe. Aşa se face că „simpatia“ şi „generozitatea“ de atunci a Europei faţă de mica Românie s-a schimbat în Congresul de la Berlin într-o atitudine de mamă vitregă, care a scandalizat pe cei ce-şi închipuiau că la baza tocmelilor internaţionale stă simţul de dreptate.

Astfel, grâul american ne-a îndepărtat de vechea noastră metropolă capitalistă şi ne-a scos din raza interesului ei imediat. După grâul american veni mai târziu cel indian — în urma săpării canalului Suez —, apoi din alte colonii, să umple nevoile pieţei engleze[57]. Grâul românesc, care hrănise până atunci pe lucrătorii englezi, trebui să caute alt proletariat flămând, şi cu aceasta şi geniul nostru protector trebui să părăsească pentru un timp Paris, Londra, spre a-şi lua în altă parte reşedinţa. Dar burghezia română, şi în genere România modernă, va trebui să poarte o recunoştinţă pioasă acelei ţări care i-a dat lumina zilei — Angliei; cu atât mai mult cu cât o istoriografie superficială ne-a împiedicat până acum de a recunoaşte pe părintele adevărat al societăţii noastre moderne.

16. Pe lângă izolarea vremelnică în care ne-a adus concurenţa americană, ea ne-a pricinuit şi alte neajunsuri nu mai puţin grave. Grâul Statelor Unite a pus bătrâna Europă într-o grea situaţie, cu urmări adânci şi multiple. Preţurile scăzură peste tot, ameninţând agricultura europeană cu ruina[58]. Europa se

---

[57] Georges Bry, *loc. cit.*; Gibbins, *The industrial history of England,* p. 74.

[58] În urma concurenţei americane preţurile grâului scad în Londra în chipul următor:

1870–1879	27,75	frc.	hectolitrul
1880–1889	15,65	„	„
1890–1899	12,70	„	„
1900–1907	11,85	„	„

E. Levasseur, *Le prix du blé dans divers pays depuis 1711*; citat de Paul Leroy-Beaulieu, *La question de la population*, Paris, 1913, p. 70.

văzu silită să ia măsuri de apărare împotriva noului duşman, şi cu aceasta vechiul şi scurtul liberalism îşi dădu obştescul sfârşit. O nouă eră se deschise în economia lumii, era imperialismului, a cărei temelie e îngrădirea pieţei interne spre a îndepărta orice concurent străin. Începutul acestei ere, în care ne aflăm în prezent, l-a făcut Germania în anul 1879, punând taxe pe importul grâului: această dată înseamnă o cotitură nouă şi hotărâtoare în economia europeană. După scurt timp, pilda Germaniei fu imitată de Franţa şi de Austria (1882); mai mult încă, această ţară, pe care convenţia comercială o făcuse metropola noastră vremelnică, îşi închise graniţele şi pentru vitele străine, ruinând astfel comerţul nostru cu vite, acest atât de vechi izvor de venit al ţărilor române[59].

Aşadar, situaţia României la sfârşitul primei noastre perioade mercantiliste e următoarea: concurenţa capitalismului străin ruinează cu desăvârşire industria noastră veche naţională şi nu ne mai lasă ca singur izvor de venit decât produsele pământului; concurenţa americană vine apoi să ne taie legătura cu Anglia, care rămăsese încă liberală, şi să ne taie legătura cu pieţele Europei centrale; dar acestea ridicară ziduri la hotarele lor faţă de produsele pământului nostru. Cu un cuvânt, capitalismul nu ne mai lăsase decât solul nostru ca mijloc de viaţă, dar ne îngreuna acum şi desfacerea roadelor sale. Cu aceasta însă nu se încheie încă tabloul situaţiei.

17. Istoria economică arată că o burghezie întârziată nu se poate dezvolta fără ajutorul financiar al unei burghezii înaintate: capitalurile pe care le reclamă o societate burgheză în proces de formaţie nu pot fi găsite în interior; ele trebuie aduse din afară. Câteva pilde: în prezent, Statele Unite sunt creditorul lumii; ele însă s-au întărit în decursul secolului XIX cu capital englez, la rândul ei, Anglia, care a jefuit continente şi a distrus seminţii omeneşti, a avut şi ea nevoie până în secolul

---

[59] Karl Grünberg, *op. cit.*, p. 65.

XVII de capital olandez; Olanda însăşi, bancherul Europei din secolul XVII, a recurs mai înainte la capital italian. Şi aşa orice burghezie tânără se serveşte de ajutorul bănesc al uneia mai bătrâne, până ce prin sârguinţa ei ajunge la neatârnare economică.

Se înţelege că România nu putea face abatere: că şi-a clădit edificiul social modern pe datorie. Cele mai însemnate împrumuturi le-a reclamat întemeierea căilor ferate şi întărirea puterii militare. De la 1866 până la 1876 datoria publică română creşte de şase ori şi jumătate, până la 1886 de nouă ori, până la 1896 de aproape cincisprezece ori[60]. Cu ce trebuiau plătite anuităţile acestei datorii? Se înţelege că cu produsele solului nostru, căci alte valori nu putea produce România; şi tot aceleaşi produse trebuiau să satisfacă nevoile vastei noastre birocraţii, precum şi ale armatei. În asemenea împrejurări nu era decât un mijloc de a întâmpina greutăţile financiare: de a îmboldi cât mai mult exportul de cereale. Și aceasta s-a şi făcut, cu toate greutăţile create comerțului de cereale prin concurenţa americană. Exportul a fost sporit şi a ajuns să crească chiar într-o proporţie mai repede decât producţia cerealelor; de aceasta se poate convinge oricine din tabelele statistice, mai ales, dacă se ţine seamă de faptul dovedit în mod neîndoielnic că cifrele pentru export din statisticile noastre sunt inferioare exportului real, de vreme ce negustorii, spre a se sustrage taxelor vamale, indicau cantităţi mai mici decât acelea pe care le exportau[61]. Creşterea mai mare a exportului decât a producţiei arată descreşterea consumaţiei interne a populaţiei agricole: pentru a se acoperi sarcinile statului, ţărănimea e silită a-şi vinde hrana de la gură. Exportul ţărilor agricole înapoiate e un export al foametei; în proporţie cu creşterea sa, scade hrana ţărănimii. Pilda

---

[60] Pentru date statistice a se vedea *op. cit.*: Gh. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României.*

[61] Vezi E. Costinescu, *Le tarif des douanes de 1904*, pp. 72–75. Autorul socoate că cifrele de export indicate în statisticile oficiale trebuie majorate cu cel puţin 30 la sută.

tipică o dă „Rusia flămândă“, care vărsa înainte de război imense cantități de cereale în afară, pentru ca înăuntru țărănimea să moară de foame. Dar aceasta e o regulă generală pentru regiunile agricole abia deschise capitalismului: în ele creşterea exportului înseamnă creşterea mizeriei maselor.

„Drumurile de fier dau un puternic avânt comerțului exterior, dar comerțul țărilor care exportă îndeosebi *materii prime* măreşte sărăcia maselor nu numai fiindcă datoriile noi făcute de guvern în folosul căilor ferate măreşte sarcina impozitelor, dar fiindcă din acest moment orice produs al locului poate fi schimbat în aur cosmopolit, astfel, produsele ce erau mai înainte ieftine din lipsa unei piețe... se scumpesc şi ies din consumația poporului; pe de altă parte *producția însăşi* se modifică după folosul mai mic sau mai mare pentru export, pe când înainte ea se făcea numai după trebuințele consumării locale.“[62]

Autorul de la care împrumutăm această constatare şi-a dat silința să dovedească, pentru Rusia, că în acest proces de sărăcire generală singur capitalismul bancar profită şi că profitul băncilor creşte tocmai în proporția în care scade consumul maselor. De altfel, e evident că într-o societate agrară în care circulația e factorul economic autonom şi revoluționar, având rolul de a distruge vechiul regim şi a plămădi pe cel nou, tot profitul ce iese din dizolvarea vechiului regim trebuie să revină factorilor circulației, îndeosebi băncilor. Aceasta şi explică atotputernicia marii finanțe, care se bucură pretutindeni de o supremație nediscutată în această fază de dizolvare a regimului agrar, oricare ar fi — pe hârtie — constituția politică a țării respective. Băncile, ce-i drept, luptă spre a opri pustiirile capitalului de

---

[62] Nicolas-On, *Historie du développement économique de la Russie*, p. 81. Citatul lămureşte şi anomalia aparentă că la noi producția grâului creşte mai repede decât a porumbului, deşi se ştie că țăranul român nu se hrăneşte cu grâu. Dar grâul e materie brută pe care ne-o cere străinătatea în schimbul banilor pe care ni-i împrumută şi a mărfurilor pe care ni le trimite.

camătă; dar până la faza industrializării, economia capitalistă are ca temelie circulaţia şi păstrează în genere un caracter destructiv. La noi, ca pretutindeni, sfărâmarea vechilor clase agrare e condiţia de naştere a burgheziei; sărăcia, mizeria, foametea, sudoarea, lacrimile şi chiar sângele păturii rurale e fermentul din care se zămisleşte regimul nou burghez[63]. Ţărănimea încearcă să se apere împotriva duşmanului de moarte cu sapa şi toporul nu numai la noi, ci pretutindeni la începuturile burgheziei. Dar cu aceste arme nu se poate distruge forţa revoluţionară a capitalului: acesta învinge, ţărănimea sucombă şi cu ea şi resturile vechiului regim.

La noi, unde această tragedie rurală s-a petrecut sub ochii noştri, s-a născut o întreagă atmosferă de sentimentalism rural, care, sub formă de deosebite curente — naţionalism, ţărănism, poporanism —, acoperă pătura sătească cu interesul şi simpatia ei. Dar această simpatie va folosi ţărănimii tot atât de puţin la noi pe cât i-a servit în alte părţi în aceleaşi împrejurări. Nici morţii nu învie, nici roata timpului nu se întoarce înapoi.

18. De la întemeierea industriei, povara ce apasă mai înainte pe spatele clasei agricole începe să se uşureze, şi scade pe măsură ce creşte producţia industrială. De atunci înainte maşina

[63] E. Costinescu se sileşte să dovedească pe baza creşterii importului (*op. cit.*, p. 67) că „în medie generală consumaţia ţării s-a împătrit în timpul acestor din urmă 24 ani“. Această părere, pe care o împărtăşesc şi alţi autori (de pildă L. Colescu, *Progresele economice*, p. 96) e cu totul neîntemeiată şi se bazează pa analogia nejustificată între ţările agricole şi ţările industriale. Cea mai superficială comparaţie dovedeşte contrariul. În intervalul de la 1862–1905, observă dl C. Garoflid, „populaţia a sporit cu 54 la sută, întinderea culturii cu 83,6 la sută, iar sarcinile statului cu 500 la sută, pe când bugetul ţărănesc a descrescut prin schimbarea în defavoarea lui a raportului învoielii, prin ieftinirea muncii şi prin micşorarea producţiunii pământului“ (*Problema agrară şi dezlegarea ei*, 1908, p. 14). Nici un argument nu ar putea să convingă că consumaţia maselor a crescut, câtă vreme creşterea culturii nu înseamnă nimic pe lângă creşterea sarcinilor ce cad asupra ei.

statului nu se mai reazemă pe agricultură, ci pe industrie. Tragedia țărănimii e simptomul fazei de tranziție a burgheziei de la capitalismul comercial la capitalismul industrial, de la procesul de circulație la procesul de producție capitalistă; ea dispare pe măsură ce acest proces înaintează. Istoria economică arată limpede oricui vrea și poate să învețe ceva dintr-însa că într-un stat intrat în procesul revoluției burgheze, singurul mijloc de a ridica starea țărănimii e de a grăbi progresul industriei[64].

De la 1886 burghezia română intră în această nouă perioadă de evoluție; ea începe procesul de industrializare. Condițiile istorice erau împlinite: camăta și comerțul își îndepliniseră funcția lor istorică dizolvantă, se acumulaseră pe aceste căi capitaluri; pe noua bază creată trebuia să se pornească înainte, întregind lipsurile capitalismului nostru cu capitaluri străine, cum a făcut orice burghezie în aceeași situație. Cercetăm mai jos această fază, precum și noua întorsătură pe care ea a impus-o mercantilismului nostru.

Într-o asemenea fază istorică de prefacere, când mizeria maselor izbește deopotrivă pe teoretician ca și pe omul politic, nu e decât firesc că spiritele sunt stăpânite de o pornire febrilă de a croi planuri de reorganizare și reformă socială, de a găsi leacuri pentru vindecarea rănilor săpate în corpul societății. Planul burgheziei, izvorât din nevoile istorice ale dezvoltării noastre și transformat în fapt, va fi expus în amănunțime mai departe. Dar se înțelege că și reacțiunea s-a ocupat pe larg cu această problemă, prezentând reorganizarea socială ca adevărata nevoie a timpului. Din interes teoretic amintim și planul ei de reorganizare, care a rămas de domeniul istoriei[65].

---

[64] Eroarea fundamentală a tuturor teoreticienilor noștri ai chestiunii agrare e ignorarea legăturii organice între agricultură și industrie, care trebuie să stea la baza oricărui studiu științific al evoluției agrare în era burgheză. Vezi cercetările din cap. IV al lucrării de față.

[65] Vezi P. Carp, *Discursuri*, p. 269, proiectul de răspuns la mesaj din 3 decembrie 1881. De asemenea, T. Maioreseu, *Discursuri*, III, p. 88.

Năzuinţa reacţiunii e de a reînvia trecutul, după ce ea însăşi făcuse tot ce stătea în putinţa omenească spre a-l înmormânta. Plecând de la ideea că temelia societăţii e meseriaşul şi ţăranul, şefii reacţiunii căutau mijloacele ilegale pentru a salva aceşti doi stâlpi economici ai vechiului regim; ei voiau să salveze pe meseriaşi prin reînfiinţarea corporaţiilor, iar pe ţărani prin declararea poprietăţii mici ca inalienabilă şi indivizibilă; ei nu au putut deci să-şi dea seama că acolo unde pătrunde capitalismul nici o forţă legală nu e în stare să salveze breslele de pieire şi ţărănimea de proletarizare, ceea ce arată că ei înţeleseră tot atât de puţin caracterul societăţilor moderne, ca şi pe acela al propriei noastre societăţi. Cât priveşte pesimismul reacţiunii faţă de viitorul societăţii române moderne, pesimism bazat pe analogia cu imperiul roman, a cărui prăbuşire se datoreşte tot proletarizării ţărănimii, aceasta dovedeşte că cultura generală a acestor oameni prezenta serioase goluri. Singur cazul Angliei, care şi-a distrus ţărănimea, fără a împărtăşi totuşi soarta imperiului roman, ar fi ajuns să le arate că nu se poate stabili o analogie între societăţile vechi şi societăţile moderne; căci cele dintâi nu cunosc decât capitalul comercial şi de camătă, care dizolvă vechiul regim, cum am arătat că l-a dizolvat pe al nostru; cele din urmă însă au creat o formă superioară de capitalism, anume capitalul industrial, care clădeşte un nou edificiu social din ruinele celui vechi[66]. Astfel, singurul mijloc de a feri România de soarta imperiului roman ori a imperiului turc de astăzi era de a o scoate de sub acţiunea exclusivă şi dizolvantă a capitalismului comercial şi a o înălţa la treapta capitalismului industrial, adică: *a crea o industrie naţională.* Acesta e leacul ce vindecă rănile săpate de comerţ în regimul agrar: industria, pe de o parte, reia funcţia vechilor meseriaşi de a produce valori noi, însă o îndeplineşte cu intensitate neasemuit mai mare; pe de altă parte, atrage la ea şi ocupă ţărănimea proletarizată, făcând din

---

[66] K. Marx, *Le Capital*, vol. III, partea II, pp. 167–168.

aceasta un element social util, nu o primejdie pentru stat, şi uşurând soarta celor rămaşi la ţară. În această nouă direcţie îşi îndreaptă de acum sforţările burghezia noastră.

c) *Desăvârşirea mercantilismului român*

19. După ce războiul de la 1877 adusese realizarea idealului burgheziei române, acela al unui stat naţional unitar şi neatârnat, nimic nu era mai firesc decât ca ea să se gândească în chip serios şi la realizarea independenţei economice, fără care cea politică e numai iluzorie. O ţară agricolă, chiar dacă se bucură de neatârnare formală, e în realitate o provincie vasală a metropolei capitaliste, care îi trimite bani şi fabricate.

„Din două ţări care stau în relaţie de comerţ liber, aceea care vinde articole industriale domneşte, iar aceea ce nu poate oferi decât produse agricole se supune.“[67]

Era firesc ca burghezia română să urmeze pilda altora şi după ce realizase unitatea si neatârnarea politică să năzuiască a întregi această operă prin înfăptuirea neatârnării economice.

Mijlocul de a înfăptui neatârnarea economică e unul singur, stabilit şi verificat de întreaga experienţă a burgheziilor înaintate: îngreunarea importului, fabricatelor străine, protecţionismul[68]. Nici o ţară nu şi-a putut crea o industrie naţională decât întrebuinţând în acest scop puterea politică şi punând îndărătul intereselor capitalului forţa organizată a statului. Chiar când condiţiile istorice sunt date, o industrie nu se poate naşte de la sine, ci pentru aceasta trebuie sprijinul priceput al unei puteri politice.

---

[67] Friedrich List, *Das nationale System der politischen Oekonomie*, p. 25.

[68] „Sistemul protecţionist a fost un mijloc artificial de a fabrica fabricanţi... a scurta în chip violent tranziţia de la vechiul mod de producţie la cel modern.“ K. Marx, *Das Kapital*, vol. I, p. 722.

Decât, se înțelege de la sine că pentru ca un stat să acorde economiei sale acest sprijin, trebuie să fie stăpân pe politica sa economică, deci să aibă neatârnarea politică: această condiție n-a îndeplinit-o România decât după 1877. Apoi, chiar după ce un stat și-a câștigat neatârnarea politică, încă nu poate păși la aplicarea unui protecționism înaintat dacă n-a ajuns la un oarecare grad de dezvoltare economică. Căci ocrotirea industriei naționale prin îngreunarea importului străin înseamnă jignirea intereselor economice atât ale burgheziilor înaintate, care pot ușor recurge la represalii, cât și a consumatorilor proprii. Astfel, nici vasta Americă, cu marile ei resurse, nu și-a început sistemul protecționist decât cu multă greutate[69]. Cât privește România, ea nu îndeplinea această condiție nici după 1877, de aceea în alcătuirea sistemului ei protecționist trebuia să țină seamă de interesele străine tot atât cât și de interesele noastre, căutând prin măsurile luate să nu indispună capitalismul străin[70].

Din cele zise se vede îndeajuns de ce mercantilismul român a trebuit să înceapă sub o formă atât de imperfectă, care a ruinat vechea noastră industrie, și să se întregească atât de târziu cu elementul său de căpetenie: protecția industriei naționale. România a ajuns cu anevoie stăpână pe politica ei economică, de aceea nu a putut aplica deodată un sistem mercantilist întreg, cu toate că s-au făcut în acest sens repetate sforțări, de altfel toate zadarnice. „Din secolul al XV-lea avem de înregistrat că noi nu putem dispune de regimul nostru vamal, decât așa cum ne impuneau capitulațiile turcești.“[71] „În toate capitulațiile sale încheiate în perioada de la 1830 la 1874, Turcia continuă a cuprinde și Principatele române sub raportul tarifării.“[72]

---

[69] Clive Day, *A history of commerce*, p. 496.

[70] Vezi Karl Grünberg, *Die handelspolitischen Beziehungen* etc., p. 101 și urm.

[71] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale*, p. 2.

[72] *Op. cit.*, p. 12.

Şi la menţinerea acestei stări de lucruri era interesat însuşi capitalismul străin, „care reuşise prin capitulaţiile încheiate cu Turcia să-şi asigure în întregime pieţele române"[73].

În asemenea împrejurări, toate sforţările anterioare de a ocroti industria naţională trebuiau să dea greş, şi au dat. Nu mai rămânea conducătorilor acestei ţări decât a privi cu braţele încrucişate la ruina vechii economii naţionale. Când războiul ne-a dat apoi stăpânirea peste politica noastră, aceasta se afla totuşi legată prin convenţia cu Austria, iar când s-a înlăturat această stavilă, în 1886, atunci nu mai era nimic de ocrotit, căci vechile industrii fuseseră desfiinţate de concurenţa străină. Trebuia deci să se creeze din nou o industrie naţională, şi aceasta nu se mai putea face decât pe baze moderne, sub forma unei mari industrii române. Şi astfel dezvoltarea noastră economică fu silită a risca deodată saltul de la meserii la marea industrie, sărind peste fazele intermediare.

20. Ceea ce a împiedicat încă protecţionismul român, spre ruina industriei naţionale, e şi împrejurarea istorică, că în vreme ce România făcea sforţări de a-şi întări sistemul ei mercantilist, burghezia apuseană făcea supreme sforţări de a ieşi din mercantilismul ei secular şi a înainta la o perioadă liberală. Semnalul l-a dat, cum se ştie, Anglia în 1846, prin desfiinţarea taxelor pe importul grâului. Politica liberului schimb inaugurată de atunci, căreia Anglia singură i-a rămas credincioasă până în prezent, a avut un ecou vremelnic şi asupra celorlalte state. La 1860 a intrat pe aceeaşi cale şi Franţa. Napoleon îşi petrecuse o parte a vieţii sale zbuciumate în Anglia, tocmai în timpul agitaţiilor clubului Cobden din Manchester, oraşul ce a dat teoriei liberului schimb numele său. Vrând să-şi capete favoarea maselor prin

---

[73] *Op. cit.*, p. 88. — Neugebauer constată că s-au făcut de timpuriu încercări de a se întemeia fabrici româneşti, dar acestea au trebuit să se închidă din lipsa protecţiei faţă de concurenţa străină. *Beschreibung der Moldau und Walachei*, p. 289.

ieftinirea vieţii, împăratul a pus în cumpănă influenţa sa pentru aplicarea principiilor liberale la politica vamală a Franţei[74]. Sub presiunea puternicului imperiu francez urmară şi alte state aceeaşi direcţie; Belgia, Prusia în 1862, se văzură nevoite a adera la principiile liberului schimb[75]. Astfel triumfă liberalismul, după pilda Angliei, atât în Franţa cât şi în Germania, unde însă triumful îi fu de scurtă durată.

Această situaţie nu putea să rămână fără înrâurire asupra oamenilor noştri politici. Spirite lipsite de simţ istoric, ei nu-şi puteau da seama că politica economică a unei ţări atârnă de starea ei socială, ci considerau principiile acestei politici ca adevăruri abstracte, universale şi absolute, bune de aplicat în orice ţară; de aceea nu e de mirare că au cercat să le aplice şi la noi. În această atmosferă liberală a fost încheiată convenţia comercială cu Austria, inspirată de credinţa că în domeniul economic principiile liberului schimb „au fost recunoscute de majoritatea oamenilor competenţi ai ştiinţei ca cel mai nimerit mijloc pentru încurajarea comerţului şi industriei, cât şi pentru înflorirea avuţiei publice a unui stat“[76].

Aceşti oameni ar fi putut afla fără multă greutate, dacă nu din cercetări proprii, cel puţin din scrierile lui Fr. List, că în realitate liberul schimb e cel mai nimerit mijloc de a distruge o burghezie în proces de naştere. Pe aceeaşi cale apucase şi România, şi la expirarea convenţiei cu Austria înaintase atât de departe încât măcina la morile austriece şi făina pentru trebuinţele zilnice![77]

Această atmosferă a provocat o mişcare de reacţiune. Cei mai de seamă reprezentanţi ai ei sunt: Marţian[78], Ion Ghica[79],

---

[74] Max Schippel, *Grundzüge der Handelspolitik*, Berlin, 1902, p. 169.

[75] *Op. cit.*, p. 171 şi urm.

[76] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale*, p. 143.

[77] În anul 1886 România importă din Austria 4 581 576 kg făină. N. Paiano, *Le grande industrie en Roumanie*, Bucarest 1906, tabelul XI.

[78] A scos *Analele economice şi statistice*, 1860–1864.

[79] *Convorbiri economice* 2 vol.

P. S. Aurelian[80], A. D. Xenopol[81]. Toţi aceşti scriitori încearcă să dovedească publicului român ceea ce Fr. List dovedise publicului german: că naţiunile înaintate au îmbrăţişat liberalismul economic fiindcă liberul schimb convine intereselor lor actuale; dar că la început, când ele se aflau în aceeaşi stare de înapoiere ca şi noi, ele au acordat industriei naţionale o puternică ocrotire. Ei vroiau deci să răspândească în cultura noastră tocmai ceea ce-i lipsea atunci şi-i lipseşte încă: *simţul istoric*; de aceea arătau că atitudinea statelor faţă de economia lor naţională variază potrivit cu condiţiile istorice respective. Argumentele lor culminau în încheierea preţioasă şi astăzi, că oamenii noştri de stat procedează greşit când se inspiră de la teorii străine, fără a cerceta substratul de interese concrete al unor asemenea formule.

„Trebuie să recunoaştem că deoarece ne-am făcut cultura mai mult în Franţa, ne-am deprins să luăm ca evanghelie tot ce ni s-a predicat de profesorii noştri de economie politică. Niciodată n-am ţinut socoteală de istoria dezvoltării economice a poporului francez, de legislaţia sa economică din trecut şi prezent, ci ne-am mărginit să ne ţinem orbeşte de teoriile dascălilor noştri. Ajunşi în situaţiuni înalte, în loc să cercetăm care-a fost mersul altor naţiuni în dezvoltarea lor economică, în loc să cercetăm sub ce regim s-au dezvoltat agricultura, industria şi comerţul ţărilor străine, ne-am mulţumit să aplicăm *tale quale* ceea ce am învăţat în şcoală, adică faimoasa teorie a liberului schimb."[82]

Această mişcare stă sub influenţa lui List: Aurelian scrie prefaţa traducerii în româneşte, Xenopol îl recomandă la Junimea

---

[80] Pe lângă opera citată, asupra politicii comerciale prezintă un deosebit interes din punctul nostru de vedere lucrarea sa: *Cum se poate funda industria în România*, Bucureşti, 1881.

[81] *Studii economice*, Craiova, 1882.

[82] P.S. Aurelian, Prefaţă la traducerea română (de Papiniu) a *Sistemului de economie politică* a lui List. Citat de C.I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 145.

şi se foloseşte de ideile sale într-o largă măsură în studiile economice. Judecând după constatările reprezentanţilor înşişi ai mişcării, se pare că agitaţiunea lor pentru măsuri protecţioniste nu a rămas fără răsunet asupra publicului nostru, aşa că la 1886, când politica noastră a intrat în mod efectiv pe această cale, spiritele erau pregătite[83].

21. Cu anul 1886 se deschide o perioadă nouă în dezvoltarea burgheziei române, de aceeaşi însemnătate pe care o are şi întemeierea capitalismului bancar: e data când începe în mod sistematic tendinţa de industrializare a ţării, deci de a întemeia un capitalism industrial. Abia prin aceasta devine burghezia un factor esenţial în organismul social, abia de atunci soarta unei naţiuni se identifică cu soarta burgheziei sale în aşa fel, că puterea naţiunii înseamnă în realitate puterea burgheziei, iar ruina burgheziei aduce ruina naţiunii.

Încă înainte de această dată, din împrejurările expuse mai sus, burghezia noastră fusese silită să se gândească în chip serios la întemeierea unei industrii proprii şi făcuse încercări izolate în această direcţie. Când începură tratativele cu Austria pentru reînnoirea convenţiei, România le duse din noul ei punct de vedere, al înfiripării unei industrii proprii. Cum însă Austria refuză să primească cererile României, tratativele dădură greş, şi astfel se născu între ambele ţări un „război vamal"[84]. În timpul acesta România păşi la realizarea planului ei de a-şi întemeia o industrie proprie, şi în acest scop îşi elaboră o legislaţie specială. Astfel luă fiinţă legea de la 12 mai 1887, conţinând „măsuri generale spre a veni în ajutorul industriei naţionale"[85].

---

[83] „Publiciştii de toate gradele au contribuit a lumina ţara şi a determina acel curent puternic ce există astăzi în România, cu privire la creaţia şi încurajarea industriei naţionale." *Loc. cit.*

[84] Karl Grünberg, *Die handelspolitischen Beziehungen* etc., p. 68 şi urm.

[85] Asupra caracterului legislaţiei noastre pentru dezvoltarea industriei naţionale informează cel mai bine autorul ei principal. Să se consulte deci E. Costinescu, *Tariful vamal din 1904*; acelaşi, *Încurajarea*

Nu ne vom ocupa cu caracterul acestei legislaţii. Ceea ce ne interesează pe noi sunt pricinile şi urmările ei sociale. De aceea am arătat pe larg necesitatea istorică din care ea şi-a luat fiinţă, învederând că la noi, întocmai ca în alte ţări, dezvoltarea industriei e o treaptă necesară de evoluţie a burgheziei şi nu rezultatul capriciului unui sau unor indivizi, cum socot încă cei ce nu si-au dat silinţa să cerceteze evoluţia capitalismului român.

E drept că nu orice naţiune e în stare a face pasul hotărâtor de la capitalismul comercial la acel industrial. Această tranziţie atârnă atât de condiţiile istorice, cât şi de propria putere de viaţă a unei naţiuni. Istoria economică arată însă că ţările ce nu pot depăşi cadrul capitalismului comercial se dezorganizează şi dispar din cartea vieţii.

Războiul vamal a adus pagube atât României, cât şi Austriei, însă mult mai mari acesteia din urmă decât celei dintâi: în România el a dat ultima lovitură creşterii vitelor, dar Austria a pierdut de atunci rolul ei predomnitor pe pieţele noastre, şi anume în folosul Germaniei. De la 1870, în urma întemeierii imperiului, capitalismul german luase un avânt formidabil şi încercase în chip firesc să cucerească şi pieţele române. Războiul vamal îi dădu un fericit prilej de a răpune concurenţa austriacă şi a câştiga aici întâietatea[86]. În acest chip schimbarea ce intervenise în evoluţia economiei române de la 1875 luă o formă desăvârşită: capitalismul Europei centrale înlocui pe pieţele noastre capitalismul apusean.

Burghezia română văzuse lumina zilei sub influenţa capitalismului anglo-francez, cu predominarea celui englez; după cucerirea independenţei, ea îşi continuă dezvoltarea sub influenţa

---

industriei naționale, 1912. O scurtă privire asupra acestei legislații dă N. I. Paiano, *La grande industrie et Roumanie*, 1906; expunerea amănunțită a începuturilor legislației noastre protecționiste se găsește în una din puținele lucrări documentate ce posedă literatura noastră specială: I. C. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la regulamentul organic până în prezent.*

[86] Karl Grünberg, *op. cit.*, p. 84.

capitalismului austro-german, cu predominarea celui german. Imperiul german moşteneşte astfel rolul de metropolă capitalistă a României, pe care-l deţinuse în perioada „renaşterii naţionale" Marea Britanie.

Germania ajunse repede izvorul nostru de bani şi de marfă, banca şi uzina României; de pe la 1880 şi până la 1894, ea varsă aproape în fiecare an sume de bani guvernelor române în valoare totală de peste un miliard, aşa că în acest din urmă an 3/4 din datoria noastră publică sunt deţinute de marea finanţă germană. Exportul mărfurilor germane spre România creşte de asemenea; el ocupă nu mai puţin de 60–70 000 de lucrători germani. Această invazie de bani şi mărfuri germane trebuia să influenţeze şi direcţia exportului nostru; grâul român, singurul mijloc de seamă cu care ţara noastră plăteşte banii şi mărfurile străine, îşi luă drumul spre pieţele Germaniei, a cărei putere de absorbţiune creştea mereu, potrivit cu creşterea curentului de bani şi mărfuri ce ea îl revărsa spre noi: în 1893 ea ne cumpără grâu în valoare de 127 milioane lei, pe când numai cu doi ani mai înainte grâul român, exportat în Germania, se ridicase abia la 9 1/2 milioane[87].

---

[87] *Op. cit.*, pp. 104–105. Grünberg crede a fi descoperit o dovadă „picantă" (p. 115) că năzuinţele României de a se apropia de Germania ar fi dat greş prin faptul că de la 1894 până la 1900 imperiul german ar fi căzut pe a *şasea* treaptă între statele cumpărătoare de grâu românesc! Locul întâi ar fi ajuns să-l ocupe Belgia, cu proporţia zdrobitoare de 33,24 la sută din exportul nostru total, pe când Germania ne-ar fi cumpărat în acest interval abia 8,20 la sută. Distinsul scriitor austriac cade aici victimă unei desăvârşite erori. Belgia joacă rolul unui intermediar: ea transportă grâul român din porturile noastre, îl încarcă în porturile ei pe şlepuri, iar pe acestea le porneşte pe Rin spre oraşele germane de destinaţie. (F. Maurette, *Les grands marchés des matières premieres*, Paris, 1922, p. 63. De asemenea I.I. Răducanu, „Die deutsch-rumänischen Handelsbeziekungen", în *Schmollers Jahrbuch* din 1904, p. 1451). Această eroare ar fi putut s-o descopere uşor Grünberg dacă consulta cifrele pe care le indică statistica germană asupra importului de cereale române, în care caz s-ar fi putut convinge că rolul Germaniei în exportul român nu şi-a pierdut însemnătatea.

Această adâncă schimbare în relațiile burgheziei noastre se îndeplinește în cursul deceniului al nouălea al veacului trecut; ea ne înstrăinează de capitalismul apusean și ne apropie de capitalismul european. Cum că noua direcție economică trebuia să atragă după sine și o nouă orientare politică, aceasta e limpede pentru oricine are idee de mecanismul societăților burgheze. Metropola capitalistă trebuie să-și apere coloniile agricole nu din „generozitate", ci din acel interes prozaic care face pe orice patron să apere viața harnicului muncitor care-i dă pâine și sare. Și acest interes nu-l mai avea acum capitalismul apusean, ci cel german. De aceea și burghezia română trebui să caute sprijin în Europa centrală, și cu aceasta Berlin-Viena moșteni și pe teren politic rolul pe care-l avusese mai înainte Paris-Londra. Alipirea politică a României moderne la Europa Centrală devenise o necesitate și se îndeplini, în chip formal, în anul 1883 printr-un tratat secret[88].

La început noua orientare politică a burgheziei noastre o puse într-o situație destul de ciudată. Ea crescuse în atmosfera culturală apuseană, se adăpase la izvoarele civilizației franceze și zidise edificiul nostru social modern după modelul așezămintelor franceze. În al nouălea deceniu al veacului din urmă ea îndreptă însă țara noastră înspre o națiune cu care nu avea încă nici o legătură sufletească. Și așa se făcu că burghezia română se orienta pe teren cultural spre Apus, iar pe teren economic și

De altfel e și firesc că dacă Germania n-ar fi avut nevoie de grâul românesc, nu s-ar fi interesat cu atâta stăruință de piețele noastre, după cum și Anglia s-a înstrăinat de țara noastră din moment ce a început să-i sosească grâu din alte părți.

[88] Ideea noii orientări politice a pornit din sânul reacțiunii; încă în anul 1881, T. Maiorescu publică în *Deutsche Revue* un articol în care arată nevoia alipirii României la politica Puterilor Centrale. Vezi *Discursuri*, III, p. 6 și urm. Oricine urmărește însă evoluția socială în a doua jumătate a veacului din urmă își poate da limpede seama că noua îndrumare a politicii noastre externe nu se datorește influenței unui sau unor spirite cu simpatii germane, ci izvorăște din înseși nevoile vitale ale burgheziei române.

politic spre centrul Europei: interesele ei se concentrară în Berlin, pe când inima ei rămase tot în Oraşul-lumină, unde odinioară revoluţionarii noştri aflaseră ce e libertatea şi luptaseră pentru dânsa pe baricade.

Cu încetul această dizarmonie în atitudinea burgheziei române începu să dispară. Intensitatea legăturilor noastre economice cu Germania aduse cu sine şi o intensificare a legăturilor culturale. Universităţile germane începură să atragă cete tot mai numeroase de tineri români, limba germană câştigă tot mai mult teren în şcolile publice, ca şi în popor, mai ales în lumea de afaceri, unde cultura franceză nu putuse răzbate; astfel Germania dădu semne că e în măsură a învinge Apusul şi în noua concurenţă culturală, după cum îl învinsese în vechea concurenţă economică. Victoria ei în această nouă luptă putea fi cu atât mai sigură, cu cât ea izbutise a-şi pregăti terenul: ea răspândise în intelectualitatea română credinţa că cultura germană ar fi mai „solidă" decât cea franceză, făcând astfel tânăra noastră generaţie să prefere aşezămintele culturale germane celor franceze. Ţinând seamă de greutăţile provenind din heterogenitatea de limbă şi temperament, rezultatele obţinute de influenţa culturală germană în România, într-un timp atât de scurt, pot fi considerate ca uimitoare.

Aşadar, începând cu penultimul deceniu al veacului trecut, cucerirea economică a României de către Germania atrase după sine cucerirea politică şi culturală. Când anul 1916 întrerupse brusc legăturile între cel două ţări, România era pe cale de a deveni o colonie economică, politică şi culturală a Germaniei, aşa cum fusese pe la mijlocul acestui veac faţă de franco-englezi.

22. Noua suzeranitate economică a capitalismului german n-a fost, în principiu, o piedică pentru consolidarea mercantilismului nostru. Germania însăşi intrase de la 1879 pe calea protecţionistă, deci nu putea să se opună la străduinţa legitimă a statelor cu care avea legături comerciale de a se folosi de aceleaşi mijloace pentru a-şi ocroti economia naţională.

Dar încercările României de a-şi întemeia o industrie proprie au fost privite cu multă neîncredere nu numai de scriitorii străini, ceea ce e firesc, ci şi de unii scriitori români, ceea ce nu mai e firesc. S-a făcut adesea suma foloaselor ce ne aduce industria noastră şi s-a crezut a se descoperi că ea nu corespunde sacrificiilor pe care le impune ţării.

Acest punct de vedere e încă o dovadă a lipsei de simţ istoric cu care se judecă începuturile burgheziei! E adevărat că o industrie în proces de naştere impune mari sacrificii, îndeosebi ţărănimii, care e silită să cumpere fabricate naţionale mai proaste şi mai scumpe de cele similare străine. Dar istoria burgheziei arată că cu asemenea sacrificii trecătoare ţărănimea îşi asigură bunăstarea ei viitoare de clasă, căci numai dezvoltarea industriei e în măsură a înlătura acea mizerie de la sate care caracterizează peste tot faza mercantilistă. Unde ajunge ţărănimea într-o ţară care-şi distruge industria naţională, aceasta ne-o arată îndeajuns pilda Spaniei.

Când se judecă rezultatele obţinute de industria noastră naţională nu trebuie să se piardă din vedere funcţia ei istorică în faza actuală de dezvoltare socială. Am arătat că întemeierea unei industrii naţionale alcătuieşte o parte integrantă a idealului naţional al burgheziei; ea are rolul istoric de a completa independenţa politică, creându-i temelia ei reală: independenţa economică. Şi acestei chemări răspunde industria indigenă în măsura în care ea izbuteşte să procure ţării sale lucrurile pentru care mai înainte era tributară străinilor. Cel ce consultă datele statistice, având în vedere această funcţie istorică a industriei noastre naţionale, nu are nici un temei să se arate îndurerat de jertfele ce ea impune şi să devină neîncrezător în viitorul ei.

Roadele binefăcătoare ale mercantilismului nostru industrial s-au simţit îndată după anul 1886, când a fost inaugurat acest regim de ocrotire[89]. Cât priveşte starea de astăzi, aceasta re-

---

[89] Vezi C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 325. Extragem următoarele constatări: „Importul făinii, de la 3 940 238 kg înainte de 1886 scăzu la

iese limpede din tabloul alăturat; el arată în ce măsură au ajuns ramurile de seamă ale industriei noastre să împlinească nevoile interne[90].

Felul industriei	Consumul intern	Capacitatea de producție a industriei naționale	Producția efectivă a industriei naționale
Ind. metalurgică....	413 463 tone	375 000 tone	187 978 tone
„ textilă........	116 074 „	116 950 „	97 458 „
„ zahărului......	95 000 „	120 000 „	85 000 „
„ hârtiei........	38 000 „	32 000 „	32 000 „
„ pielăriei.......	51 267 „	59 046 „	49 682 „

Așadar, afară de metalurgie, capacitatea de producție a industriei noastre naționale atinge peste tot nivelul nevoilor interne — pentru industria zahărului întrece — ceea ce îndreptățește constatarea unei mari instituții de credit, că „industria din vechiul regat, unită și mărită cu cea din provinciile alipite, va pu-

3 552 kg; acel al pastelor făinoase de la 416 048 la 49 983 kg; săpunurile de la 258 015 kg la 32 078 kg; lumânările de stearină de la 699 027 kg la 310–360 kg îndeosebi asupra industriei pielăriei influența politicii tarifare de la 1886 a fost hotărâtoare.

Înainte de 1886 pieile vitelor noastre se exportau în Austro-Ungaria, pentru a ni se trimite înapoi sub formă de fabricate. De la 1 138 733 kg piei tăbăcite, reprezentând o valoare de 8 milioane lei în cifră rotundă, importul acestui articol scade după 1886 la 479 238 kg în valoare numai de lei 1 917 152. De unde înainte de 1886 importul încălțămintei se ridică la câteva milioane, scăzu la 1 394 120 lei. De asemenea cu lucrările de la 2–3 milioane importul înainte de 1886, scăzu la 1 758 370 la 1890.

Tot asemenea cu lemnăria...

Pe umerii acestei politici economice inaugurate la 1886 se născură, se întăriră și prosperară viguros, precum ne arată cifrele de față, o serie de industrii și meserii care de care mai folositoare dezvoltării economiei noastre naționale, menită a ne emancipa economicește de piața din afară."

[90] Datele au fost întocmite la Direcția Generală a Industriei, mulțumită amabilității dlui Șt. Chicoș. Pentru consumul intern s-a calculat media anilor de după război. Cifrele date cu privire la zahăr și hârtie indică consumul maxim; în fapt media este aci mai coborâtă, și anume pentru zahăr 48 000 tone, iar pentru hârtie 27 000 tone. Deosebirea între

tea satisface — cantitativ cu siguranţă, calitativ încetul cu încetul — nevoile populaţiei din cuprinsul graniţelor noastre"[91].

O situaţie aparte are încă metalurgia. Datele ce ne-au fost puse la dispoziţie indică faptul că aici „consumul normal" e de 650 000 tone, de unde reiese că consumaţia anilor de după război, după care s-a stabilit media din tablou, stă sub nevoile normale. Astfel, capacitatea de producţie a metalurgiei noastre se ridică la vreo jumătate, iar producţia efectivă la vreun sfert al consumului intern. Situaţia se mai îngreuiază şi prin faptul că disponibilităţile noastre de materie primă — cunoscute până acum — s-ar istovi în foarte scurt timp dacă metalurgia noastră şi-ar ridica producţia la nivelul nevoilor interne[92]. Gravitatea unei atari situaţii nu poate fi nesocotită; căci metalurgia, deşi în dezvoltarea istorică vine de regulă în urma industriei textile, în faza actuală alcătuieşte totuşi coloana vertebrală a dezvoltării industriale. Sunt însă indicii că tenacitatea politicii noastre de stat va izbuti să învingă aceste greutăţi într-un viitor foarte apropiat[93].

Acum, privind industria în complexul întregii noastre producţii naţionale, reiese că economia română are încă un caracter pronunţat agrar; valoarea producţiei industriale se urcă

---

capacitatea de producere şi producerea efectivă se lămureşte prin aceea că după război fabricile — din lipsă de capital, lucrători, materie primă etc., n-au mai putut să lucreze decât foarte redus. Dar în mod treptat ele se ridică la nivelul capacităţii de producţie.

[91] Banca Marmorosch Blank, Exerciţiul 1921.

[92] În acest caz disponibilităţile noastre s-ar istovi în 8 ani. Vezi M. Manoilescu, *Importanţa şi perspectivele industriei în noua Românie*, Bucureşti, 1921, p. 22.

[93] În expunerea făcută presei la 16 februarie a.c. de către ministerul industriei s-a comunicat că guvernul a hotărât înfiinţarea a trei mari uzine metalurgice, menite a satisface pe deplin, împreună cu uzinele vechi, nevoile interne. Pentru aceste noi întreprinderi s-ar fi şi asigurat concursul unor mari firme străine, aşa că termenul de instalare nu va trece de doi ani.

E de mare interes să se vadă, în acest caz, ce fel se va rezolva problema aprovizionării cu materie primă.

abia la un sfert din valoarea producției agricole[94]; pe când cea dintâi luptă să împlinească nevoile interne, cea din urmă dă și un prisos pentru export. Dar aceasta nu poate surprinde. Toate țările apusene au — în perioada revoluției burgheze — un caracter agrar; Anglia însăși a fost o țară exportatoare de cereale până la 1780, adică un veac după revoluția ei burgheză, pe când România n-a ieșit încă de-a binelea din perioada revoluționară. Dar se cuvine să luăm în considerație că scurgerea anilor a schimbat peste tot, și e pe cale să schimbe și la noi, raportul între cei doi factori, anume în defavoarea agriculturii. Prisosul de cereale pentru export a scăzut și e sortit să scadă; pentru anul 1923, a cărui producție agricolă e calificată de „bunișoară", peste două treimi au fost sortite ca necesare consumului intern, rămânând mai puțin ca o treime pentru export[95]. Trebuie să ne deprindem cu gândul că România se află pe aceeași cale pe care au străbătut-o toate burgheziile înaintate: pe măsură ce populația înaintează — atât sub raportul numărului, cât și acel al culturii — cota de cereale disponibilă pentru export scade, spre a ajunge odată la zero[96].

---

[94] Pentru anul 1923 valoarea producției agricole e de 71 miliarde și jumătate, iar a producției industriale de 24 miliarde și jumătate. Din lucrarea dlui Șt. Chicoș: *Problema exportului și producția națională*, care va apărea.

[95] Vezi Eug. Giurgea: „Situația agricolă a României", în *Buletinul Statistic al României*, 1924, nr. 1, p. 145.

[96] Asupra acestui sfârșit, la noi în țară, ne poate da o idee generală următoarele reflecții. Astăzi, după calculul dlui Giurgea pentru anul 1923 (*op. cit.*, *ibidem*), cele 16 milioane și jumătate de locuitori ai României consumă peste două treimi din producția noastră de cereale. Cum populația noastră, în condiții prielnice, s-ar putea dubla în treizeci de ani (N. T. Ionescu, *Buletinul Statistic*, 1924, nr. 1, p. 51), rezultă că chiar ținând seamă de eventuala creștere a productivității noastre agricole, peste trei decenii exportul nostru de cereale poate fi sau inexistent, sau fără însemnătate. Se înțelege însă că nu vroim să facem o prorocire, ci numai să dăm — cum am zis — o idee generală asupra perspectivelor noastre în viitor.

În adevăr, iată un izvor de reflecţii foarte serioase atât pentru politica de stat, cât şi pentru orientarea gândurilor noastre ale tuturor. Venerabila credinţă că viitorul României stă în munca câmpului şi în sudoarea ţăranului ne temem că în curând va lua loc alăturea de doinele din trecut. E drept că azi suntem încă în stadiul modest când industria noastră trebuie să lupte după puteri, pentru a produce cel puţin pentru nevoile proprii. Totuşi trebuie să privim cu gândul şi spre acel timp când scăderea exportului de cereale şi apoi lipsa totală va trebui compensată printr-un export de produse industriale. Şi din loc autorizat ne vine asigurarea că acest gând nu e chiar atât de aventuros pe cât noi, cu mentalitatea noastră agrară înrădăcinată, am înclina să credem.

„Acest proces, de a satisface prin industrie toate nevoile proprii, care s-au manifestat atât de puternic în anii din urmă, *va ajunge repede* la rezolvarea lui, iar industria română în plină dezvoltare *va intra mai curând decât bănuim în a doua fază: aceea de export* pentru prisosul producţiei sale.“[97]

Dar orice înfăţişare ar lua viitorul, problema proprie a momentului de faţă rămâne aceasta: emanciparea de piaţa străină, prin ridicarea industriei noastre naţionale la nivelul consumului intern. Astăzi politica noastră de stat pare a fi îngreunat procesul de industrializare, contopindu-l cu rezolvarea altei probleme, de care ne ocupăm mai târziu[98]: aceea a naţionalizării capitalului. În evoluţia istorică *dezvoltarea industriei şi naţionalizarea capitalului* sunt două procese deosebite: întâi se naşte industria, şi *aceasta totdeauna cu capital străin şi cu capacităţi străine,* şi apoi, când acest proces este asigurat, se înfăptuieşte şi procesul de naţionalizare a capitalului. A întreprinde însă al

---

[97] Vintilă Brătianu: „Situaţia economică creată României noi, după război“, în volumul *Politică externă*, cuprinzând prelegerile Institutului Social Român din anul 1923–1924, Bucureşti, 1925, p. 171.

[98] În cap. următor.

doilea proces înainte ca cel dintâi să fie pus în afară de orice pericol, înseamnă a crea industriei soarta unei fiinţe ce trebuie să trăiască fără aer şi fără hrană. În actuala fază a mercantilismului nostru, când industrializarea ţării e încă în proces, lozinca noastră nu poate fi decât aceasta: *porţi închise pentru fabricate străine, dar deschise pentru capital străin şi capacităţi străine.*

23. Soarta unei industrii naţionale atârnă de soarta mercantilismului ţării respective. Privit în desfăşurarea sa treptată, mercantilismul cere îngreunarea tot mai mare a importului mărfurilor străine, până ce ajunge la deznodământul firesc: închiderea desăvârşită a ţării faţă de produsele industriei străine şi încercarea de a trăi exclusiv prin puterile proprii. Numai ţările care au avut priceperea şi putinţa să dezvolte mercantilismul până la această formă brutală şi-au putut dezvolta o puternică burghezie, devenind prin aceasta ele însele o impunătoare putere. Franţa, Anglia, Statele Unite s-au slujit de acest mijloc pentru a-şi întemeia o mare industrie.

Dar pentru a putea împinge mercantilismul până la acest ultim stadiu, nu e nevoie numai de priceperea, energia şi patriotismul deţinătorilor puterii de stat. Pentru aceasta se cer încă o serie de condiţii, fără care orice bunăvoinţă sau energie dă greş: anume, o întinsă piaţă internă, care să dea avânt industriei indigene, absorbindu-i produsele, precum şi resurse naturale care să poată alimenta această industrie. Ambele ţări care au aplicat fără nici un scrupul acest mercantilism în forma sa extremă, cu o tenacitate fără pildă şi o eroică putere de sacrificiu, îndeplineau aceste condiţii: ele sunt Anglia şi Statele Unite[99].

---

[99] Clive Day observă despre mercantilismul american: „Pentru o ţară mică în cuprins şi săracă în resurse, un protecţionism cu acest caracter, restrângând relaţiile cu alte ţări, ar fi o zdrobitoare povară. Totuşi, atât de mare este întinderea Statelor Unite şi atât de bogate şi felurite sunt resursele în marginile lor, că ele pot suporta izolarea mai bine decât oricare altă ţară a lumii. Piaţa internă e aproape o lume în ea însăşi". *A history of commerce*, p. 570.

România, înainte de război, părea sortită a deveni o provincie agricolă a Germaniei. Ce-i drept, suzeranitatea capitalismului german nu-i interzicea în principiu politica mercantilistă, cum încercase a face capitalismul austriac. Dar iarăşi Germania nu putea îngădui ridicarea taxelor noastre vamale în aşa fel ca să primejduiască desfacerea produselor ei pe pieţele române. Astfel, burghezia română avu să descopere că pentru o ţară mică e mult mai uşor a cuceri independenţa politică decât independenţa economică. Invazia capitalismului străin a fost, la început, o condiţie a independenţei noastre politice; dar după realizarea acestui ideal, continuarea aceleiaşi invazii devenea o primejdie pentru independenţa economică, făcând astfel iluzorie şi pe cea politică. Aşa se lămureşte că nimeni n-a protestat, pe la mijlocul secolului din urmă, împotriva „robiei franco-engleze", pe când înaintea războiului nostru de întregire a neamului nici un strigăt nu era mai popular în România decât acela împotriva „robiei economice germane". De aceea, când Apusul a întins iarăşi mâna burgheziei noastre, oferindu-se a-i crea în schimbul participării la război ambele condiţii ale independenţei economice, adică: înlăturarea suzeranităţii capitaliste germane şi lărgirea pieţei interne prin unitatea naţională a României Mari, burghezia română a primit, şi norocul i-a surâs. Astăzi piaţa internă s-a lărgit de la 137 903 km pătraţi la 294 244 km; populaţia ale cărei nevoi trebuie satisfăcute s-a înmulţit cu aproape zece milioane de suflete; resursele naturale au crescut în chip incomparabil faţă cu starea anterioară; forţa motrice s-a ridicat de la 211 582 la 497 093 cai vapor[100]. Situaţia s-a schimbat în mod radical şi trebuie să influenţeze adânc mercantilismul român. România nouă este o *„entitate economică completă"*[101], adică are toate condiţiile unei vieţi economice moderne.

---

[100] M. Manoilescu, *Importanţa şi perspectivele industriei în noua Românie*, p. 12. Autorul socoteşte sporul adus prin unire în forţele economice ale României la proporţia de 2,1–2,5 faţă de starea de mai înainte.

[101] Vintilă Brătianu, *op. cit.*, p. 169; cursivele aparţin autorului.

24. După cele zise se poate prevedea că burghezia română va repeta procedura naţiunilor înaintate pe când se aflau în aceeaşi situaţie: ea va căuta să transforme „România Mare" într-o „Românie închisă", trăind prin propriile ei mijloace de producere.

E drept că în timpul de faţă ţara noastră pare departe de acest ţel. Încă în secolul XVII Anglia se mulţumea, cum am zis, cu ţesăturile ei inferioare, prohibind intrarea stofelor fine franceze[102], iar la congresul statelor americane, convocat după câştigarea independenţei, când nici nu se putea vorbi de o industrie în Statele Unite, s-a întâmplat un fapt vrednic a fi urmat de corifeii altor burghezii naţionale: Washington a apărut în ziua inaugurării în haină de postav indigen „spre a da o neuitată învăţătură în modul simplu şi expresiv care caracterizează pe acest mare om, tuturor urmaşilor săi în demnitate şi legiuitorilor viitori, pe ce cale trebuie să se îmboldească propăşirea ţării"[103]. Românilor le lipseşte în prezent acest patriotism economic, prin care alte naţiuni au pus temelia măririi lor actuale. Domneşte azi la noi mai curând snobismul de a nu preţui decât lucruri exotice şi rezultatul e că pieţele noastre sunt năvălite de mărfuri străine, pe când fabricile româneşti lucrează încă sub puterea lor de producere.

Dar se cuvine totodată să nu pierdem din vedere că niciodată această înclinare pentru produse străine nu a ameninţat mai mult economia noastră naţională ca în prezent. Orice sforţări ale burgheziei române de a ieşi din anomalia economică actuală nu pot duce decât la mijlocul consfinţit de experienţa seculară: crearea „României închise", a unei insule economice române între Dunăre, Nistru şi Tisa, care să-şi ajungă ei înseşi. Situaţia noastră prezentă îndreptăţeşte a trage încheieri că burghezia se va îndruma pe această cale.

Noile noastre nevoi vor crea României şi formula unui nou ideal naţional, în care să se concretizeze aspiraţiile viitoare ale

---

[102] Georges Bry, *Histoire industrielle et économique de l'Angleterre*, p. 356.

[103] Fr. List, *Das nationale System der politischen Oekononie*, p. 93.

românilor. Istoria burgheziei arată, la noi ca şi aiurea, că ideologia naţionalistă e, în orice epocă, expresia nemijlocită a nevoilor burgheziei din acel timp. Idealul unei Românii unitare, neatârnate, pentru care au luptat românii până în deceniul al optulea era expresia nevoilor procesului de circulaţie la care se reduceau până atunci elementele burgheze ale economiei noastre. Tot astfel idealul unităţii neamului, pentru care s-a luptat de atunci încoace, exprimă nevoile procesului de producţie, care în lărgirea sa treptată cere şi lărgirea graniţelor şi impune formula trebuinţelor sale ca ideal naţional. La noi, ca pretutindeni, idealul unui stat naţional român, ale cărui graniţe să se acopere cu întinderea însăşi a naţiunii noastre, e un produs al burgheziei în proces de naştere.

Acum, după ce burghezia română a îndeplinit formula trecută a idealului ei naţional, care va fi formula viitoare, pe care va impune-o ţării noastre, ca mijloc de unire a tuturor spiritelor şi concentrare a aspiraţiilor naţiunii? E vădit că această formulă va exprima noile ei nevoi mercantiliste, şi acestea sunt: *lupta împotriva capitalismului străin şi tendinţa de a dezvolta propriile noastre forţe productive în aşa măsură ca să satisfacă toate nevoile neamului nostru, fără concurs din afară.*

Germanii, pe când se aflau în aceeaşi fază de evoluţie, au dat idealului lor mercantilist formula: „Germania pentru Germani“. Noi socotim că idealul unei „Românii închise“ ar corespunde mai bine stării sufleteşti actuale: acelei indispoziţii ce a pătruns astăzi până în straturile cele mai adânci ale poporului faţă de primejdia ce ameninţă economia noastră sub invazia produselor străine. Dar formula care va da viitorului nostru ideal naţional se înţelege că e de puţin interes: căci, orice formulă va îmbrăca, acest ideal va avea acelaşi miez mercantilist, în care se concentrează nevoile prezentului şi care va dicta aspiraţiile viitorului.

III

Evoluţia capitalismului român şi prefacerile clasei stăpânitoare

Structura socială a României în faza de tranziţie: 1. Alcătuirea şi rolul istoric al puterii centrale în naşterea burgheziei. *2.* Originile şi dezvoltarea birocraţiei române. *3.* Raporturile între puterea centrală şi birocraţie. *4.* Urmările alianţei puterii centrale cu birocraţia. *5.* Continuare: Urmările alianţei între puterea centrală şi birocraţie. *6.* Militarismul român şi rolul său istoric. *7.* Soarta aparatului nostru centralizator de guvernare în urma dezvoltării economiei capitaliste.

Noua clasă stăpânitoare şi baza ei economică: 8. Dezvoltarea marii finanţe române. *9.* Aspiraţiile marii finanţe în prezent: politica de naţionalizare a capitalului şi însemnătatea ei istorică. *10.* Tendinţa marii finanţe de a absorbi industria naţională; supremaţia economică şi politică a marilor financiari.

Adaptarea regimului politic parlamentar la structura socială a României: 11. Tăgăduirea caracterului de clasă a partidelor politice române; pricinile. *12.* Originea partidelor noastre politice şi caracterul lor social. *13.* Orientarea vieţii noastre politice de sus în jos; rolul birocraţiei. *14.* Prefacerile politice în noua eră a reformelor; perspective de viitor.

a) *Structura socială a României în faza de tranziție*

1. Cea mai tulbure latură în dezvoltarea burgheziei noastre e neîndoielnic prefacerea clasei stăpânitoare. Tulbure în sine, înfăţişarea acestui proces a fost întunecată încă mai mult prin introducerea fără critică a teoriei marxiste a luptelor de clasă. S-a vorbit şi la noi până la saturaţie de o luptă între burghezie şi boierime şi aceasta pentru lămurirea unei perioade istorice când ţara noastră nu avea nici burghezie, nici boierime. De aici, se înţelege, nu putea ieşi nici o lumină. Totuşi, fără o limpezire deplină a procesului de transformare a clasei noastre stăpânitoare e peste putinţă a înţelege ceva din dezvoltarea vieţii noastre sociale de la 1830 până în prezent. Această transformare însă nu e decât reflexul social-politic al transformării adânci economice: *a procesului de dezvoltare a capitalismului român.* De aceea cercetările noastre asupra evoluţiei economice ne vor da mijlocul de a pătrunde şi evoluţia vieţii sociale şi politice.

Capitalismul român, în formele sale primitive, a fost destul de puternic spre a prăbuşi vechea clasă stăpânitoare, dar s-a arătat destul de slab spre a întemeia în locul acesteia o nouă clasă stăpânitoare. Am cercetat de aproape acest fenomen în întâiul nostru capitol. De la 1830 până la 1860, deci numai în timp

de trei decenii, cămătăria născută în urma invaziei economiei băneşti a ruinat vechea boierime, fără a putea crea o burghezie destoinică de guvernământ. Şi de aici nu i se poate face o imputare, căci nu aceasta e misiunea socială a formelor inferioare ale capitalismului: ele distrug, nu creează; de aceea singur capitalul de camătă şi de comerţ nu era în stare să dea naştere unei clase capitaliste naţionale, care să fie în măsură a conduce ţara. Cu atât mai mult, cu cât aceste forme ale capitalului se aflau pe atunci în mâinile unor străini fără drepturi politice.

S-a întâmplat atunci la noi acelaşi lucru care se întâmplă de regulă la începuturile burgheziei: a intervenit o stare de provizorat, în care ţara a trebuit să-şi creeze un mijloc de a se cârmui fără o clasă cârmuitoare. Şi acest mijloc s-a văzut: el a fost întemeierea unei forţe centrale, care să ţină sub tutelă întreaga societate încă minoră. În Apus, cu excepţia Angliei, această forţă centrală a îmbrăcat forma monarhiei „luminate", la noi ea s-a concentrat într-o oligarhie politică. Dar atât oligarhia română, cât şi monarhia apuseană stau sub influenţa ideilor liberale şi guvernează în interesul burgheziei, a cărei funcţie socială o îndeplinesc până ce aceasta devine matură. Modul lor de guvernământ îşi găseşte expresia într-un sistem de măsuri pe care l-am desemnat ca „mercantilism" şi l-am urmărit de-aproape în capitolul din urmă.

Care sunt mijloacele de guvernământ ale forţei centrale? Capitalismul, care o aduce în fiinţă, are grijă să-i creeze şi aceste mijloace. Ele sunt în număr de două: a) birocraţia şi b) militarismul. Forţă centrală, birocraţie, militarism — aceste trei elemente de guvernământ din perioada de tranziţie de la vechiul la noul regim sunt strâns legate într-un sistem întreg. Am urmărit procesul de naştere a oligarhiei şi sistemul ei politic; rămâne să cercetăm şi cele două mijloace pe care se bazează acest sistem.

2. Mult defăimata birocraţie română, singura pentru care reacţiunea credea că e înzestrat neamul nostru, are în realitate o

viață din cale afară de scurtă: ea s-a născut și dezvoltat abia după anul 1830. Înainte de această dată nu poate fi vorba la noi de o birocrație ca factor social, din temeiul limpede că o armată de funcționari plătiți nu se naște decât după întinderea economiei bănești. Și aceasta s-a născut la noi abia după ce, de la data de mai sus, capitalismul străin a forțat Principatele să intre în legături comerciale cu el.

Două sunt pricinile care au dat dezvoltării birocrației române un tempo vertiginos: una e dezvoltarea însăși a economiei noastre bănești, care a luat un mers atât de repede; alta, și cea mai de seamă, e distrugerea vechii noastre industrii naționale prin concurența capitalistă, care a aruncat pe meseriașii români în sarcina bugetului. Atât de departe s-a ajuns în această privință, încât prin deceniul al optulea al veacului din urmă cine se năștea român și nu putea să poarte sapa, nu avea alt mijloc de existență decât acela de a-și deschide un colț din buget. Căci capitalismul ruinase orice mijloc de viață productivă la orașe.

Cel dintâi pas în alcătuirea birocrației române pare a-l fi făcut Regulamentul Organic. „Începuturile de organizație (făcute de R. O.) ale statului modern, pe lângă o serie de alte nevoi, mai creează și o *clasă de funcționari necunoscută până atunci,* care avea să fie alimentată din veniturile țării. Pentru toate acestea se cerea mijloace mai din belșug ca până atunci."[1]

Se înțelege, și aceste mijloace le dădea economia bănească, anume taxele strânse din schimbul nostru de mărfuri cu străinătatea. Pe măsură ce se activa schimbul extern, creșteau și veniturile statului, prin aceasta se lărgea birocrația, creându-se astfel temeliile sociale ale unei forțe politice centrale și atotputernice.

Dar pe lângă venituri mai trebuiau și oameni pentru noul așezământ care găsise la noi un mediu social atât de prielnic. De unde erau recrutați tinerii noștri birocrați? Xenopol arată că după Regulamentul Organic s-a stabilit în țările române un

---

[1] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii vamale și comerciale*, I, p. 3.

curent de părăsire a meseriilor şi de aspiraţie către rangurile boiereşti[2]. Aceşti boieri ridicaţi din straturile „prostimii" erau elementele din care se îngroşau rândurile birocraţiei: aceasta se lărgea de la început în dauna meseriilor orăşeneşti, cele mai greu lovite prin invazia mărfurilor străine. Noul candidat la o carieră, în loc de a mai intra într-un atelier şi a îmbrăţişa o îndeletnicire productivă, găsea că e mai nimerit să-şi deschidă uşile unei cancelarii, prefăcându-se într-un parazit al bugetului. Astfel birocraţia noastră crescu cu aşa repeziciune, că pe la mijlocul veacului trecut deveni o forţă socială hotărâtoare, care avu rolul ei în prăbuşirea vechiului regim[3].

Această părăsire a ocupaţiilor productive de către straturile de jos spre a intra în cadrele birocraţiei parazitare începu pe nebăgate în seamă, spre a se încheia în strigătele de alarmă ale tuturor. Punctul culminant al acestui proces de birocratizare a generaţiilor, care altfel trebuiau să aibă un rost în producţia naţională, e atins în perioada de la 1876 la 1886, în timpul domniei convenţiei cu Austria. De astă dată pustiirile concurenţei capitalismului sunt atât de grozave, că meseriaşii singuri sunt siliţi să se mişte ca clasă, să ceară ocrotirea statului, arătând că tovarăşii lor izbiţi de concurenţă devin muritori de foame şi sunt nevoiţi să se facă funcţionari[4]. Această ocrotire nu li s-a putut acorda, dar era şi prea târziu: procesul început se încheiase. Meseriaşul ca clasă orăşenească dispăruse, făcând loc

---

[2] „Părăsirea îndeletnicirilor industriale de poporul român datează de la Regulamentul Organic încoace. Boierii fiind prin acel regulament singurii oameni protejaţi în ţările române, se născu un curent care sporea pe fiece zi numărul boierilor, *dezbinând necontenit elemente din clasele inferioare ale societăţii*, pentru a le înălţa la treapta invidiată a privilegiaţilor. Fiul neguţătorului, al meseriaşului îşi dădea toate ostenelile lumii pentru a dobândi un titlu de boierie şi se mândrea cu şătrăria sau slugeria mai mult decât un postelnic cu boieria lui de sute de ani." *Studii economice*, p. 95.

[3] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, p. 433.

[4] Vezi C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 223.

unei vaste birocraţii, care dă încă pecetea caracteristică oraşelor noastre[5].

Meseriaşii noştri au avut deci aceeaşi soartă pe care o creează peste tot concurenţa capitalistă producătorului neatârnat: ei au căzut în stare de proletariat. Dar pe când în ţările cu capitalism propriu aceşti meseriaşi ruinaţi devin muncitori salariaţi de fabrică, proletarii noştri nu aveau alt mijloc de viaţă, decât bugetul ţării: ei deveniră *proletari ai condeiului*, după expresia atât de fericită a lui Eminescu. Iar meseriaşii evrei, care erau excluşi de la funcţiile publice, nu mai aveau alt mijloc de a-şi salva existenţa decât părăsirea ţării noastre. Ei năvăliseră la noi odată cu invazia capitalismului, care le crease aici un spornic teren de exploatare; acum tot capitalismul ruinase acest teren, silindu-i să emigreze[6]. Nu e decât lucru firesc că emigrarea evreilor în proporţii însemnate a început după anul 1880[7], adică după ce concurenţa străină încheiase procesul de distrugere a meseriilor române.

Aşadar românii nu s-au făcut birocraţi nici de plăcere, nici din lipsa destoiniciei pentru munca productivă, cum ne-au făcut să credem zeflemelele reacţiunii: ei au fost siliţi a căuta salvare în această ocupaţie parazitară, fiindcă producţia orăşenească fusese ruinată. Dar reacţionarii noştri, după ce au grăbit ei înşişi această ruină prin convenţia cu Austria, s-au năpustit în urmă cu imputări amare asupra meseriaşilor noştri, fiindcă îşi părăseau vechea îndeletnicire. Tot din sânul reacţiunii ne-a rămas ca moştenire şi dictonul, lapidar în formă, dar superficial în fond, că

---

[5] „Clasa de mijloc a dispărut, ea s-a schimbat într-o clasă de *proletari ai condeiului*, fără nici o însemnătate pozitivă în stat, o clasă de tulburători de meserie.“ Eminescu, „Influenţa austriacă asupra românilor din Principate“, în *Scrieri politice şi literare*, I, Ed. Minerva, p. 97.

[6] A. C. Cuza, *Meseriaşul român*, p. 26.

[7] „Emigrarea evreilor orientali în America a fost aproape nulă înainte de 1870. Între 1870 şi 1880 ea a crescut, dar nu a devenit însemnată decât numai după 1880.“ G. Bogdan-Duică, *Românii şi Evreii*, 1913, p. 236.

„românul se naşte bursier, trăieşte funcţionar şi moare pensionar". Dictonul merită să rămână ca o dovadă pentru generaţiile viitoare de felul cum aceşti oameni îşi judecau ţara şi neamul.

3. Se înţelege din cele zise că birocraţia română s-a născut şi s-a întărit înainte de alcătuirea puterii centrale. Lucrul e firesc, căci o armată de funcţionari ia fiinţă după naşterea economiei băneşti, dar o putere centrală nu poate prinde rădăcini decât pe încetul şi cu anevoie, înseamnă deci a întoarce evoluţia istorică de-a-ndoaselea, când se impută regimului nostru oligarhic că ar fi creat funcţionarismul, cum fac atâţi scriitori, şi după ei C. Dobrogeanu-Gherea. Contrariul e adevărat: birocraţia e forţa care a sprijinit în chip hotărâtor alcătuirea oligarhiei române. Când oligarhia a intrat în viaţă ca putere centrală, după 1866, birocraţia era încă mai demult o forţă socială de însemnătate hotărâtoare. Care e deci raportul istoric între aceşti doi factori social-politici care-şi împart încă conducerea României?

În procesul de transformare a vechiului regim, birocraţia joacă un rol covârşitor. Funcţionarii sunt o pătură socială neutră; ei nu au legături de interese economice cu clasele sociale, stau deasupra lor ca forţă precumpănitoare şi înlesnesc în acest chip procesul de tranzit de la vechiul la noul regim[8]. Acelaşi lucru s-a petrecut la noi. Când evoluţia socială a născut un grup revoluţionar liberal, acesta era prea neînsemnat la număr spre a putea întreprinde singur marea operă a dărâmării vechiului regim. De aceea boierimea revoluţionară fu nevoită să-şi lărgească rândurile cu un nou tovarăş, numeros, energic, fără scrupule, dornic de parvenire şi pe acesta îl găsi tocmai în clasa proletarilor condeiului[9]. Dacă revoluţionarii aveau nevoie

---

[8] W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. II, 2, p. 1097.

[9] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 246. — I. C. Brătianu face următoarea interesantă mărturisire: „Când naţiunea română începu opera cea mare a reconstruirii României, este învederat că nu putea să-şi aleagă mandatarii cărora trebuia să le încreazā opera regenerării după faptele lor, ci mai mult după făgăduinţele lor şi chiar după oarecare presupuneri mai mult sau mai puţin temeinice ...

de energia şi forţa numerică a acestora, apoi nu e mai puţin adevărat că birocraţii aveau nevoie de realizarea principiilor liberale revoluţionare. Căci pe această cale puteau dărâma stavilele pe care privilegiile vechiului regim le ridicau înaintea năzuinţelor lor de parvenire. Ambele aceste pături sociale trebuiau să se unească prin nevoia firească ce simţeau una de alta.

Deşi revoluţionarii noştri au găsit birocraţia în fiinţă şi s-au ajutat de forţa acesteia spre a-şi crea situaţia în care trăiesc până astăzi: aceea de oligarhie dominantă, totuşi odată intrată în viaţă, oligarhia a devenit la rândul ei pârghia care a ridicat birocraţia până la proporţii groteşti. S-au făcut asupra acestui fenomen zeflemele de ajuns, toţi o ştim. Dar iarăşi toţi suntem în măsură a ne da seama că zeflemelele nu pot lămuri un fenomen social de aşa vast cuprins. Trebuie să căutăm în însăşi structura economică a societăţii noastre pricina adâncă care a silit puterea centrală să se prefacă într-o maşină automată de birocraţi parazitari.

Experienţa trecutului arată că de câte ori clase sociale întregi sunt excluse de la producţie prin însăşi evoluţia de fapt şi silite a cerşi fără de voie, statul trebuie să se însărcineze cu întreţinerea acestor mase de populaţie, spre a le feri de pieire. Asemenea pături sociale sunt silite a deveni paraziţii societăţii, trăind din sudoarea claselor productive. Astfel s-a întâmplat cu ţărănimea latină, după ce cămătăria a scos-o din pământul ei străvechi prefăcând-o în plebe: statul, a trebuit să poarte de grijă acestei clase, care căzuse victima procesului de dizolvare a vechii societăţi romane[10]. Tot astfel s-a întâmplat cu ţărănimea engleză, în împrejurări analoage: după ce stăpânitorii de moşii expropriară pe ţărani în masă, statul a trebuit să vină în ajutorul acestor muritori de foame, printr-o legiuire specială referitoare

---

Nu se poate nega că acest mare rău este nedezlipit de oricare început, este inerent tuturor epocilor de renaştere, care pot numi, în ceea ce priveşte pe indivizi, timpii încercărilor." *Din scrierile şi discursurile lui I. C. B.*, I, p. 251.

[10] R. v. Pöhlmann, *op. cit.*, II, p. 440. La un timp numărul proletarilor întreţinuţi de statul român se ridica la 320 000.

la săraci. Nobilii francezi, ruinaţi prin dezvoltarea burgheziei, au căzut iarăşi în sarcina societăţii, care precum se ştie a trebuit să-i întreţină prin pensiuni sau funcţiuni fără ştiinţă[11]. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu nobilimea spaniolă[12].

Cel ce urmăreşte evoluţia economico-socială a României în a doua jumătate a veacului XIX se poate încredinţa lesne că statul român avea de rezolvat, mai ales în perioada de la 1860 la 1890, o problemă socială tot atât de vastă şi gravă: aceea de a întreţine populaţia oraşelor noastre scoasă din cadrele producţiei naţionale. S-a văzut cum concurenţa capitalismului străin a ruinat vechea noastră industrie naţională, reducând întreaga populaţie de la oraşe la o viaţă neproductivă, parazitară. Statul a trebuit să vină în ajutor acestei populaţii — o victimă nevinovată a capitalismului —, ferind-o prin mila publică de a pieri de foame. Şi forma sub care a acordat statul nostru această milă, se ştie: el a creat paraziţilor orăşeni *funcţii*, i-a prefăcut în birocraţi. Această soluţie a crizei sociale avea şi folosul că orice nou birocrat parazit e un nou client politic al oligarhiei. Dar a vedea *numai* în acest *motiv politic* pricina naşterii birocraţiei române şi a învinovăţi oligarhia că a *creat* această formă de parazitism social, asemenea atitudine sociologică are tot atâta raţiune ca şi aceea de a căuta cauzele fenomenelor naturii în intenţiile oamenilor.

4. Conlucrarea revoluţionarilor români cu pătura birocratică la desfiinţarea vechiului regim şi crearea celui nou, strânsa lor legătură în ocârmuirea acestuia din urmă a dat naştere unei prejudecăţi sociologice foarte răspândită, dacă nu chiar obştească: anume, aceste două forţe sociale deosebite au fost privite ca una singură. Pentru Eminescu, cum s-a văzut, scribii sau proletarii condeiului alcătuiesc noua clasă stăpânitoare, care a uzurpat

---

[11] Jean Massart et Émile Vandervelde, *Parasitisme organique et parasitisme social*, Paris, 1898, p. 38.

[12] M. J. Bonn *Spaniens Niedergang*, Stuttgart, 1896, pp. 93–98.

în societatea română rolul vechii boierimi. Şi aceeaşi părere se va descoperi peste tot în sânul reacţiunii: *birocraţie* şi *oligarhie* apar aici ca unul şi acelaşi factor social.

Această părere, căreia critica reacţiunii i-a creat aşa putere de convingere, e pe de-a-ntregul greşită. Birocraţia n-a fost şi nu poate fi niciodată o clasă stăpânitoare. E drept că ea joacă în era de prefacere socială de la vechiul la noul regim un mare rol social, dar ca simplă *unealtă* de stăpânire. Deasupra armatei birocratice stă forţa centrală, monarhică ori oligarhică, care comandă. Şi trebuie să se facă o strictă deosebire între aceşti factori. Căci pe când birocraţia oficială e sortită să-şi piardă însemnătatea social-politică paralel cu dezvoltarea capitalismului, oligarhia are un mare viitor: ea alcătuieşte germenele din care se plămădeşte în mod treptat burghezia naţională română, clasa cu adevărat stăpânitoare.

Confuzia între aceste două pături sociale a dat naştere unui pesimism care arată în modul cel mai vorbitor până unde a mers ignoranţa şi lipsa de simţ istoric cu care românii s-au judecat pe ei înşişi. Birocraţia noastră a venit pe lume cu toate păcatele morale inerente acestei clase de paraziţi sociali. Nu avem de gând să ne ocupăm cu morala acestor oameni, căci degenerarea paraziţilor sociali e un fapt îndeobşte cunoscut[13]. Singura mângâiere pentru noi e că, în vremurile ei de înflorire, birocraţia a fost pretutindeni aşa cum e astăzi în ţara noastră. Despre birocraţia franceză de la sfârşitul vechiului regim, arată Tocqueville că ea luase aşa proporţii, încât imensa majoritate a funcţionarilor nu aveau nici un rost şi nici o pricepere în funcţia lor; de aceea trebuia de fiecare funcţie câte un individ care să lucreze pentru toţi cei ce stăteau degeaba. Cât priveşte moralitatea acestei armate de birocraţi care se ridică peste tot pe ruinele vechiului regim, despre aceasta îşi poate face oricine o idee din cercetările lui Sombart: acest economist consacră un capitol

[13] J. Massart et Em. Vandervelde, *op. cit.*, pp. 101, 127.

aparte spre a arăta că hoţia, frauda, delapidarea funcţionarilor acestor vremuri alcătuiesc unul din mijloacele de acumulare primitivă a capitalului, deci joacă un rol social în procesul de naştere a capitalismului modern[14]. Nu e decât firesc că birocraţia română nu putea fi altfel. Îndeosebi, economistul care în viitor se va ocupa cu procesul de formare a capitalismului român va trebui să facă un loc deosebit fraudelor prilejuite de războiul nostru de reîntregire a neamului, acestea alcătuind un vast mijloc de acumulare de capitaluri[15]. Dacă aceste capitaluri se strâng în dauna ţării pe căi piezişe, aceasta nu prejudecă întru nimic viitoarea lor funcţie socială. Capitalul apare peste tot, cum zice Marx, picurând de murdărie şi sânge, iar istoricul englez Seely, ocupându-se de crimele în care se învăluie începuturile capitalismului englez, face observaţia nimerită că în dezvoltarea naţiunilor nu e nici o raţiune care ar dovedi că ceea ce a fost adunat prin crime de o generaţie va fi pierdut de generaţiile viitoare.

S-a întâmplat însă la noi faptul caracteristic că privindu-se birocraţia noastră drept „noua clasă stăpânitoare, care ar fi moştenit locul vechii boierimi, toate păcatele celei dintâi au fost puse în lumină ca tot atâtea păcate ale clasei noastre conducătoare. Se părea astfel că burghezia română s-a născut putredă, grea de vicii, obosită de viaţă şi setoasă de destrăbălare: toate păcate ale elementelor sociale care trăiesc fără muncă. Ce viitor putea să garanteze ţării o asemenea clasă socială?

Decât, această poveste atât de tristă se spunea naţiunii noastre într-o vreme când ea nu avea nici urmă de burghezie naţională şi se repetă astăzi, când clasa noastră burgheză se află abia în formare, nevoită a recurge încă la ajutorul altor forţe sociale, de a căror moralitate nu poate fi făcută răspunzătoare.

---

[14] *Der moderne Kapitalismus*, I, 2, p. 664. Foarte interesante date asupra moralităţii birocraţiei spaniole a adunat Bonn, *op. cit.*, p. 98 şi urm.

[15] O schiţă scurtă în această privinţă, sub titlul „Furt economic şi furt juridic“ am încercat în revista *Independenţa Economică*, an V, nr. 12.

Morala burgheză e una singură: aceea a muncii sobre, sistematice, cumpătate și econome, așa cum impun nevoile capitalizării. Asemenea morală publică nu va putea avea țara noastră decât atunci când burghezia națională se va lărgi și întări îndeajuns ca clasă spre a se putea lipsi în conducerea țării de elementele parazitare pe care i le-a pus pe umeri dezvoltarea economică.

5. Dar rolul birocrației în viața noastră publică s-a mărginit a pricinui falsificarea concepției asupra propriei noastre clase burgheze: ea a adus și neajunsul mai grav de a falsifica pe de-a-ntregul până și sensul istoric al politicii burgheze care stă la baza edificiului social al României moderne și prin aceasta însăși societatea noastră modernă. Ne-am lămurit pe larg, într-un întreg capitol, asupra politicii burgheze a oligarhiei noastre. În rolul ei de tutore al clasei noastre burgheze încă minoră, ea a vegheat cu sârguință la interesele capitalismului român, printr-o politică mercantilistă consecventă și armonică, a cărei bază materială era schimbul nostru cu străinătatea.

Dar, din nenorocire, activitatea politică a oligarhiei noastre nu s-a putut mărgini la dezvoltarea și perfecționarea mercantilismului român, care rămâne meritul ei istoric real. Căci ea avea de dus încă o povară, pe care i-o legase de gât evoluția economiei noastre naționale: anume populația noastră orășenească, redusă de concurența străină la starea de proletariat. Cum că această populație a fost altoită pe bugetul țării, de aici nu se poate face nimănui o imputare; căci oricine ar fi avut atunci în mână conducerea treburilor obștești, ar fi fost nevoit să facă la fel. Dar era vorba să se găsească *formula* fericită prin care să se legitimeze în fața națiunii aceste cheltuieli și să se creeze totodată mijlocul de a înmulți numărul slujbelor potrivit cu creșterea proletariatului orășenesc. Spre acest scop s-a recurs la pretextul stângaci, ca să nu-i zicem grotesc, de a pretinde că pe această cale se introduce „civilizația" apuseană la noi: de câte ori se simțea nevoia de a milui un nou grup de paraziți, se copia o

nouă instituţie străină, creându-se o nouă serie de slujbe. În acest chip se spunea ţării că se lucrează la clădirea edificiului culturii române. Lumea noastră a luat chiar în serios acest straniu pretext şi s-a petrecut atunci fenomenul unic că împotriva acestui fel de cultură s-a ridicat tot ceea ce era om cult la noi. Aşa s-a născut „spiritul critic“ în cultura noastră, ai cărui reprezentanţi au izbutit să convingă publicul român că cultura noastră — ce zic, întreaga noastră societate modernă — se reduce la un proces de imitare a unei civilizaţii străine, la forme fără fond, lustru fără bază şi câte altele de acelaşi fel. Atât de convingătoare a fost această critică la care spiritele reacţionare au supus societatea noastră burgheză, încât ea a covârşit chiar şi pe C. Dobrogeanu-Gherea: neputând să o răstoarne şi simţindu-se obligat ca sociolog să *explice* fenomenul, el a făurit o lege sociologică specială, a evoluţiei de la forme către fond. S-a întâmplat deci cazul destul de picant că un sociolog „marxist“ a putut să răstoarne mai uşor metoda marxistă decât critica unui grup de reacţionari fără nici o cultură sociologică.

Mai e nevoie, după cercetările noastre asupra mercantilismului român, să învederăm că acest procedeu de imitare servilă a lustrului civilizaţiilor străine nu e o politică burgheză şi nu are nimic de împărţit cu procesul real al dezvoltării societăţii noastre moderne? Reacţiunea însăşi, când a avut între timp conducerea destinelor ţarii şi a strălucit printr-o aşa desăvârşită neînţelegere a politicii mercantiliste, în ceea ce priveşte birocraţia a urmat aceleaşi procedee, atât de criticate în opoziţie. Şi în adevăr, în crearea de slujbe noi pentru populaţia orăşenească nu se mai ascundea o politică de clasă sau de partid: aceasta era în toată puterea cuvântului o operă de asistenţă socială, care s-a impus tuturor elementelor conducătoare, cu voie sau fără voie. Departe de a fi o politică burgheză, politica de birocratizare a proletariatului orăşenesc a creat serioase neajunsuri în dezvoltarea burgheziei noastre: ea a împiedicat oligarhia de a se folosi după cuviinţă de experienţa străinilor deşi

avea conştiinţa limpede că ar fi trebuit să o facă. Între un specialist străin şi un parazit indigen ea a trebuit să aleagă totdeauna pe acesta din urmă, dacă nu voia să vadă întreaga birocraţie ridicându-se împotrivă cu acuzaţiile obişnuite de lipsă de patriotism. Şi astfel, pe când toate naţiunile şi-au clădit edificiul burghez cu experienţa străinilor mai înaintaţi, oligarhia română s-a văzut constrânsă de a lucra înainte de vreme „prin noi înşine“, chiar pentru întemeierea unor instituţii de însemnătate vitală, cum e armata naţională. Rezultatul se cunoaşte.

6. Ca şi birocraţia, militarismul e o urmare firească a economiei băneşti şi are aceeaşi menire, de a sluji ca unealtă în mâna puterii centrale. De fapt, politica mercantilistă, care caracterizează peste tot faza de formare a burgheziei, nici nu poate fi concepută fără sprijinul unei armate bine organizate şi permanente. Crearea unei societăţi burgheze moderne, naţionale şi unitare ridică o sumă de probleme de supremă însemnătate, care în ultimă instanţă nu pot fi dezlegate decât cu forţa brută. Sfărâmarea vechilor clase agrare reacţionare, desfiinţarea autonomiei regionale, lărgirea graniţelor statului după întinderea naţiunii — acest program al mercantilismului naţionalist, din care îşi iau fiinţă societăţile moderne, impune crearea şi întreţinerea unui impunător militarism.

De la sfârşitul deceniului al treilea al veacului XIX, potrivit cu procesul de renaştere naţională, se îndeplineşte în Principatele române şi o „renaştere militară“. Dezvoltarea economiei băneşti dă putinţa alcătuirii unui buget al ţării, iar pe acesta se altoiesc deopotrivă funcţionarii civili şi militari: birocraţia şi militarismul. Astfel armatele neregulate de mai înainte, alcătuite din străini dau loc unei miliţii permanente cu caracter naţional. „Încă de la Septembrie 1834, cu firman turcesc în regulă, se constituie o armată, căreia i se zicea «miliţie».“[16]

---

[16] N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, Bucureşti, 1919, vol. II, p. 217.

Această miliţie este însufleţită de „curentul general de renaştere venit din Apus" şi numără printre ofiţerii ei o seamă de reprezentanţi iluştri ai înnoirii literare şi politice: Cârlova, Grigore Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, Nicolae Golescu, I. C. Brătianu, iar în Moldova pe Mihail Kogălniceanu[17]. La 1847 se întemeiază o şcoală militară a iuncărilor, iar Cuza aduce o misiune franceză însărcinată cu reorganizarea armatei[18]. De la 1866 înainte armata noastră creşte necontenit, cum se poate vedea din bugetul cheltuielilor militare pentru personal, dar mai ales pentru material.

Şi şi-a împlinit menirea ei istorică. Problemele ridicate de adânca noastră prefacere socială, concretizate în marile evenimente de la 1877 şi 1916–1918, sau în acelea de la 1888 şi 1907, nu le-ar fi putut dezlega oligarhia noastră dacă nu şi-ar fi creat o forţă militară bine disciplinată, ai cărei ostaşi puteau împuşca după ordin în propriii lor părinţi. Societatea noastră modernă este cum sunt toate celelalte state naţionale şi unitare: impusă de nevoile capitalismului, realizată prin forţa armată.

Deşi născut din nevoile capitalismului, militarismul devine la rândul său cea mai puternică pârghie pentru imboldirea dezvoltării capitaliste. Naşterea armatelor permanente creează pentru întâia dată într-o măsură largă condiţiile pentru dezvoltarea industriei mari: nevoia de fabricate uniforme în cantităţi uriaşe. O sumă de întreprinderi capitaliste, de obicei cele dintâi în procesul de naştere a industriei naţionale, sunt întemeiate pentru nevoile speciale ale armatei. Astfel de pildă, fabricile de postav, tăbăcăriile, pulberăriile.

Dar nu e numai atât. Între temeiurile care silesc naţiunile să împingă mercantilismul la forma sa extremă şi să încerce a trăi cu mijloacele lor proprii, cel mai serios a fost totdeauna nevoia apărării naţionale. Şi de fapt e vădit că o armată naţională nu-şi poate împlini în totul menirea câtă vreme nu primeşte

[17] N. Iorga, *op. cit.*, p. 218.
[18] N. Iorga, *op. cit.*, p. 220.

întregirea ei firească: o industrie naţională destoinică a-i satisface toate nevoile. S-ar fi putut concepe, pe la 1886, un război al României împotriva Austriei? Dar pe atunci armata noastră primea din Austria până şi beţele de cort. Iar la 1916, când ţara noastră s-a încumetat să lupte împotriva noii sale metropole capitaliste, ea a făcut până la capăt experienţa dureroasă a unei colonii agricole, ale cărei muniţii trebuiau să facă înconjurul Europei spre a ajunge la destinaţie. Niciodată nu s-a putut vedea mai limpede la noi, şi de toată lumea, cât de iluzorie e neatârnarea politică a unei ţări care nu are o industrie proprie; cât de redus e rolul unei armate naţionale când nu există şi o industrie naţională care să o aprovizioneze cu tot materialul trebuitor. Astfel armata naţională găseşte întregirea firească în industria naţională: dezvoltarea celei dintâi stimulează dezvoltarea celei din urmă şi ambele împreună sunt temelia independenţei naţionale.

7. Forma de guvernare a statului nostru modern e aceeaşi pe care şi-a creat-o orice ţară în faza de trecere de la vechiul la noul regim şi care a înflorit în Apus prin veacurile XVII–XVIII. Ea a izvorât din nevoia de a crea un aparat de cârmuire care să împlinească lipsa unei clase stăpânitoare. Acest aparat se rezumă, cum s-a văzut, în trinitatea: putere centrală — birocraţie — militarism. Am urmărit pe rând elementele acestui sistem centralizator de guvernământ, încercând a limpezi nevoia din care şi-a luat fiinţă fiecare. Sprijinul firesc al unui asemenea sistem este şi rămâne militarismul, ceea ce şi lămureşte jertfele făcute de cârmuitorii noştri pentru puterea armată.

Se ştie cum s-a dărâmat acest sistem de guvernare în ţările înaintate. În urma dezvoltării treptate a capitalismului, s-a format o puternică clasă burgheză, care a început lupta de distrugere a puterii centrale. Aceste mişcări revoluţionare ale clasei burgheze, care au început la sfârşitul veacului XVII şi au ajuns la o încheiere provizorie cu seria de revoluţii continentale de

la 1848, au pus capăt erei mercantiliste şi formei corespunzătoare de guvernământ; ele au aruncat temeliile unui regim democratic liberal, ce are ca principiu suveranitatea naţiunii.

Trebuie să învederăm însă că în evoluţia noastră economico-socială nu e nici un semn că puterea centrală va împărtăşi aceeaşi soartă. Aceasta din pricina limpede că la noi clasa burgheză nu se zămisleşte alături de puterea centrală, ci se dezvoltă din chiar sânul acesteia; burghezia noastră naţională nu e o clasă ostilă puterii centrale, ci se contopeşte cu aceasta în unul şi acelaşi factor. În adevăr, de prin al şaptelea deceniu al veacului din urmă, puterea noastră centrală intră într-un proces treptat de burghezire: oligarhia politică devine astfel o oligarhie financiară, care stăpâneşte în prezent întreaga noastră viaţă economică. De aceea evoluţia economico-socială a României nu ruinează puterea centrală, ci o întăreşte.

Singură birocraţia oficială are de suferit o serioasă ştirbire în urma dezvoltării noastre economice. Căci pe măsură ce se dezvoltă producţia industrială, oraşele îşi reiau rolul lor firesc în economia naţională, viaţa lor parazitară dispare şi astfel se distruge rădăcina însăşi din care şi-a luat naştere birocraţia. Ultima statistică industrială ne dă, socotind şi industriile de extracţie, 235 934 de persoane întrebuinţate în deosebite calităţi în industria noastră mare. Se înţelege că numărul nu e impunător în comparaţie cu milioanele de muncitori agricoli. Dar ce ar fi devenit aceste persoane dacă nu am avea nici un început de industrie? Ele ar fi căzut în sarcina bugetului statului, care atunci ar fi rămas singurul lor mijloc de existenţă. De fapt, cu cât industria se dezvoltă, cu atât birocraţia oficială pierde vechea ei însemnătate. Spiritele energice, pline de iniţiativă, trec în întreprinderile particulare, unde li se deschid perspective strălucite. Aşa se lămureşte acest fenomen, care începe să se arate chiar şi în ţara noastră cu mult defăimata ei birocraţie: criza de funcţionari publici. Pe la 1886 un asemenea fenomen nici nu s-ar fi putut concepe.

Dezvoltarea capitalismului român slăbeşte, dintre cei trei factori ai guvernării noastre centralizatoare, pe unul singur: birocraţia; ea lasă în fiinţă atât oligarhia financiară — ca putere centrală — cât şi militarismul. Aceştia sunt cei doi factori care au cuvântul hotărâtor asupra destinelor ţării noastre.

Să ne orientăm asupra alcătuirii celui dintâi şi mai de seamă factor — oligarhia financiară — care stă în timpul de faţă la vârful piramidei noastre sociale.

b) *Noua clasă stăpânitoare şi baza ei economică*

8. Nu mai e azi nimeni care să nu-şi dea limpede seama că stăpânitorii de fapt ai ţării noastre sunt deţinătorii Marii Finanţe. De aceea e un simplu eufemism când mai întrebuinţăm acum expresia consacrată de „clasă stăpânitoare“. În realitate marii noştri financiari, care dispun de destinele ţării, alcătuiesc un mănunchi restrâns, care a şi fost botezat cu numele puţin simpatic de „oligarhie“. Şi cum baza economică a acesteia este capitalul de bancă, i s-a zis încă mai limpede „oligarhie financiară“.

Toţi urăsc azi noua noastră stăpânire şi-i pun în seamă numeroase păcate, între care cele mai puţin vinovate par a fi cinismul şi lipsa de scrupule. Noi vom dezbrăca aici orice sentimente şi ne vom da silinţa să o înţelegem. Adevărul e că fără cunoaşterea amănunţită a marii noastre finanţe e peste putinţă a înţelege ceva din iţele vieţii noastre economice şi politice. Nu e locul de a întreprinde aici asemenea cercetare; vom căuta însă să dăm o lămurire sumară a supremaţiei economice şi politice de care se bucură azi marii financiari.

Capitalul român de bancă se dezvoltă în două serii istorice deosebite, care împart încă burghezia română în două tabere duşmane. La început bancherii noştri sunt străini[19]. Ei invadează

---

[19] Câteva nume de asemenea bancheri dă A. Cercel: *Die Nationalbank von Rumänien*, p. 34.

ţara noastră odată cu invazia mărfurilor străine şi de obicei pe lângă împrumuturi de camătă mai fac şi negoţ de cereale[20]. Toţi aceşti primi mânuitori de bani, în cea mai mare parte evrei, reprezintă expansiunea capitalismului străin pe pământul nostru, alcătuind oarecum tentaculele burgheziei străine şi mânuiesc un capital adus de peste hotare.

În această întreagă perioadă, care se întinde de la 1830 până la 1880, grupul nostru liberal revoluţionar — „roşii" — veghează la interesele burgheziei, fără a fi el însuşi burghezie. Pricina acestei atitudini s-a arătat pe larg altădată. Dar de la 1880 începe — alături de procesul de expansiune a capitalismului străin — al doilea proces istoric: acela de *naționalizare a capitalului*, de întemeiere a unui capital românesc alături de capitalul străin. Acest nou proces, care trebuia să creeze o burghezie naţională, se îndeplineşte şi la noi, ca peste tot, cu ajutorul forței de stat; începutul îl face Banca Naţională (1880), care devine apoi imboldul şi punctul de plecare al unei întinse reţele de bănci româneşti[21]. În fruntea acestora stă Banca Românească (1911), organul central al băncilor naţionale[22].

Cu aceste fondaţiuni bancare grupul liberal se preface în burghezie română naţională, alături de burghezia română de obârşie exotică. Vechea prietenie între aceste două tabere încetează, dând naştere unui război ale cărui strigăte de ordine răsună şi astăzi în presa afiliată.

Sub presiunea băncilor române încep şi băncile de obârşie exotică să se modernizeze şi să-şi naţionalizeze capitalul. Locul de frunte îl ocupă aici Banca Marmorosch Blank[23]: fondată

---

[20] *Op. cit.*, *ibidem*.

[21] „Aceasta (Banca Naţională) urmând să fie punctul de plecare al unei întregi epoci de organizare pe baze naţionale." Victor Slăvescu: *Istoricul Băncii Naționale*, p. 9. Vezi şi partea privitoare la întemeierea institutelor de credit, cap. II al lucrării de faţă.

[22] *Banca Românească*, monografie, 1921.

[23] Vezi lucrarea *Banca Marmorosch Blank*, 1923, publicată, cu prilejul jubileului de 75 ani al acestei instituţii.

la 1848 cu un capital de 30 000 lei, pare-se de obârşie ungară, transformată la 1905 în actuala formă de Societate anonimă, ea a ajuns astăzi — după informaţiile pe care le avem — să-şi reducă participările străine la 11% din capitalul total. De aceea această instituţie înfăţişează în mod tipic cursul istoric al evoluţiei burgheziei, care începe în orice ţară. Sub formă de expansiune a capitalismului străin şi apoi — printr-un proces de naţionalizare treptată — se preface în cele din urmă în instituţie naţională.

În timpul de faţă băncile noastre mari se grupează în două constelaţii, după cum gravitează către una sau către alta din cele două metropole de obârşie deosebită: Banca Românească sau Banca Marmorosch Blank[24]. Ultima constelaţie este menită a fi predominată sau absorbită treptat de cea dintâi, aşa că în cele din urmă va rămâne o singură finanţă, naţională: este încheierea firească a dezvoltării istorice a oricărei burghezii. La noi acest sfârşit e mult mai aproape decât par a-şi închipui unii naţionalişti cu mai multă îngrijorare decât pricepere pentru cauza naţională.

9. Astfel, din punct de vedere istoric, imboldul spre întemeierea de bănci româneşti moderne, cu capital românesc, a pornit de la Banca Naţională şi a fost continuat de Banca Românească împreună cu băncile afiliate. Politica de naţionalizare a capitalului a fost deci inaugurată de băncile naţional-liberale şi dă acestora pecetea istorică proprie în organismul nostru social. Un timp expresia „finanţa naţională“ era identică cu expresia „finanţă naţional-liberală“; astăzi încă dl V. Slăvescu pune la baza multiplelor sale lucrări clasificarea de „finanţă

[24] Marea finanţă română, în ambele ei constelaţii, cuprinde 21 de bănci mari, opt vechi şi treisprezece mai noi, cu un capital de 1 365 000 000 lei (V. Slăvescu, *Organizarea de credit a României*, 1922). Capitalul tuturor băncilor române, mari şi mici, se ridică după datele dlui I. Teodorescu (1924) la 20 de miliarde.

națională“ și „finanța internațională“: în întâia grupă intră băncile liberale, în a doua ar urma să intre tot restul băncilor de obârșie sau caracter exotic.

Dar tendința de naționalizare a încetat acum de a mai fi însușirea specifică a unui singur grup de fundațiuni bancare: ea s-a impus tuturor. Astfel că cele două serii de evoluție bancară, deși pleacă de la puncte extreme, tind să se apropie din ce în ce mai mult și să se contopească în aceeași aspirație comună: naționalii capitalului și în genere a întregii noastre vieți economice.

Politica de naționalizare a capitalului vine să întregească politica de întemeiere a unei industrii indigene: ambele se întrunesc în același proces întreg al emancipării noastre economice. Căci nu e de ajuns ca pe pământul nostru să se afle așezăminte economice; trebuie ceva mai mult, anume ca acestea să aibă capital românesc și conducere românească, în armonie cu interesele generale ale țării. La această mare operă lucrează tocmai băncile noastre în prezent.

Dar în vreme ce politica de industrializare a țării poate fi urmărită energic, prin excluderea treptată a fabricatelor străine, naționalizarea capitalului e un proces mai târziu, care trebuie întreprins cu multă prevedere. O înlăturare prematură a capitalului străin ar osândi economia noastră națională la veștejire: i-ar tăia însăși artera de viață. Nici o țară nu se poate emancipa de capitalul din afară înainte ca acesta să-și fi încheiat rolul său istoric de a dezvolta și educa forțele interne de producere.

10. Până la 1903 se părea că industria noastră se va dezvolta în felul celei apusene, adică pe alăturea și neatârnat de capitalul de bancă. Acest fel de evoluție putea să ducă regimul nostru politic pe alte căi: el ar fi născut și la noi o puternică clasă de industriași, care mai curând sau mai târziu s-ar fi ridicat împotriva oligarhiei financiare, sfărâmându-i sistemul centralizator de guvernare și aducându-ne în locul acestuia o eră

de descentralizare şi democraţie reală. Aşa s-a întâmplat în Anglia la 1846, în Franţa la 1848. Soarta a îndrumat însă evoluţia noastră altfel; în loc ca industria să subjuge marea finanţă, s-a întâmplat invers: băncile au început să pătrundă în producţia industrială, cu tendinţa de a preface tot mai mult capitalul industrial în capital de bancă. Astfel începe şi la noi procesul de naştere a ultimei forme a capitalului, anume a *capitalului financiar,* cum am văzut că numeşte Hilferding capitalul de bancă, care finanţează întreprinderile industriale.

Aici ne aflăm la cea mai hotărâtoare cotitură a evoluţiei noastre economico-sociale. Cu capitalismul financiar societatea noastră face un salt direct de la *mercantilism* la *imperialism*, de la *dezvoltarea* forţelor de producţie naţională la *organizarea* lor sub supremaţia marii finanţe. Urmările politice sunt imense; în adevăr, aceasta nu înseamnă decât că *România nu mai trece printr-o fază intermediară de liberalism, de descentralizare şi democraţie reală*; cei ce visează încă zorile apropiate ale unei asemenea ere de suveranitate naţională seamănă celor ce aşteaptă pe Mesia. Oligarhia noastră financiară nu se dizolvă în luptă cu o clasă puternică şi neatârnată de industriaşi, cum s-a întâmplat în Apus; ea păşeşte de-a dreptul la împlinirea ultimei misiuni istorice, pe care o îndeplinesc peste tot oligarhiile financiare în actuala eră imperialistă: vorbim de misiunea de a organiza producţia. În dezvoltarea noastră socială cele două faze istorice deosebite, mercantilismul şi imperialismul, adică dezvoltarea şi organizarea producţiei, se contopesc de la început în unul şi acelaşi proces.

Acest fel de evoluţie în salturi nu e unic; el caracterizează toate burgheziile întârziate care tind să prescurteze fazele de dezvoltare ale capitalismului şi se găseşte înainte de toate în Germania şi în Statele Unite. Pricina e limpede: în ţările înapoiate industria nu poate acumula deodată capitalul necesar, pe care ţările înaintate l-au strâns în curs de veacuri cu mijloace unele mai sălbatice decât altele. Aici naţiunea întreagă trebuie

să-şi adune economiile şi să le pună la dispoziţia industriei. Dar organul care joacă rolul de intermediar între naţiune şi industrie, adunând economiile celei dintâi spre a le pune la dispoziţia celei din urmă, este tocmai banca[25]. Astfel, dezvoltarea burgheziilor întârziate duce de-a dreptul la supremaţia oligarhiilor financiare. Ceea ce s-a întâmplat şi la noi.

Imboldul în această direcţie l-a dat în ţara noastră o instituţie străină, Banca Generală Română[26], întemeiată în 1897 de două grupuri financiare din Berlin din iniţiativa lui E. Costinescu. De pe la 1903–1905 această bancă intră în întreprinderi industriale, şi dezvoltă cea mai intensivă activitate în acest ţinut în timpul ocupaţiei germane[27]. Pilda sa a fost contagioasă şi pentru băncile noastre: acestea au început a intra în întreprinderi industriale, mai întâi cu oarecare şovăire, după război însă cu adevărată febrilitate. Azi nu e la noi bancă mare sau mică să nu tindă a avea întreprinderile ei industriale proprii. Tendinţa de plasamente industriale e tocmai ceea ce caracterizează finanţa noastră în timpul de faţă. În fruntea acestei mişcări stau cele două metropole amintite: Banca Românească şi Banca Marmorosch Blank. Numărul întreprinderilor finanţate de aceste instituţii — în prezent el se ridică la vreo 70 de fiecare — creşte pe fiecare lună, după cum arată datele aduse de „Analele Băncilor".

Băncile noastre mari, îndeosebi Banca Românească, urmăresc azi un plan de organizare armonică a industriei, în care fiecare întreprindere industrială are locul şi funcţia ei definită. Astfel industria noastră se dezvoltă de la început pe baze de organizare, o pildă tipică de evoluţie organică, ce ar putea fi calificată drept *socialism în devenire*. La noi organizarea producţiei nu va fi nici opera ulterioară a capitalismului financiar,

---

[25] R. Hilferding, *Das Finanzkapital*, p. 383.

[26] Azi Banca Generală a Ţării Româneşti.

[27] Vezi Victor Slăvescu, *Banca Generală Română şi războiul naţional*, Bucureşti, 1918.

cum e în Apus de la 1879 înainte, nici opera proletariatului, cum a crezut Marx: ea se înfăptuieşte prin activitatea acelei oligarhii care, dacă ar fi să credem pe C. Dobrogeanu-Gherea, ar urma să ducă țara la pieire.

Să privim îndărăt la cele zise şi să ne rezumăm. Azi oligarhia noastră financiară nu mai are înainte decât frânturi de clasă: marii proprietari au dispărut, industriaşii dispar, de asemenea, treptat, devenind agenții salariați ai băncilor. Ne amintim aici zisa lui Tocqueville: cei o sută cincizeci de ani de la sfărâmarea nobilimii până la naşterea burgheziei sunt vremea de aur a absolutismului, când acesta nu mai are în față nici o clasă socială care să-i țină cumpănă. Oligarhia noastră financiară, care sub multe raporturi seamănă cu absolutismul apusean, e azi în aceeaşi fericită situație. Vremea de la dispariția marilor boieri până când se va naşte proletariatul alcătuieşte vârsta ei de aur, când celelalte clase sociale sunt sau în ruine, sau în faşă şi stăpânirea ei nu întâlneşte nici o piedică. Putem aici rosti cuvântul de dictatură, economică şi politică, a marilor financiari[28]. Nu putem însă prevedea cât va dura această eră, după cum iarăşi nu putem prevedea dacă anumite schimbări în cursul evoluției burgheziilor apusene nu vor veni să schimbe şi cursul evoluției burgheziei noastre proprii.

[28] De fapt, evoluția istorică a finanței noastre — în două serii distincte — a avut de urmare că dominația politică a fost însuşită de o singură fracțiune a marii finanțe, anume cea național-liberală Aceasta produce în sânul celorlalte fracțiuni financiare o vie îndârjire. Frământările vieții noastre sociale şi politice de azi nu provin din lupta dusă împotriva oligarhiei financiare de vreo altă clasă socială; nici de marii proprietari care nu mai sunt; nici de marii industriaşi, care sunt pe cale să nu mai fie; nici de proletariat, care nu este încă o clasă; nici de țărănime, care n-a fost niciodată o clasă: aceste frământări sunt urmarea rivalităților din sânul oligarhiei financiare însăşi. — Această chestiune este atinsă pe larg în studiul nostru: *Marea finanță în economia şi politica actuală a României*, care va apărea.

c) *Adaptarea regimului politic parlamentar la structura socială a României*

11. Dacă evoluţia claselor sociale în epoca de tranziţie e atât de tulbure, viaţa noastră politică, altoită pe un asemenea substrat social, nu e altfel. O viaţă reală parlamentară presupune clase sociale deplin formate, care să fie în stare a-şi impune interesele — prin partidele politice respective — ca normă de politică generală a ţării. Dar la întemeierea parlamentarismului român nu se afla în societatea noastră nici o clasă socială matură; aici erau, de o parte, sfărâmăturile vechilor clase agrare: boieri şi ţărani; de cealaltă parte, germenii sporadici ai noii clase, menită a înlocui vechea boierime: burghezia. Şi totuşi pe această structură socială, care nu poate admite decât un sistem de guvernare centralizatoare absolutistă, România s-a încumetat a dezvolta un regim politic parlamentar. Căci e în firea burgheziilor întârziate de a-şi începe dezvoltarea cu acele aşezăminte la care burgheziile înaintate au ajuns în acel moment. Tot astfel a făcut şi ţara noastră la 1866. Dar s-a întâmplat în urmă lucrul firesc că haina politică a trebuit să se dea după corpul social şi regimul parlamentar român s-a prefăcut într-un sistem de guvernare centralizatoare — singura cu putinţă într-o asemenea fază evolutivă — care nu se deosebeşte mult de guvernarea absolutistă a unei puteri centrale.

De aici se înţelege lesne de ce vederea care înfăţişează partidele politice ca organe de clasă a întâmpinat la noi o împotrivire unanimă. Din numeroasele definiţii generale ale partidelor pe care le-a cules cu multă răbdare dl I. Găvănescu dintr-o discuţie la mesaj (sesiunea 1905), nici una nu priveşte partidele politice ca ceea ce sunt: grupări de interese de clasă; toate le înfăţişează ca *grupări de principii*[29]. Dar nu numai oamenii noştri politici au căzut victimă acestei iluzii; de la această părere nu se abat nici scriitorii cei mai de seamă. „Principiile

[29] *Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, Iaşi, 1906.

conservatoare în statul nostru constituţional, aşa se exprimă Titu Maiorescu, nu au absolut nimic de-a face cu deosebirea socială între boieri şi burghezi."[30] Şi mai departe acelaşi scriitor continuă: „Iar dacă e vorba de origine socială, e probabil că am găsit în partidul numit naţional-liberal tot atâţia descendenţi din familiile boiereşti şi mai mulţi fanarioţi decât în partidul conservator, care la rândul său cuprinde în aceeaşi proporţie elemente burgheze şi ţărăneşti."[31]

Însuşi A. D. Xenopol, care în erudita sa cercetare asupra partidelor noastre politice pleacă de la concepţia justă că *interesele comune unui grup alcătuiesc substratul pe care se înalţă grupările sau partidele politice*[32], e de părere că acest principiu nu se poate aplica la noi. Faţă de o încercare de lămurire analoagă a partidelor noastre, el observă laconic: „Au putut fi lucrurile aşa aiurea; desigur că nu la noi în ţară."[33] Ar urma să ajungem deci la încheierea că alcătuirea partidelor noastre politice face o excepţie de la regula generală, întocmai cum s-a crezut atâta vreme despre întreaga dezvoltare a burgheziei noastre. Din fericire însă lucrurile nu stau astfel.

12. Înainte de toate, un lucru stă dincolo de orice îndoială: anume *originea* partidelor noastre politice. Acestea s-au năs-

---

[30] *Discursuri parlamentare*, I, p. 50. Maiorescu ajunge chiar să pună la îndoială buna-credinţă a celor ce admit un substrat social pentru partide, îndeosebi pentru al său propriu: „În ochii multor oameni partidul conservator se confundă cu vechea boierime şi adversarii săi, unii din neştiinţă, alţii ca manoperă de luptă, caută să întreţie această confuzie" (*Ibidem*).

Sub această învinuire ar cădea şi cercetările lui A. D. Xenopol, a cărui concepţie a partidului conservator se întemeiază pe aceeaşi „confuzie".

[31] *Op. cit.*, p. 51.

[32] *Istoria partidelor politice*, Prefaţă, p. III. Se pare ca Xenopol nu era tocmai fixat în concepţia fundamentală a partidelor politice, pe care o dezvoltă în prefaţă. Căci în corpul lucrării se întâlneşte următoarea declaraţie diametral opusă: „Niciodată alcătuirea partidelor politice nu se face pe temeiul împărţirii în clase sociale, ci numai pe acel al ideilor" (!), p. 161.

[33] *Op. cit.*, p. 102, notă.

cut, cum arată în mod limpede Xenopol, din diferenţierea vechii noastre clase stăpânitoare. La un moment dat boierimea română s-a desfăcut în două fracţiuni duşmane: una reacţionară şi aceştia sunt marii boieri; alta liberală revoluţionară, alcătuită din boierii mici[34]. Din cea dintâi şi-a luat fiinţă partidul conservator, care apără interesele agrarienilor; cea din urmă a dat naştere partidului liberal, apărător al principiilor burgheze şi reprezentant al intereselor capitalului. Aceste două tabere luptă de-a dreptul ca forţe sociale, până când viaţa noastră publică îmbracă haina unei instituţii burgheze; de atunci lupta continuă sub formă de antagonism politic între partidul conservator şi partidul naţional-liberal: cel dintâi rămâne credincios tradiţiei reacţionare, cei din urmă continuă a reprezenta interesele curat burgheze ale capitalismului român în proces de formare.

Ceea ce pare însă a acoperi acest caracter limpede de organe de clasă al partidelor noastre e alcătuirea lor numerică. Partidul conservator a numărat în rândurile sale şi elemente

---

[34] Asupra pricinilor economice ale acestei diferenţieri, vezi cap. I al lucrării noastre.

Xenopol, urmând metoda obişnuită, socoate că pricina acestei diferenţieri ar fi infiltrarea ideilor liberale din Apus: boierii refractari acestor idei au devenit conservatori, pe când cei ce s-au lăsat înrâuriţi de ele au dat naştere grupului liberal. Astfel, partidul conservator apare marelui istoric ca o grupare de spirite egoiste, minate de interesul de clasă, la care „nu trebuie să ne mirăm dacă vom găsi simţământul cedând pasul înaintea interesului“ (p. 234); mai mult, în egoismul lor de clasă aceşti oameni n-au şovăit a se alia cu duşmanii ţării de câte ori şi-au văzut situaţia în primejdie (p. 297). În schimb, partidul liberal e tratat de Xenopol cu o deosebită simpatie, ca un grup de oameni dezinteresaţi, idealişti, „cugete adăpate la izvorul dreptăţii“ îmbinate cu „suflete altruiste“ din clasa de sus, spirite ce şi-au jertfit interesele materiale de dragul ideilor liberale (p. 58 şi *passim*). În acest chip România modernă apare drept creaţia unor ideologii: a partidului naţional-liberal.

Cercetarea de faţă înlătură această concepţie neştiinţifică. Grupul liberal revoluţionar e tot atât de egoist, mânat de interese de clasă, ca şi fracţiunea conservatoare. Activitatea revoluţionară, la noi ca peste tot, nu e determinată de idei, ci de o întreagă revoluţie de fapt, singura care face cu putinţă influenţa ideilor liberale.

burgheze, iar cel naţional-liberal a avut deopotrivă mari boieri ca şi elemente ţărăneşti, cum am văzut că arată Titu Maiorescu.

Se înţelege că aşa este: alcătuirea partidelor politice e pestriţă, la noi ca şi aiurea. Dar dacă s-ar întâmpla, ceea ce de altfel e cazul real, ca un număr de elemente aparţinând marii industrii sau marii proprietăţi funciare să treacă în partidul socialist, ar putea afirma cineva că acest partid încetează prin aceasta de a fi un organ de clasă? Nimeni nu ar cădea în această eroare; căci caracterul unui partid politic nu e hotărât de alcătuirea sa atomistică, ci de categoria de interese pe care le apără în activitatea sa publică. În această lumină, viaţa noastră politică ia o înfăţişare de perfectă limpezime. Căci cel ce priveşte evoluţia politicii noastre economice în era regimului parlamentar trebuie să recunoască acest adevăr: că partidul liberal a urmărit mereu o politica strict burgheză, consecvent mercantilistă, ocrotind interesele capitalismului naţional; partidul conservator a urmărit însă o politică de-a dreptul opusă, inspirată de un liberalism dăunător pentru burghezia naţională şi dictat de interesele speciale ale marilor proprietari, care voiau să vîndă scump produsele solului şi să cumpere ieftin fabricate străine. Deosebirea între cele două partide se reduce, în fapt, la o deosebire de interese de clasă.

13. Dar nu vrem să cădem în extremul potrivnic şi să susţinem că între partidele noastre politice şi acele din democraţiile apusene ar exista o analogie desăvârşită, deşi e adevărat că şi unele şi altele reprezintă interesele de clasă. Pe când în societăţile democratice din Apus partidele politice se sprijină pe clase sociale deplin formate, la noi ele se altoiesc pe clase sociale în ruină sau în formare, deci în ambele cazuri fără putere. De aici izvorăşte toată deosebirea între viaţa noastră şi aceea pe care am avut-o ca model la întemeierea parlamentarismului. În Apus partidele îşi datoresc puterea forţei numerice şi economice a claselor sociale; dar clasele noastre fiind forţe sociale de însemnătate secundară, partidele care reprezintă interesele lor au trebuit să

caute în altă parte taina puterii politice spre a influenţa treburile publice în sensul intereselor lor de clasă. În acest chip, monarhul a căpătat în viaţa noastră politică un rol covârşitor: în lipsa claselor sociale, adică a forţelor reale care sunt menite a hotărî de viaţa şi moartea regimurilor politice, acest rol a trebuit să-l ia la noi capul statului. Aceasta nu înseamnă altceva decât că viaţa politică a României a trebuit să se adapteze la structura ei socială şi să se orienteze de sus în jos. Nu putea să se întâmple altfel: era o necesitate de fapt.

Aşa s-a făcut că activitatea politică a partidelor noastre nu a avut ca ţel unic organizarea claselor sociale respective, spre a-şi crea prin aceasta temelia socială a puterii lor politice. Năzuinţa lor principală se îndrumă în altă direcţie, anume aceea de a conduce treburile publice. De câte ori un partid izbutea să obţină dovada încrederii monarhului, rămânea în urmă, ca o afacere secundară, ca el să obţină şi o dovadă asemănătoare de la naţiune. Aici începea rolul covârşitor al birocraţiei orăşeneşti parazitare, singura masă electorală înaintea votului obştesc. Partidul chemat a conduce treburile obşteşti întreprindea o primenire radicală a birocraţiei şi după această operaţie păşea la consultarea corpului electoral, care dădea fără greş dovada încrederii unanime a „naţiunii".

Această guvernare absolutistă — repetăm: singura cu putinţă în faza noastră de dezvoltare — îndeplinită cu mijloacele regimului parlamentar, sili partidele noastre politice să recurgă la aceleaşi metode de luptă. Deşi ele reprezentau interese de clasă cu totul potrivnice, totuşi, spre a se întări ca partide de guvernământ trebuiau să bată aceeaşi cale: anume, să capete încrederea monarhului şi să-şi creeze totodată o bază birocratică.

Urmarea nemijlocită a acestei vieţi politice fu o enormă creştere a funcţionarismului parazitar[35]. Birocraţia noastră născută

[35] Dr. G. Creangă socoteşte pentru România câte un funcţionar de fiecare 12 bărbaţi între 20 şi 60 ani, întocmai ca în Franţa („Das Beamtentum in Rumänien", în *Schmollers Jahrbuch*, 1904, p. 608). Se pare astfel că funcţionărimea română n-ar prezenta nici o anomalie.

în urma distrugerii industriei orăşeneşti de către capitalismul străin începu să crească în mod automat prin mecanismul vieţii noastre politice, care găsi în ea un sprijin firesc. Se născu astfel în oraşele noastre o adevărată armată de condotieri ai luptelor politice, o gloată electorală de mercenari, gata a-şi acorda serviciile partidului care-i deschidea mai frumoase perspective bugetare. Era şi aici o imperioasă necesitate de fapt. Căci de când cetăţeanul român de la oraş fusese silit de produsele străine să-şi închidă atelierul, el nu mai avea decât un mijloc de existenţă: să facă politică. Lupta pentru viaţă se prefăcuse astfel, în oraşele noastre, într-o luptă pentru buget. Dacă industria naţională ar fi întârziat încă să se dezvolte, am fi ajuns în starea sorei noastre latine de dincolo de Pirinei, care printr-o politică nefastă şi-a distrus în sânul ei burghezia, dând astfel naştere unui întins parazitism[36].

14. În dezvoltarea vieţii noastre politice anul 1918 înseamnă o cotitură cu grele urmări. Deocamdată, ceea ce ne-a hărăzit acest an se reduce la transformarea vechiului mecanism al vieţii noastre politice, atât de simplă şi de limpede până atunci, într-un adevărat haos. Se înţelege ca această situaţie tulbure va dăinui încă, până ce politica română va nimeri calea creată de recentele prefaceri.

Dar dacă se ia în seamă că economia franceză e mult mai dezvoltată şi că viaţa socială are acolo mai multe nevoi de împlinit, se poate înţelege cât e de umflată birocraţia noastră peste nevoile reale. Aceasta o constată şi autorul.

[36] „Spania la sfârşitul veacului din urmă, poate fi privită ca tipul unei societăţi ajunsă la un fel de consumare economică, în urma dezvoltării înspăimântătoare a paraziţilor şi a muncitorilor ce produc neîndestulător. Sub Filip III se socoteau 988 mânăstiri de călugăriţe, 32 000 de călugări cerşetori. Recensământul din 1788 dădu un total de 1 221 000 preoţi, soldaţi, marinari, nobili, avocaţi, funcţionari, studenţi şi servitori de aproape 3 800 000 bărbaţi, din care trebuie să mai scădem încă o sumă de cerşetori, vagabonzi etc.“ (J. Massart et E. Vandervelde, *op. cit.*, p. 138).

Noua eră de evoluţie politică a ţării noastre este deschisă de cunoscutele reforme: *a)* desfiinţarea marii proprietăţi rurale, prin actul împroprietăririi şi *b)* votul obştesc; cea dintâi şterge din cartea vieţii vechiul partid conservator, organizaţia politică a marii proprietăţi de pământ; cea din urmă dă drumul maselor ţărăneşti la viaţa politică, distrugând astfel rolul politic al birocraţiei; aceasta de altfel este ruinată şi pe cale economică.

Aşadar, prefacerile pe care ni le-a adus anul reformelor lasă în fiinţă din vechiul organism politic numai partidul naţional-liberal, organul intereselor marii finanţe şi în genere al economiei noastre burgheze, iar la spatele său militarismul. În asemenea împrejurări, o seamă de cugetători politici şi-au închipuit că rolul marilor proprietari de a precumpăni influenţa politicii burgheze printr-o politică ponderatoare cade de acum în sarcina ţărănimii. Căci după amurgul reprezentanţilor marii proprietăţi, ţărănimea a rămas clasa socială care reprezintă tradiţiile rurale, ostile tendinţei de inovaţii burgheze. De aceea în noua situaţie creată de votul obştesc, misiunea politică a vechiului partid conservator urmează să fie continuată de un partid al ţărănimii[37].

Alţi teoreticieni politici au mers încă mai departe sub influenţa culturii socialiste, aceştia vorbesc chiar de „o luptă de clasă“ a ţărănimii împotriva oligarhiei financiare, socotind că cea dintâi ar avea menirea, de a sfărâma pe cea din urmă şi a revoluţiona societatea noastră, creând o orânduire socială specific ţărănească[38].

---

[37] Vezi de pildă, C. Rădulescu-Motru, *Ţărănismul, un suflet şi o politică,* Bucureşti, 1924. Acelaşi: „Concepţia conservatoare şi progresul“, în vol. *Doctrinele Partidelor Politice,* Ed. Institutului Social Român.

[38] Vezi îndeosebi lucrările respective ale dlui V. Madgearu: „Ţărănismul“, Bucureşti, *Reforma socială* (fără dată); „Doctrina ţărănistă“, în volumul citat; „Revoluţia agrară şi prefacerile clasei ţărăneşti“, în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială*, an IV, nr. 3. Comp. studiul nostru critic asupra acestor lucrări, „Ţărănism şi marxism“, *Arhiva*, an V; nr. 1–2.

Nu ne putem lăsa victimă unor asemenea iluzii; ţărănimea n-a fost niciodată şi nicăieri un factor social sau politic de sine stătător, cu atât mai puţin un factor revoluţionar. Rolul ţărănimii a fost totdeauna secundar în mişcările sociale şi neexistent în mişcările politice. La noi ţărănimea s-ar putea ridica cu atât mai puţin împotriva burgheziei cu cât interesele ei sunt strâns legate de procesul de dezvoltare al capitalismului naţional, cum vom arăta pe larg în capitolul asupra revoluţiei noastre agrare. Dacă poate fi vorba de vreo primejdie pentru dictatura politică a Marii Finanţe, desigur că aceasta nu va veni din partea ţărănimii. Adevărul e că singurul factor politic care în noua noastră situaţie ar putea precumpăni influenţa burgheziei e proletariatul, şi acesta se află abia în germene.

Cercetarea noastră duce la încheierea că e de puţin folos de a discuta în mod academic dacă dictatura politică a oligarhiei financiare e bună sau rea. Această dictatură stă dincolo de asemenea calificative: ea este. *Supremaţia Marii Finanţe este rezultatul întregii noastre evoluţii economico-istorice şi când îşi va îndeplini rolul ei istoric de a dezvolta şi organiza producţia naţională va dispărea de la sine*: atunci va naşte ea singură moştenitorii care sunt chemaţi să-i ia locul.

Acesta este punctul de vedere ştiinţific, ce poate alcătui baza unei politici sănătoase care nu vrea să rătăcească în afară de sfera realităţilor.

De aceea e un zbucium sterp, mai mult, e o atitudine reacţionară când unele fracţiuni politice iau poziţie ieftină de ciocli ai oligarhiei. Supremaţia marilor financiari nu poate fi desfiinţată prin nici o activitate politică: ea se va desfiinţa singură, prin însăşi evoluţia de fapt a societăţii noastre, când va sosi timpul. Dacă e adevărat că nici o formă de viaţă socială nu e eternă, apoi nu e mai puţin adevărat că nici o formă de viaţă nu dispare înainte de a-şi fi încheiat rolul istoric.

IV

Revoluția agrară și prefacerile clasei țărănești

În fiecare țară se pot deosebi de regulă două epoci de dezvoltare agricolă: una, în care țara stă în relație de colonie față de alte țări cu capitalism înaintat; și alta în care capitalismul — dezvoltându-se în propria țară — îmboldește și agricultura să se industrializeze.
Abia epoca din urmă aduce o schimbare hotărâtoare, revoluționarea din temelie, pe când în cea dintâi influența rămâne de obicei numai la suprafață.

W. SOMBART[1]

Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influența capitalismului: *1.* Principiul general după care trebuie cercetată revoluția agrară. *2.* Caracteristica fazei sociale de tranziție de la vechiul la noul regim. *3.* Sensul în care se poate vorbi de un feudalism român. *4.* Procesul de prefacere a regimului agrar feudal în regim modern burghez. *5.* Formele acestei prefaceri în deosebite țări. *6.* Năzuința vechii noastre clase stăpânitoare de a salva neatinsă marea proprietate. *7.* Revoluționarii ridică țărănimea împotriva boierilor. *8.* Alți factori care au intervenit în sprijinul țărănimii. *9.* Opera de la 1864 e o rezultantă a forțelor sociale în luptă. *10.* Prejudecăți asupra revoluției noastre agrare.

Urmările prăbușirii vechiului regim asupra stării țărănimii: *11.* Mizeria generală a țărănimii în faza de tranziție. *12.* Considerații generale asupra cauzelor acestei mizerii; caracterul superficial al revoluției noastre agrare. *13.* Fărâmițarea micii proprietăți nimicește faza de existență a țăranului. *14.* Cămătăria robește munca țăranului. *15.* Necesitatea istorică a muncii forțate la țară. *16.* Răscoalele țărănești; caracterul lor reacționar.

Clădirea regimului nou modern din sfărâmăturile celui vechi: *17.* Evoluția agricolă în legătura ei organică cu industria. *18.* Felul cum capitalismul construiește regimul modern din elementele celui vechi. *19.* Nașterea industriei naționale și influența ei asupra agriculturii: revoluționarea producției agrare. *20.* Continuare: absorbirea proletariatului agricol. *21.* Sensul istoric al parcelării totale a marii proprietăți. *22.* Încheiere: menirea istorică a industriei noastre naționale.

---

[1] *Der moderne Kapitalismus*, ed. I, vol. II, p. 89.

a) *Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influența capitalismului*

1. Între rănile săpate de capitalism în organismul nostru social nu e nici una care să fi prilejuit atâta îngrijorare ca răsturnarea vechilor raporturi agrare și urmările acestei revoluții asupra soartei țărănimii noastre. S-a căutat multă vreme, și se caută încă, un leac de natură a vindeca o dată pentru totdeauna această boală socială. Zadarnic! Căci o rană săpată în corpul social de evoluția de fapt nu poate fi vindecată decât tot prin înaintarea firească a acestei evoluții. Leacurile prescrise de creierul omenesc nu au nici o putere asupra neajunsurilor sociale și aceeași e soarta atât de numeroaselor „dezlegări" ale problemei agrare, cunoscute din literatura specială.

Vom cerceta deci revoluția agrară ca pe un *proces natural,* silindu-ne a-i descoperi cauzele și a-i stabili urmările și ferindu-ne de orice „soluție", ceea ce după cunoștința noastră nu s-a făcut până în prezent. Spre acest scop ne vom călăuzi de principiile generale stabilite de cercetarea economică cu privire la revoluția agrară pe care o dezlănțuie capitalismul în orice țară agricolă în care pătrunde.

După cum se vede din cuvintele luate ca *motto* pentru acest capitol, Sombart deosebește în cercetările sale asupra capita-

lismului modern două mari perioade de revoluţie agrară: la început, agricultura unei ţări intră în prefacere sub influenţa unui capitalism străin; în această primă perioadă revoluţia e numai superficială; după aceasta urmează însă altă perioadă, în care agricultura trece sub influenţa industriei capitaliste indigene: atunci ea este revoluţionată cu desăvârşire.

În fapt, această împărţire exprimă nu numai mersul treptat al revoluţiei agrare, ci întreaga evoluţie a burgheziei în fazele ei succesive. Căci, cum am arătat la locul cuvenit, dezvoltarea capitalismului începe pretutindeni prin invazia mărfurilor unei ţări înaintate într-o ţară agricolă. În acelaşi chip a început şi lai noi dezvoltarea burgheziei după tratatul de la Adrianopol. În această fază agricultura înapoiată este silită să producă pentru schimb, sub influenţa capitalismului industrial străin. În ţara agricolă nu se naşte atunci decât capitalismul comercial şi cel de camătă, acesta din urmă putându-se ridica şi la forma capitalismului de bancă. Aceste forme inferioare ale capitalului sunt expresia economiei băneşti şi au menirea de a înlesni schimbul între ţara agricolă şi ţările capitaliste.

Urmează apoi faza a doua şi cea din urmă: capitalismul comercial ajuns la deplină dezvoltare, după ce a creat prin importul mărfurilor străine nevoi noi în ţara sa proprie, încearcă să le satisfacă el singur, şi prin aceasta naşte din sânul său capitalismul industrial. La rândul său, acesta revoluţionează din temelie agricultura indigenă, silind-o a lua şi ea caracterul de producţie capitalistă. Şi astfel se încheie dezvoltarea burgheziei, a capitalismului în forma întreagă a trinităţii sale.

Am urmărit în cele trei capitole din urmă evoluţia capitalismului român, înfăţişând formele sale succesive drept ceea ce sunt: tot atâtea faze la evoluţia istorică necesară. În capitolul de faţă rămâne să cercetăm influenţa capitalismului în procesul de revoluţionare a agriculturii noastre.

2. Mai întâi, prin ce se caracterizează începutul revoluţiei agrare? Printr-o contradicţie fundamentală — asupra căreia am

stăruit altădată — în economia naţională a ţării care a intrat în procesul de revoluţie burgheză. *Economia unei asemenea ţări se alcătuieşte dintr-un proces de circulaţie modernă capitalistă altoit pe un proces de producţie agrară primitivă.* Acest fenomen a fost cercetat în amănunţime de Nicolas-On pentru economia rusă, unde el alcătuieşte, după acest economist, adevăratul izvor al crizelor rurale[2]. La noi, această contradicţie economică şi-a găsit expresia şi într-o ciudată contradicţie juridică, care a produs multă nedumerire în rândul cercetătorilor noştri. Anume, pe procesul de circulaţie capitalistă s-a altoit, în felul arătat, întregul edificiu al legiuirii noastre burgheze, ce porneşte de la principiul libertăţii omului; aceasta n-a împiedicat însă ca pe procesul de producţie agrară să se altoiască o legiuire specială, cu totul opusă, plecând de la principiul că ţăranul poate fi silit cu forţa la munca câmpului. În acest spirit sunt alcătuite, cum vom vedea, legile de tristă amintire ale „tocmelilor agricole". Cu alte cuvinte, contradicţia economică de fapt şi-a găsit răsunet şi într-o contradicţie de drept. De altfel, aceasta nu e un fenomen atât de propriu societăţii române singure, cum s-a crezut atâta timp.

Asemenea dizarmonie e simptomul firesc al unei stări haotice, ce caracterizează orice primă fază a unei evoluţii. Pe măsură însă ce procesul de circulaţie dezlănţuie evoluţia treptată a capitalismului, aşa cum am cunoscut-o în cercetările din urmă, el exercită şi o acţiune paralelă de dizolvare şi distrugere a vechii economii agrare feudale. Când aceasta din urmă dispare, prefăcându-se potrivit cu spiritul economiei capitaliste, atunci încetează orice dizarmonie economică: a doua şi ultima fază de evoluţie burgheză intră în fiinţă.

Se înţelege deci lesne că ceea ce impresionează totdeauna la începuturile revoluţiei agrare e tocmai acest proces de pustiire a vechiului regim, cu tot cortegiul de urmări, unele mai dureroase ca altele, ale unei lumi în agonie. Vechea boierime,

---

[2] *Histoire du développement économique de la Russie*, Paris, 1902.

prăbuşită deodată din strălucitul rol de clasă dominantă în neantul nefiinţei; ţărănimea, redusă la proletarizare şi mizerie, luând mai adesea bâta şi coasa spre a protesta împotriva inovatorilor sub formă de groaznice răscoale: toate aceste convulsiuni ale vechii lumi agrare în amurg provoacă o ură sălbatecă împotriva capitalismului proaspăt şi învăluie trecutul agrar într-o atmosferă de nespusă jale. Iar această jale după vremurile de aur ale vechiului regim culminează într-un romantism social-cultural care acoperă într-un văl sumbru, de tristeţe şi amărăciune, faza de început a revoluţiei burgheze.

E vorba să urmărim acum această tragedie rurală: dizolvarea vechii noastre lumi agrare sub tăvălugul capitalist. Spre acest scop trebuie să amintim că perioada tulbure de prăbuşire a vechiului regim şi zămislire a celui nou îşi găseşte expresia politică într-un regim centralizator şi intervenţionist. Aceeaşi tutelă a puterii centrale, pe care am descoperit-o în evoluţia industriei, vom afla-o şi în dezvoltarea agriculturii, căci ea caracterizează faza mercantilistă în toate manifestările ei sociale. După cum în industrie puterea de stat intervine în chip energic spre a dezvolta producţia, tot astfel vom găsi-o la lucru şi în agricultură, făcând eroice sforţări de a grăbi trecerea de la vechiul regim agrar la noul regim burghez.

3. Înainte ca ţara noastră să sufere invazia capitalismului străin, ea trăia sub un regim agrar asemănător în raporturile sale cu acela al Europei medievale. Ţăranii erau aşezaţi pe moşiile boiereşti şi aveau îndatorirea ca în schimbul pământului primit pentru cultură să dea boierului o dare în natură — dijmă şi un număr de zile .de muncă pe an — clacă. Acelaşi raport între proprietarul de pământ şi muncitorul său domneşte peste tot în vechiul regim al statelor europene[3]. Istoria dă acestui regim numele special de *feudalism*.

[3] Vezi Gh. Panu, *Cercetări asupra stării ţăranilor*, Bucureşti, 1910, vol. I, Introducere.

Din punct de vedere economic, se înțelege prin feudalism regimul în care proprietarul stăpânește pământul iar muncitorul instrumentele de producere; în astfel de împrejurări, pentru ca muncitorul să capete pământ de cultură, el trebuie să cedeze proprietarului o parte din recolta sa anuală și să muncească cu uneltele sale și pământul rămas spre folosința deosebită a stăpânului. Această situație aruncă toate sarcinile pe muncitor și dă toate foloasele proprietarului; muncitorul e obligat deopotrivă să cultive pământul, precum și să țină vitele și uneltele trebuitoare culturii, pe când pentru proprietar e de-ajuns dreptul de stăpânire asupra pământului spre a-și asigura întinse privilegii. Dintr-un asemenea, raport între proprietar și muncitor se nasc: din punct, de vedere economic, atârnarea muncitorului de proprietar; din punct de vedere social, despărțirea populației într-o clasă de aristocrație funciară și o clasă de iobagi, care muncesc pământul; din punct de vedere politic, acapararea puterii de stat de către nobilimea funciară, care se îngrădește în privilegii și înlătură de la conducerea treburilor publice întreg restul populației[4]. Aceasta este constituția feudală a vechiului regim; o asemenea alcătuire socială au avut și Principatele române înainte de a intra sub influența capitalismului apusean, de aceea putem vorbi, în sens sociologic, de o societate feudală română[5].

---

[4] Vezi K. Marx, *Le Capital*, vol. III, partea II, pp. 386–387.

[5] E semnificativ că în vreme ce cercetătorii noștri, care urmăresc vechea constituție agrară română pe cale istorică, tăgăduiesc ființa unui feudalism român — așa de pildă d-nii N. Iorga și Radu Rosetti — cei ce privesc latura economico-sociologică vorbesc de un regim feudal român ca de un lucru de la sine înțeles. C. Dobrogeanu-Gherea, dl C. Garoflid, în timpul din urmă dl I.N. Anghelescu în cercetarea sa asupra evoluției economice a țărilor românești pleacă de la acest punct de vedere.

Această divergență provine din împrejurarea că istoricii înțeleg prin feudalism altceva decât economiștii și sociologii. Sombart declară la începutul unei cercetări: „Eu sunt dintre oamenii de modă veche, care nu pot vorbi de un lucru decât atunci când știu bine ce trebuie să înțeleagă

4. Ce schimbări produce într-o asemenea societate invazia capitalismului?

Înainte de toate, capitalismul sileşte societatea agrară să producă pentru schimb; el îi trimite fabricate industriale şi cere înapoi materii prime, adică produsele solului. În acest chip vechii agrarieni devin producători de marfă. Dar cu invazia mărfii în societatea agrară se naşte şi izvorul tuturor relelor, care o fac în cele din urmă să-şi dea obştescul sfârşit. *Marfa* e pârghia adâncă ce răstoarnă vechea constituţie şi o preface în alta nouă.

Spre a înţelege acest lucru, trebuie să amintim că în societatea feudală nu există *proprietate privată* de pământ, în înţelesul nostru modern. Atunci proprietatea de pământ era mai mult iluzorie de vreme ce proprietarul era oprit în folosinţa pământului de o sumă de obligaţii faţă de ţărani; proprietarul vechiului regim era mai mult un uzufructuar[6].

Dar situaţia se schimbă din timp ce proprietarul începe a produce pentru schimb: de atunci el simte nevoia, de a dispune

---

printr-însul" (*op. cit.*, I, p. 194). E evident că cel ce discută asupra feudalismului român trebuie să limpezească sensul în care întrebuinţează acest termen dacă nu vrea să prilejuiască neînţelegeri. Când prin feudalism se înţelege regimul agrar în care monarhul are dreptul de stăpânire asupra întregului pământ al ţării, trecând dreptul de folosinţă vremelnică asupra unor anumiţi indivizi, *feudalii,* sub anumite obligaţii, atunci se va tăgădui existenţa unui feudalism român cu bun temei: Domnii Principatelor române nu au avut acest drept (vezi N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, Bucureşti, 1908, p. 45, notă). Dr. Gr. Maior, care înclină a crede contrariul, se înşeală desigur *(Politica agrară la români*, p. 452).

Dar această chestiune e fără însemnătate pentru economist sau sociolog: ceea ce privesc aceşti cercetători în regimul feudal e *structura sa economică* şi *raporturile între clasele sociale altoite pe această structură.* Acestea au ajuns însă, în cursul evoluţiei, să ia acelaşi caracter la noi ca în Apus. Atât modul de producţie al vechiului nostru regim agrar, cât şi raporturile între proprietari şi muncitori au avut un caracter feudal.

[6] „Proprietatea boierilor era grevată de un drept de coproprietate... Ţăranul împărţea fructele şi produsele pământului pe care îl cultiva cu proprietarul." Gh. Panu, *Cercetări*, vol. I., p. LXXIII.

de pământul său în chip absolut, după cum dispune orice negustor de marfa sa, deci de a scutura orice sarcini care ştirbesc dreptul de proprietate. De aceea iobăgia, care impune obligaţia de a da iobagului un colţ de pământ, se schimbă într-o povară de care proprietarul încearcă să se scutească, spre a păstra pământul numai pentru sine. Cu alte cuvinte, producţia-marfă, pe care capitalismul o impune agriculturii feudale, impune totodată acesteia şi o nouă formă de proprietate, în analogie cu proprietatea-marfă, adică dreptul de a uza şi a abuza de un anumit petec de pământ. „Acest drept în el însuşi nu are alt sens decât a recunoaşte proprietarului funciar puterea juridică de a dispune de pământ, cum orice posesor de marfă poate dispune de marfa sa. El nu se naşte în Antichitate decât în momentul când se dizolvă vechea organizaţie, iar în societatea modernă e admis numai sub presiunea dezvoltării producţiei capitaliste."[7] Acest act istoric al prefacerii proprietăţii feudale în proprietate privată burgheză a avut loc la noi în anul 1864. Era încheierea firească la care ducea producţia-marfă, la noi ca pretutindenea.

Cu desfiinţarea coproprietăţii feudale se năruie întregul edificiu social clădit pe ea. Ţăranii alungaţi de pe vechile moşii, care devin de acum proprietatea privată a stăpânului uzufructuar de mai înainte, se schimbă în *oameni liberi*[8]. Astfel libertatea individuală, ce vine să ia locul vechilor obligaţii, însoţeşte peste tot această prefacere a proprietăţii. Ambele fenomene sunt impuse de producţia-marfă, care cere nu numai libertatea proprietăţii, ci şi libertatea persoanelor, întrucât schimbul mărfurilor e o învoială liberă ce nu poate avea loc decât între persoane libere. Proprietate privată liberă, care să poată fi vândută ca marfă; persoane libere, care să-şi poată vinde puterea de mun-

---

[7] K. Marx, *op. cit.*, p. 192.

[8] Emanciparea de fapt a iobagilor s-a petrecut cu mult înainte de recunoaşterea ei de drept: cea dintâi începe de prin veacurile IX–XII (Sombart, *op. cit.*, ed. III, vol. I p. 104) pe când cea din urmă începe abia la sfârşitul secolului XVII pe cale revoluţionară.

că ca orice marfă — iată cele două elemente în care se dizolvă vechiul regim şi care vin apoi să clădească regimul modern. De regulă, în momentul lichidării vechiului regim, boierii se aleg cu libertatea moşiilor, iar ţăranii cu libertatea persoanei, aşa că pe când mai înainte aceştia cultivau pământul ca iobagi aşezaţi pe moşiile nobililor, de acum îl cultivă ca muncitori liberi şi salariaţi. În acest chip vechile raporturi de iobăgie dau loc unor raporturi libere, contractuale: societatea burgheză liberă, izvorâtă din nevoile producţiei-marfă, se ridică pe ruinele societăţii feudale.

5. Prefacerea vechiului regim agrar în regimul modern e un proces istoric natural, care însă îmbracă forme deosebite după condiţiile sociale în care se îndeplineşte. În chipul cel mai sumar şi mai corespunzător intereselor burgheze s-a înfăptuit acest proces în Anglia. Aici nobilii au alungat pe ţărani în masă de pe moşiile lor sub cuvânt că de acum ei sunt oameni liberi, deci trebuie să-şi îngrijească singuri de soarta lor[9]. Ţăranii rămaseră astfel stăpâni numai pe braţele lor, la discreţia uzinelor de la oraşe, spre care fură siliţi a-şi lua drumul.

Un fapt opus s-a petrecut în Franţa. Aici a început încă de prin veacul XIII, un proces de parcelare şi de pulverizare a moşiilor, care prin ajunul marii revoluţii luase o formă alarmantă[10]. Apoi, în timpul revoluţiei ţăranii s-au aliat cu burghezia împotriva nobililor, pe care i-au izgonit de pe moşii; rămânând astfel ei singuri stăpâni liberi pe vechile parcele.

Celelalte state n-au aşteptat ciocnirea violentă a ţărănimii cu nobilimea pentru ca felul emancipării iobagilor să iasă pe cale revoluţionară din raportul de forţe al acestor două clase în luptă; îndată ce guvernele s-au văzut sub presiunea mişcărilor

---

[9] „E de însemnat că nobilii recunoscuseră ţăranilor numai dreptul la libertate, nu însă la proprietate." Art. „Bauernbefreiung in England", în *Handvörterbuch der Staatswissenschaften* (Conrad), vol. II.

[10] A. de Tocqueville, *L'ancien régime et la révolution*, ed. IV, pp. 55–56.

ţărăneşti, ele au întreprins dezlegarea pe cale paşnică a chestiunii agrare, şi aceasta au făcut-o printr-un compromis între cele două soluţii extreme, date de evoluţia de fapt în Anglia şi în Franţa: anume, s-a dat o parte din pământ nobilimii şi o parte ţărănimii, mulţumind sau nemulţumind în acest chip şi pe una şi pe alta. Aici starea de drept părea a merge înaintea stării de fapt, născând astfel iluzia că măsurile legale sunt adevărata cauză a noilor raporturi sociale. În acelaşi fel s-a făcut şi la noi trecerea de la proprietatea feudală la proprietatea privată burgheză, adică tot pe cale de lege. Şi e bine înţeles că cei ce n-au văzut cauzele adânci ale acestui proces şi-au închipuit că legea singură l-a adus în fiinţă şi că toate neajunsurile sociale ulterioare izvorăsc din nedesăvârşirea acestei nefericite legi şi din nepriceperea oamenilor care au făcut-o. O singură ţară a lichidat sub ochii noştri rămăşiţele feudale în felul Franţei: aceasta e Rusia. Aici ţărănimea, mai întâi în unire cu burghezia (martie 1917), apoi cu muncitorimea (octombrie 1917), s-a răsculat împotriva nobilimii şi şi-a împărţit moşiile, dând astfel o nouă ediţie a revoluţiei burgheziei franceze.

6. Invazia capitalismului străin în Principatele române, trecerea acestora la producţia pentru schimb, cu aceasta naşterea comerţului cu străinătatea şi suprapunerea unei circulaţii capitaliste a mărfurilor peste vechea noastră producţie agrară, trebuia să ducă la acelaşi sfârşit neînlăturat: distrugerea vechiului regim român prin crearea proprietăţii funciare private şi emanciparea ţăranilor.

După tratatul de la Adrianopol, zidurile ce ne despărţeau de burghezia apuseană fiind dărâmate, comerţul cu grâu al Principatelor cu ţările capitaliste crescu repede din an în an. Preţul grâului crescu iarăşi în chip corespunzător cu căutarea sa de către străini, ceea ce aprinse dorul de câştig în agrarienii noştri şi-i îmboldi la o cultură din ce în ce mai întinsă. Şi astfel

un „viitor de prosperitate nemaiauzită"[11] se deschise pentru agricultura română.

Decât, de îndată ce boierii români începură a produce pentru comerț, ei făcură aceeași descoperire ca toți frații lor buni în aceeași situație: anume, că pământul are un mare preț, că acest preț crește văzând cu ochii și că obligația de a rupe din el câte un petec spre a-l da țăranilor e foarte păgubitoare. De aceea, încă înainte de anul 1864, boierimea română dorea să scuture această sarcină de pe moșiile ei, dar dorea acest lucru în felul aristocrației engleze și în genere a oricărei aristocrații funciare: boierii noștri înțelegeau să alunge pe țărani de pe moșii, declarându-i oameni liberi. În dezbaterile urmate în Divanul ad-hoc, ei exprimară această prețioasă părere, menită a face parte dreaptă pentru amândouă clasele: „Țăranii să rămână stăpâni pe brațele lor, iar propietarii pe moșiile lor... cu alte cuvinte, se desființa cu totul dreptul țăranilor de a se hrăni pe pământul țării, care era declarat de pământ boieresc."[12]

Recunoașterea unei asemenea pretenții ar fi fost o adevărată calamitate pentru țara noastră, care nu avea o industrie dezvoltată spre a absorbi masele de proletari țărani alungați de pe pământurile boierești. Dar, înainte de toate, acest lucru era cu neputință în condițiile noastre sociale. Aristocrația engleză a putut ruina țărănimea, fiindcă ea a avut priceperea de a se înțelege cu burghezia. Dar acest eveniment nu s-a petrecut la noi, cum nu s-a petrecut nici într-un alt stat continental: între boierimea noastră reacționară și clasa revoluționară domnea o dușmănie de moarte. Și astfel luptele de clasă din care s-a plămădit România modernă au luat altă înfățișare: revoluționarii

[11] Verax, *La Roumanie et les juifs*, 1903, p. 95. De asemenea, A. C. Cuza, *Țăranii și clasele diriginte*, Iași, 1895, p. XVII și urm. Autorul privește cu drept cuvânt tratatul de la Adrianopol drept actul „cel mai însemnat poate în istoria acestor țări de la descălecătoare".

[12] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, București, 1910, p. 369.

români au căutat, și au obținut, sprijinul țărănimii, pe care apoi au năpustit-o împotriva boierilor.

Această politică burgheză nu e nouă. Lăsând la o parte Anglia, în toate celelalte state europene găsim burghezia luptând umăr la umăr cu țărănimea împotriva dușmanului comun: aristocrația funciară. „Burghezia, observă Marx, nu poate lupta pentru domnia ei proprie fără a-și atrage deocamdată întregul popor ca aliat."[13] Și în repetate rânduri el privește țărănimea ca aliatul firesc al clasei burgheze[14]. Această tovărășie s-a încheiat și la noi; și iarăși la noi, ca peste tot, burghezia și-a părăsit tovarășul de îndată ce a izbutit a-l pune în mișcare împotriva vechii oligarhii funciare. Astfel s-a stabilit politica tradițională a burgheziei noastre, de altfel ca a oricărei burghezii: de a lovi în boierime, făcând concesii țărănimii în dauna marii proprietăți; de a ațâța masele sătești împotriva marilor proprietari, spre a culege la urmă roadele acestui conflict. Pentru burghezie țărănimea e un fel de ciocan cu care ea lovește în boierime. Această politică a dus la sfărâmarea desăvârșită a marii proprietăți și a clasei boierești reacționare, altoită pe dânsa.

7. Începând lupta de emancipare, clasa noastră revoluționară porni soli la sate ca să miște masele sătești în numele libertății și să le făgăduiască raiul pe pământ dacă vor pune umărul să ajute la răsturnarea clasei boierești[15]. Cum ei atingeau răni atât de vechi și de adânci, nu e de mirare că fură ascultați cu însuflețire de țărani[16]. Dar când fu vorba să se plămădească destinele țării în Divanul ad-hoc, întâlnim priveliștea, în aparență ciudată, că revoluționarii par a fi uitat suferințele tovarășilor

---

[13] Citat din *Neue Rheinische Zeitung*, de Fr. Mehring în opera sa: *Karl Marx, sein Leben*, Berlin, 1918, p. 164.

[14] De pildă, în opera *Révolution et Contre-Révolution en Allemagne*, pp. 77–78 și *passim*.

[15] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, pp. 257–259.

[16] A. D. Xenopol, *ibidem*.

țărani, așa că aceștia sunt nevoiți să se miște singuri, ca forță neatârnată, ceea ce „surprinse“ Divanul[17]. Politica burgheziei dădea roadele ei firești. Dar abia putură să constate revoluționarii că sistemul electoral acordat prin Convenția de la Paris nu le dădea puterea visată, și atunci iarăși își aduseră aminte cu duioșie de nevoile țărănimii[18], pentru ca iar să le uite când se puse în dezbatere reforma agrară. Dar nici nu mai era de nevoie: ciocanul pus de ei în mișcare începu să funcționeze în mod automat și la 1862 avem de înregistrat protestul său obișnuit: răscoale țărănești. Frica cuprinse factorii răspunzători[19] și astfel, după multe frământări, căzu acea „lovitura de măciucă“[20] peste capul marilor boieri, anume lovitură de stat de la 1864 și revoluționarea burgheză a raporturilor de proprietate rurală. De acum vechea noastră proprietate de pământ era ușurată de sarcinile ei feudale și prefăcută în proprietate privată burgheză, liberă și absolută, iar țăranii erau emancipați de vechile obligații și prefăcuți în oameni liberi. Cu un cuvânt, vechiul regim încetase de a mai exista: producția-marfă impusese un regim nou croit după nevoile schimbului.

8. În prefacerea vechiului nostru regim țărănimea a fost o simplă masă pasivă, ea nu s-ar fi mișcat dacă producția-marfă n-ar fi născut forțe noi care să o pună în mișcare Cea dintâi și

---

[17] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, p. 287.

[18] „Agitația crescu mai cu seamă spre toamnă, după publicarea Convenției. Oamenii noi se simțeau cumplit loviți prin noua lege electorală, care îi înlătură cu totul din arena politică. Ei se răzbunau căutând să ațâțe pe țăran împotriva proprietarului, care iar rămânea singur stăpân pe drepturile politice.“ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 327.

[19] Din discursul lui M. Kogălniceanu de la 25 mai 1862: „Acolo unde proprietarii n-au avut destul patriotism și îndestulă inteligență spre a se pune singuri în capul reformei, spre a face ei singuri concesiunile cerute de folosul, de binele general al țării, ei au dat loc la grozave catastrofe a căror au fost ei cele dintâi victime.“

[20] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 544.

cea mai puternică pârghie care a ridicat masele ţărăneşti e însăşi clasa noastră revoluţionară. Pe când marii boieri voiau să alunge pe ţărani de pe pământurile lor, revoluţionarii îi asmuţeau împotriva asupritorilor seculari; se născu astfel, între cele două clase ale vechiului nostru regim — boieri şi săteni — o ciocnire surdă, în care aveau să se ruineze amândouă şi din care tot folosul avea să-l tragă acel *tertius gaudiens*, care le năpustise una împotriva alteia: burghezia[21].

În această ciocnire cu stăpânii ei străvechi, ţărănimea română se înfăţişează ca orice forţă oarbă şi elementară a naturii. Ea nu ştie ce vrea, nu pricepe limpede ce să ceară şi în ce chip să urmărească înfăptuirea vagilor ei dorinţe. Revoluţia noastră burgheză a fost atât de repede, smulgerea ţăranului român din vechea sa aşezare socială s-a petrecut în mod atât de violent, încât el nici nu avuse vreme să priceapă ce e libertatea sau proprietatea burgheză. De aceea comisarii de propagandă, pe care revoluţionarii îi trimiseră la sate, aveau însărcinarea să lumineze pe ţărani asupra articolelor principale de credinţă din catehismul burghez: anume, să le explice că astăzi sunt liberi, să le lămurească „acest cuvânt foarte greu de înţeles" pentru ei; să le vestească că ţăranul „va fi proprietar, nu rob ca până acum"[22]. Dar desigur că mergea greu, întrucât mintea omului înapoiat pricepe cu anevoie un lucru pe care nu l-a văzut încă cu ochii săi proprii. Astfel se face că în Divanul ad-hoc după ce Regulamentul Organic declarase pe boieri drept *proprietari*, deputaţii ţărani vorbesc încă de „boieri de moşie", privindu-i tot ca uzufructuari. Ei nu se putuseră deci emancipa de vechea lor idee, că pământul nu e al nimănui, de vreme ce l-a creat Dumnezeu pentru folosul tuturor.

---

[21] Termenul „burghezie", des întrebuinţat în acest capitol, nu trebuie luat în înţeles strict: revoluţionarii români nu erau o clasă burgheză, ci o fracţiune agrariană cu interese burgheze. De altfel aceasta s-a arătat pe larg în cap. I.

[22] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 258.

Aceasta nu înseamnă ca ţărănimea română, dacă ar fi fost mereu aţâţată şi lăsată a se dezlănţui ca orice forţă naturală, nu s-ar fi priceput să facă ceea ce la vremea lor au făcut ţăranii francezi şi cei ruşi: să-şi distrugă duşmanul şi să pună stăpânire pe averea lui. Pentru aceasta nu e nevoie de o conştiinţă luminată, ci ajunge singur instinctul de clasă. Dacă ţărănimea română nu a ajuns la acest deznodământ violent, pricina e că alături de revoluţionarii noştri, care se coborau între ţărani numai pentru a-i aţâţa împotriva boierilor, erau şi alte forţe, care aveau un interes mai îndepărtat de a interveni spre binele ţăranilor şi a înlătura o desfiinţare violentă a vechiului nostru regim.

Una din aceste forţe, a cărei înrâurire nu trebuie nesocotită, e însăşi burghezia străină, care prin mărfurile ei aruncase sămânţa revoluţiei în Principatele române. Am arătat la locul cuvenit[23] că interesul burgheziei apusene era de a face la noi cât mai bune afaceri şi de aceea ea avea nevoie de o ţărănime română cu stare, ca să-i fie o bună clientă: adică să simtă trebuinţă de mărfurile ei şi să aibă cu ce le plăti. Şi după cum în propriile ei colonii burghezia se sileşte a lumina pe indigeni şi a deştepta în ei trebuinţe noi, ca să poată consuma cât mai multe fabricate, tot astfel, şi din aceleaşi temeiuri, ea a intervenit în Principatele române după pacea de la Paris, cerând grabnice măsuri pentru îmbunătăţirea soartei ţăranilor[24]. Desigur că conducătorii noştri aveau bune temeiuri de a nu indispune capitalismul apusean, atotputernicul nostru protector de pe atunci, alungând ţărănimea română de pe moşiile boiereşti, prăbuşind-o în mizerie şi îndobitocire şi nimicindu-i astfel orice putere de consumaţie.

Dar factorul care a luat în chipul cel mai hotărâtor partea ţărănimii în conflictul ei cu vechea clasă stăpânitoare e însăşi

---

[23] Vezi cap. I din lucrarea de faţă.

[24] „Să se procedeze fără întârziere la revederea legii care regulează relaţiile proprietarilor solului cu cultivatorii, în scopul de a îmbunătăţi soarta ţăranilor.“ Art. 46 din Convenţia de la Paris.

puterea de stat. Şi iarăşi din foarte binecuvântate motive. În adevăr, cercetarea sociologică arată că din moment ce o ţară trece de la economia naturală la economia bănească, capul statului intervine în chip sistematic în folosul ţăranilor şi împotriva vechilor stăpâni[25]. E şi lucru firesc, căci atunci întreaga maşină a statului se reazemă pe biruri şi cel mai de seamă contribuabil e ţărănimea. E deci un înalt interes de stat ca ţărănimea să nu fie despuiată de nobilime, ci să trăiască în bunăstare, spre a fi în măsură să suporte dările impuse de nevoile publice. De aici trebuinţa imperioasă care face puterea de stat să intervină în chip energic în această fază tulbure de tranziţie în folosul ţărănimii şi împotriva boierimii. La noi, capul statului de atunci, domnitorul A. Cuza, şi ministrul său M. Kogălniceanu, şi-au îndeplinit în chip eroic această datorie faţă de ţara lor: istoria le recunoaşte cu prisosinţă acest merit.

9. Trecerea de la vechiul regim agrar la noul regim burghez, aşa cum a fost înfăptuită la 1864, trebuie privită ca o rezultantă a forţelor sociale care se aflau atunci în luptă. Între aceste forţe, ţărănimea a jucat rolul cel mai şters. Lupta s-a dat între marii boieri, pe de o parte, şi între tutorii ţărănimii — burghezia indigenă şi străină şi puterea de stat — pe de altă parte. Din această ciocnire ţăranii s-au ales la lichidarea vechiului regim cu atât cât au putut să smulgă ocrotitorii lor de atunci de la vechii lor stăpâni. Dacă ei n-ar fi avut nici un sprijin străin, ar fi fost alungaţi în masă de pe vechile pământuri, cum s-a întâmplat ţărănimii engleze, care n-a avut la spatele ei nici ajutorul burgheziei, nici al unei puteri centrale de stat. Şi iarăşi, dacă ţăranii români ar fi avut de partea lor o forţă socială cu mai multă hotărâre şi greutate, ar fi putut să alunge ei înşişi pe boieri şi să pună stăpânire pe moşii, cum s-a petrecut în Franţa

[25] Franz Oppenheimer, *Der Staat*, Frankfurt a. M., 1907. Panu constată, de asemenea: „Lupta monarhilor pentru mărginirea obligaţiilor ţăranilor faţă de proprietari şi aducerea lor la o formă suportabilă a fost lungă şi vie." *Cercetări* etc., p. IXL

şi în Rusia în împrejurări asemănătoare. Pretutindeni ţărănimea e o masă haotică care are nevoie de un conducător puternic, dacă e vorba să obţină vreun folos din luptele sociale[26]. Între aceste două năzuinţe extreme: aceea a boierimii de a alunga pe ţărani şi a rămâne singură stăpână pe moşii, şi aceea a ţărănimii de a pune ea însăşi stăpânire pe vechile moşii, alungând pe stăpânii de odinioară, puterile în luptă au făcut un compromis: anume, s-a dat pământ şi stăpânilor şi muncitorilor. Spre acest scop s-a stabilit un criteriu ad-hoc: s-a împărţit ţăranilor pământ în raport cu putinţa de cultură, deci după numărul de boi trăgători pe care-i avea în momentul împroprietăririi fiecare clăcaş[27].

Dar acest compromis a fost supus unei violente critici. În adevăr, nu cunoaştem un cercetător al chestiunii noastre agrare care să-şi fi putut păstra obiectivitatea ştiinţifică în faţa legii de la 1864 şi să n-o fi osândit cu mai multă sau mai puţină asprime, potrivit cu temperamentul fiecăruia. Peste toţi se ridică C. Dobrogeanu-Gherea, care uitând postulatul maestrului său de a cerceta evoluţia socială ca pe un *proces natural,* ajunge la atare paroxism de indignare, încât califică reforma de la 1864 drept „monstruoasă“[28]. Nu înţelegem după ce criteriu s-ar putea da asemenea epitete unor fapte sociale existente, care aşteaptă de la cercetătorul sociologic explicare, nu aprobare sau osândire.

Nu avem de gând să unim vocea noastră cu acest cor de critică socială. Aceasta din temeiul foarte simplu că în materie socială, ca în orice alt ţinut al cercetării ştiinţifice, nu e vorba de a critica, ci de a înregistra fenomenele ca fapte existente şi a le da o explicare, descoperind cauzele care le-au adus în fiinţă.

---

[26] „Ei (ţăranii) nu pot să se reprezinte ei singuri şi trebuie să fie reprezentaţi. Mai mult, reprezentantul lor trebuie să le apară ca un stăpân, o autoritate, o forţă în stare a-i ocroti împotriva celorlalte clase.“ Karl Marx, *La lutte des classes en France*, p. 346.

[27] Pentru expunerea amănunţită a chestiunii, să se consulte operele citate: Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, şi Dr. Gr. Maior, *Politica agrară la români*.

[28] *Neoiobăgia*, ed. II, p. 55.

Modul cum s-a îndeplinit revoluţionarea sistemului de proprietate rurală la 1864 a rezultat în chip necesar din raportul de forţe al factorilor sociali, pe care invazia capitalismului i-a aruncat în luptă. E neîndoielnic că ocrotitorii ţărănimii ar fi impus mai mari sacrificii boierimii, dacă fi fost în stare să o facă. Dar se vede bine că nu au putut, ori şi-au închipuit că nu pot merge mai departe şi aici discuţia se încheie; căci în evoluţia socială drepturile unui grup sunt croite după puterea sa de a şi le impune altora[29].

Astăzi, când se face revederea puterilor care au înfăptuit revoluţia noastră agrară, se trece uşor peste partea burgheziei străine, care totuşi a dat imboldul hotărâtor, se alunecă repede peste partea burgheziei noastre, care a pus masele ţărăneşti în mişcare, şi se stăruie asupra rolului eroic, am putea zice epic, pe care l-a avut în această epocă capul statului şi cu ministrul său. Privită în această lumină, legea de la 1864 apare fapta personală a unui singur individ, care a ştiut să impună tuturor, chiar şi puterilor străine protectoare voinţa sa proprie.

O revoluţie socială făcută de un individ — aceasta e desigur o idee originală, care n-a contribuit puţin la întunecarea până la grotesc a caracterului revoluţiei noastre burgheze. Odată porniţi pe acest povârniş, cercetătorii noştri au putut explica păcatele revoluţiei din păcatele autorului ei, intrând cu aceasta din cadrul cercetării sociale în acel al psihologiei individuale. S-a pierdut deci din vedere că acest individ era el însuşi pătruns de principiile burgheze liberale, că opera sa avea alt sens decât înfăptuirea lor[30] şi că ţărănimea, care el a trecut-o în regimul burghez, era agitată de clasa direct interesată la această prefa-

---

[29] Vezi cuvântarea de limpezime clasică a lui Ferd. Lasalle *Uber Verfassungwesen.*

[30] „Sub domnia luă Cuza Vodă găsim o mare propăşire a ideilor liberale, aduse însă nu prin conlucrarea partidului liberal de la 1848, ci prin aceea personală a Domnitorului, care realiză cele două mai însemnate cereri din programul de la 1848, anume împroprietărirea ţăranilor şi reprezentarea ţării în Adunare prin toate clasele societăţii." Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 469.

cere: de burghezie. În realitate, emanciparea țăranilor e un episod special în procesul general al revoluției noastre burgheze și nu poate fi înțeleasă decât atunci când e privită în acest complex de fapte, în care își are locul ei bine hotărât.

10. De când Junimea a stabilit punctul de vedere că revoluția noastră burgheză s-a îndeplinit de sus în jos, prin agitația unui mic număr de indivizi, care au încercat să schimbe fața societății noastre introducând din afară „forme goale", această prejudecată pare a amenința să treacă în veșnicie. Nicăieri însă ea nu și-a arătat mai mult roadele funeste decât în chestiunea agrară, singurul ținut unde putem vorbi și la noi de o mișcare sociologică.

Dacă revoluționarea sistemului nostru de proprietate rurală s-ar fi petrecut pe cale de fapt, printr-o ridicare violentă a maselor sătești, atunci toți s-ar fi închinat în fața acestui fenomen, ca față de oricare alt fenomen al naturii. Dar fiindcă ea a părut a fi opera personală a unuia sau chiar a doi indivizi, care în chip firesc aveau păcatele „legate într-un mod fatal de o mână de pământ", toți și-au închipuit că această operă ar fi putut fi îndeplinită într-un mod mult mai fericit. Părea și aici, ca peste tot în dezvoltarea burgheziei noastre, tot o revoluție de sus în jos, făcută cu aceeași lipsă de simț al realității faptelor de care ar fi dat peste tot dovadă înainte-mergătorii revoluției noastre burgheze.

Așa se face că cercetările asupra așa-zisei „probleme agrare" se împart fără greș în două părți: una, în care autorul pune în lumină toate păcatele legii de la 1864 față de țărănime și arată cum aceste păcate au provocat crizele rurale[31]; alta, în care

[31] Gherea declară de-a dreptul: „Anul 1864 poartă în sânul său anul teribil 1907". (*Neoiobăgia*, p. 61). Nu cunoaștem un cercetător al chestiunii agrare care ar fi încercat să răstoarne această ciudată metodă, de a căuta într-o lege pricinile unor convulsiuni sociale.

caută mijloace pentru a vindeca aceste neajunsuri, adică prescrie „soluții".

Dacă însă autorii acestor soluții se adânceau cu mai multă sârguință în istoria burgheziei, ei ar fi putut descoperi că crizele rurale sunt o urmare necesară a dizolvării vechiului regim și că asemenea convulsiuni sociale au cunoscut toate țările, când se aflau în aceeași fază de dezvoltare ca noi. Și atunci ar fi putut să-și îndrepte cercetările într-o direcție mult mai rodnică. În genere, esența imputărilor aduse revoluției noastre agrare e următoarea: acest act a nesocotit drepturile istorice ale țărănimii; pricina e că printr-însul s-a forțat mersul firesc al istoriei, căci la 1864 țăranul român nu era pregătit pentru emancipare[32].

Ne întrebăm: care „drepturi istorice" ale țărănimii au fost călcate în picioare prin acest act? După Regulamentul Organic, țăranii aveau dreptul de folosință asupra a două treimi din moșia pe care erau așezați; înainte de această dată dreptul lor de folosință se întindea asupra întregii moșii boierești, iar dacă ne coborâm încă mai departe în trecut, găsim că în alte timpuri boierii nu aveau nici un drept de proprietate asupra pământului țăranilor. Atunci, care drepturi istorice, din care anume epocă, trebuia să respecte actul de la 1864? Iată pe ce teren alunecos se pun acei care nesocotesc adevărul sociologic elementar că dreptul istoric e în orice timp expresia raportului de forțe dintre clasele sociale.

Erau poate țăranii nepregătiți la 1864 pentru emancipare? Dar nici nu era nevoie să fie. Emanciparea țăranilor se face din nevoile și în interesul burgheziei, care desigur nu e ținută să chibzuiască îndelung asupra stării satelor. Țăranii, la începuturile burgheziei, nu se aleg de pe urma emancipării lor — ori

---

[32] Cităm ca pildă: „Masa cea mare a poporului de la țară era cu totul nepregătită pentru emancipare și împroprietărire". Gr. Maior, *Politica agrară la români*, p. 472. Autorul arată amănunțit că afară de revoluționari, nimeni nu era pregătit la noi pentru primirea ideilor burgheze. *Op. cit.*, p. 470 și urm.

în ce formă ar fi făcută — decât cu proletarizarea, mizeria şi foametea. E deci de prisos a mai întreba dacă ţăranul român era matur la 1864 să-şi urce calvarul pe care i-l pregătea revoluţionarea burgheză a societăţii noastre.

În genere, toate aceste imputări izvorăsc din aceea că se priveşte revoluţia noastră agrară ca un fapt izolat, şi nu în complexul revoluţiei burgheze, anume ca un efect neînlăturat al dezvoltării capitalismului. Atunci s-ar fi putut întrevedea că „emanciparea" ţărănimii nu are rostul istoric de a-i crea o bază materială de existenţă neatârnată; dimpotrivă, sensul istoric al emancipării ei e de a desface pe ţăran de pământ — fie brusc, fie în chip treptat — şi a-l pune la dispoziţia burgheziei ca muncitor liber, ca *proletar.* Căci regimul burghez se creează din sfărâmăturile păturilor agrare şi prosperitatea capitalismului se ridică, mai ales la început, pe ruina acestor clase.

Dacă s-ar fi procedat din acest punct de vedere în cercetarea revoluţiei agrare din România, s-ar fi putut întrevedea cauza reală a crizelor rurale, s-ar fi scutit *autorii întâmplători* ai legii de la 1864 de imputări nemeritate şi nu s-ar mai fi adus judecăţi de felul amintit, unele mai stranii decât altele, asupra acestei adânci prefaceri istorice[33].

---

[33] Iată de pildă judecata lui C. Dobrogeanu-Gherea *in extenso:* „Ceea ce a realizat împroprietărirea de la 1864 a fost un organism economico-social hibrid, absurd, monstruos...

S-a creat un organism economico-social neviabil, incapabil de o dezvoltare ulterioară, s-a creat pentru viaţa societăţii româneşti (a statului român, cum se obişnuieşte să se zică) o bază economico-socială pe care era cu neputinţă să trăiască, *tale quale*, dar încă să propăşească!" (*op. cit.*, p. 55).

Aşadar Gherea reduce societatea noastră burgheză la clasa ţărănească şi judecă propăşirea celei dintâi după starea celei din urmă. Această atitudine faţă de burghezia română era logică şi firească din partea reacţiunii. Titu Maiorescu declarase — şi vorbele sale răsună până astăzi — că „singura clasă reală e ţăranul român". P. P. Carp proorocea că societatea noastră, zidită „pe nisip", se va prăvăli la întâia furtună. De ce? Fiindcă reacţiunea nu era în stare să descopere în societatea modernă română decât rămăşiţele trecutului: clasele, rurale; de aceea avea impresia că

b) *Urmările prăbușirii vechiului regim asupra stării țărănimii*

11. Începem analiza urmărilor revoluției agrare asupra stării clasei țărănești printr-o constatare de fapt: oriunde pătrunde invazia capitalistă și scoate țărănimea din starea ei socială străveche, urmarea nemijlocită e mizeria largă a satelor. Odată cu trecerea țăranului de la vechiul sistem de stăpânire a pământului, la proprietatea individuală burgheză, se înfăptuiește și o trecere de la viața rurală patriarhală la sărăcie și foamete.

Sombart constată în această privință:

„Faptul existenței mizeriei în masă, în timpul tuturor veacurilor (XV–XVIII) de zămislire a capitalismului și în toate țările europene, poate fi privit ca deplin întemeiat printr-un îndestulător număr de documente.“[34]

---

ruina țărănimii e ruina țării însăși. Dar era îngăduit unui sociolog marxist să împărtășească aceeași mentalitate retrogradă, care nu descoperă într-o societate burgheză ceva mai de seamă decât țărănimea? El putea să-și aducă aminte din cercetările maestrului său, că într-o societate agrară intrată în proces de revoluție se află, deasupra acestei „clase reale“, altă clasă încă mai reală, care alcătuiește un factor autonom și revoluționar: clasa capitaliștilor ce întrețin procesul de circulație și că propășirea acestei clase merge paralel cu ruina țărănimii. Și ar fi înțeles atunci, silind să înțeleagă și publicul nostru atât de covârșit de mentalitatea reacționară, că de la 1864 înainte soarta societății noastre nu mai e legată de soarta țărănimii, ci de aceea a capitalismului, factorul menit a arunca temeliile viitorului.

[34] *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. 1, 2, p. 788. — Vremea de mizerie cu adevărat acută trebuie căutată însă la începuturile capitalismului, așa cum ele ne apar în lumea antică. Aici invazia capitalismului a găsit societatea cu totul nepregătită, deci nedestoinică a lua vreo măsură legată de preîntâmpinarea urmărilor sale pustiitoare asupra păturii rurale. Și a trebuit pana unui om de știință dublat de un artist (R. v. Pöhlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, München, 1912) spre a desfășura în amănunțime priveliștea mizeriei lugubre a maselor în lumea grecoromană, supusă invaziei capitalismului.

În epoca revoluţiei agrare întâmpinăm peste tot aceeaşi privelişte: ţăranii nu-şi mai pot agonisi existenţa cu munca mâinilor lor, de aceea sunt nevoiţi să cerşească sau să sufere de foame. Nu mai vorbim de Anglia, ţară clasică a tragediei rurale, căreia Marx i-a ridicat un vrednic monument în volumul întâi din *Capitalul*. Aici, în veacul XVII, o pătrime din populaţia totală ($5^1/_2$ milioane) trebuia să fie întreţinută de stat; de aceea un sfert din venitul comerţului de export (819 000 lire) era absorbit de taxele percepute pentru săraci[35].

Dar nici în Franţa situaţia nu e cu mult deosebită. În această ţară, pe la începutul veacului XVIII, o zecime din populaţie cerşea, cinci zecimi se aflau într-o situaţie apropiată de cerşire, trei zecimi trăiau în stare de strâmtoare şi numai o zecime era într-o situaţie sigură, din aceştia 10 000 se aflau în bună stare[36]. Și în toate ţările privelişte e asemănătoare, după cum se poate încredinţa foarte lesne cititorul din datele numeroase adunate de Sombart în cercetările sale asupra începuturilor capitalismului european.

Care e situaţia din ţările Răsăritului european, care au intrat în era revoluţiei agrare abia în prima jumătate a veacului al XIX-lea, pe când Apusul tocmai ieşea din această fază? Mizeria ţărănimii ruse e de notorietate publică şi a adus patriei sale numele de „Rusia flămândă“. Kovalewsky schiţează un tablou înfiorător al raporturilor agrare ruse, al mizeriei, risipei de timp şi chiar de vieţi din această ţară, descriind convoaiele de ţărani care pleacă pe jos din regiunile prea populate, spre a căuta de muncă în provinciile de la sud şi răsărit, şi atunci când nu găsesc, se întorc înapoi cerşind![37]

E poate mai înălţătoare privelişte satelor române? Din nefericire, toţi ştim că nu e astfel. Datele statistice adunate de Dr.

---

[35] *Op. cit.*, I, 2, p. 791.

[36] *Op. cit.*, II, 2, p. 1089.

[37] Maxime Kovalewsky; *Le régime économique de la Russie*, Paris, 1898, p. 256 şi urm.

G. D. Creangă arată în chipul cel mai vorbitor că starea ţărănimii române de la 1906 nu e cu mult deosebită de aceea a ţărănimii apusene din veacurile XVII–XVIII, pe când aceasta trecea prin aceeaşi prefacere ca şi satele noastre în timpul de faţă. Din 1 466 259 de ţărani capi de familie, numai 221 695, adică de abia 15,13% îşi pot agonisi existenţa din produsul pământului lor; în ceea ce priveşte restul: 500 000 de ţărani nu au deloc pământ sau sunt copărtaşi la parcele împreună cu alte rude; 423 401 au o întindere de pământ neîndestulătoare de pe care nu se pot hrăni; deci 923 401 ţărani, capi de familie, care nu se pot hrăni de pe pământul lor; la aceştia se adaugă 321 163 de ţărani al căror pământ poate procura hrana brută, dar nu ajunge a acoperi celelalte nevoi ale stăpânilor: total 1 244 564 ţărani care nu pot să-şi împlinească nevoile cu produsul proprietăţii lor.

„Aceasta este situaţia materială a *tălpii ţării*: peste cinci din şase părţi putrezeşte şi numai a şasea parte îşi poate întreţine viaţa şi îndeplini obligaţiunile ce are ca familist, contribuabil şi cetăţean, *din al său.*“[38]

Aşadar starea ţărănimii române în epoca ieşirii din vechiul regim nu e cu mult deosebită de aceea a ţărănimii statelor apusene, pe când acestea străbăteau aceeaşi fază de prefacere socială.

Ce reiese din aceste date? Că mizeria rurală pe care o provoacă revoluţia agrară nu e pricinuită de lipsurile împroprietăririi. Căci această mizerie domneşte pretutindeni la începuturile capitalismului, oricare ar fi felul emancipării ţăranilor în regiunea privitoare. Astfel, e firesc că oricât pământ ar fi dat Cuza şi Kogălniceanu ţăranului român, mai curând sau mai târziu crizele rurale ar fi trebuit totuşi să se producă. Căci nu se poate înlătura prin împărţirea pământului un rău social care nu s-a născut din această pricină. Şi iarăşi se poate înţelege de mai înainte că e o uriaşă iluzie când se închipuie că de acum, prin

[38] G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti, 1907, pp. CVII–CIX.

parcelarea totală a moşiilor, s-ar fi lecuit pentru totdeauna neajunsurile rurale. Nu schimbă nimic în situaţia ţărănimii dacă parcelarea moşiilor s-a făcut acum, ori dacă s-ar fi făcut la 1864. Sfârşitul este, în ambele cazuri, acelaşi: proletarizarea treptată a ţărănimii, mizeria şi foametea. Căci putinţa de împământenire are o margine hotărâtă, dar înmulţirea populaţiei rurale nu are o limită fixă.

12. Să ne îndreptăm deci privirile în altă parte, spre a descoperi pricina crizelor rurale care caracterizează peste tot începuturile capitalismului şi a înţelege totodată felul cum ele dispar prin mersul firesc al dezvoltării burgheziei. Spre acest scop trebuie să ne fixăm bine unele rezultate la care ne-a dus cercetarea noastră de până acum asupra revoluţiei agrare, şi anume: a) revoluţia agrară se dezlănţuie sub influenţa capitalului de comerţ şi b) în acest stadiu iniţial al capitalismului, întreaga revoluţie agrară se mărgineşte la schimbarea felului de proprietate rurală: aceasta trece de la forma uzufructuară feudală la cea burgheză de proprietate privată. Să privim ambele chestiuni.

Mai întâi, revoluţia agrară începe în orice ţară sub influenţa procesului de circulaţie, adică a nevoilor comerţului pe care-l impune unei ţări agricole invazia unui capitalism străin. Nimenea nu se îngrijeşte, în acest moment istoric, de ceea ce va deveni ţărănimea emancipată. E destul că nevoile schimbului cer imperios prefacerea pământului în marfă, şi masele ţărăneşti sunt alungate fără multă şovăire de pe vechile moşii, fie cu mâinile goale, fie cu un petec de pământ mai mic sau mai mare. O pildă tipică în această privinţă pentru timpurile moderne dă Anglia. Burghezia engleză şi-a început dezvoltarea în veacul XII sub influenţa industriei flamande: aceasta invadează Anglia cu produsele ei manufacturate, silind astfel agricultura engleză să producă pentru schimb[39]. În această epocă

[39] „În veacul XII oraşele flamande au devenit oraşe producătoare de stofe. Producţia acestora întrece cu mult nevoile locale şi găseşte în străi-

Marea Britanie era deci ceea ce este România de la 1829 până în prezent: o modestă colonie agricolă a unei regiuni industriale înaintate; ea furniza Ţărilor de Jos materii prime în schimbul manufacturilor pe care le primea de la atelierele acestora. Abia de prin secolul XVI industria engleză se simte în putere să concureze pe cea flamandă şi să scuture jugul robiei economice a industriei de dincolo de Canal.

Dar nobilii englezi nu aşteptară cu nici un chip avântul industriei naţionale spre a-şi hotărî atitudinea faţă de clasa ţărănească: la fel cu agrarienii noştri, ei au procedat la „emanciparea" ţăranilor încă de pe când erau furnizori de materie primă. De îndată ce vechea cultură deveni o piedică pentru comerţul cu lână, ţăranii fură alungaţi de pe moşii şi înlocuiţi cu turme de oi. „Imboldul nemijlocit pentru această transformare îl dădu în Anglia înflorirea industriei flamande de postav şi urcarea corespunzătoare a preţurilor lânii. Vechea nobilime medievală fusese înghiţită de marile războaie feudale şi noua nobilime era copil al timpului ei, pentru care banul era forţa forţelor. Prefacerea ogoarelor în păşune pentru oi deveni astfel cuvântul de ordine."[40]

Aşadar în Anglia, ca peste tot, naşterea proprietăţii rurale private şi emanciparea ţăranilor se îndeplineşte din nevoile comerţului, deci sub influenţa unei industrii străine; revoluţia agrară începe aici ca oriunde, înainte de dezvoltarea industriei capitaliste[41]. Ce s-a făcut dar cu legiunile de ţărani englezi care

---

nătate pieţe de desfacere din ce în ce mai întinse. În curând lâna indigenă nu mai ajunge să alimenteze meseriile, trebuie să se aducă lână din afară. Atunci negustorii se duseră să o caute în Anglia, ale cărei păşuni umede hrăneau o rasă de oi cu păr des şi mătăsos. Din veacul XII şi până la sfârşitul Evului Mediu, Flandra fu cel mai bun client al regatului insular. Negustorii oraşelor se duceau să-şi vândă stofele de cealaltă parte a mării şi aduceau de acolo încărcături pline de colete de lână." Henri Pirené *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, p. 87.

[40] K. Marx, *Das Kapital*, I, ed. IV, p. 684. Vezi, de asemenea, H. B. Gibbins, *The industrial history of England*, p. 88.

[41] „Acolo unde ea (producţia capitalistă) apare, desfiinţarea iobăgiei este de mult fapt îndeplinit." Karl Marx, *op. cit.*, p. 681.

fuseseră goniţi de pe vechile lor pământuri? Agricultura îi respingea ca de prisos, căci pentru păşunatul oilor era nevoie de un număr cu totul neînsemnat de oameni; pe de altă parte, industria indigenă nu-i putea absorbi în întregime, căci nu atinsese încă un asemenea grad de dezvoltare. Abia în secolul XIX a putut industria engleză să-şi împlinească acest rol social. Ieşirea era firească: ţăranii „liberi" deveniră cerşetori, vagabonzi, criminali, provocând după sfârşitul veacului XV o legiuire specială, din care Marx dă în volumul întâi al operei sale fundamentale câteva interesante specimene[42].

O soartă caracteristică aveau legiunile de proletari rurali în lumea antică: aici ţăranii dezlipiţi de pământul lor prin acţiunea capitalismului, în lipsa unei industrii care să le dea de lucru, nu aveau alt mijloc de viaţă decât acela de a intra mercenari în expediţii militare. În Grecia se alcătuiau asemenea cete mercenare de sine stătătoare şi-şi ofereau serviciile celor care aveau nevoie de ele. La Roma, după ce aceşti salariaţi militari de obârşie rurală încheiau războiul, ei erau aşezaţi ca colonişti în provinciile cucerite. Astfel ţăranii proletarizaţi câştigau cu armele dreptul de proprietate[43].

Ţărănimea română a fost scoasă de pe vechile moşii tot din nevoile comerciale ale circulaţiei, însă s-a dat cu acest prilej aproape fiecăruia câte un petec de pământ. E drept că acest petec n-a împlinit nici pe departe aşteptările puse într-însul, fiindcă nu era aceasta menirea sa. Petecul de pământ de la 1864 a putut feri ţărănimea română de vagabondare şi cerşire, dar n-a

---

[42] *Op. cit.*, p. 699 şi urm.

[43] În proporţii mai reduse apare fenomenul înrolării ţăranilor proletarizaţi ca mercenari şi la începutul capitalismului modern. S-a învederat deseori ca armatele de condotieri ale Renaşterii italiene erau alcătuite din ţărani dezlipiţi de pământul lor. Războiul de treizeci de ani, arată Kautsky, a durat atât de mult fiindcă existau mase de ţărani proletarizaţi care să-l alimenteze. El a încetat numai atunci când ţărănimea a fost distrusă şi nu mai era cine să-l facă. *Thomas More und seine Utopie*, 1920, p. 30.

fost în măsură a o scuti de mizerie şi foamete, cum vom vedea mai departe.

Am arătat, apoi, că atâta vreme cât capitalismul se reduce la procesul de circulaţie, revoluţia ce el provoacă în agricultură nu are decât un caracter superficial: ea se mărgineşte a schimba raporturile de proprietate. Pentru revoluţia agrară din România, cel întâi care a învederat acest caracter superficial este dl C. Garoflid, a cărui idee fundamentală şi concisă a împrumutat-o şi C. Dobrogeanu-Gherea, diluând-o pe 500 de pagini de vorbărie; acest scriitor face constatarea că la noi până în prezent nu s-au revoluţionat decât raporturile de proprietate rurală, nu însă şi raporturile de muncă. Pe scurt: *proprietatea pământului a devenit burgheză, munca a rămas însă feudală*. Însuşirea muncii feudale sta în aceea că ţăranul întreţine tot inventarul necesar culturii pământului, pe când boierul nu are decât dreptul de proprietate. Această situaţie, dovedeşte autorul nostru, a rămas neatinsă şi după revoluţionarea burgheză a proprietăţii rurale. Proprietarul a păstrat înainte numai dreptul său asupra pământului, aruncând pe umerii ţăranului sarcina de a-i munci moşia cu uneltele şi vitele sale proprii. Acest fapt iese până la evidenţă din datele statistice, care arată că imensa majoritate a inventarului rural se află în stăpânirea ţărănimii[44].

Constatăm deci acest adevăr, fără a primi lămurirea încercată de autor, căci această lămurire vine în contrazicere, cum vom vedea, cu datele fundamentale ale cercetării economice. De fapt, revoluţia noastră agrară a fost şi este încă superficială, fiindcă capitalismul român nu a trecut încă peste stadiul de circulaţie; dar nevoile comerţului pot schimba cel mult felul de proprietate, nu însă şi felul de producţie: pentru aceasta trebuie

---

[44] Din datele adunate de dl C. Garoflid, *Chestia agrară în România*, 1920, p. 180: vitele existente sunt 92% ale ţăranilor şi 8% ale proprietarilor (statistica din 1899); din 517 463 pluguri de toate felurile, marii proprietari stăpânesc numai 7,4%; din 589 300 de care, marea cultură are numai 4,2°/o (statistică din 1907).

să vină ceva mai mult, anume nevoile unei industrii naționale, și noi nu am avut-o încă; capitalismul nostru abia acum face sforțări de a se ridica la acest stadiu.

Să cercetăm acum în ce fel se răsfrânge noua situație, creată de revoluția noastră agrară, asupra soartei țărănimii. Vom putea da astfel de adevăratele rădăcini ale crizei noastre rurale[45].

13. De când țăranul devine proprietar liber, două sunt pricinile care lucrează spre a-i ruina petecul de pământ și a-l aduce în stare de muritor de foame: fărâmițarea micii sale proprietăți și cămătăria de la sate. Ambele duc la același sfârșit: despărțirea țăranului de pământul său și prefacerea sa în proletar. Sub regimul proprietății private burgheze țăranul de sine stătător devine o *rara,* dacă nu *rarissima avis.*

Acest lucru nu poate surprinde. Capitalismul impune agriculturii acest mod de proprietate nu pentru a crea *proprietari*, ci *proletari,* adică spre a-și pregăti brațele libere de care are nevoie în cursul dezvoltării sale[46]. De aceea revoluția agrară cea mai potrivită spiritului și nevoilor burgheze s-a îndeplinit în Anglia, unde țăranii au fost proletarizați deodată. Burgheziile continentale nu au putut aplica în totul același sistem de emancipare a satelor. Ele au avut nevoie, în lupta lor de emancipare, de sprijinul țărănimii, pe care apoi au răsplătit-o împărțindu-i, în totul sau în parte, moșiile nobililor. Aici burghezia a putut să se arate generoasă și umanitară față de clasa țărănească, fiindcă socotelile acestei generozități le plătea dușmanul ei neîmpăcat: aristocrația funciară.

Dar rezultatul din urmă e și aici același ca și în Anglia. Parcelarea și cămătăria poartă grijă ca proprietatea țărănească să

[45] Asupra pricinilor fiscale care vin să îngreuneze această criză am stăruit în capitolul II.

[46] „Aceeași revoluție, care produce pe de o parte nevoia de lucrători salariați, pe de alta creează acești lucrători.“ K. Kautsky, *La question agraire*, p. 16.

devină o fabrică automată de proletari. Vandervelde constată: „Chiar când proprietatea țărănească se menține, ea se împarte în parcele prea mici spre a asigura cultivatorului și familiei sale o viață neatârnată.“[47] Și în altă parte el declară de-a dreptul: „În regiunile pur agricole, îmbucătățirea peste măsură a pământului ajunge îndeobște la aceleași urmări ca și *exproprierea completă.*“[48]

Cum că și România a suferit, și a suferit în chip acut, de urmările pustiitoare ale parcelării proprietății țărănești, e îndeobște cunoscut. De la 1864 înainte oamenii de stat sunt în mod statornic obsedați de fantoma proletarizării țăranilor, și nimenea mai mult decât mica grupare reacționară care se ocupă în chip sârguitor cu născocirea de leacuri pentru înlăturarea acestui rău[49]. În adevăr, nouă ne-a lipsit în tot acest timp o industrie națională care să absoarbă la orașe prisosul populației de la sate. În acest fel, tot prisosul ieșit din creșterea populației rurale a rămas în sarcina vechilor parcele; s-a născut atunci acel proces de fărâmițare și pulverizare a proprietății mici rurale, care a ruinat baza materială a țărănimii, făcând spaima statornică a celor ce vedeau în ruina țărănimii ruina întregii noastre societăți.

În fața acestor dezastruoase urmări, oamenii noștri de stat au întrebuințat mereu același mijloc: împroprietăririle țărănești. Era singurul leac cu putință în condițiile noastre sociale. Totuși, o simplă reflecție de bun-simț e de natură să arate că pe această cale nu se poate *desființa* răul; cel mult s-a putut *amâna* deznodământul final. Căci putința împroprietăririi nu poate ține pas cu creșterea populației de la sate. Și când cea din urmă va depăși pe cea dintâi — un sfârșit de care acum nu mai suntem

---

[47] *L'exode rural et la retour aux champs*, Paris, 1903, p. 47.

[48] *Op. cit.*, p. 52.

[49] Vezi „«Expunerea de motive» a proiectului junimist pentru inalienabilitatea și indivizibilitatea proprietății țărănești“, P. Carp, *Discursuri*, p. 209.

departe — ce se va face cu armata de ţărani proletari, care în cadrul burghez al stăpânirii pământului nu pot găsi de lucru?

Se vede bine că mijlocul de a înlătura proletarizarea ţăranilor nu stătea în sânul agriculturii, ci în ceva în afară de ea, care să o uşureze de balastul ce i-l pune în spate înmulţirea populaţiei. În adevăr, rezultatul împroprietăririlor repetate de la 1864 până la 1906 nu e deloc înălţător, după cum se vede din constatările pe care le dăm în notă[50]. Situaţia ţăranilor s-a înrăutăţit mereu, ajungând la proporţia grozavă amintită mai sus: dintr-un milion şi jumătate de capi de familie, abia două sute de mii puteau trăi din pământul lor! Nu încape nici o îndoială că aceeaşi soartă aşteaptă şi împroprietăririle de după 1918, dacă industria naţională nu va lua în acest timp un avânt îndestulător spre a putea pompa la oraşe prisosul populaţiei de la sate.

14. Altă cauză care ruinează pe ţăranul proprietar e cămătăria: aceasta pricinuieşte în rândul ţărănimii aceeaşi pustiire pe care am văzut că o săvârşise odinioară în sânul marilor proprietari. Kautsky observă că în sistemul de proprietate rurală burgheză creditul ajunge să facă ceea ce nu putuseră face mai înainte recoltele rele, focul şi sabia; el nu aduce ţăranului un rău vremelnic, ci poate să-i ia însuşi mijlocul de viaţă, pământul, şi

---

[50] „Constatând numărul cel mare al împroprietăririlor de la 1864–1906 şi întinderea de pământ ce li s-a acordat, care în medie este de 4,06 hectare pe cap de ţăran familist, şi aducând această constatare în legătură cu starea actuală economică a ţăranilor, cu totul nefavorabilă, putem afirma că aceste *împroprietăriri n-au avut câtuşi de puţin rezultatul intenţionat de legiuitor*, că statul, în special, a împărţit de la 1864 la 1906 numai la ţărani cu mai puţin de 10 hectare 1 349 608 hectare, fără ca în schimb să formeze din aceşti împroprietăriţi o clasă de ţărani bine situaţi, buni cetăţeni, vrednici soldaţi şi buni contribuabili.

În multe ţinuturi ţăranii, sub influenţa celei mai severe legi, sub influenţa nevoii, sunt tot atât de dependenţi de proprietari şi arendaşi ca şi înainte de 1864, pe când starea lor economică e chiar mai rea decât aceea de la 1864." G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti, 1907, p. XXXVIII.

la urmă să-l exproprieze cu desăvârşire, *făcând din el un proletar*[51]. Iar Marx observă, de asemenea, că parcela, colțul de pământ atât de idealizat de țărănime, în care aceasta vede la început baza unei vieți îmbelşugate şi neatârnate, devine cu încetul pricina servituții şi sărăciei sale: ea pune pe țăran într-o nouă robie, aceea a cămătarului, şi prin împărțirea ei creează o suprapopulație fără lucru[52].

La noi, cămătăria nu a avut la sate urmările ei obişnuite, şi aceasta din temeiul foarte simplu că țăranul român împroprietărit a fost oprit prin lege de a-şi ipoteca parcela. Cu acel simț al realității care distinge pe marii revoluționari, oamenii noştri de la 1864 au înțeles că noul mod de proprietate rurală va deveni şi la noi, ca peste tot unde a fost introdus, o maşină producătoare de proletari. Şi spre a înlătura această primejdie, ei au crezut că se află în stăpânirea unui mijloc lesnicios: anume, să declare parcela ca *inalienabilă* pentru un anumit timp, ceea ce a şi făcut art. 7 al legii rurale.

Era desigur, o măsură reacționară. În societatea burgheză nu se poate lega proprietatea de gâtul proprietarului, ca o piatră: ea rămâne rezultatul unei concurențe libere între indivizi, a unei lupte pentru viață, în care cel apt învinge, iar cel slab sucombă. Şi de aceea prevederile articolului citat erau de natură reacționară[53].

---

[51] K. Kautsky, *La question agraire*, Paris, 1900, p. 13.

[52] K. Marx, *Le XVIII Brumaire de Louis Napoléon*, Paris, 1900, p. 350 şi urm.

[53] Cât de reacționară era această idee, se poate vedea şi din însuflețirea cu care a primit-o reacțiunea noastră, care, adăugând la ea şi principiul indivizibilității, crezu că găseşte în aceasta „garantare a proprietății mici în mâinile țăranului", (P. Carp, *Discursuri*, p. 211), leacul spre a vindeca crizele rurale.

Programul de reformă socială a reacțiunii junimiste, constând cu privire la industrie în reînființarea breslelor; cu privire la agricultură, în imobilizarea parcelelor, tinde în chip vădit a salva clasele vechiului regim de osânda pieirii şi contrazice în ambele sale puncte spiritul liberal al

Dar această prevedere nici nu a avut rezultatele dorite. Ce-i drept, ea a ferit într-o măsură parcela de pieire, dar n-a putut împiedica pe țăran de a cădea în robia cămătarului. Căci orice ar fi prevăzut legea de împroprietărire, ea nu putea schimba nimic în starea goală de fapt: de când țăranul devenise om liber, el avea nevoie de credit la vremuri de criză, căci nu mai era la spatele său vechiul stăpân, care să-i dea ajutor. Pentru acest credit însă țăranul trebuia să ofere împrumutătorului o garanție, și cum legea îl oprea să pună ipotecă pe colțul său de pământ, nu-i mai rămânea decât să-și ipotecheze brațele: să se oblige a munci în schimbul banilor primiți. Ceea ce s-a și întâmplat la cel dintâi prilej.

Doi ani după împroprietărire se lăsară asupra țării noastre vremuri grele de foamete. Statul, care nu putea veni în ajutorul țăranilor, se adresă proprietarilor, spre a acorda sătenilor creditul de care nu dispunea vistieria publică. Atunci aceștia cerură ceea ce era în drept să ceară orice creditor, ca statul să garanteze că țăranii le vor munci, căci era vădit că ei nu vor fi în stare să plătească. Și statul a trebuit să se execute, acordând proprietarilor, pe cale de lege, dreptul de a forța pe țăranul datornic la muncă[54].

„Atunci proprietarul își deschise punga și iată cum țăranul își închirie pentru întâia oară palmele lui, pe care legea rurală le declarase libere, și de atunci până astăzi țăranul se găsește întruna dator; el nu s-a mai putut încă plăti, după atâta vreme,

---

regimului modern. (Pentru acest program, vezi discursul lui P. P. Carp, 30 martie 1881, în *Discursuri*: p. 251, precum și proiectul de răspuns la mesaj din 3 decembrie 1881, *op. cit.*, p. 260.) Acest program dovedește că reacțiunea noastră n-a fost în măsură să înțeleagă natura prefacerilor sociale la care era martoră și e interesantă comunicarea lui Maiorescu (*Discursuri*, III, 15), că tocmai în dezvoltarea acestui plan de reformă s-a relevat superioritatea politică a lui P. P. Carp, la care prietenii săi au crezut că descoperă „cea mai larg cugetată și cea mai consecvent urmărită concretizare a ideilor de reformă necesară".

[54] I. G. Bibescu, *În chestiunea agrară*, București, 1907, p. 15.

de căuşul de făină şi de pumnul de brânză cu care şi-a îndestulat foametea la 1866."[55]

Aşa se făcu că legiuirea specială a „tocmelilor agricole" veni să forţeze pe ţăran cu jandarmul şi dorobanţul ca să muncească pe moşia creditorului său: pe acel ţăran pe care Constituţia noastră burgheză îl declarase om liber![56] Cămătarul, care în alte vremuri putea vinde pe datornicul neplatnic ca rob, la noi izbutise a-i robi munca. Şi din chiar anul naşterii, tânăra noastră societate burgheză păru a se întoarce de la democraţie la aşa-zisa „neoiobăgie". Să ne înţelegem asupra acestui fenomen, care a pricinuit în literatura noastră specială atâta nedumerire şi în Parlamentul nostru atâtea disertaţii academice, deopotrivă de nespornice.

15. Perioada revoluţiei agrare, căreia procesul de proletarizare a ţărănimii îi dăruieşte balastul unei suprapopulaţii fără muncă, cunoaşte totuşi şi o criză cu totul caracteristică: lipsa braţelor de lucru. Fenomenul pare straniu, totuşi e real. Atât moşiile, cât şi uzinele — acolo unde sunt — ameninţă acum să rămână pustii, din lipsă de lucrători. Şi asemenea criză se petrece într-un timp când muncitorii fără lucru mişună peste tot! De aici plângerea generală la începuturile burgheziei europene, cum că oamenii săraci sunt leneşi, că nu vor să muncească, precum şi propunerea de a li se plăti cât se poate mai puţin, pentru ca mizeria să-i silească la muncă[57].

Pricina acestui fenomen e totuşi limpede: prin emancipare ţăranul trece din lumea veche în lumea nouă burgheză, dar

---

[55] *Op. cit.*, p. 57.

[56] „În privinţa dezrobirii braţelor este astăzi greu de zis dacă Kogălniceanu le-a dezrobit, ori că le-a robit mai tare. Ţăranii înşişi zic că la anul 1864 Mihail Kogălniceanu a dezrobit pe ţigani, dar a robit pe români." Dr. Gr. Maior, *Politica agrară la români*, p. 492. — Asupra tocmelilor agricole, vezi *op. cit.*, p. 474 şi urm., şi Radu Rosetti, *Pentru ce* etc., p. 420 şi urm.

[57] W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, I, 2, p. 802.

sufletul său rămâne tot în dispoziția sa arhaică[58]. Ca și popoarele primitive în stare de natură, iobagul abia emancipat e cu totul nedestoinic de a depune o muncă uniformă și metodică, așa cum cer nevoile societății burgheze. El știe să lucreze pe apucate, atât cât îl silesc nevoile sale proprii, spre a petrece restul timpului în *far niente*. Și de aceea pretutindeni burghezia e nevoită, după desființarea iobăgiei, să o reintroducă în altă formă: ea înființează pe cale legală munca forțată, spre a sili și țărănimea să se deprindă cu disciplina acelei munci uniforme pe care o depunem toți în regimul burghez, afară de resturile sporadice ale vechiului regim — meseriașii și țăranii[59].

---

[58] W. Sombart, *op. cit.*, II, 2, p. 815 și urm.

[59] W. Sombart, *op. cit.*, I, 2, p. 812. Capitolul respectiv, purtând titlul: *Alte und neue Formen der Hörigkeit*, e esențial pentru înțelegerea acestui fenomen. Cititorul care socoate încă cum că „neoiobăgia“ ar fi un fenomen specific societății române poate găsi în capitolele 53 (p. 787) și 54 (p. 809) din același volum un material destul de bogat spre a-și schimba părerea. — Cercetările noastre în această privință au fost viu combătute de polemiști. E la mijloc — așa s-a zis — o nepilduită contrazicere, când noi susținem că revoluția agrară produce armate de muncitori fără lucru și apoi pretindem că burghezia suferă în același timp de lipsă de brațe! Cum se poate să existe o criză de brațe într-o perioadă istorică a cărei caracteristică este suprapopulația?

Dăm asemenea polemici ca model de discuție ce are pretenția de a fi serioasă și bine informată. Coexistența între suprapopulația fără lucru și lipsa de brațe pentru timpul revoluției agrare e relevată și de alți scriitori. „Nu e minune că capitaliștii se plângeau de lipsă de lucrători, în vreme ce muncitorii fără lucru rătăceau cu miile“ (K. Kautsky: *Thomas More und seine Utopie*, p. 29).

Expunerea noastră lămurește cu prisosință acest fapt: criza de brațe nu provine din lipsă de lucrători, ci din pricină că lucrătorii trec în regimul economiei burgheze cu mentalitatea regimului agrar: ei nu au nici îndemânarea nici disciplina muncii, cu atât mai puțin înclinarea de a munci. Scurt: *criza de brațe are o cauză psihologică*. De aici nevoia de a forța lucrătorii la muncă.

Iată, deschidem recenta istorie economică a lui Max Weber: *Wirtschaftsgeschichte*. Autorul arată aici că revoluția agrară a produs o suprapopulație rurală care a trebuit să fie pusă cu sila la muncă. Aceasta

E de prisos a mai arăta pe larg ceea ce e îndeobşte cunoscut: că în urma împroprietăririi ţărănimii române şi proprietarii noştri erau în primejdie să rămână fără braţe de muncă. Şi iarăşi, e de prisos să dovedim amănunţit că mijlocul de a ieşi din acest impas şi a face educaţia ţărănimii române în economia burgheză nu putea fi decât tot acel consacrat de experienţa istorică: introducerea muncii forţate pentru lucrătorul sătean. Ceea ce s-a şi făcut, în felul arătat, prin legile succesive ale „tocmelilor agricole".

E încă în amintirea tuturor câtă doză de umanitarism s-a făcut asupra acestei pretinse „neoiobăgii" române. Oricine poate pricepe că ar fi fost mult mai folositor pentru ştiinţa socială română dacă s-ar fi arătat, fără nici un fel de sentimentalism, nevoia istorică din care a izvorât acest fenomen, la noi ca în orice altă ţară aflătoare în aceeaşi fază de evoluţie. Învinuirile, zeflemelele, sarcasmele făcute asupra legiuirii noastre de muncă forţată nu dovedesc, din punct de vedere ştiinţific, absolut nimic. Ele pot servi cel mult pentru a da cititorului o idee cam cu ce pregătire specială au atins această chestiune sociologii noştri, chiar şi acei ce trec drept „autoritate" în materie socială.

Dar ceea ce a prilejuit revolta scriitorilor noştri nu pare a fi într-atât această legiuire în sine, cât contradicţia între starea de drept şi starea de fapt în care ea a pus societatea burgheză română. Căci, din punct de vedere formal, ea declară pe ţăran de om liber, iar în fapt îl execută la muncă cu forţa publică[60]. Părea aici încă o dovadă că burghezia română se reduce la forme goale, dezminţite prin starea de fapt.

---

din pricină că lucrătorii „s-au *adaptat numai cu greu la disciplina muncii*" (p. 264). De aceea până în a doua jumătate a veacului XIX — deci timp de peste un secol şi jumătate de la întronarea regimului liberal al burgheziei — legile erau concepute în aşa fel, că patronii dispuneau de lucrători după bunul plac şi-i aruncau cu sila în noile industrii.

Şi se mai pretinde încă că „neoiobăgia" ar fi un fenomen specific românesc!

[60] Vezi *Neoiobăgia*, cap. III.

Nu e nimic din toate acestea; în societatea noastră burgheză nu e nici o contradicţie între starea de fapt şi cea de drept: baza ei economică de fapt e vastul aparat de circulaţie capitalistă, iar starea de drept e consfinţirea prin Constituţie a libertăţilor cerute de nevoile schimbului — cum am dovedit pe larg în cercetările noastre anterioare. Şi nu schimbă nimic în această situaţie dacă burghezia noastră a trebuit să ia măsuri speciale faţă de o clasă pe care o primea moştenire de la trecut, cu o formă de producţie ce aparţinea încă trecutului. Toate burgheziile au făcut la vremea lor acelaşi lucru spre a grăbi tranziţia păturilor rurale de la lumea veche la lumea nouă. Totuşi nu i-a trecut nimănui prin minte să califice o societate burgheză *ca întreg,* după regimul special pe care ea e silită să-l creeze în chip vremelnic unei clase rurale: ţărănimii. E drept că această clasă e cea mai numeroasă. Dar, cu toată forţa ei numerică, ea se dezvoltă sub influenţa capitalului, care din sfărâmăturile ei construieşte lumea nouă. Atitudinea unei societăţi burgheze faţă de clasa ţărănească nu poate sluji deci ca criteriu pentru stabilirea caracterului societăţii burgheze însăşi: criteriul după care trebuie judecată aceasta stă cu totul în altă parte, anume în evoluţia capitalismului.

Să privim acum îndărăt şi să tragem încheierea. Pricinile crizei rurale decurg din starea de tranziţie a ţărănimii. La începuturile sale, capitalismul e destul de tare spre a smulge ţărănimea din vechea ei aşezare feudală; e însă prea slab pentru a o ridica în noua aşezare burgheză. De aceea capitalismul dezleagă în această fază pe ţăran de pământul de care îl lipise orânduirea feudală şi-l preface în om liber; dar nu e în stare să creeze în sânul său posibilităţi de muncă pentru aceste mulţimi de oameni liberi, aruncaţi în stare de proletari fie în mod brusc, ca în Anglia, fie prin fărâmiţarea treptată a loturilor de împământenire, ca pe continent. Această menire socială o poate îndeplini capitalismul abia târziu, când izbuteşte a dezvolta o înfloritoare industrie naţională. Astfel crizele rurale sunt un produs firesc

al începuturilor capitalismului şi dispar iarăşi în mod firesc în faza sa de maturitate, cum se va vedea mai departe.

16. Dezvoltarea burgheziei provoacă o adevărată tragedie rurală. Ambele clase ale vechiului regim agrar, boierimea şi ţărănimea, sunt atacate în baza lor economică şi desfiinţate ca factori sociali de vreo însemnătate. Se înţelege însă că şi aceste clase încearcă să se apere împotriva năvălitorilor; boierimea luptă pe cale politică, cum am arătat mai înainte, şi mai ales pe cale culturală, cum vom arăta în ultimul capitol. Țărănimea însă, care e înlăturată de la viaţa publică, nu are alt mijloc de apărare decât protestul de fapt: răscoalele. Țăranul se mişcă împotriva noului stăpân, ca orice forţă naturală.

Răscoalele ţărăneşti sunt un fenomen general în faza de tranziţie de la vechiul regim agrar la noul regim burghez. Sub o formă extremă apar aceste mişcări în lumea veche, unde răscoala săracilor împotriva burgheziei ia înfăţişarea unei lupte de exterminare a adversarului[61]. Ele se repetă şi în societăţile moderne, dar nu în această formă acută. Toate ţările europene le-au cunoscut, într-o măsură deosebită de gravitate, pe când se aflau în epoca tulbure de prefacere socială. Mişcările ţărănimii italiene şi franceze din veacul XIV sunt îndeobşte cunoscute; Anglia a avut, de asemenea, tulburări rurale; între acestea mişcarea din anul 1381, când ţăranii au izbutit să cuprindă Londra, de unde n-au putut fi scoşi decât prin viclenie, e cea mai gravă[62]; Germania iarăşi a cunoscut grozăviile răscoalelor ţărăneşti până la capăt: „războiul ţărănesc" de la începutul veacului XVI e un fenomen social de mare însemnătate istorică[63]. Cât priveşte Răsăritul întârziat al Europei, care e osândit a rezolva în veacurile XIX–XX problemele sociale pe care Apusul le-a rezolvat

[61] R. v. Pöhlmann, *op. cit.*, I, p. 416 şi urm.

[62] Georges Bry, *Histoire industrielle et économique de l'Angleterre*, Paris, 1900, p. 185 şi urm.

[63] Vezi art. „Bauernkrieg" în *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (Conrad), vol. II.

în amurgul Evului Mediu, mişcările sângeroase ale ţărănimii ruso-române s-au petrecut de-a pururea sub ochii noştri.

Care e caracterul acestor mişcări ale păturii muncitoare rurale? Ele sunt o *reacţiune* împotriva burgheziei, alcătuind continuarea şi întregirea reacţiunii politice a boierimii împotriva aceluiaşi duşman comun, care a sfărâmat aşezarea străveche a vieţii de la ţară. De obicei aceste mişcări sunt simple izbucniri oarbe; când însă sunt urmarea unei organizări conştiente, programul lor poartă un caracter limpede reacţionar: el cere nimic mai puţin decât reînvierea aşezămintelor trecutului, ruinate de capitalism[64]. Astfel, ţărănimea pe cale de fapt, ca şi boierimea pe cale politică, urmăreşte acelaşi ţel reacţionar de salvare a vechiului regim împotriva invaziunii cotropitoare a regimului burghez.

Pricina acestor mişcări ale ţărănimii nu e atât mizeria pe care o seamănă la sate naşterea burgheziei, deşi e sigur că nu trebuie nesocotit nici acest fapt. Dar se ştie că mizeria singură nu răzvrăteşte, ci îndobitoceşte ţărănimea. Cauza acestor tulburări trebuie căutată ceva mai adânc: ea stă anume în starea de nemulţumire generală pe care o provoacă în ţărănime smulgerea

---

[64] Ţăranii răsculaţi cer de obicei egalitatea tuturor oamenilor, aşa cum o predică creştinismul primitiv, şi desfiinţarea stăpânirii private de pământ, creată sub influenţa burgheziei. Programul stabilit de ţăranii germani, cuprinzând douăsprezece puncte, cere de-a dreptul reîntoarcerea de la situaţia creată prin economia bănească la vechea constituţie comunistă agrară, deci restabilirea posesiunii comune şi libere a pădurii şi a păşunilor, ridicarea tuturor sarcinilor — cu excepţia dărilor către biserică — care împovărau ogoarele şi restabilirea libertăţii tuturor iobagilor, fiindcă Dumnezeu a făcut pe toţi oamenii liberi şi egali. „După motivul ei determinant, răscoala ţăranilor este în totul o reacţiune în spiritul bisericii Evului Mediu.“ *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, art. citat, vol. II, p. 657.

Deşi răscoalele ţăranilor sunt o reacţie împotriva noului regim creat de burghezie, e totuşi caracteristic că ele se îndreaptă peste tot împotriva nobilimii. Prin aceasta ele aduc un mare folos burgheziei, care nu dă niciodată greş de a le aţâţa şi a le sprijini după puteri.

ei din vechiul fel de viaţă şi aruncarea într-un regim nou, care-i nesocoteşte şi răstoarnă modul tradiţional de a trăi şi a gândi. Pentru ţărănime burghezia e totdeauna o pătură de străini şi păgâni, nesocotitori ai celor sfinte, de aceea ridicarea împotriva acesteia îmbracă un caracter religios, iar reacţionarii care se coboară în rândurile ţăranilor se văd nevoiţi să ia şi crucea în mână.

Se înţelege deci că oriunde pătrunde capitalismul şi începe procesul de dizolvare a lumii vechi, el trebuie să se aştepte la protestul păturii rurale: la răzvrătiri[65]. Ţărănimea română nu putea face şi nu a făcut excepţie.

c) *Clădirea regimului nou modern din sfărâmăturile celui vechi*

17. Evoluţia agriculturii şi a păturii ţărăneşti altoită pe dânsa ia un curs liniştit, dominat de năzuinţa spre stabilitate şi osificare în anumite forme de viaţă, până în momentul când se naşte capitalismul. De atunci înainte se încheie viaţa patriarhală a satelor din era precapitalistă; ele intră într-un proces de revoluţie mai mult sau mai puţin violentă, după împrejurările istorice în care se îndeplineşte[66]. De aici se desprinde în mod limpede punctul de vedere fundamental din care trebuie privită agricultura, ca şi clasa ţărănească, în era burgheză: în această

---

[65] Astfel distrugerea vechiului regim agrar al Indiei, prin invazia capitalismului englez, a dat naştere grozavei răscoale a indigenilor, cunoscută sub numele de *sepoy revolt,* care era aproape să pricinuiască englezilor pierderea acestei vaste colonii. Justin Mc Carthy, *A history of our own times*, vol. III, p. 53.

[66] O scurtă schiţă asupra fazelor succesive de evoluţie a agriculturii dă K. Bücher, cu obişnuita sa limpezime, în *Die Entstehung der Volkswirtschaft, Vorträge und Aufsätze*, vol. II, Tübigen, 1920. Influenţa capitalismului, arată autorul, determină trecerea agriculturii de la faza de producere pentru trebuinţele proprii la producerea pentru piaţă (p. 74). Această tranziţie nu e altceva decât revoluţionarea burgheză a raporturilor agrare.

nouă fază ea încetează de a fi un factor de sine stătător şi devine o simplă anexă a capitalismului, funcţionând după nevoile acestuia. Orice încercare de a privi agricultura în această perioadă revoluţionară ca pe un factor neatârnat, de a-i căuta pricina relelor în sine şi a-i indica leacurile tot în sine, nu poate duce decât la erezii sociale şi mai ales politice. Totuşi din acest stadiu nu a ieşit încă cercetarea chestiunii noastre agrare: ea n-a fost privită până în prezent în funcţie de capitalism, aşa cum este. De aceea răspunderea crizelor rurale cade, în aceste cercetări, pe umerii persoanelor care au făcut legile rurale: aici un fenomen social e dedus nu din cauze tot sociale, ci din nepriceperea unor oameni. Oricine poate înţelege care e valoarea ştiinţifică a unei asemenea metode de cercetare şi a rezultatelor la care ea duce.

Scurta noastră privire de mai sus ne-a dus la încheierea că încercarea statului român de a înlătura crizele rurale prin împărţirea succesivă de pământ la ţărani, a fost tot atât de eficace, ca şi aceea a omului care vrea să fugă de umbra sa. De când agricultura îmbracă haina burgheză, ea devine o maşină automată de proletari, oricât pământ s-ar da de rumegat acestei maşini. Un singur mijloc e de natură a desfiinţa acest neajuns rural; schimbarea modului de producere sub influenţa unei industrii naţionale. Abia cu aceasta apare pârghia socială care revoluţionează producţia agrară, preface pe ţăran în salariat liber şi atrage spre oraşe prisosul de ţărani, ce nu mai găsesc de lucru la sate.

Se ridică deci întrebarea: se va naşte şi la noi o industrie naţională aptă a împlini acest rol istoric? Iată ceea ce rămâne să răspundă faptele, deşi sunt multe împrejurări care par a impune un răspuns afirmativ. Spre a rămâne însă strict obiectivi, nu putem decât să cercetăm ceea ce aşteaptă tânăra noastră societate burgheză în ambele ipoteze, aceea că ea ar fi în stare să se industrializeze, precum şi în ipoteza potrivnică, că ea nu ar izbuti a atinge acest stadiu de dezvoltare.

18. Procesul de dezvoltare a vechiului regim sub influența capitalismului tinde a se încheia pretutindeni la același sfârșit: dezlipirea vechilor clase rurale, boierime și țărănime, de pământul lor străvechi și prefacerea acestuia în capital. La început, capitalismul dă asalt, sub forma cămătăriei, marii proprietăți rurale și a clasei boierești ce se sprijină pe dânsa. Acest asalt s-a încheiat la noi, în mod vertiginos, cu o victorie deplină: boierimea veche română a fost desființată în vreo trei decenii ca clasă, iar moșiile ei s-au prefăcut în capital în lada de fier a bancherilor evrei[67]. Dezlipirea țărănimii de pământ a devenit însă un proces mai anevoios și mai îndelung. Ea n-a putut fi scoasă deodată din vetrele ei strămoșești, rămânând astfel ca pulverizarea înceată a parcelelor rurale să ducă la același sfârșit: despărțirea țăranului de pământ, proletarizarea. Mai curând sau mai târziu, acest lucru trebuie să se îndeplinească cu siguranța unui fenomen natural, dacă nu intervin factorii noi, de care vom vorbi mai jos.

Prin dizolvarea vechii constituții agrare și desființarea claselor ei sociale, capitalismul în formele sale primitive naște două pături sociale noi, specifice acestor timpuri tulburi de prefacere: la orașe o clasă de rentieri și de mari financiari, la țară o întinsă populație sătească neocupată, din lipsă de pământ (*Lumpenproletarier*)[68]. Ambele aceste două clase ieșite din lichidarea

---

[67] Vezi cap. I al lucrării noastre.

[68] În Imperiul roman, care rămâne pilda tipică a unei societăți agrare dizolvată de capitalism, evoluția economică produsese „pe de o parte, o aristocrație de capitaliști și mari stăpânitori de pământ, pe de alta proletari fără nici o posesie". W. Berg, „Die soziale Frage im römischen Altertum", în *Die neue Zeit*, 14 oct. 1921, p. 61.

Aceleași constatări la G. Salvioli (*Le Capitalisme dans le monde antique*, Paris 1906, p. 159). — În lumea greacă urmările dizolvării regimului vechi agrar sub înrâurirea capitalismului sunt descrise de G. Glotz aproape în aceleași cuvinte. „De o parte, o bogăție de satrapi care caută obiecte de lux în lumea întreagă, domenii și capitaluri imense, care continuă să tragă la ele pământul și banul. De altă parte, o masă fără mijloace de viață și foarte adesea fără lucru." *Le travail dans la Gréce ancienne*, Paris, 1920, p. 416.

vechii societăţi sunt neproductive; negustorii şi marii financiari de la oraşe pun în circulaţie valorile produse de alţii, fără a produce ei înşişi valori noi. Această clasă socială orăşenească, la care se reduce într-un asemenea moment de prefacere burghezia, are anume rolul economic de a mijloci schimbul între ţara ei proprie agricolă şi capitalismul străin, care a prefăcut-o într-o simplă colonie a sa. Ţărănimea proletarizată e iarăşi, în mod firesc, o clasă neproductivă, fiindcă nu are putinţa de a produce. În asemenea împrejurări singura temelie economico-socială pe care se reazemă întreaga societate e alcătuită din pătura restrânsă a ţărănimii independente[69]. Situaţie grozavă! Ambele elemente, din care trebuie să se închege societatea viitoare: capitalul la oraşe, braţele libere la sate, stau neputincioase faţă în faţă, căci nu s-a născut încă bagheta magică să le unească pe amândouă într-o formă superioară de producţie, zămislind o formă superioară de societate: *capitalismul industrial*.

Ce se întâmplă unde acest capitalism nu se poate naşte niciodată? Cu un cuvânt, care e soarta acelei societăţi ce rămâne pentru totdeauna sub stăpânirea formelor inferioare şi dizolvante ale capitalului? Cunoaştem acest lucru din cercetarea decadenţei

---

[69] Se înțelege de aici silința tuturor elementelor conservatoare de a întări țărănimea independentă, în a cărei ruină ele văd ruina societății întregi. În orașele Greciei antice, primul țel al mișcărilor reacționare era „*reîmpărțirea pământului*“ la țărani (R. v. Pöhlmann, *op. cit.*, I, p. 201). La Roma, Grachii încearcă aceeași operă, împărțind pământul la țăranii proletarizați; în Imperiul Bizantin împărații încearcă, în împrejurări analoage, să ocrotească țărănimea împotriva marilor posesori de pământ (Lujo Brentano, „Die byzantinische Wirtschaft“, în *Schmollers Jahrbuch*, 41 Jahrgang, Heft II, p. 38 și urm.). La noi, reacțiunea e, de asemenea, covârșită de priveliștea prăbușirii țărănimii române, în care ea crede a descoperi un fenomen cu urmări analoage ca în Imperiul Roman. „Citiți pe Mommsen și veți vedea cum odată cu țăranul roman au dispărut și forțele vitale ale republicii“ (P. Carp. *Discursuri*, 1907, 1 p. 263). În fapt, pentru orice societate agrară invadată și aruncată în disoluție de capitalism, proletarizarea țărănimii e o problemă insolubilă, până când se naște — dacă se poate naște — industria.

oraşelor vechi greceşti, a Imperiului Roman de Apus şi de Răsărit, societăţii moderne spaniole, a actualului Imperiu Turc. Clasele orăşeneşti cad în corupţie şi desfrâu, păcatul tuturor claselor care câştigă fără muncă; clasele de la sate devin un focar de dezordine şi anarhie: societatea întreagă intră în proces de decadenţă[70]. Pe la 1907, societatea română înfăţişa o îngrijorătoare analogie cu aceste forme de decadenţă socială.

În timpul de faţă, împroprietărirea a înlăturat pentru un timp răul de la sate, lăsând însă neatins pe cel de la oraşe. Căci numai întărirea capitalismului industrial e în măsură să vindece aici rana, de altfel ca şi la sate, dacă e vorba de o vindecare definitivă. Abia cu lărgirea industrialismului cele două pături până atunci neproductive: deţinătorii de capitaluri şi posesorii de braţe libere se unesc într-o formă superioară de producere de valori: anume, obiecte manufacturate. Abia de atunci risipa şi destrăbălarea devine un păcat împotriva societăţii, iar munca, economia, cumpătarea — condiţiile de viaţa ale capitalismului industrial — se lărgesc ca virtuţi cetăţeneşti. O nouă producţie, o nouă societate, o nouă morală — şi vechiul regim dispare pentru totdeauna în negura trecutului.

Aceasta e opera constructivă, sub forma sa cea mai înaltă, a industriei, la oraşe. Să urmărim acum opera sa constructivă la sate, în acel ţinut care ne interesează aici de aproape.

---

[70] „Din cetăţenii omogeni, activi şi destoinici de altădată, ieşise un proletariat fără putere, aristocraţia căzuse în viaţă molatecă, iar lângă ea stătea o mare finanţă puternică şi fără scrupule, care, sub numele sonor al libertăţii democratice, stăruia a exploata statul pentru scopurile ei proprii". W. Berg, „Die soziale Frage im römischen Altertum", *Die neue Zeit*, 7 oct. 1921, p. 40. Ca un semn de bogăţie şi moliciune a clasei capitaliste din lumea greacă citează R. v. Pöhlmann (*op. cit.*, I, p. 248) luxul hetairelor. Se spune că Phryne cerea o sută de drahme (drahma = 93 centime) pentru o singură noapte, Gnathäna o mie, iar Lais chiar zece mii de drahme. Phryne avea statuia ei proprie aurită la Delfi, în sanctuarul naţional; iar când Alexandru cel Mare a distrus Teba, ea s-a oferit să-i reclădească zidurile din propria ei avere, numai pentru cinstea de a i se înscrie numele pe ele! Faţă de acest desfrâu, închipuiţi-vă masele ţăranilor proletarizaţi năvălind la oraşe spre a cerşi de la stat.

19. Am arătat mai sus că desăvârşirea revoluţiei noastre agrare, adică: înaintarea de la revoluţionarea modului de proprietate până la revoluţionarea modului de cultură, nu se poate îndeplini decât sub influenţa unei industrii naţionale. Munca cu oameni salariaţi, făcută în vederea capitalizării, apare de regulă întâi în industrie şi de aici se întinde asupra agriculturii. De unde nu voim să încheiem însă că producţia agricolă, odată intrată pe calea industrializării, ar urma acelaşi mod de dezvoltare ca industria însăşi[71]. Rămâne stabilit numai că revoluţia agrară ia

---

[71] Acesta e, cum se ştie, punctul de vedere al întemeietorului socialismului ştiinţific. „Marx pleacă de la presupunerea tacită că procesul de producţie este *în esenţă* de acelaşi fel în agricultură ca şi în industrie şi că tendinţa evoluţiei descoperită prin analiza producţiei industriale, de a înainta de la mica la marea exploatare, se potriveşte şi în producţia agricolă". Eduard David, *Sozialismus und Landwirtschaft*, ed. II, 1922, p. 41.

Această credinţă este astăzi părăsită. Kautsky însuşi recunoaşte că mica exploatare agricolă nu dă semne că va dispărea în marea exploatare *(La Question agraire)*, iar Ed. David urmăreşte în opera citată, cu o extraordinară stăruinţă, deosebirile între producţia agricolă şi producţia industrială; Vandervelde încearcă să arate că în agricultură există şi concentrare şi fărâmiţare, după împrejurările economice *(Le Socialisme et l'agriculture)*.

Această deosebire de vederi priveşte numai *modul* de dezvoltare al agriculturii. Nimeni nu pune însă la îndoială că agricultura stă în funcţie de industrie, oricare ar fi deosebirea între modul de evoluţie al uneia şi al celeilalte. Cele mai preţioase cercetări în această privinţă ni le-a dat tocmai revizionismul, care a dovedit netemeinicia formulei marxiste în evoluţia agriculturii: el a dovedit că pe măsură ce tehnica înaintează, cea mai mare parte a muncii agricole — fabricarea uneltelor agricole, a preparatelor chimice etc. — se face la oraş în mod industrial, micşorând astfel munca „pur agricolă", care rămâne de făcut la ţară. Astfel, progresul producţiei apare, din punct de vedere tehnic, ca o lărgire a sferei muncii industriale în dauna muncii agricole; iar din punct de vedere social, ca o creştere necontenită a proletariatului orăşenesc în dauna muncitorimii rurale neatârnate (vezi expunerea punctului de vedere revizionist în *Der moderne Sozialismus*, de L. Quessel, p. 176 şi urm).

Discuţia privitoare la această chestiune este reluată mai pe larg în studiul nostru: „Ţărănism şi marxism", în *Arhiva*, an V, nr. 1–2.

fiinţă sub influenţa şi din nevoile industriei, oricare ar fi în urmă gradul de adâncire a acestei revoluţii, precum şi modul de dezvoltare pe care ea o urmează.

Aceasta e însă tocmai ceea ce au pierdut din vedere cercetătorii noştri. Astfel, „dezlegarea“ problemei agrare propusă de dl C. Garoflid şi însuşită de C. Dobrogeanu-Gherea, singura încercare de a trata această chestiune pe temelii sociologice, pleacă tocmai de la punctul de vedere că agricultura noastră ar fi putut lua caracterul burghez de multă vreme, dacă n-ar fi împiedicat-o „greşitele concepţii“ după care s-au întocmit legiuirile rurale[72]. Căci dacă legiuitorul nostru nu ar fi făcut totul spre a opri proletarizarea ţăranilor, declarând loturile de împroprietărire *inalienabile,* s-ar fi născut şi la noi muncitorul salariat liber. Şi astfel proprietarul, găsind braţe libere pe piaţă, le-ar fi tocmit cu bani gata, le-ar fi pus la dispoziţie vitele şi uneltele sale şi ar fi început să-şi muncească pământul în chip capitalist, fără a mai aştepta ca imboldul în această direcţie să vină de la industria naţională, atunci când burghezia va fi în stare să se înalţe la acest stadiu. În chipul acesta mizeria rurală ar fi dispărut, căci „traiul ţăranilor proletari ar fi fost neasemuit mai bun decât al ţăranilor proprietari de azi“[73].

De însemnat e că autorii, care au omis a pune această revoluţie a muncii agrare în legătură cu cauza ei firească, capitalismul, nu şi-au dat silinţa să limpezească cel puţin noţiunile fundamentale pe care se sprijină construcţia lor. Nici unul din ei nu ne-a dat o precizare ştiinţifică a sensului *proletariatului agricol,* a cărui lipsă li se pare a fi pricina tuturor relelor şi de la a cărui naştere ei aşteaptă înlăturarea acestora. Mereu se vorbeşte în aceste cercetări de *muncitorul salariat liber,* fără a arăta la ce se reduce acest muncitor la sate.

---

[72] C. A. Garoflid, *Problema agrară şi dezlegarea ei*, Bucureşti, 1908, p. 22.

[73] *Op. cit.*, p. 83.

După cercetările făcute în această direcţie, reiese că un proletariat agricol în felul celui industrial nu s-a născut şi nu se poate naşte la ţară, din pricină că muncile agricole, neţinând decât vreo cinci luni pe an, ar urma ca proletarul rural, fără altă avere decât braţele sale, să moară de foame în restul anului. Căci nu se poate ca un om să câştige în cinci luni atât cât îi trebuie ca să trăiască în cele douăsprezece. De aceea ţăranul care a pierdut orice legătură cu pământul, pleacă din satul său[74]. Pentru a rămâne pe loc, el trebuie să aibă un colţ de pământ sau cel puţin o casă care să-l ţină legat de locul său de naştere. Aşa se face că „marea şi mica exploatare nu se exclud în agricultură: ele se presupun una pe alta, întocmai ca *proletarul* şi *capitalistul*, dar micul cultivator ia atunci din ce în ce mai mult *caracterul proletariatului*“[75].

De aceea, în politica agrară a statelor burgheze, proprietatea pitică se bucură de mare luare aminte. În adevăr, mijlocul de a ţine pe ţăran la ţară e de a-i lega de gât un petec de pământ, spre a-i da iluzia de proprietar. „Marele, proprietar funciar câştigă cele mai mari beneficii brute, ca şi cele mai mari beneficii nete, când el are în jurul său un mare număr de proprietari mici şi mijlocii, care îi procură braţe şi care iau totdeauna produsele, când are prea multe.“[76]

---

[74] „Raţiunea cea mai de seamă a exodului stă în *intermitenţa muncilor agricole*, împotriva căreia vor rămâne fără putere chiar şi salariile mari.“ E. Vandervelde, *L'exode rural et le retour aux champs*, p. 185. Cuvintele citate mai sus sunt concluzia unei anchete oficiale.

„Cauza principală a pornirii către emigraţie între muncitorii rurali este lipsa aproape desăvârşită a celor mai elementare condiţii de viaţă în localităţile de câmpie: îndeosebi lipsa unui petec de pământ al său propriu, pe care lucrătorul să poată prinde rădăcină...“ A. Sohnrey, *Der Zug vom Lande und die soziale Revolution*, p. 136. Citat de E. Vandervelde, *op. cit.*, p. 41.

[75] K. Kautsky, *La question agraire*, p. 249; vezi, de asemenea, aceeaşi operă, p. 265.

[76] Von der Goltz, *Handbuch der Landwirtschaft*, t. 1, p. 649; citat de K. Kautsky, *op. cit.*, p. 248.

Se vede dar bine că proletariatul rural nu ne-a lipsit nici nouă: acesta e tocmai „tipul economic hibrid de plugar și salariat, forțat să fie plugar, căci era proprietar, și nevoit să fie salariat, căci gospodăria proprie era prea mică“, cum descrie dl Garoflid pe țăranul român. Nu numai că am avut acest proletariat, dar l-am avut într-o proporție înspăimântătoare, căci după statistica dlui Creangă, dintr-un milion și jumătate de capi de familie abia vreo două sute de mii puteau trăi în chip neatârnat din pământul lor. Dacă totuși nu s-a putut naște munca capitalistă a pământului, pricina n-a fost lipsa proletariatului, ci a unui factor mai îndepărtat, care nu se poate crea după voie: a industriei naționale. Numai întărirea acesteia va încheia revoluția noastră agrară, prefăcând pe țăran din „neoiobag“ în muncitor salariat liber, deci dând muncii agricole caracterul burghez. Dar această condiție abia în prezent începe să fie îndeplinită.

20. Paralel cu această influență a industriei asupra muncii agricole — o influență pe care industria noastră națională s-a arătat încă destul de slabă pentru a o exercita într-o măsură apreciabilă — ea are și alte urmări ce contribuie în chip hotărâtor a scoate viața rurală din faza ei tulbure de frământare și prefacere. Anume, industria atrage la orașe prisosul populației rurale proletarizate, care nu mai găsește de lucru în cadrul sistemului burghez de stăpânire a pământului. Acest proletariat agricol își caută salvarea în fabricile de la orașe și astfel se naște fenomenul de mare însemnătate pentru societățile burgheze, cunoscut sub numele de *exod rural sau emigrație interioară,* adică scurgerea treptată a populației proletarizate de la sate spre orașe[77]. Prin aceasta se ușurează agricultura de populația care, în urma parcelării sau exproprierii, devine o povară pentru ea, nemaigăsind loc în producție. În asemenea împrejurări agricultura

---

[77] Vezi K. Kautsky, *op. cit.*, p. 324 și urm; W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. I, vol. I, p. 233 și urm. O operă specială îndeobște cunoscută asupra acestui fenomen, pe lângă cele citate mai sus, e Anderson Graham, *The rural exodus*, London, 1892.

şi industria formează un tot, a cărui funcţie economică se întregeşte: ceea ce elimină agricultura de la sate, absoarbe industria la oraşe.

La începutul revoluţiei agrare, toate ţările burgheze au suferit de acelaşi neajuns, al cărui spectru a neliniştit într-atât ţara noastră: crizele de suprapopulaţie ţărănească lipsită în totul sau în parte de mijloace de viaţă. Anglia însăşi, ţara cea mai industrială, a cunoscut acest rău social timp de veacuri; căci în urma alungării ţărănimii de pe moşiile nobililor, nici industria engleză atât de dezvoltată nu a fost în măsură să dea de lucru maselor proletare ce se porneau de la sate spre oraşe. Astfel, încă pe la începutul veacului XIX Anglia suferă de o suprapopulaţie rurală, lucru pe care şi Sombart îl priveşte drept „uimitor“[78]. Dar în cele din urmă industria fu în măsură să-şi îndeplinească cu vrednicie funcţia ei socială, de a absorbi în fabrici suprapopulaţia rurală, aşa că în anul 1892 ministrul englez al agriculturii putu să declare în Parlament că de acum primejdia pentru Anglia nu mai stă în concurenţă străină, ci în concurenţa pe care propria ei industrie o face agriculturii, răpindu-i braţele de muncă[79]. În acest chip criza rurală engleză şi-a schimbat radical caracterul: din criză de suprapopulaţie, ea a intrat în stadiul de lipsă de populaţie muncitoare agricolă. În acest stadiu se află agricultura în toate statele industriale[80]. Cu alte cuvinte, neajunsul pe care-l provoacă capitalismul la începutul revoluţiei agrare îl înlătură el însuşi în cursul dezvoltării sale. De unde se vede limpede că criza noastră rurală nu poate fi curmată prin împământenire sau prin felul de împământenire; ea va dispărea de la sine când burghezia noastră va izbuti a întemeia o largă industrie naţională. Abia de atunci va putea

---

[78] *Der moderne Kapitalismus*, ed. 1, vol. II, p. 167.

[79] E. Vandervelde, *Le Socialisme et l'agriculture*, Paris, 1906, p. 57.

[80] „Scăderea numărului muncitorilor agricoli este unul din fenomenele cele mai caracteristice ale timpului nostru şi acest fenomen nu este propriu Europei, el se simte deopotrivă în ţările noi, ca Statele Unite.“ E. Vandervelde, *op. cit.*, *ibidem*.

începe o eră de bunăstare şi pentru satele noastre, la a căror ridicare materială industria e chemată să contribuie pe o îndoită cale: pe de o parte, uşurându-le de sarcinile fiscale care în lipsa ei apasă numai pe clasele rurale; pe de alta, uşurându-le de populaţia proletară, care altfel ar cădea tot în sarcina pământului, ale cărui produse urmează atunci a fi împărţite între mult mai numeroşi locuitori rurali[81].

21. Până în prezent industria noastră naţională, încă în faza embrionară, nu a fost în măsură să contribuie în vreunul din felurile arătate la ridicarea satelor din starea de frământare în care le aruncă peste tot începuturile revoluţiei agrare. Cultura a rămas încă medievală sub haina burgheză a sistemului de proprietate, care ne-a ameninţat mereu cu spectrul proletarizării şi al mizeriei. În lipsă de leacul firesc, politica agrară şi-a luat sarcina de a lecui aceste rele, în marginile putinţei, prin împărţirea treptată de pământ. Dar cum acest mijloc nu a putut împlini o menire socială, pe care nu o are, teoreticienii noştri au apucat două căi deosebite: unii au socotit că nu s-a împărţit pământ îndestul; alţii, că nici acesta nu a fost împărţit în chip înţelept. Oricum ar fi însă trecutul, un lucru e acum limpede: că politica agrară a istovit leacul ei de vindecare a crizei rurale; marea proprietate e în curs de parcelare totală.

Pentru oricine urmăreşte procesul revoluţiei noastre agrare cu destul simţ istoric, e neîndoielnic că marea noastră proprietate, şi odată cu ea vechea clasă agrară în forma ei ultimă, a căzut victimă încetinelii cu care capitalismul nostru înaintează spre faza industrială. Dacă am fi putut avea mai dinainte o industrie naţională vrednică a-şi îndeplini funcţia socială arătată mai sus, marea noastră proprietate ar fi trecut de-a dreptul de la producţia feudală la cea burgheză, cum s-a întâmplat în alte ţări; crizele rurale ar fi dispărut şi parcelarea până la nimicire a vechilor moşii nu s-ar fi impus ca o imperioasă necesitate de fapt. S-a întâmplat însă cu totul altfel: în lipsa unei industrii naţionale,

[81] Fr. List, *Das nationale System der politischen Oekonomie*, p. 138.

marea noastră proprietate nu şi-a putut moderniza felul de muncă, şi astfel această ultimă rămăşiţă a vechiului regim a trebuit să fie cu totul desfiinţată.

Din punct de vedere istoric, parcelarea totală a marii proprietăţi înseamnă forma cea mai radicală, şi totodată ultimă, de lichidare a vechiului regim agrar. De acum vechile raporturi de atârnare a ţăranului de proprietar trebuie să dispară, fiindcă li s-a surpat baza economică: marea proprietate. La noi, ca peste tot unde influenţa revoluţionară a capitalismului asupra agriculturii a fost prea înceată, trecerea de la producţia feudală la producţia burgheză a trebuit să se facă în acest chip sumar, distrugându-se temelia economică a celei dintâi pe calea împărţirii marii proprietăţi feudale la ţăran[82].

De obicei, acest mare eveniment istoric, ce formează hotarul între două lumi, se înfăptuieşte prin mişcarea violentă a maselor ţărăneşti; aşa a fost în Rusia, ca şi odinioară în Franţa. E desigur o mare binecuvântare pentru ţara noastră că la noi această prefacere s-a putut îndeplini pe cale paşnică, scutindu-se astfel uriaşa risipă de bunuri şi vieţi pe care o provoacă orice revoluţie.

Abia de acum vor începe să se abată cu adevărat zorile erei burgheze şi asupra satelor noastre, zori sumbri, de luptă aprigă şi dezrădăcinare de vetrele străbune. Generaţia ţărănească ac-

---

[82] Asupra sensului istoric al parcelării pământului: K. Marx, *Le Capital*, vol. III, partea II, p. 404.

Când H. George priveşte parcelarea pământului ca un regres *(Progres et Pauvreté*, p. 308), celebrul economist american se gândeşte la proprietăţile exploatate în chip capitalist, aşa cum sunt cele din Statele Unite. Căci acestea alcătuiesc un tot organic, au chiar tendinţa spre concentrare (*op. cit.*, p. 312), de aceea autorul e de părere că măsurile luate de politica agrară trebuie să meargă în sensul progresului firesc.

Dar marea noastră proprietate nu a putut deveni un tot organic, ci a rămas mereu la modul de producţie a vechiului regim: stăpânii ei au continuat a o da în lucru ţăranilor, care o cultivă cu vitele şi uneltele lor. Aici parcelarea marii proprietăţi nu e decât *adaptarea firească a modului de proprietate la modul de producţie*. Departe de a distruge ceva, parcelarea corespunde în asemenea împrejurări unei situaţii de fapt.

tuală şi un număr egal cu cea din generaţiile viitoare, va găsi de bine de rău[83] putinţa de viaţă pe vechile parcele. Dar prisosul, ieşit din creşterea treptată a populaţiei, va deveni o povară pentru pământul nostru, şi după ce va fi învăţat îndeajuns la şcoala mizeriei, va trebui să caute scurgere în altă parte, căci putinţa împământenirii a ajuns la capăt. Încotro se vor revărsa aceste valuri de ţărani, dacă industria noastră naţională, care n-a fost în stare să revoluţioneze modul de cultură, nu va fi în stare nici să absoarbă suprapopulaţia rurală? După toate semnele aceşti ţărani vor fi siliţi să apuce calea emigrării, cum fac în orice societate burgheză în care dezvoltarea industriei nu poate ţine pas cu creşterea populaţiei[84]. Pentru ca satele noastre să iasă din perioada de zbucium şi frământare, trebuie ca populaţia rurală să rămână de acum staţionară; în statele industriale ea chiar dă îndărăt[85]. Spre acest sfârşit trebuie ca industria noas-

---

[83] E în afară de orice îndoială că starea populației noastre rurale nu e *nici acum* din cele mai fericite. Împărțind suprafața agricolă la numărul muncitorilor rurali, dl C. Garoflid găseşte că fiecărui lucrător îi revin câte 2 hect. şi 28 ari, adică mai puțin ca în țările cu cultură intensivă (în Franța 3 hect., 40 ari; în Germania 3 hect., 96 ari). Vezi *Chestia agrară în România*, p. 131.

Cum populația noastră creşte în fiecare an cu 100 000 suflete, ce se va întâmpla peste câteva decenii dacă industria națională nu va putea atrage la oraşe prisosul populației rurale? E evident dar, că parcelarea pământului nu este şi nu putea să fie o uşurare a acestei situații. Cum zice Kautsky după un scriitor rus: împărțirea egală a pământului este împărțirea egală a sărăciei şi a mizeriei *(Die Diktatur des Proletariats)*.

[84] Cu excepția Angliei „focarele cele mai de seamă ale emigrării europene se află în ținuturile unde bântuie criza rurală, fără ca dezvoltarea industriei să fie atât de repede şi însemnată pentru a da de lucru țăranilor şi muncitorilor rurali caută o îndeletnicire nouă.

Astfel se petrece de pildă în Italia, Spania sau Austro-Ungaria.

Tot astfel se petrecea în Germania înainte de marele avânt al industriei din aceşti ultimi ani: de la 1880 până la 1890 emigrația anuală se învârtea cam între o sută de mii şi două sute de mii de persoane; astăzi ea nu mai întrece douăzeci de mii de indivizi (23 740 în anul 1899)“. E. Vandervelde, *L'exode rural,* p. 118.

[85] Pentru date amănunțite: E. Vandervelde, *Le Socialisme et l'agriculture.*

tră să fie în măsură a atrage şi absorbi prisosul populaţie de la sate prefăcându-l în proletariat orăşenesc. Astfel se petrece în statele cu o mişcare normală a populaţiei, pe cât se poate vorbi de normal în cadrul unei societăţi burgheze[86]. Dacă capitalismul nostru industrial nu va fi în măsură să îndeplinească această funcţie socială, satele noastre nu vor fi scutite pe viitor de crize şi parcelarea marii proprietăţi se va dovedi a nu fi făcut nimic pentru a le scoate din acest impas.

22. Din expunerea de mai sus reiese că revoluţia noastră agrară trebuie privită şi cercetată ca orice fenomen natural: crizele agrare au fost o urmare necesară a dezvoltării capitalismului sub formele sale inferioare şi vor dispărea iarăşi în chip necesar, prin înaintarea capitalismului către stadiul superior al producţiei industriale. Politica noastră agrară nu are nici o parte de vină în dezlănţuirea acestor crize şi nu poate avea nici o parte de merit în vindecarea lor. Cei ce-şi îndreaptă cercetările în această direcţie se mişcă pe alături de chestiunea reală. Căci pârghia ce va ridica ţărănimea din starea ei actuală nu e politica agrară, nici gradul ei de înţelepciune şi bunăvoinţă faţă de păturile agricole; ea stă în altă parte, anume în industria naţională. Aceasta are menirea de a plămădi viitorul din ruinele trecutului, la oraşe ca şi la sate.

Fără îndoială, dezvoltarea industriei naţionale impune ocrotirea ei faţă de concurenţa străină, printr-un tarif vamal urcat treptat până la prohibire[87]. Sarcinile acestei politici protecţioniste cad cu toată greutatea îndeosebi asupra claselor agricole, care altfel ar putea să cumpere articole industriale mai bune şi mai ieftine decât acelea pe care i le procură industria indigenă la adăpostul tarifării. S-a crezut a se descoperi aici o contradicţie

---

[86] Sombart caracterizează proletariatul german, care reprezintă 67,5% din populaţia totală, ca „adaosul de populaţie, pe care veacul XIX l-a adus Germaniei". *Das Proletariat*, p. 8.

[87] Vezi cap. II al lucrării noastre.

de interese între țărănime și burghezie care ar îndreptăți pe cea dintâi să se ridice împotriva celei din urmă.

Această contradicție e, în fapt, de domeniul închipuirii. Ar fi să repetăm discuții vechi și cunoscute dacă am vrea să arătăm că câștigul țărănimii de la industria națională întrece cu mult pagubele pe care i le pricinuiește protecția acesteia împotriva concurenței din afară[88]. Pentru agricultură, arată List, o industrie indigenă are mai multă valoare decât cel mai înfloritor export; bunăstarea claselor agrare atârnă mai mult nevoile pieței interne decât ale celei externe. Industria națională înmulțește populația orășenească, mărește cererea de alimente, ridică prețul acestora precum și al rentei, ceea ce aduce prosperarea păturilor rurale; în același timp ea le ușurează de prisosul de populație, micșorând numărul cultivatorilor de pământ, deci mărind în acest chip cota profitului ce revine fiecăruia și aruncă totodată o mare parte din sarcinile fiscale asupra păturii industriale în proces necurmat de lărgire. Se înțelege deci că din timp ce țărănimea a fost prinsă în vârtejul revoluției burgheze, viitorul ei nu mai stă alăturea de industrie, ci în prosperarea acesteia. Și a îndruma țărănimea unei societăți moderne, în proces de naștere, împotriva burgheziei, aceasta nu înseamnă a o îndrepta spre lumina viitorului, ci spre negurile trecutului[89].

---

[88] A se vedea, de pildă, Friedrich List, *op. cit.*, cap. 20: „Producția industrială și interesul agriculturii".

[89] De la apariția acestui studiu în *Arhiva pentru știință și reformă socială* și până la intrarea sub tipar în volumul de față, au sosit la redacția revistei copioase studii polemice asupra cercetărilor noastre; alte polemici s-au anunțat în pregătire. Din acestea *Arhiva* a publicat până acum numai studiul dlui V. Madgearu („Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești", nr. 3, an IV; comp. răspunsul nostru: „Țărănism și marxism", nr. 1–2, an V).

Am citit aceste polemici cu atenția datorată cultului adevărului, dar n-am găsit ceva care să zdruncine punctul nostru de vedere. Constatăm însă cu mulțumire interesul pe care l-a trezit modul nostru de a pune problema agrară, ceea ce poate contribui mult la luminarea chestiunilor pe care ea le ridică.

V

Reacţiunea împotriva burgheziei române

Încercare de psihologie socială a culturii române din a doua jumătate a veacului XIX

Din sentimentul de a fi victima unei nedreptăţi se naşte critica şi din critică negarea ordinii existente[1].

Caracterizare generală: *1.* Reacţiunea împotriva burgheziei, ca origine a spiritului istoric. *2.* Caracterul reacţiunii române.

Curentele reacţiunii române: *3.* Reacţiunea Junimii; caracterul ei logic abstract. *4.* Naţionalismul îndrumează reacţiunea română pe baze concrete istorice. *5.* Streinofobia în reacţiunea naţionalistă. *6.* Naţionalismul faţă de noua clasă stăpânitoare. *7.* Reacţiunea poporanistă: *a)* originea rusă a poporanismului; *b)* versiunea română a poporanismului. *8.* Reacţiunea în haină socialistă: *a)* caracterul reacţionar al socialismului nostru teoretic; *b)* caracterul reacţionar al mişcării muncitoreşti.

Valoarea şi sensul culturii române reacţionare: *9.* Dizarmonia între ordinea socială şi spiritul culturii în societatea noastră burgheză. *10* Falsificarea noţiunii de ştiinţă în cultura română. *11.* Tendinţa de a falsifica noţiunea de artă; „estetica ştiinţifică". *12.* Tendinţa de lărgire a spiritului reacţionar. *13.* Atmosfera sufletească rurală de la începuturile burgheziei şi răsunetul ei în cultură. *14.* Elementele burgheze în sufletul român; condiţia unei culturi noi.

---

[1] R. v. Pöhlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, I, 178.

a) *Caracterizare generală*

1. Revoluţia burgheză nu se încheie nici într-o ţară deodată, cu o victorie definitivă a oamenilor noi asupra trecutului. Ea constă de regulă într-o întreagă serie de lupte, prin care susţinătorii noii ordini sociale zdrobesc pas cu pas împotrivirea oamenilor vechi. După cum în operaţiile militare, atacul învingătorului aduce după sine contraatacul învinsului, tot astfel în luptele sociale revoluţia este urmată fără greş de contrarevoluţie: acţiunea de plămădire a regimului burghez se loveşte de *reacţiunea* claselor dezmoştenite ale vechiului regim agrar.

Această reacţiune poate îmbrăca două forme deosebite, după măsura de tărie a vechilor elemente agrare: ea poate fi o împotrivire de fapt, o contrarevoluţie în înţeles strict împotriva inovatorilor; sau, când oamenii trecutului nu au forţa necesară pentru o asemenea mişcare, ei sunt siliţi a-şi limita opoziţia la o simplă „contrarevoluţie a ştiinţei“[2], adică la o luptă teoretică împotriva adversarului învingător. Spre acest scop ei încearcă, printr-o întinsă propagandă ştiinţifică, filozofică şi literară, să convingă lumea că noii stăpânitori sunt nişte uzurpatori ai unui rol la care

[2] De Bonald, citat de W. Sombart, *Sozialismus und soziale Bewegung*, Jena, 1905, ed. V, p. 47.

nu au nici un drept şi nici o chemare, că stăpânirea lor prăbuşeşte omenirea în nenorocire şi ruină şi că vechiul regim era cu mult superior ordinii noi. De aici şi-a luat naştere înclinarea de a ponegri prezentul şi a idealiza trecutul, *romantismul* reacţiunii. Dar cum trecutul împărtăşeşte soarta tuturor lucrurilor care au fost, adică nu vrea să mai învie, romantismul îşi găseşte încheierea firească în pesimism. Reacţionarul e osândit a închide ochii plin de durere, cu convingerea sinceră că odată cu năruirea vechii ordini sociale s-a îngropat şi fericirea omenirii.

Opoziţia teoretică a oamenilor trecutului e cu atât mai firească cu cât burghezia însăşi s-a slujit la vremea ei, pe când era simplă clasă dezmoştenită, de acest mijloc. Cu mult înainte de a se coborî în stradă şi a sfărâma vechiul regim în sânge, clasa capitalistă mobilizase în sprijinul ei întreaga mişcare a spiritului în toate deosebitele ei ramuri. S-a petrecut atunci — în veacul XVIII — un fenomen grandios ce nu are încă seamăn în evoluţia spiritului: burghezia, clasa revoluţionară din acel timp, covârşise cu ideologia ei întreaga lume cultă. Ca un val uriaş s-a revărsat această ideologie din patria ei de origine, Anglia, a invadat Franţa, revărsându-se de aici în infinite curente în întreaga omenire, încălzind toate inimile cu umanitarismul ei cosmopolit, de un optimism fără margini. Astfel izbutise burghezia a insufla lumii acea credinţă pe care încearcă să o răspândească orice clasă revoluţionară: anume, că ordinea socială prezentă e rătăcită, „nenaturală“, că ea — burghezia — a făurit în creierul ei o ordine superioară, „naturală“, prin care va ferici întreaga omenire fără deosebire de clasă, religie sau naţionalitate. Căci această ordine îşi are sorgintea într-o realitate superioară oricărei convenţii sociale: în raţiune şi caracterul ei e libertatea în toate formele vieţii, de la comerţ şi industrie până la sferele senine ale gândirii[3].

---

[3] Ideologia burgheză propovăduia, în chip firesc, o ordine liberală, aşa cum o impuneau nevoile schimbului; dar ea nu înfăţişa libertatea ca pe o cerinţă economică, ci ca pe un drept natural al omului. Tocmai prin acest caracter, egalitar, cosmopolit şi umanitar, a atras această ideologie toată pătura cultă a vremii în jurul idealului ei social.

A doua zi după victorie burghezia se apucă de ceva mai bun: ea trecu la faptă, lăsând teoria pe seama celor ce erau surghiuniți din viața activă în sferele vieții contemplative. Așa se întâmplă totdeauna în decursul luptelor sociale[4]. Astfel armele teoriei deveniră îndeletnicirea reacțiunii, iar aceasta le întoarse de acum împotriva burgheziei însăși. Se născu astfel o vastă mișcare culturală potrivnică, ce sub deosebite curente stăpânește întreaga viață spirituală a națiunilor apusene în întâia jumătate a veacului XIX[5]. De la 1848 înainte burghezia devine ea însăși o clasă reacționară, se aliază cu oamenii trecutului, așa că nevoia imperioasă a unei reacțiuni împotriva ei încetează.

Care este ideologia pe care spiritul omenesc o datorește acestor adversari teoretici ai clasei burgheze? Ea se clădește pe ideea *evoluției* istorice. Cugetătorii reacțiunii se silesc să dovedească faptul că progresul societății omenești nu se îndeplinește prin salturi, prin revoluții, prin ruperi cu trecutul — așa cum voia burghezia revoluționară —, ci printr-o prefacere înceată, o dezvoltare treptată a stărilor sociale. O ordine socială temeinică nu poate fi nici născocirea rațiunii, nici inovația unui grup de indivizi cu principii revoluționare: ea este rezultatul ultim al unui îndelung proces de transformare. Astfel, ceea ce se cheamă *spirit istoric:* tendința de a deduce ordinea socială prezentă nu din creierul omenesc — din rațiune —, ci din evoluția ordinii sociale trecute, văzu lumina zilei și deveni metodă de cercetare sociologică din nevoile reacțiunii[6]. Noua atitudine față de faptele

---

[4] „De îndată ce o clasă, care concentrează în mânile sale interesele revoluționare ale societății, s-a ridicat, ea găsește în însăși situația ei conținutul, substanța activității ei revoluționare... Ea nu se dedă la cercetări teoretice asupra sarcinii care i se cuvine." K. Marx, *La lutte des classes en France*, Paris, 1900, p. 16.

[5] Înfățișarea literară a acestor curente e cercetată cu mult spirit de criticul danez G. Brandes, în opera sa asupra literaturii veacului XIX; *Die Hauptströmungen der Literatur des XIX-ten Jahrhunderts*, trad. de A. Strodtmann, 6 vol.

[6] „Noua filozofie socială fu întrebuințată pentru apărarea politicii conservatoare sau reacționare." W. Sombart, *op. cit.*, p. 50.

sociale fu apoi generalizată şi la celelalte categorii de fenomene ale naturii, şi astfel ideea *evoluţiei* deveni baza întregii mişcări a spiritului din veacului XIX[7].

Aşadar reacţiunea împotriva burgheziei este, înainte de toate, istorică: ea deduce prezentul din trecut; pe alocuri ea are şi un colorit romantic: idealizează trecutul; uneori ea se încheie în pesimism: se arată plini de neîncredere în prezent, în ordinea burgheză.

2. În România nu întâlnim nici o mişcare contrarevoluţionară sau o încercare de restaurare a vechiului regim, aşa cum s-a întâmplat în Franţa după căderea primului Napoleon. La noi clasa veche boierească s-a prăbuşit după 1864 aşa fel, că nu s-a mai putut manifesta ca o forţă socială în măsură a încerca să-şi recâştige pe calea violenţei privilegiile pierdute. Nu a mai rămas elementelor noastre reacţionare decât un singur mijloc de luptă împotriva oamenilor noi victorioşi: *teoria.* Văzându-se

---

[7] „Curând intrară în noua cale nu numai teoreticienii statului şi ai istoriei, ci şi istoricii şi reprezentanţii ştiinţelor speciale, şi prin oameni ca de Bonald, de Maistre, Thierry, Guizot în Franţa; v. Haller, Zacharia, Savigny, Niebuhr, Schlegel, Schleiermacher în Germania, întreaga viaţă a spiritului fu pusă pe o nouă bază." W. Sombart, *op. cit.*, p. 47. „În acest chip, după mândria raţionalistă de la sfârşitul veacului XVII veacul următor, punându-se la şcoala istoriei, trebuia să ne reînveţe valoarea *evoluţiei spontane.*" C. Bouglé, *Le Solidarisme*, Paris, 1907, p. 71. În ştiinţa socială aceste două ideologii a două clase stăpânitoare din două veacuri deosebite se luptă încă pentru întâietate, sub forma dualismului de forţă creatoare şi determinism sociologic. Credinţa, obişnuită îndeosebi la sociologii de nuanţă psihologistă, cum că evoluţia socială poate fi înrâurită şi schimbată prin forţa creatoare a individului, este în sociologie un rest al raţionalismului, pe care celelalte ştiinţe l-au alungat de mult. Şi e vădit că nici sociologia nu-şi poate crea putinţa de a deveni ştiinţă, decât atunci când se va emancipa de acest rest al ideologiei burgheze din veacul XVIII: când va părăsi ideea unei intervenţii din afară în cursul evoluţiei, cum au făcut şi celelalte ştiinţe pentru domeniul lor.

în neputință de a recurge la faptă, învinșii s-au slujit de armele abstracției spre a răsturna pe noii stăpânitori și a dărâma opera lor. De aceea reacțiunea română a luat în chip firesc forma teoretică și sarcina ei a fost cu atât mai lesnicioasă cu cât nu a avut o ideologie opusă de învins.

În adevăr, clasa noastră revoluționară s-a văzut aruncată deodată în vâltoarea luptei: ea nu a avut mai înainte răgazul contemplativ de a-și susține revendicările pe cale teoretică și a întemeia o cultură burgheză română. Oarecare crâmpeie de frazeologie umanitaristă, naturalistă și cosmopolită, pe care le-au întrebuințat revoluționarii noștri atât cât au cerut nevoile luptei, nu erau de ajuns spre a crea o atmosferă culturală, a deveni ideologie națională. Așa se face că în procesul de formare a României moderne întâlnim această priveliște caracteristică: burghezia se manifestă numai în practică, iar reacțiunea numai în teorie; cea dintâi lucrează, cea din urmă „*critică*": ea acopere în batjocură societatea noastră burgheză, a cărei necesitate istorică n-a fost în stare să o înțeleagă.

Faptul că reacțiunea română n-a avut de învins o ideologie opusă lămurește îndeajuns puțina temeinicie a operei sale culturale. Dacă ar fi trebuit să întreprindă o luptă îndelungă cu o cultură ridicată pe temelii opuse, mișcarea noastră reacționară și-ar fi perfecționat armele de atac și ar fi creat o cultură națională serioasă, căci ea se îndrumă din capul locului pe baza sănătoasă a evoluționismului modern. Dar în lipsa unui adversar vrednic de luat în seamă, reacțiunea noastră s-a mărginit a împrumuta numai poza științei, a importa din alte țări o sumă de formule abstracte, care în patria lor aveau un cuprins, cărora însă reacționarii noștri nu le-au putut da nici unul.

Deosebitele curente în care se împarte reacțiunea română, prezintă toate același caracter: a) ele importă formulele lor abstracte din străinătate, b) aceste abstracții sunt întrebuințate apoi ca un mijloc de a osândi societatea noastră burgheză; c) toate aceste curente pornesc din Iași și sunt prezentate de istoria cul-

turii noastre ca forme deosebite ale „spiritului critic". Începutul seriei îl face societatea literară Junimea[8].

Cele două capitale au avut deci fiecare rolul ei special în dezvoltarea României moderne: Bucureştii au introdus aşezămintele burgheze, iar Iaşii au introdus formulele culturii noastre, spre a lupta cu ele împotriva acestor aşezăminte. Aşa s-a făcut că între societatea noastră modernă şi cultura naţională plămădită în sânul ei domneşte o duşmănie de moarte; această cultură şi-a luat naştere din ura împotriva burgheziei.

b) *Curentele reacţiunii române*

3. Lupta împotriva burgheziei române e deschisă de societatea ieşeană Junimea, întâi pe cale culturală, în urmă pe cale politică. Istoria culturii noastre va putea să constate odată, nu cu puţină nedumerire, că deşi opunerea acestor oameni faţă de

---

[8] Asupra Junimii, vezi cercetarea amănunţită „La société litteraire Junimea de Jassy, et son influence sur le mouvement intellectuel en Roumanie", par Benedict Kanner, Paris, 1906 (teză de doctorat). Junimea e întemeiată în anul 1864, dl G. Ibrăileanu socoate însă că „spiritul critic" e anterior: el ar începe de la 1840 (*Spiritul critic în cultura românească*, Iaşi, 1909, p. 19 şi urm.).

Socotim că trebuie să se facă deosebire între *spirit* critic şi activitatea critică *individuală*. Spiritul critic, ca atmosferă culturală sau mod obştesc de gândire, şi-a luat naştere sub forma unei atitudini de dezaprobare a societăţii noastre burgheze; el nu avea deci sens la 1840, când aşezămintele criticate nu luaseră încă fiinţă. Autorul însuşi constată, din punct de vedere social, o deosebire esenţială între critica Junimii şi cea anterioară (*op. cit.*, pp. 84–85) şi arată că *lupta împotriva înnoirilor sociale* este o noutate faţă de vechea şcoală (*op. cit.*, p. 99; dl Benedict Kanner e de părere că şi critica literară începe tot cu Junimea, căci „Russo, Kogălniceanu şi C. Negruzzi s-au mărginit numai a cere o critică severă". *La société littéraire Junimea*, p. 41 notă).

Oricine ia în serioasă considerare sensul sociologic al culturii române în a doua jumătate a veacului XIX nu va pute tăgădui Junimii rolul de a fi inaugurat acel spirit critic, care stăpâneşte încă cultura noastră.

aşezămintele burgheze a avut darul de a convinge întreaga noastră lume cultă şi a da tonul în mişcarea noastră culturală, totuşi *ea nu se bazează pe nici un fel de cercetări de fapte.* Societatea noastră modernă se reduce, după Junimea, la adoptarea din Apus a unor „forme fără fond“: această vedere alcătuieşte astăzi un element al mentalităţii obşteşti; ea se găseşte pretutindeni, în articolele celui din urmă gazetar ca şi în operele celui mai serios gânditor. Pe ce se sprijină însă această vedere sociologică? Cercetaţi arsenalul de dovezi făurite spre susţinerea ei: glume, persiflări, aluzii la aparenţe sociale sau inovaţii izolate — iată ceea ce a convins o lume, s-a impus drept „ştiinţă“ şi a croit bazele unei mişcări culturale.

„Junimismul este mai mult o stare sufletească vagă, un sentiment, decât o teorie bine definită.“[9] Această stare sufletească şi-a găsit expresia într-un sistem de gândire, construit pe cale abstractă, adică dedus dintr-un principiu general cu o logică ce nu e totdeauna fără greş. Expunerea sistemului se găseşte în lucrările autorilor săi numai în chip fragmentar şi e nevoie să-l reconstruim noi din aceste piese izolate spre a-l arăta ca întreg.

Care e principiul general care stă la temelia acestei construcţii abstracte? El s-ar putea numi: principiul *continuităţii istorice,* al *evoluţiei treptate*, şi ca în toate argumentările logice, junimiştii nu-l exprimă niciodată sub o formă precisă, ci-l prezintă numai ca o motivare a atitudinii lor faţă de societatea noastră: această atitudine ni se dă ca o încheiere logică dintr-un adevăr general, adică din principiul ştiinţific al continuităţii[10].

---

[9] G. Ibrăileanu, *Spiritul critic*, p. 97.

[10] „În noua noastră organizare am comis marea greşeală de a nu înţelege adâncul adevăr că nici o reformă nu este roditoare decât când este o *continuare a trecutului*, şi dacă noi, în loc de a veni să introducem în ţara noastră toate reformele ce le găseam aiurea, fără să studiem nici trecutul nostru nici moravurile noastre, *am fi căutat treptat să îmbunătăţim starea de mai înainte*, vă asigur că nivelul civilizaţiei noastre ar fi mai sus.“ P. Carp, *Discursuri*, vol. I, p. 297. „Din rădăcini proprii, din adâncimi proprii răsare civilizaţia adevărată a unui popor barbar; nu din

Am văzut că Maiorescu, nu fără oarecare pretenţie, prezintă acest principiu ca un „mod de a gândi" al junimiştilor şi-l socoate de origine engleză[11]. E îngăduit însă a ne îndoi şi de una şi de alta: ideea continuităţii n-a intrat niciodată în mentalitatea Junimii, cum ne vom încredinţa în curând, ci a rămas o simplă formulă goală memorizată de la scriitori străini, şi aceştia nu englezi[12].

Aşadar, după teoreticienii Junimii, naşterea societăţii noastre moderne alcătuieşte un păcat faţă de un adevăr general stabilit de ştiinţa străină: prin introducerea aşezămintelor burgheze, românii au *rupt legătura* cu propriul lor trecut. Dar cine a săvârşit acest act de impietate faţă de abstracţiile ştiinţifice? Răspunsurile sunt deosebite în formă, dar identice în fond: aceşti călcători ai legilor ştiinţei sunt nişte simple „elemente bugetare" (P. Carp), care alcătuiesc „plebea de sus" (T. Maiorescu): ei sunt „proletari ai condeiului" înstrăinaţi de neam (M. Eminescu, S. Mehedinţi), un grup de politicieni interesaţi (C. Rădulescu-Motru). Motivele care au făcut pe aceşti aventurieri politici să creeze România modernă împotriva datelor ştiinţei, nu sunt deloc curate; după părerea unanimă a junimiştilor, aceste motive sunt: vanitatea de a *părea* civilizaţi şi mai ales interesul de a exploata bugetul prin înfiinţarea necontenită de slujbe noi. Dar toate aceste aşezăminte noi rămân, în fapt, forme fără fond, iluzii fără adevăr; căci formele sociale, importate din afară, nu au schimbat nimic în fondul nostru vechi,

---

maimuţarea obiceielor străine, a limbilor străine, instituţiunilor străine." Eminescu, *Articole politice*, Ed. Minerva, p. 48. Exemple de acest fel pot fi înmulţite oricât.

[11] *Discursuri*, vol. I, p. 45.

[12] Ideea continuităţii o datoreşte Junimea în mod neîndoielnic filozofiei idealiste germane, în care membrii acestei societăţi îşi făcuseră educaţia (vezi H. Sanielevici, *Studii Critice*, p. 238). În opera lui Buckle asupra civilizaţiei engleze, o lucrare mult discutată la Junimea (Maiorescu, *Discursuri*, I, p. 45), junimiştii au putut găsi cel mult întărirea concretă a acestei idei, cu a cărei formă logică ei erau familiarizaţi din stadiul gândirii germane.

nu au creat realităţile corespunzătoare. Urmează apoi seria de dovezi: Academie fără savanţi, universităţi fără profesori culţi, şcoli de Belle-Arte fără pictori, teatre fără actori etc. Şi aşa aruncă Junimea, în cele din urmă, această osândă de covârşitoare gravitate asupra societăţii noastre burgheze: întregul nostru edificiu social se bazează pe un viciu, şi acest viciu este neadevărul[13].

O societate creată de un mănunchi de aventurieri din temeiuri egoiste: acesta e un paradox sociologic atât de vădit, încât ar fi trebuit să se distrugă pe el însuşi. Dar la noi el a trecut, drept adevăr, şi un adevăr ştiinţific. Se înţelege că pentru toţi junimiştii prăbuşirea acestei societăţi, zidite „pe nisip“, era un lucru de la sine înţeles. Trebuie să fi părut acestor oameni ce şi-au luat sarcina de a lupta în numele ştiinţei, fără a-i fi pătruns vreodată esenţa, o adevărată monstruozitate morală că un asemenea edificiu social clădit pe minciună se dovedea totuşi, pe zi ce merge, tot mai destoinic de viaţă.

Aici să ne oprim o clipă. Junimiştii au fost deseori chemaţi să conducă treburile publice, au avut în mână finanţele ţării, deci au fost în situaţia de a pătrunde în mecanismul financiar al unui stat burghez. Dar nici unul din ei n-a urmărit până la cele din urmă consecinţe această întrebare firească: de unde au luat creatorii României moderne banii necesari pentru a întreţine vastul aparat social adus din afară? Căci aceşti oameni pot să fi avut multe păcate, dar un lucru e sigur: ei nu erau alchimişti, deci nu aveau darul de a preface orice lucru în aur. E drept, junimiştii cred că au răspunsul gata: această „plebe“ a stors sudoarea ţărănimii, din a cărei muncă întreţine toată comedia pseudocivilizaţiei adusă la noi. Şi aici răsună cântul bine cunoscut despre soarta ţărănimii, a cărei „singură realitate este suferinţa“, şi de care nu se îngrijeşte nimeni. Era lucru firesc: orice reacţiune, spre a-şi întemeia opoziţia faţă de oamenii noi, este silită a se înduioşa la suferinţele clasei rurale, de care face vinovaţi pe noii stăpânitori. La junimişti însă asemenea înduioşare

[13] T. Maiorescu, *Critice*, I, p. 151.

insuflă cu atât mai puţină simpatie, cu cât se ştie că cei mai de seamă între ei nu aveau nici un fel de atingere sufletească cu pătura ţărănească[14]. Dar trecem peste acest fapt, spre a privi răspunsul lor mai de-aproape. Banii pentru întreţinerea instituţiilor noi au fost scoşi de la ţărani: acest lucru e limpede. Dar pentru ca ţăranul să poată plăti impozitele cerute de aceste nevoi, el trebuie să fie pus în poziţie a-şi vinde produsele solului; altfel nu se poate scoate nimic de la dânsul, chiar dacă ar fi tras pe roată. Şi aici se deschide o perspectivă nouă, imensă: aşadar noii stăpânitori au avut şi altă problemă de rezolvat, pe lângă introducerea formelor fără fond; ei au trebuit să intensifice legăturile noastre comerciale cu Apusul, să creeze în acest scop întregul aparat de căi de comunicaţie şi institute de credit, deci să dezvolte un întreg capitalism naţional, comercial şi bancar. Dar aceasta nu mai e iluzie, ci o formidabilă realitate, din care se dezvoltă întreaga noastră viaţă socială sub noul regim. Nu este deci adevărat că societatea noastră burgheză ar fi lipsită de fondul corespunzător; orice spirit cu cultură sociologică poate pricepe că fără un asemenea fond ea nici nu s-ar fi putut naşte. Şi dacă burghezia noastră, pe lângă politica ei consecvent burgheză, ne-a mai dăruit şi forme goale, junimiştii — ca oa-

---

[14] Între motivele reacţiunii junimiste, alături de antipatia faţă de noii-veniţi în fruntea ţării, joacă un rol de egală însemnătate şi antipatia faţă de pătura rurală, o antipatie de esteţi rafinaţi în faţa urâtului, a înapoierii, a barbariei. În adevăr, dacă junimiştii s-au ridicat împotriva aşezămintelor burgheze, pricina e că ei nu le găseau bune pentru ţărănime; niciodată însă nu le-a trecut prin minte că aceste aşezăminte n-ar fi bune pentru ei înşişi (G. Ibrăileanu, *op. cit.*, p. 98). Ei au deci în totul psihologia aristocraţiei medievale: ei concep civilizaţia ca un privilegiu al elitei sociale. Pentru popor au numai desconsiderare: istoria sa naţională nu o cunosc, pentru produsele sale poetice găsesc cuvinte de deriziune (G. Panu, *Amintiri*, I, p. 232 şi urm.). Numai nevoia de a lupta împotriva uzurpatorilor politici a putut face pe aceşti esteticieni aristocraţi, apostoli ai artei impersonale, să-şi înăbuşe cât de cât neplăcerea ce le-o insufla priveliştea maselor şi să-şi amintească cu suspine de „realitatea“ suferinţei ţăranului.

meni de ştiinţă — ar fi trebuit să cerceteze nevoia, am putea zice fatalitatea istorică, ce a silit-o să altoiască în acest mod o pătură parazitară pe bugetul ţării.

Reacţiunea Junimii s-a format deci pe alături de cercetarea faptelor. Ea se dezvăluie la lumina analizei ca un simplu *gest logic, o indignare intelectuală* a unor capete abstracte, care socot că evoluţia socială a României a fost îndrumată împotriva adevărului ştiinţific. Dar când o cultură ştiinţifică se încumetează a se ridica împotriva faptelor, se înţelege de la sine că ea trebuie să aibă o serioasă meteahnă. Şi în adevăr, cultura junimiştilor se reduce la un simplu formalism: ea constă într-un mănunchi de formule generale, împrumutate de la autori străini, în care ei socot că se concentrează întreaga realitate a ştiinţei. De aceea ei dau substanţă acestor abstracţii şi le fac apoi o armă de luptă împotriva faptelor concrete. Junimistul osândeşte scurt o fabulă, o dramă, o poezie, o stare socială, dacă acestea contrazic o anumită dogmă stabilită de cutare autor german[15]. Şi aşa abstracţiile pe care munca ştiinţifică le scoate din fapte sunt întoarse de junimişti împotriva faptelor însăşi. Atitudinea lor împotriva societăţii noastre burgheze e un caz special al acestei metode generale: junimiştii osândesc burghezia română fiindcă existenţa ei contrazice, ori li se pare a contrazice, un principiu ştiinţific. Aceasta însă nu mai e atitudine ştiinţifică, e poză ştiinţifică.

4. Cu Junimea, reacţiunea împotriva burgheziei române pluteşte încă în aer. Junimiştii sunt oameni formaţi în străinătate; ei nu şi-au cunoscut, nici nu par a fi simţit vreo plăcere de a-şi cunoaşte ţara. În lipsă de o cunoaştere directă a stării noastre sociale, ei au încercat să o înţeleagă pe cale deductivă: anume, trăgând concluzii asupra ei din formulele memorizate în Germania. Aşa se face că aceşti oameni au rămas toată viaţa străini în ţara lor: prinşi în lumea lor abstractă, ei şi-au desconsiderat

[15] G. Panu, *op. cit.*, pp. 320–321.

patria, care părea a nu corespunde acestei lumi de fantome nevăzute.

E drept că şi junimiştii au afirmat nevoia de a studia trecutul pentru înţelegerea prezentului, şi nici nu se putea altfel: nu afirmă şi idealismul romantic german acelaşi lucru? Dar această afirmaţie a rămas la junimişti, ca toate celelalte, o abstracţie goală[16]. Aici apare naţionalismul, ca întregire firească şi necesară a junimismului: cu el reacţiunea pierde caracterul ei exotic, se aşază pe baza concretă a istoriei naţionale şi face sforţări de a îndruma prezentul pe temeiul cercetării trecutului. În naţionalism, privit ca atitudine faţă de evoluţia socială, întâlnim cea dintâi încercare serioasă de a îndruma cultura română pe bazele istorismului evoluţionist modern.

Dar în vreme ce noul curent săvârşeşte o mare operă pozitivă, el nu poate îndepărta lipsurile celui vechi, pe care-l continuă. Ieşit din cercul tinerilor junimişti, care nu puteau ierta celor bătrâni desconsiderarea poporului şi a istoriei sale[17], naţionalismul păstrează caracter limpede reacţionar: în el studiul trecutului se preface în *idealizarea* trecutului şi degradarea prezentului. Cu alte cuvinte, naţionalismul nu priveşte cunoaşterea trecutului, la fel cu evoluţionismul ştiinţific, ca un mijloc de a *înțelege,* ci ca un mijloc de a *defăima* prezentul, căruia nu-i poate ierta că a dizolvat vechile forme de viaţă naţională. Prin aceasta, reprezentanţii noului curent dovedesc că n-au izbutit

---

[16] „Junimea era convinsă că numai prin cunoaşterea exactă a trecutului se putea prepara în chip sistematic viitorul României, căci trecutul ne învață ceea ce se poate potrivi cu geniul poporului." B. Kanner, *La société littéraire Junimea*, p. 66. Acelaşi autor observă însă (p. 49) că istoria e tocmai partea slabă a Junimii.

[17] Între junimiştii bătrâni şi cei tineri se întâmplau chiar, din această pricină, „ciocniri în credințe şi în doctrine" (Panu, *Amintiri*, I, 234). Abia după ce veteranii fură absorbiți de politică, curentul celor tineri putu să se impună, aşa că programa prelegerilor publice din anul 1874 „constituia triumful junimiştilor noi asupra celor vechi, izbânda ideilor naționale față cu cele vechi ale culturii umanitare. Noi *românii* reuşiserăm în fine ca să dăm o notă nouă în Junimea" (Panu, *op. cit.*, p. 131).

a se pătrunde de spiritul ştiinţei, n-au înţeles că orice formă de viaţă socială se naşte cu necesitate, aşa că cercetătorul are obligaţia să o explice, nu să o critice. Pe scurt, naţionalismul e sentimental, nu obiectiv; critic, nu ştiinţific: el exprimă jalea după trecut, nu năzuinţa viguroasă către viitor[18]. Spiritul reprezentativ care a desăvârşit la noi ideea naţionalistă este poetul Eminescu. Membru al Junimii, dar bătând căile sale proprii pe alături de dogmele magiştrilor, el prezintă naţionalismul cu toate multiplele sale trăsături: istoric, romantic, pesimist, sentimental, iubitor de neam, religios, streinofob. Toate aceste trăsături alcătuiesc, cum lesne se poate vedea, un tot sufletesc: starea sufletească de jale pentru trecutul naţional curat, distrus pentru totdeauna de noii stăpânitori. Îndeosebi, ceea ce iese la iveală în noua formă a reacţiunii e ura împotriva străinilor: aventurierii politici, care după Junimea au creat noul regim social, apar de astă dată ca nişte elemente de origine străină, care n-au priceput geniul neamului nostru şi de aceea i-au distrus vechile aşezăminte, i-au nesocotit vechile datine[19].

Reprezentanţii de mai târziu ai naţionalismului sunt personalităţi strălucite, care prin puterea şi căldura cuvântului au ştiut să prefacă acest mod de gândire într-un puternic curent. Dar, pe cât ne putem orienta în literatura respectivă atât de fragmentară, nici unul n-a îmbogăţit ideea naţionalistă cu un element nou[20]. Era şi peste putinţă; căci prin însăşi firea lucrurilor, reacţiunea

[18] „Patriotismul nu este iubirea ţărânei, ci iubirea trecutului“ (Eminescu, *Articole politice*, p. 115). „Orice civilizaţie adevărată, nu poate consista decât într-o parţială întoarcere trecut, la elementele bune, sănătoase, proprii de dezvoltare“ (Eminescu, *op. cit.*, p. 49). De aceea poetul cere o refacere, o *dacizare* a tuturor aşezămintelor noastre după spiritul trecutului naţional (p. 135).

[19] A se vedea îndeosebi articolul celebru: *Pătura suprapusă*, a cărui încheiere este: „Geniul neamului nostru e o carte cu şapte peceţi pentru generaţia dominantă“ (*op. cit.*, p.139).

[20] Dl S. Mehedinţi (între altele, *Poporul*, p. 156) şi dl C. Rădulescu Motru (*Cultura romană şi politicianismul*, p. 170) se referă de-a dreptul la Eminescu.

împotriva burgheziei nu poate primi în conţinutul ei, oriunde s-ar produce, decât un anumit număr de însuşiri, şi la noi Eminescu le-a gândit până la sfârşit pe toate. Celor mai târziu veniţi pe căile sale, nu le rămânea decât a pune greutatea autorităţii lor pentru răspândirea ideii naţionaliste.

Rămânea de împlinit un serios gol în noul curent: strângerea tuturor elementelor într-un sistem de gândire sprijinit pe principii generale. Acest lucru l-a făcut dl C. Rădulescu-Motru, singurul gânditor sistematic pe care l-a produs reacţiunea română. Faţă de opera sa[21] trebuie să ia atitudine oricine urmăreşte naţionalismul ca întreg. Printr-o cercetare amănunţită, acest gânditor încearcă să dovedească: a) că vechile noastre instituţii erau potrivite cu sufletul românesc, b) că între noile aşezăminte burgheze şi sufletul român domneşte o desăvârşită contrazicere: sufletul nostru a păstrat înainte trăsăturile sale rurale în noua haină burgheză, care presupune metodă în muncă, calcul şi economie; c) în consecinţă, aşezămintele noastre moderne alcătuiesc o simplă „schimbare de decor", un fenomen de „mimetism social". Şi pentru ca aceste încheieri să capete o deosebită savoare, autorul recurge la metoda comparativă şi arată că la japonezi, la chinezi şi la negrii din Africa întâlnim în totul acelaşi fenomen

---

Dl N. Iorga, care prin autoritatea cuvântului său vorbit şi scris a făcut mai mult ca oricine altul pentru răspândirea ideii naţionaliste, a căutat să-şi deschidă o cale proprie: d-sa priveşte ca protagonist al curentului naţionalist pe Kogălniceanu, cel dintâi scriitor care a formulat la noi concepţia evoluţiei organice treptate, desigur, tot sub influenţa gândirii germane. Vezi *Doctrina Naţionalistă*, 1922, Ed. Cultura Naţională.

Nu intră în cadrul acestei cercetări naţionalismul lui Aurel Popovici, care nu s-a născut în împrejurările speciale ale evoluţiei noastre sociale, ci are un caracter exotic, dedus din consideraţii generale. A. Popovici nu se mărgineşte a tăgădui necesitatea aşezămintelor democratice burgheze *în România* — cum face reacţiunea noastră –, ci se ridică împotriva democraţiei în genere. Vezi *Naţionalism sau Democraţie*, o critică a civilizaţiei moderne, Bucureşti, 1910.

[21] *Cultura română şi politicianismul*, Bucureşti, 1904.

ca în societatea noastră: şi aceştia au îmbrăcat costumul vieţii europene, dar au păstrat sub el instinctele lor neatinse. Ca o subliniere a acestor vederi, răsună la tot pasul vechiul refren: cei ce au săvârşit această schimbare de decor sunt nişte politicieni străini de neam, care prin aceasta au urmărit interesul lor în dauna ţării.

Fără îndoială, lucrarea dlui Motru e o analiză psihologică adâncă, şi cercetările sale asupra dizarmoniei între sufletul nostru rural şi aşezămintele noastre burgheze fac parte dintre lucrurile care rămân. Dar e vădit că cultura sa, cu deosebire *psihologică,* nu era de natură a-i înlesni o interpretare istorică justă a acestei *stări sociale.* Pentru aceasta era de trebuinţă o îndeletnicire amănunţită cu evoluţia capitalismului modern. De aici d-sa ar fi putut să vadă că la începuturile burgheziei sufletul rural rămâne peste tot în urma vremii şi că statele respective sunt silite să recurgă la mijloace de constrângere spre a-l pune în armonie cu noile nevoi. Fierul roşu, vinderea ca sclav, spânzurarea, au avut, printre alte multe mijloace de acelaşi fel, rolul lor în această operă de armonizare sufletească, nu în Africa, nici în Asia, ci în ţările civilizate ale Apusului: în Anglia, Franţa, Olanda. Nicăieri instituţiile burgheze nu au izvorât din nevoile sufleteşti ale popoarelor, ci din nevoile capitalismului; armonizarea deplină a acestor instituţii cu psihologia populară a fost o operă treptată, anevoioasă, cu mult mai anevoioasă la noi, unde evoluţia vertiginoasă a capitalismului a lăsat evoluţia sufletească, totdeauna mai greoaie, cu mult în urmă.

5. Spre deosebire de vechea reacţiune junimistă, care stătea deasupra deosebirilor de naţionalitate, noua reacţiune în forma naţionalismului este streinofobă, îndeosebi antisemită. Atât de mult s-a accentuat în noul curent această notă, încât s-a părut uneori că ea ar alcătui caracterul de seamă al naţionalismului, care în fapt îşi datoreşte fiinţa altor nevoi, de natură socială.

Ura împotriva străinilor e un fenomen general la începutul oricărei burghezii[22]. Chiar şi Anglia, patria liberalismului, a cărei religie naţională a putut fi considerată ca o specie de iudaism, a tratat odată pe evrei la fel cu Spania[23]. Decât, englezii şi-au schimbat mai târziu sentimentele faţă de străini în mod radical, şi aceasta i-a ferit de a împărtăşi soarta sorei noastre latine de peste Pirinei.

Această ură a ţărilor agricole împotriva străinilor e foarte firească. Peste tot, străinii sunt acei care creează bazele burgheziei, şi prin aceasta ale constituţiei şi culturii democratice[24]. Dar străinul care vine dintr-o ţară industrială înaintată într-o ţară agricolă înapoiată aduce cu sine o formidabilă forţă de distrugere: capitalismul. De îndată ce primeşte acest ferment, ţara agricolă intra în proces de dizolvare. Şi atunci furia tuturor oamenilor, care se văd scoşi din vechea lor aşezare socială, se dezlănţuie împotriva autorilor străini ai acestui dezastru. Nu au fost acuzaţi şi la noi evreii de a ne distruge ţara? Naţionalismul

---

[22] „La toate popoarele găsim străini ca primii negustori. Dar la popoarele înapoiate străinul trece ca duşman." L. Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, p. 15.

[23] În Anglia, ca peste tot, cei dintâi capitalişti au fost evreii (Gibbins, *The industrial history of England*, p. 35). Alungaţi la început din pricina urii populare, reprimaţi sub Cromwell, când s-a făcut prima încercare de naturalizare, întreaga populaţie a fost cuprinsă de spaimă (Sombart, *Die Juden* etc., p. 138).

[24] Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. I, 2, p. 821. Opera aduce cercetări amănunţite asupra rolului străinilor în dezvoltarea burgheziei.

Nespus de instructive sunt cercetările lui Glotz asupra rolului străinilor — a „metecilor" — în civilizaţia democratică greacă, pe care o socotim de obicei cea mai pură creaţie a geniului elen. În epoca de înflorire a Greciei — sec. V şi IV a.C. — întreaga avere imobiliară: comerţul, industria, banca se afla în mâinile străinilor. Aceştia au creat puterea navală, şi prin aceasta democraţia cea mai înaintată pe care o cunoaşte istoria: cea ateniană. Având în mâinile lor toate industriile, ei au jucat de aici un rol covârşitor în crearea monumentelor artei elene. *Le travail dans la Grèce ancienne*, pp. 223–229.

a avut însă inspiraţia de a extinde această ură şi asupra noilor noştri stăpânitori pe temeiul că şi aceştia sunt străini de neam şi-i distrug vechiul mod de viaţă fiindcă nu-l pricep.

E drept, pătura noastră socială de sus s-a împestriţat cu elemente străine; e iarăşi drept că această pătură străină mânuieşte un capitalism care încă păstrează caracterul destructiv: dar ce dovedeşte aceasta din punct de vedere ştiinţific? Pretutindeni burghezia e străină şi are la început un rol destructiv. Mai mult, sunt sociologi care cred că orice clasă stăpânitoare a fost de origine străină, şi în această subjugare a unei rase de către alta ar sta procesul natural al evoluţiei sociale[25]. Situaţia României nu e deci o excepţie, cum se declară adesea.

Pricina acestei antipatii faţă de noii stăpânitori e, în realitate, alta: naţionaliştii văd actuala ordine socială prin prisma vechiului suflet rural. Se ştie că, de obicei, dacă vechiul boier era bun român, el trata mai bine pe ţăranii săi decât un stăpânitor de obârşie străină. Tot astfel se socoate şi acum, că dacă oligarhia noastră ar fi compusă din români neaoşi, în vinele cărora curge acelaşi sânge ca şi în ţăran, ea ar avea mai multă înţelegere şi îndurare faţă de nevoile poporului. Dar alcătuindu-se din străini, fără nici o atingere sufletească cu masele, aceştia îndrumează poporul împotriva firii şi nevoilor sale.

Mai e nevoie să arătăm pe ce adâncă neînţelegere se bazează această iluzie? Noua noastră pătură conducătoare nu se mai alcătuieşte din moşieri, ci din mânuitori ai capitalului. Dar capitalismul nu are nici suflet, nici naţionalitate, nici simpatii speciale: el e forţă socială obiectivă, impersonală, cu legi neînfrânte de dezvoltare, care nu atârnă de naţionalitatea celui ce-l conduce. În societatea burgheză nu sunt indivizi, ci forţe superioare care robesc pe indivizi. De aceea aici deosebirile naţionale nu au însemnătatea pe care o aveau în vechiul regim agrar.

Adăugăm că naţionalismul reacţiunii trebuie deosebit cu grijă de naţionalismul burgheziei, de naştere mult mai veche.

[25] L. Gumplowitz, *Der Rassenkampf.*

În adevăr, există două ideologii naţionaliste: una ieşită din nevoile capitalismului, alta din nevoile reacţiunii împotriva capitalismului. Am arătat, în cercetările noastre, fazele succesive ale naţionalismului ieşit din nevoile capitalismului nostru şi impus de burghezie ca aspiraţie obştească a ţării; acesta a fost realizat în parte prin cele din urmă două războaie. Naţionalismul burgheziei, concretizat mereu într-un „ideal naţional“, cere un stat modern, unitar şi neatârnat, în limitele naţiunii şi trăind prin el însuşi; naţionalismul reacţiunii cere însă ca acest stat să nu-şi împrumute organizaţia din afară, ci să şi-o derive din sufletul poporului şi respectul trecutului. Sunt aici în luptă două concepţii opuse, cu deosebirea că naţionalismul burgheziei a fost impus de capitalism ca aspiraţie naţională şi prefăcut în ferment de războaie spre a deveni realitate, în vreme ce naţionalismul reacţiunii a rămas concepţia unui mănunchi de intelectuali care par a crede că el ar fi singura formă a ceea ce se înţelege prin naţionalism.

6. Ca şi Junimea, naţionalismul tăgăduieşte orice funcţie socială noii noastre clase stăpânitoare, distrugătoare fără evlavie a trecutului românesc curat, adăugând în acelaşi timp şi învinovăţirea de înstrăinare de neam. *Tăgăduirea rolului istoric al burgheziei române* este partea cea mai gravă şi totodată cea mai populară în reacţiunea noastră; în această privinţă se întâlnesc toate curentele reacţionare, fără deosebire. De aceea azi orice român cult e convins că pătura noastră conducătoare nu are alt rol social decât exploatarea bugetului, că e grea de toate păcatele morale de pe lume, fără a avea în schimb vreo calitate. Faţă de aceasta, boerimea veche apare într-o lumină de hotărâtă superioritate morală, socială, naţională.

Trebuie să observăm, înainte de toate, că e greu de înţeles cum s-au putut impune şi menţine la cârma ţării nişte oameni care nu au nici o funcţie socială; al doilea, că evoluţia României moderne a mers atât de repede şi de sigur, încât ea devine o adevărată

enigmă, dacă se admite că noua pătură stăpânitoare are numai lipsuri şi nici o calitate. Trebuie să fie deci, la baza acestei atât de pesimiste concepţii, o neînţelegere.

Şi în adevăr, este. Ce se înţelege, de fapt, când se afirmă că vechea boierime era mai bună decât noii stăpânitori? Anume că boierii s-au purtat cu poporul mai puţin vitreg ca urmaşii lor de azi. Să admitem că acest fapt ar fi, din punct de vedere istoric, deplin dovedit — deşi nu e. Dar oare menirea istorică *proprie, specifică,* a unei clase burgheze, este aceea de a rezolva probleme ţărăneşti? Oricine poate vedea că aici naţionalismul priveşte regimul nostru modern prin prisma vechiului regim agrar şi judecă funcţia socială a burgheziei în analogie cu funcţia pe care o avea atunci boierimea: aceea de-a purta de grijă de pătura rurală. O societate modernă are însă alt caracter şi clasa ei stăpânitoare altă menire socială: anume *aceea de a dezvolta un capitalism indigen.* Acesta este factorul economic care plămădeşte societăţile moderne şi hotărăşte de soarta lor: însăşi relaţiile, noilor stăpânitori faţă de ţărănime trebuie cercetate şi lămurite din acest punct de vedere. Pentru a înţelege rolul istoric al noii noastre clase stăpânitoare trebuie să se urmărească activitatea ei de dezvoltare a unui capitalism român propriu, menit a emancipa România de sub dominaţia străinilor şi a-i crea un loc de cinste între statele moderne. Şi-a îndeplinit noua clasă stăpânitoare această funcţie, singura în care stă rolul ei istoric propriu?

Cel ce a urmărit cercetările noastre trebuie să ajungă la încheierea nu numai că burghezia noastră şi-a împlinit menirea, dar că şi-a împlinit-o într-un mod care va face admiraţia vremurilor viitoare. Cu câteva decenii în urmă, România era o regiune orientală: nu avea căi de comunicaţie, nu avea o monedă naţională unitară, nu avea aşezăminte de credit, şi ceea ce este mai grav nu avea nici *oameni* pentru a întreprinde rezolvarea acestor grele probleme, impuse în mod forţat de relaţiile cu capitalismul străin. Şi acum? Peste puţin timp România va sta pe

picioarele ei proprii, cu un capitalism naţional destoinic a-i satisface toate nevoile, scutind-o de a mai recurge la mijloacele de producţie scump plătite ale străinătăţii. O asemenea faptă istorică, într-un atât de scurt timp, nu a îndeplinit-o încă nici o burghezie europeană.

Se vede deci bine că spre a înţelege România modernă trebuie să încetăm a o privi de la nivelul vechiului regim şi a ignora problemele ei proprii. *Istoria naşterii României moderne este istoria dezvoltării capitalismului naţional.* Numai în această lumină se poate stabili rolul istoric al noii noastre clase stăpânitoare. Căci fiecare clasă socială are rolul ei propriu şi funcţia ei specială în cadrul societăţii pe care o conduce.

7. În mişcarea noastră de reacţiune împotriva burgheziei, nici unul din curentele venite mai înainte sau mai în urmă nu se poate asemăna cu naţionalismul în privinţa rolului social. Ideea naţionalistă a izbutit să câştige un număr impunător de talente strălucite care, printr-o viguroasă propagandă în vorbă şi în scris, au întreţinut în lumea noastră cultă o atmosferă de pronunţat sentimentalism rural. Pe această atmosferă s-au putut altoi în urmă şi alte curente reacţionare, asigurându-şi o izbândă lesnicioasă. Pilda tipică o dă poporanismul: exotic prin origine şi caracter, obscur în năzuinţele sale sociale, noul curent a putut fi sădit pe terenul atmosferei noastre sufleteşti rurale, devenind astfel o plantă parazitară ce-şi datoreşte aparenţa de viaţă sevei trase din mişcarea naţionalistă.

a) Poporanismul e de origine rusă şi are un înţeles limpede numai în patria sa. Născut în al treilea sfert al veacului XIX, el înfăţişează sforţarea de a găsi pentru Rusia o formulă proprie de evoluţie socială, deosebită de aceea a ţărilor Apusului. Şi constituţia agrară a Rusiei părea a da această posibilitate. Căci pe când în Apus comunismul agrar primitiv a fost peste tot distrus prin dezvoltarea capitalismului, în Rusia el se păstrează sub forma *mirului;* aici proprietatea privată de pământ

este o excepție[26]. S-a născut astfel ideea că pe când țările apusene vor trebui să-și deschidă calea prin capitalism către forma superioară de viață a socialismului, Rusia va sări de-a dreptul de la comunismul agrar primitiv la socialism, fără a dezvolta în sânul ei o burghezie națională, deci *ocolind capitalismul*. Așadar, ideea esențială a poporanismului rus e următoarea: *comuna rusă, mirul, alcătuiește germenele unei evoluții speciale rusești către o formă de viață superioară*[27]. Prin aceasta poporanismul a ajuns să se apropie și să se înrudească cu *panslavismul*, care socoate că Rusia ar avea misiunea deosebită de a salva „occidentul putred“ de decadență, lumea slavă fiind chemată a da Europei o civilizație sănătoasă[28]. Dar nu trebuie să se confunde poporanismul de-a dreptul cu panslavismul, cum s-a făcut uneori la noi.

E de însemnat că întemeietorii socialismului științific au împărtășit, de asemenea, ideea că Rusia ar putea să aibă o evoluție proprie deosebită de aceea a țărilor apusene: adică, ea ar fi în măsură să înainteze spre socialism în felul cum crede poporanismul, trecând de la mir peste capitalism de-a dreptul către o

---

[26] J. Delevsky, „Les idées des «narodniki» russes“, în *Revue d'Économie Politique*, 1921, nr. 4, p. 432.

[27] „Poporaniștii găsesc în mirul... rusesc comunismul primitiv, dar ei cred că Rusia poate realiza forma mai înaltă și definitivă a socialismului și comunismului fără să mai străbată stadiul capitalismului.“ Th. G. Masaryk: *Zur russischen Geschichts und Religionsphilosophie*, vol. II, Jena 1913, p. 294. „Herzen, Bakunin, Tzernytzevsky au declarat mirul drept celula socială a societății, ce urmează a se înfăptui prin revoluția socială; această părere fu lărgită într-o întreagă teorie socială și economică: *poporanismul*. În același timp, Lavrov și Michajlovsky încearcă să dea socialismului o nouă temelie filozofică.“ *Op. cit.*, p. 279. — Vasta operă a lui Masaryk, care desfășura în două mari volume tabloul mișcării spiritului rus din ultimul secol, în multiplele sale ramificații, dă o orientare completă asupra poporanismului, a reprezentanților săi, ca și a locului său în cultura rusă; studiul citat al lui Delevsky poate fi folosit ca o prețioasă îndrumare.

[28] J. Delevsky, „Les idées des «narodniki»“, *op. cit.*, p. 435.

formă superioară de viață socială. Spre a înțelege cum se face că acești cercetători au putut împărtăși asemenea credință, trebuie să amintim că ei au trăit toată viața în convingerea unei apropiate revoluții proletare, care trebuia să aducă prăbușirea capitalismului[29]. Ei gândeau deci că din moment ce capitalismul va fi distrus, Rusia va ieși din sfera sa de influență și va urma evoluția ei proprie: va trece de la comuna agrară de-a dreptul la o faza mai înaltă. Se cuvine să reținem deci că în gândul lui Marx și Engels distrugerea capitalismului apusean era condiția neapărată, de care atârna soarta poporanismului — și această condiție nu s-a împlinit[30]. De aceea Engels, după ce prevederile sale asupra revoluției sociale s-au dovedit false, și-a schimbat în mod firesc și părerea asupra soartei mirului: acesta — așa socoate el — va rămâne de acum o simplă amintire: un „Erinnerungsbild an die Vergangenheit“[31].

După răspândirea socialismului marxist în Rusia, o vie polemică a izbucnit între marxiști și poporaniști, cei dintâi susținând că Rusia trebuie să treacă prin faza capitalistă spre a ajunge la socialism, cei din urmă afirmând teza cunoscută că țara lor va ajunge această fază de evoluție ocolind capitalismul. „Era îndeosebi vorba — în această polemică între poporaniști și

---

[29] Franz Mehring: *Karl Marx, sein Leben*, 1919, p. 198.

[30] Engels scrie în 1893: „Fără îndoială, *comuna conținea germenii,* care în anumite condiții *ar fi putut să se dezvolte și să salveze Rusia de nevoia de a trece prin torturile regimului capitalist.* Eu subscriu pe deplin scrisoarea autorului nostru (a lui Marx). Dar în părerea mea, ca și a lui, cea dintâi condiție cerută pentru a realiza acest lucru era *imboldul din afară*, schimbarea sistemului economic în Apusul Europei, distrugerea sistemului capitalist în țările unde s-a născut“ (vezi Nicolas-On, *op. cit.*, p. 495. Cursivele sunt ale autorului. Scrisoarea la care se referă Engels, cuprinzând punctul de vedere al lui Marx în această chestiune, e publicată de autor între anexele operei sale, p. 506. Marx face o strictă deosebire între sforțările poporaniștior de a găsi pentru patria lor o cale proprie de evoluție — sforțări pe care le încuviințează — și pretenția panslaviștilor de a regenera pe această cale Europa „putredă“).

[31] Masaryk, *op. cit.*, pp. 295–296.

social-democraţi — dacă Rusia poate realiza societatea socialistă, cu toate că n-a străbătut toate stadiile evoluţiei, ca Europa. Se discuta, în special, dacă Rusia trebuie să treacă prin capitalism, pentru ca să intre din capitalism în socialism, după legea marxistă a evoluţiei."[32] În fruntea marxiştilor a stat teoreticianul G. Plehanov, al cărui renume european n-a fost atins de nici unul din adversarii săi poporanişti.

Printr-o întâmplare a soartei, această polemică a ajuns să ne intereseze şi pe noi românii. Doi sociologi de provenienţă rusă au deschis şi în ţara noastră o luptă sociologică analoagă: fără a poseda vreo cunoştinţă asupra capitalismului român, de a cărui soartă vroiau totuşi să decidă, ei şi-au împărţit rolurile şi au produs opere care, după impresia făcută la noi, sunt „formidabile" şi au menirea de „a rămâne"[33]. Aici ne interesează numai latura poporanistă a acestei polemici.

---

[32] *Op. cit.*, p. 290.

[33] Poporanismul a fost introdus la noi printr-o serie de articole de jurnal în *Evenimentul Literar* (vezi G. Ibrăileanu, „Poporanismul", în *Curentul Nou* nr. 3, an 1); el dezvoltă ideea unei datorii a păturii culte faţă de clasa ţărănească, o idee eminamente rusească (vezi Delevsky, „Les idées des «narodniki»", *op. cit.*, p. 438). C. Dobrogeanu-Gherea, care cunoştea din altă parte înţelesul real al curentului poporanist, reprezentat apoi de *Viaţa Românească*, strecură într-o conferinţă (*Din ideile fundamentale ale socialismului ştiinţific*) avertismentul că socialiştii noştri să nu nimerească cu oiştea în gardul reacţiunii. Acesta sili poporanismul român la o formulare mai amănunţită a punctului său de vedere. În adevăr, o recenzie a zisei conferinţe, venită din grupul poporanist (G. Ibrăileanu, *Viaţa Românească*, 1906, vol. III, p. 137), vesti că răspunsul amănunţit va sosi din loc *mai competent*. Dar fără a aştepta acest răspuns, Gherea luă atitudine faţă de recenzia poporanistă printr-o întâmpinare destul de amănunţită („Un mic răspuns la o mică recenzie", în *Viitorul Social*, 1908, nr. 10). Veni apoi grosul luptei: articolele dlui C. Stere: „Social-democratism ori poporanism?", *Viaţa Românească*, august 1907 — aprilie, 1908), răspunsul lui Gherea în *Cuvinte Uitate* apoi în *Neoiobăgia*, care aduse din partea adversarului o ripostă pe un ton destul de ridicat.

Această polemică prezintă următoarele caractere: a) nici unul din adversari n-a studiat evoluţia economiei noastre naţionale; de aceea cu

b) Versiunea română a poporanismului este foarte obscură. Nimeni nu poate înţelege din expunerea poporaniştilor români ce este şi ce vrea poporanismul, dacă nu se duce la originea sa rusă. Pricina acestei lipse de claritate este, pe de o parte, silinţa vădită a poporanismului român de a-şi ascunde originea exotică; pe de altă parte, lipsa unor condiţii sociale prielnice care ar face cu putinţă încetăţenirea poporanismului în mişcarea noastră socială culturală.

În adevăr, concepţia poporanismului rus e limpede: aici mirul e privit ca germenele din care se va naşte o dezvoltare socialistă specific rusă, pe dinafară de cadrul capitalismului. Dar în România nu există nici o urmă de comunism agrar care ar putea să fie punctul de plecare al unei dezvoltări socialiste superioare. De aceea nu se poate înţelege în ce ar consta evoluţia agrară specific românească, care ar trebui să ocolească capitalismul şi să ne ducă de-a dreptul la socialism. Aici — adică în latura sa pozitivă şi esenţială — poporanismul român e lipsit de orice sens[34].

---

oarecare schimbări, discuția lor poate fi localizată pentru oricare altă țară agricolă intrată sub influența capitalismului. E un simplu exercițiu de scrimă logică, nici un contact cu terenul nostru social; b) nici unul din adversari n-a crezut de cuviință să procedeze în chip ştiințific: să înceapă cu o introducere istorică, în care să arate până unde au dus chestiunea predecesorii lor ruşi şi de unde începe contribuția lor proprie. E drept, *Neoiobăgia* conține câteva indicații destul de străvezii asupra originii şi caracterului rus al poporanismului; aceasta a enervat însă pe teoreticianul poporanist, l-a silit să se apere că ar fi „narodnic pur" şi să ia la rândul său ofensiva, declarând că Gherea nu e original nici în termenul *Neoiobăgie*, „atâta doar că-l încurcă". (*V. R.*, 1910, nr. 11). Notați bine: nici în titlul lucrării; de idei nu mai încape vorbă.

[34] În forma dintâi a acestui studiu (*Arhiva* an IV, nr. 2) am supus ideile poporaniste unei amănunțite analize, de care am crezut că ne putem lipsi aici. Amintim numai că poporanismul român cere, din punct de vedere economic, o gospodărie în spirit medieval, care are ca bază agricultura, şi industria ca simplă întregire a acesteia; iar din punct de vedere politic, realizarea principiilor democratice apusene. Cum însă principiile democratice sunt un produs al economiei burgheze, realizarea lor

În asemenea împrejurări, partea de seamă a poporanismului român rămâne latura sa negativă: duşmănia faţă de capitalismul nostru naţional. De altfel ideile pe care el le aduce în această chestiune sunt acelea dezvoltate de poporanismul rus. Masaryk descrie astfel atitudinea poporaniştilor ruşi faţă de capitalismul ţării lor: capitalismul rus pare poporaniştilor artificial, un mijloc de exploatare a claselor sărace de către capitalismul străin; el este destructiv, nu se poate ridica la o dezvoltare superioară fiindcă lipsesc debuşeele externe şi piaţa internă e prea slabă; de aceea Rusia, după ce şi-a emancipat ţăranii, trebuie să caute în agricultură şi în industria mică mijlocul de a-şi duce viaţa[35]. Toate aceste idei le reia şi poporanismul român faţă de capitalismul nostru naţional. Partea cea mai impresionantă în această campanie a poporaniştilor noştri împotriva capitalismului o formează neîndoielnic argumentele aduse împotriva industrializării economiei române. Lucrul nu poate surprinde; căci aceste argumente sunt reproduse după unul din cei mai adânci scriitori poporanişti ruşi, Nicolas-On, a cărui operă principală am folosit-o şi noi deseori[36].

într-o ţară cu economie medievală este o imposibilitate. Poporanismul român suprapune aici două elemente contradictorii: o ideologie politică burgheză pe un fond economic agrar medieval.

Acest nonsens se lămureşte prin importarea fără spirit critic a ideilor poporaniste ruse. E drept că şi poporaniştii ruşi luptau pentru realizarea democraţiei politice în mediul agrar al ţării lor; dar acest mediu agrar avea în Rusia un caracter comunist, egalitar, şi se credea că poate înainta de-a dreptul către democraţia economică a socialismului. Astfel în poporanismul rus era o deplină armonie între fondul economic şi formele politice, pe când la imitatorii săi din România contradicţia este desăvârşită.

[35] *Op. cit.*, pp. 294–295.

[36] Nicolas-On e pseudonimul lui N. Danielson, traducătorul în ruseşte al vol. I din *Kapital*. Compară argumentele sale împotriva industriei ruse *(Histoire du développement de la Russie*, pp. 250–264) cu argumentele poporanismului român împotriva industriei noastre (*V. R.*, octombrie 1907, pp. 17–39). Începutul acestor argumentări e aproape identic, ceea ce naşte impresia de ceva mai mult decât un simplu împrumut nemărturisit de idei („Modul capitalist de producere cere înainte de toate

Poporanismul este în cultura noastră din ultima jumătate a veacului trecut un episod ce dispare fără urme. Dacă pe timpul când a fost el importat la noi se mai putea duce o luptă împotriva economiei capitaliste, astăzi, când economia noastră intră cu pânzele pline în apele capitalismului, asemenea luptă ar fi o anomalie. De fapt, nici un cercetător serios nu se mai gândeşte la ea. Sentimentalismul rural reacţionar în care a trăit poporanismul nu a fost nici născut, nici întreţinut de el: acest sentimentalism este un produs social necesar în faza actuală, iar alimentarea sa este opera exclusivă a propagandei naţionaliste.

8. Curentele reacţionare cercetate până acum ar putea fi numite *sincere,* în sensul că atitudinea lor faţă de societatea noastră burgheză este destul de limpede. Căci cu toate sofismele întrebuinţate de reprezentanţii acestor curente, spre a se înfăţişa ca propovăduitori ai unui progres real, opus progresului *aparent* al burgheziei noastre, ei se arată în mod străveziu ceea ce sunt:

---

debuşee: aceasta este condiţia esenţială a existenţei sale" Nicolas-On. — „Pentru naşterea unei industrii mari se cere o condiţie indispensabilă: asigurarea *debuşeului*" C. Stere).

Acest fapt merită să fie relevat, dacă nu din altă pricină cel puţin din aceea că autorul versiunii române a poporanismului susţine a nu datora nimic poporaniştilor ruşi, nici chiar numele doctrinei (*Viaţa Românească* 1910, nr. 11).

Credinţa pe care acest autor şi-o însuşeşte de la Nicolas-On făcând din ea temelia argumentelor sale împotriva industrializării României, anume că dezvoltarea industriei atârnă de debuşee externe, îşi are obârşia la Marx. Decât, asemenea credinţă putea fi adevărată în faza liberalistă a burgheziei, nu mai este însă în aceeaşi măsură în actuala fază imperialistă. De astă dată greutatea activităţii industriale cade pe piaţa internă, de unde burghezia exclude orice concurenţă străină, spre, a întreprinde apoi o organizare sistematică, explicitând până la ultima limită posibilităţile de consum.

În ceea ce priveşte România, neputinţa de a dezvolta o mare industrie naţională ar lăsa-o pradă formelor inferioare şi destructive ale capitalismului. În acest caz sfârşitul nu ar fi realizarea unei forme superioare de viaţă, ci dezagregarea şi decadenţa, cum am arătat în cercetările asupra revoluţiei agrare.

oamenii trecutului, duşmani ai prezentului. Noul curent cu care trebuie să ne ocupăm acum are o înfăţişare mult mai tulbure: el s-a înveşmântat în chip dibaci într-o formulă a progresului şi trebuie mai multe sforţări spre a descoperi ceea ce se ascunde în realitate sub această formulă. E vorba de socialismul nostru: el e o mască nouă, care ascunde de lumină o faţă veche şi bine cunoscută, aceea a reacţionarului român.

Pe când o parte din elementele noastre reacţionare s-au silit să-şi creeze o formulă proprie spre a-şi exprima ura lor împotriva noii ordini sociale, altă parte din ele a găsit în doctrina socialistă un fericit mijloc pentru acelaşi scop reacţionar. De astă dată formula în care oamenii trecutului dădeau expresie antipatiei lor faţă de aşezămintele burgheze, avea nepreţuitul avantaj că-i scutea de orice încercare de a mai dovedi lumii noastre că ei sunt pionierii progresului social. Nu sunt oare socialiştii peste tot reprezentanţii societăţii viitoare? Şi reacţionarii noştri, în costumul exotic socialist, s-au crezut în drept să adopte aceeaşi poză.

E bine stabilit că prima noastră mişcare socialistă a fost o manifestare reacţionară. Dl G. Ibrăileanu dovedeşte că ea avea aceeaşi atitudine faţă de societatea noastră burgheză ca şi Junimea[37], iar dl H. Sanielevici o înfăţişează ca o mişcare romantică a intelectualilor noştri, în care muncitorii aveau rolul de decor[38]. Noi credem că putem merge ceva mai departe şi dovedi că şi actuala mişcare socialistă, aşa cum şi-a găsit expresia teoretică în scrierile sociologice ale lui C. Dobrogeanu-Gherea, e tot o manifestare reacţionară ascunsă în frazeologie marxistă.

Care este, în adevăr, atitudinea socialismului ştiinţific faţă de societatea burgheză? Repetăm: a *socialismului ştiinţific,* nu a broşurilor de propagandă socialistă. Ca orice disciplină ştiinţifică, socialismul nu are vreun sentiment faţă de burghezie: el reprezintă sforţarea de a o *înţelege*. De aceea, *a)* doctrina socialismului ştiinţific priveşte burghezia ca o fază *necesară*

---

[37] *Spiritul critic în cultura românească*, p. 195.

[38] *Studii critice*, p. 245.

de evoluție socială, având funcția ei istorică definită, *b)* această atitudine *specială* decurge dintr-o atitudine *generală* față de evoluția socială: aceasta e privită ca un *proces natural,* având legile sale proprii, ce nu atârnă de voința noastră, ci se impun acesteia; *c)* procesul natural al evoluției sociale este lămurit, ca orice alt fenomen natural, prin spontaneitatea sa proprie, ca o dezvoltare de la fond spre formă: de la structura economică spre așezămintele juridico-politice care se altoiesc pe această structură.

Comparați acum cu cele zise atitudinea pe care o ia Gherea în scrierile sale sociologice față de burghezia română și veți descoperi că această atitudine este diametral opusă spiritului socialismului științific. Nu voim să repetăm ceea ce am arătat la deosebite prilejuri în cursul cercetărilor noastre. Amintim însă în rezumat: *a)* că Gherea n-a fost în stare să aplice metoda marxistă la evoluția burgheziei române; pentru el, ca și pentru Junimea, societatea română modernă este o dezvoltare de la *forme spre fond; b)* de aceea el n-a putut concepe dezvoltarea societății noastre moderne ca *proces natural;* căci formele de sus cer indivizi care să le introducă, iar aceștia creează, încalcă evoluția, prefăcând-o într-o alcătuire artificială; *c)* și așa Gherea n-a putut înțelege *necesitatea istorică* a așezămintelor noastre burgheze: acestea i se par a contrazice în chip „monstruos“ și „grotesc“ structura economică și a fi o simplă „minciună“, iar oligarhia, care le-a introdus și le menține, împiedică după el progresul social și duce țara la „decadență“. Mai hotărât și mai drastic n-a vorbit nici un reacționar în România.

Socialismul lui Dobrogeanu-Gherea, întocmai ca și cel al vechii mișcări, se reduce în realitate la o simplă frazeologie marxistă, ce acoperă o atitudine reacționară: incapabil să înțeleagă prezentul, el îl defăimează, îl „critică“, ca să întrebuințăm cuvântul consfințit pentru caracterizarea reacțiunii române. La Gherea schema sociologică stabilită de Marx devine o realitate absolută, de la înălțimea căreia el privește societatea română

modernă; şi fiindcă aceasta i se pare a nu corespunde schemei, el o covârşeşte cu tot felul de epitete violente, din care am dat vreo câteva specimene mai sus. Ceea ce la Marx era un mijloc de a cerceta şi a lămuri faptele, la Gherea se preface în mijloc de a le judeca, şi osândi — scurt, de a le „critica". Astfel marxismul său rămâne un simplu formalism, sub care stă neatins spiritul reacţionar, lupta între formă şi fond, între frazeologia lui Marx şi spiritul Junimii, se prelungeşte de-a lungul întregii *Neoiobăgii,* dând acestei opere nota ei proprie, pe alocuri destul de picantă[39]. Socialismul ştiinţific român nu s-a năs-

[39] O pildă. În ceea ce priveşte întocmirile noastre burgheze voiţi să ascultaţi vocea Junimii? Iat-o: „Repet: nu erau în ţară nici condiţiile obiective, nici cele subiective pentru întocmirea politico-socială a capitalismului: nici forţele economice care să necesite o asemenea transformare nici clasele producătoare, numeroase şi importante, care s-o reclame" (*Neoiobăgia*, ed. II, p. 32). Aşadar mai limpede nici nu se poate: aşezămintele noastre burgheze sunt *forme fără fond*.

Voiţi acum să auziţi frazeologia lui Marx în aceeaşi materie? Întoarceţi foaia şi ea apare numaidecât: „Dacă vechii conservatori, şi mai ales junimiştii, care au numărat printre ei inteligenţe şi talente briliante, în loc de a se opri la suprafaţă ar fi căutat *adâncile forţe sociale care au impus transformarea*, ei ar fi înţeles că tinerimea liberală de la '48 a fost numai exprimătoarea şi mijlocitoarea acestor forţe" (*op. cit.*, p. 34). Cu alte cuvinte, întâi apare Junimea şi constată că nu era „nici pomeneală" de forţele sociale care să impună transformarea societăţii noastre, apoi se arată şi Marx, afirmând că totuşi această transformare n-a fost decât expresia unor asemenea forţe.

Şi dacă de acest fel este ştiinţa maestrului, oricine poate să-şi închipuie cam de ce natură este ştiinţa elevilor săi. Ceea ce se scrie la noi în numele concepţiei materialiste a istoriei, poartă în genere aceeaşi notă: năzuinţa îndărătnică de a inventa cu orice preţ miraculoasa „luptă de clasă", cheia magică menită a dezlega *toate* tainele vieţii noastre sociale, politice şi culturale. Ce factori sociali sunt puşi în luptă, ce lămurire li se dă, aceasta e o chestie secundară: partea esenţială este să iasă „interesele de clasă". Şi atunci vine şi poza de triumfătoare superioritate faţă de restul scriitorilor sociologici, care nu sunt în stare să mânuiască magicele formule. Acelaşi formalism sterp, ce caracterizează întreaga noastră cultură, alcătuieşte şi caracterul socialismului nostru.

cut încă, după cum nu s-au născut nici condiţiile sale sociale: el se va naşte abia atunci când apostolii săi ne vor aduce *spiritul* maestrului, nu *frazele* sale[40].

O atitudine socială reacţionară, izvorâtă din temperamente reacţionare, trebuia să-şi afle întregirea firească într-o politică reacţionară. Mişcarea noastră muncitorească, încă în faza ei embrionară, a fost îndrumată în chip natural împotriva burgheziei: împotriva acelor detestaţi autori ai „formelor“ burgheze, care ne duc ţara la „decadenţă“. Şi ce putea fi lucru mai firesc decât ca o mişcare proletară să lupte împotriva burgheziei? Şi totuşi nu e nicidecum lucru firesc. În prezent capitalismul român, încă în proces de formare, se afla în faţa unei mişcări agrare reacţionare. Votul obştesc a dat superioritatea numerică maselor rurale şi a deschis un câmp vast propagandei reacţionare, care e în prezent o forţă culturală zdrobitoare, fără rival. *În asemenea împrejurări istorice a îndrepta muncitorimea împotriva burgheziei înseamnă a mâna apă pe moara reacţiunii.* Printr-o asemenea mişcare se primejduieşte dezvoltarea capitalismului român şi se surpă temelia reală pe care trebuie să se dezvolte viitoarea mişcare muncitorească.

În tot decursul revoluţiilor burgheze din Franţa, de la 1789 până la 1848, muncitorimea luptă mereu umăr la umăr cu burghezia: ea se coboară în stradă şi câştigă bătăliile revoluţionare cu sângele ei. Căci oamenii trecutului nu sunt numai duşmanii burgheziei, ci şi ai muncitorimii: ei vor să întoarcă roata vremii înapoi, *împotriva* capitalismului, nu *peste* capitalism. Abia de la 1848 s-a putut afirma muncitorimea ca o forţă neatârnată, cu propriile ei ţeluri revoluţionare. Sosise vremea; burghezia era deplin formată: de atunci muncitorimea putea privi spre viitorul ei propriu, căci cariera revoluţionară a burgheziei aparţinea trecutului.

---

[40] Caracterul socialismului român, în cadrul economiei române actuale, este cercetat mai amănunţit în studiul nostru: „Socialism reacţionar şi socialism revoluţionar“, care va apărea.

Dar în România un asemenea moment nu numai că n-a sosit, ci se arată încă departe în viitor. Burghezia noastră se află abia în formare şi trebuie să lupte pentru existenţă cu masele reacţionare, care au de partea lor forţa numerică şi atmosfera sufletească prielnică. În acest conflict al burgheziei cu oamenii trecutului, socialismul nostru „ştiinţific", ca şi mişcarea muncitorească, se îndreaptă împotriva celei dintâi, cu vădite simpatii pentru cei din urmă. O mişcare ce nu ar avea numai numele, ci şi spiritul socialist, ar lua o atitudine diametral opusă.

În România, capitalismul încă nu şi-a încheiat cariera sa revoluţionară: revoluţia economică se află în curs, având cele mai frumoase perspective, revoluţia sufletelor însă nu dă semne că vrea să înceapă. Dar pe temeliile unui capitalism în proces de formaţie şi cu caracter revoluţionar, un proletariat urmărind ţelurile sale revoluţionare proprii e un nonsens: o astfel de atitudine revoluţionară ascunde de fapt o reacţiune. Fiecare fază de evoluţie are problemele ei proprii de rezolvat. Şi problemele care se ridică României în actuala ei fază de dezvoltare sunt de natură revoluţionară burgheză, nu revoluţionară proletară.

c) *Valoarea şi sensul culturii române reacţionare*

9. Reacţiunea română, în deosebitele ei curente, a repurtat o desăvârşită izbândă. Nu există la noi un curent de idei burghez: spiritul public a căzut cu totul sub stăpânirea reacţiunii. Aceasta e ceea ce dă nota predominantă culturii române în era de prefacere burgheză Numească-se această perioadă culturală era *spiritului critic,* ori mai bine era *Junimii,* care a dat culturii noastre pecetea ei proprie; sub orice denumire s-ar adopta se ascunde acelaşi cuprins: predominarea spiritului reacţionar în gândirea românească.

Evoluţia societăţii noastre moderne înfăţişează următoarea privelişte caracteristică: jos, un substrat economic ce a păşit vertiginos înainte; sus, un factor spiritual care a rămas cu totul

îndărăt; activitatea burgheziei a forțat cel dintâi factor mereu spre viitor, în vreme ce activitatea reacțiunii a ținut cu tenacitate pe cel din urmă în loc. Și așa societatea noastră se alcătuiește în prezent din două pături suprapuse, perfect dușmane: o structură economică socială modernă și un spirit public medieval, concretizat într-o serie de curente culturale reacționare.

Am urmărit pe rând, în cercetările noastre, aceste două serii de evoluție; în primele trei studii am urmărit de aproape procesul de dezvoltare a capitalismului, spre a cerceta în ultimele două substratul social al evoluției culturale. Acum putem confrunta cele două serii de evoluție, spre a trage încheierile.

Dacă adoptăm o denumire consfințită printr-o veche întrebuințare, dar neexactă din punct de vedere științific, putem vorbi de o adevărată luptă între *spirit* și *materie*: între cultură și orânduirea noastră economică-socială. Întreaga noastră mișcare culturală este o mașină de fabricat dușmani ai ordinii sociale existente, și această tragedie a luptei între vechiul *spirit* și *noul său mediu social* alcătuiește caracteristica actualei faze a evoluției noastre sociale. În această ciocnire a două lumi, *Spiritul*, asupra căruia se revarsă o aureolă străveche de sfințenie, apără o cauză pierdută: el nu e solia viitorului, ci ecoul trecutului; scopul său este un nonsens: el vrea să târască ordinea socială îndărăt, în loc să forțeze evoluția sufletească înainte, spre a stabili acea armonie între *realitatea internă* și *formele externe* pe care o visează și în numele căreia luptă.

Nu mai încape deci nici o îndoială: burghezia română a suferit pe teren cultural o înfrângere desăvârșită. Dar poate nu e potrivit a vorbi nici de o înfrângere. Căci acest cuvânt lasă a se înțelege că burghezia noastră ar fi încercat să lupte pentru cultură și nu a izbutit. În realitate, nu numai că noua noastră pătură conducătoare nu s-a apropiat de cultura națională, ci până în prezent ea nici nu a dat semne că a priceput *nevoia* de a porni o luptă culturală. Burghezia română a fost absorbită cu desăvârșire de problemele vieții practice, care erau cele mai grabnice și mai apăsătoare. Dar în vreme ce ea crea pe de o parte *valori*

materiale, reacţiunea crea de cealaltă parte *valori sufleteşti.* Şi aşa se face că societatea română modernă se înfăţişează ca o uriaşă maşină moartă, fără suflet propriu şi fără o cultură corespunzătoare, izvorâtă din acest suflet. E marea lipsă care se simte in toate aşezămintele burgheziei noastre[41].

10. Cu toată această victorie deplină pe care au repurtat-o curentele culturii noastre reacţionare, ele sunt totuşi de aşa natură, că nu pot suferi nici proba celui mai uşor examen ştiinţific: toate se reduc la un formalism de împrumut, care în ţările de origine are un cuprins corespunzător, căruia însă reacţiunea română a fost nedestoinică să-i dea un sens. În adevăr, ce impută aceste curente reacţionare burgheziei române? Că aceasta a călcat continuitatea istorică, a nesocotit condiţiile noastre sociale reale, că tinde a ne duce ţara într-o direcţie potrivnică nevoilor noastre proprii. Deci reacţiunea noastră, în toate deosebitele ei curente, protestează în numele *spiritului istoric:* aşa a făcut peste tot reacţiunea împotriva burgheziei şi aşa era firesc să facă şi a noastră. Pretutindeni s-a imputat burgheziei că procedarea ei este „neistorică", că ea şi-a clădit ordinea socială pe lipsa respectului faţă de trecut.

Aceasta este însă numai o atitudine negativă. A izbutit reacţiunea română să dea formulei sale istorice şi un cuprins pozitiv, să traducă spiritul istoric în fapt? Am putut constata în decursul cercetării noastre că nici unul din curentele reacţionare — nici acel înveliş marxist — n-a fost în stare să prefacă principiul continuităţii în metodă de cercetare ştiinţifică. Afirmarea acestui principiu rămâne în reacţiunea română o simplă frază: în loc ca el să fie prefăcut într-un mijloc de a cerceta şi înţelege evoluţia realităţii sociale, el este întrebuinţat ca o armă de luptă, ca un mijloc de a contraataca pe adversarul învingător.

---

[41] Despre armata română observă cu bun temei d-l N. Iorga că ceea ce ea a făcut atât în 1877, cât şi în 1916–1918, se datoreşte numai instinctului, nu *pregătirii sufleteşti.* — *Istoria armatei româneşti*, II, p. 220.

Aşadar reacţiunea română n-a putut crea culturii noastre temelia istorică pe care se îndrumează în era burgheză cultura naţională a oricărei ţări. Acea convingere care alcătuieşte miezul însuşi a ceea ce numim spirit istoric: anume, că evoluţia omenirii e o serie de faze succesive, fiecare din acestea fiind un inel necesar în dezvoltarea întregului — această credinţă nu numai că n-a intrat în mentalitatea noastră obştească, dar lipseşte în mişcarea noastră culturală cu desăvârşire. Reacţiunea română nu şi-a împlinit misiunea pozitivă; sub aparenţele unui formalism istoric, ea e încă tot atât de neistorică pe cât este burghezia însăşi.

Dar nu e numai atât: prin însăşi condiţiile în care s-a născut cultura română, ea trebuia să ajungă a deforma chiar şi sensul ştiinţei. Constatarea de fapt de la care pleacă toate curentele de reacţiune este aceeaşi: nepotrivirea între fondul nostru sufletesc şi ordinea socială; cel dintâi e agrar rural, cea din urmă e burgheză modernă. Această chestiune a fost dezvoltată de apostolii reacţiunii în chip neobosit, cu un mare lux de amănunte şi glume de tot felul: e în natura subiectului. Curentele reacţiunii noastre pleacă anume de la sufletul român ca ceva dat, cristalizat în forme definitive şi se năpustesc împotriva societăţii moderne, care-l contrazice. Ele defăimează această societate, o înjosesc, o înfăţişează ca un progres fals, un lustru, o spoială, un mimetism, şi încearcă să dovedească că dacă societatea noastră s-ar întoarce înapoi, la nivelul sufletului medieval, atunci, abia atunci România ar intra pe calea progresului real. Astfel curentele reacţiunii noastre năzuiesc, cum am zis, să întoarcă lumea îndărăt, în loc să îndrumeze sufletul înainte. De aici se vede cu perfectă limpezime caracterul curat neştiinţific al culturii noastre: la ea ştiinţa nu e un *mijloc de cunoaştere*, ci o armă *de atac*; deosebitele formule pe care ea le aduce din străinătate şi le prezintă publicului nostru ca „ştiinţă“ sunt întrebuinţate în fapt împotriva sensului real al ştiinţei.

Să luăm de pildă principiul continuității, care stă la baza întregii noastre reacțiuni. În știința străină acest principiu exprimă o atitudine a spiritului față de fapte și slujește ca mijloc de a le cerceta și a le înțelege. El cere anume ca faptele să fie deduse unul din altul, ca o înlănțuire neîntreruptă de cauze și efecte, așa ca succesiunea lor să formeze o *serie continuă*: o evoluție. Dar în cultura noastră acest principiu are rolul unui baston cu care reacțiunea lovește necontenit burghezia în frunte, de câte ori aceasta vrea să se miște și să lucreze. Atunci reacționarii se năpustesc cu acuzația teribilă că reprezentanții burgheziei sfarmă legătura între trecut și prezent, deci *rup continuitatea* istorică. Cu alte cuvinte, ei prefac aici continuitatea istorică într-o entitate absolută și cer burgheziei să se prosterneze în fața ei cu smerenia datorată „adevărului" științei, în mintea lor, trăită departe de cercetarea acră a faptelor, o simplă abstracție devine o formidabilă realitate pe care ei o năpustesc împotriva realității însăși fiindcă aceasta nu le place.

În același fel s-a văzut cum formula marxistă, care este o unealtă de cercetare a faptelor, se preface la Gherea într-un mijloc de a judeca faptele, a le osândi și — dacă e cu putință — a le zdrobi sub greutatea disprețului său de reprezentant al „științei". Recordul însă în această privință îl atinge neîndoielnic poporanismul. El pune în fruntea argumentărilor sale formula generală: nicăieri și niciodată nu s-a născut o industrie mare fără piețe externe — și apoi, de la această înălțime, se pornește cu așa vigoare împotriva industriei noastre naționale — care nu-i pare a se conforma formulei — încât sub loviturile sale sumare pare că nu mai rămâne dintr-însa decât câteva jalnice fărâme.

Și așa se întâmplă cu toate formulele abstracte pe care reacțiunea le culege din știința străină. Din simple abstracții scoase din fapte, slujind ca mijloc de a cerceta faptele și având valabilitate numai atât cât se dovedesc conforme cu faptele, reacționarii le prefac în realități absolute, spre a combate apoi cu ele faptele ce nu le convin. Se poate lesne închipui nedumerirea

acestor teoreticieni, când le-a fost dat să trăiască şi să vadă că realităţile pe care ei îşi închipuiau că le-au desfiinţat de mult de la înălţimea augustă a „ştiinţei“, nu numai că nu şi-au dat obştescul sfârşit, dar se dezvoltă în proporţii din ce în ce mai impunătoare. Aşa trebuie să se întâmple oricui nu e în stare să-şi dea seama că formulele ştiinţei nu au rostul de a ucide cu ele realitatea — atunci când aceasta nu-ţi stă la inimă — ci de a o înţelege, oricare ar fi sentimentul pe care ea ţi-l insuflă.

Reiese din cele zise că reacţiunea română, din nevoia de a găsi un mijloc de luptă împotriva burgheziei, a fost silită să falsifice în acest scop ştiinţa: ea a prefăcut-o într-o armă cu care-şi atacă duşmanii. Nefiind în măsură să ucidă burghezia cu tunul, reacţiunea română s-a încercat s-o ucidă cu „ştiinţa“; astfel, în loc să pornească la luptă cu platoşă şi lance, reacţionarii pornesc cu „adevăruri ştiinţifice“ şi aceste asalturi teoretice împotriva revoluţionarilor burghezi sunt tot ceea ce avem noi, în a doua jumătate a veacului din urmă, drept cultură. Am numit acest timp *era spiritului critic*; îl putem numi totodată şi *era formalismului științific de împrumut*.

11. Era firesc ca reacţiunea română să încerce a lua în concepţia artei aceeaşi atitudine ca şi în concepţia ştiinţei: ea extinde la operele de artă atitudinea sentimentală judecătorească pe care o are faţă de fenomenele sociale; pe unele, ca şi pe altele, le judecă în puterea unor formule abstracte şi le respinge dacă nu corespund scopurilor ei. Cu un cuvânt, concepţia artei apare în reacţiunea română tot ca o *armă de luptă pentru scopuri sociale*, ca şi concepţia ştiinţei. Estetica, ce se întemeiază pe această cale, ia tot numele de „ştiinţifică“, lucru firesc, de vreme ce reacţionarii români au încredinţarea sinceră că lupta lor împotriva burgheziei e întreprinsă pe baze ştiinţifice.

Dar se cuvine să observăm de la început, că această tendinţă de a falsifica noţiunea de artă nu este *generală* în curentele noastre reacţionare, şi chiar acolo unde se pronunţă, ea nu e dusă în mod consecvent până la capăt, ci are un caracter destul

de şovăitor. Nici unul dintre aceşti teoreticieni ai artei nu se încumetează să declare pe faţă că artistul ar trebui să urmărească în creaţiile sale un anumit scop social; ei recunosc natura *spontană* a creaţiei artistice, dar îşi rezervă dreptul de a decreta opera de artă ca nefolositoare, antisocială sau chiar imorală, atunci când ea nu corespunde vederilor lor sociale. Această estetică „ştiinţifică“ se mărgineşte deci a da un simplu avertisment artiştilor că ei vor fi scoşi în afară de cadrul societăţii dacă nu vor binevoi a se conforma scopurilor ei proprii; ea nu îndrăzneşte însă să procedeze cu o egală doză de consecvenţă şi onestitate intelectuală şi să oblige pe artişti în chip făţiş de a se pune în slujba scopului ei social.

Pricina acestui fapt e limpede: reacţiunea nu a numărat în rândurile credincioşilor ei nici un cercetător ştiinţific, în schimb toţi au fost sau talente artistice, sau temperamente artistice. Ei au prins în mod intuitiv natura reală a artei şi au simţit repulsie de a o supune la scopuri. Îndeosebi, acesta e cazul Junimii, cercul ce a strâns cele mai strălucite forţe artistice din întreaga noastră mişcare reacţionară. Pentru junimişti, creaţia artistică e impersonală, opera de artă trebuie considerată în sine, în afară de orice scop[42]. Tendinţa de a introduce în considerarea artei motive sociale apare abia în curentele de mai pe urmă: ea se pronunţă în naţionalism, se accentuează în socialism şi ia o formă de grotescă exagerare în poporanism. Toate aceste curente stabilesc o formulă, un criteriu social de apreciere a valorii operelor de artă. Acest criteriu de judecată e, la cel dintâi, iubirea pentru viaţa şi firea ţăranului, la cel de-al doilea, „idealurile sociale“, la cel din urmă obligaţia de a plăti nu ştiu ce „datorie“ pe care intelectualii ar fi contractat-o faţă de clasa ţărănească[43].

---

[42] Junimea se călăuzeşte în judecarea operelor de artă de principii estetice, nu de consideraţii sociale; ea vrea să stabilească valoarea lor artistică, nu valoarea socială.

[43] Pentru concepţia socialistă a artei, vezi C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice,* îndeosebi articolele „Personalitatea şi morala în artă“ (vol. II) şi „Tendenţionismul şi tezismul în artă“ (vol. I). Pentru concepţia popora-

Dacă opera de artă nu corespunde acestor formule, atunci teoreticianul poate cel mult să recunoască că artistul are talent; dar acest talent i se pare nefolositor, creaţiile sale potrivnice interesului societăţii şi moralei.

Aici trebuie să restrângem încă o dată cadrul consideraţiilor noastre şi să învederăm că numai cele două din urmă curente — socialismul şi poporanismul — au avut pretenţia de a întemeia o estetică „ştiinţifică". Dar această estetică are tot atât de puţin de împărţit cu ştiinţa pe cât au în genere toate formulele reacţiunii noastre. Ştiinţa nu judecă, ci constată; nu apreciază, ci explică; nu *stabileşte valori, ci cercetează cauze.* Estetica cu adevărat ştiinţifică nu poate să se degradeze prefăcându-se într-o unealtă de luptă socială şi politică, ci trebuie să rămână, ca orice disciplină ştiinţifică, un mijloc de a cunoaşte, a cerceta şi a lămuri operele de artă. Pe lângă această anomalie în concepţia generală, estetica noastră, ce s-a numit pe ea însăşi ştiinţifică, mari are şi pe aceea specială, de a se deda unui apostolat al idealurilor în numele unei doctrine ce nu vrea să ştie nimic de ideal[44] şi de a lua faţă de fenomene o atitudine sentimentală finalistă pe baza unei teorii sociale ce exclude ideea oricărui scop în cercetarea faptelor. De altfel, e îngăduit a ne exprima aici părerea că dacă socialismul român nu s-ar fi prea rătăcit în ţinutul nebulos al idealurilor, ci şi-ar fi dat silinţa de a cerceta sobru si modest realitatea noastră socială, s-ar afla în prezent îndrumat pe căi mai bune.

---

nistă, vezi îndeosebi G. Ibrăileanu, „Poporanismul", *Curentul Nou*, anul I, nr. 3) şi „Morala în artă" (*Viaţa Românească*, 1906, vol. I, p. 306). Ideea obligaţiei intelectualilor faţă de ţărănime, pe care o aduce poporanismul din Rusia, exprimă o atitudine de tip agrarian faţă de societatea burgheză; numai în vechiul regim raporturile sociale se bazau pe obligaţii; în societatea burgheză ele se bazează pe schimb, care exclude ideea oricărei obligaţii.

[44] „Ei (proletarii) nu au de realizat vreun ideal, ci numai de desprins elementele societăţii noi, pe care vechea societate le poartă ea însăşi în sân", K. Marx, *La commune de Paris.*

12. Reiese din cele de mai sus că reacţiunea română, deşi şi-a început activitatea în numele ştiinţei, nu are în fapt nimic comun cu scopurile acesteia. Ea e mai curând o simplă *propagandă politică*, întreprinsă cu ajutorul unei serii de formule ştiinţifice. Pe această cale reacţiunea română a căutat să încredinţeze publicul nostru cult că societatea română modernă contrazice condiţiile noastre istorice reale şi că autorii ei sunt stăpânitori fără drept: concluziile politice se impun de la sine.

Până la introducerea votului obştesc, această activitate se mărgineşte în chip firesc numai la oraşe şi aici înrâurirea ei n-a întâlnit nici o stavilă. În prezent, întreaga noastră mişcare culturală, ca şi întreg învăţământul public, stă sub influenţa copleşitoare a ideologiei reacţionare. De cum intră în şcoală şi până când iese în societate, tânărul român aude acelaşi lucru de la profesorii, poeţii, criticii, literaţii, gânditorii pe care-i ascultă sau îi citeşte: că la noi totul e lustru fără nici o bază reală şi că cei ce ne-au dăruit o asemenea falsă civilizaţie sunt nişte străini de neamul nostru, al cărui geniu n-au fost în măsură să-l priceapă. Şi aşa românul iese din maşina educaţiei oficiale ca duşman hotărât al burgheziei sale naţionale. Şi dacă burghezia ar fi în adevăr o mână de oameni fără nici o legătură cu ţara noastră, acest fapt n-ar avea nici o însemnătate. Dar am arătat pe larg, şi orice sociolog înţelege lesne acest lucru, că la noi, ca în oricare altă societate modernă, soarta ţării se identifică cu soarta burgheziei ei naţionale: dezvoltarea capitalismului înseamnă creşterea forţei şi avuţiei naţionale, înăbuşirea capitalismului ar însemna îndrumarea către mizerie şi barbarie. Reacţiunea română, întrebuinţând copleşitoarea ei influenţă culturală spre a îndrepta generaţiile tinere împotriva burgheziei, lucrează împotriva viitorului ţării, pe care e de bună credinţă că o serveşte

De la introducerea votului obştesc ideologia reacţionară, care a cucerit oraşele, tinde să invadeze şi satele. Ţărănimea are în sfârşit prilejul să se împărtăşească din binefacerile culturii noastre: ea descoperă de la solii ce pornesc în propagandă la sate

că tot ce s-a făcut la noi e o spoială, că stăpânitorii noştri sunt nişte străini care n-au înţeles niciodată nevoile ţării, că toată comedia civilizaţiei noastre e întreţinută din sudoarea ţărănimii, de ale cărei suferinţe nu se îngrijeşte nimenea — şi toate celelalte adevăruri „ştiinţifice“ ale culturii noastre.

Dar încă o împrejurare vine să lărgească acum terenul de influenţă al ideologiei reacţionare: fracţiunile burgheze, îndepărtate de la conducerea statului, se pregătesc de luptă împotriva acelei fracţiuni a oligarhiei financiare care a uzurpat puterea politică în folosul ei exclusiv; şi în acest scop ideile reacţiunii noastre servesc ca o minunată platformă: ceea ce a făcut oligarhia până acum e simplă spoială; un progres real rămâne a fi realizat abia de acum înainte — de alţii. E de ajuns a aminti felul de luptă al unei fracţiuni ardelene împotriva conducerii vechiului Regat.

S-ar putea deci ca în viitorul apropiat să fim martori mai curând la o lărgire a ideologiei reacţionare, decât la o slăbire a ei. Dar ni se pare că acesta va fi cântul lebedei: capitalismul nostru a luat o dezvoltare prea impunătoare spre a nu dezminţi prin fapt pesimismul reacţiunii.

13. Invazia comerţului într-o ţară agricolă e fermentul revoluţionar şi dizolvant din care se nasc peste tot societăţile burgheze: acesta e punctul de vedere din care am încercat a lămuri procesul de naştere al societăţii române moderne. Dar această invazie a neguţătorului străin şi revoluţionar în viaţa patriarhală a unei ţări agricole provoacă o violentă împotrivire atât a vechilor clase agrare, cât şi în genere a *sufletului rural*. Se naşte atunci o stare sufletească generală care prezintă următoarele două însuşiri: a) una negativă, şi anume ura împotriva negoţului şi în genere a oricărei averi strânse din negoţ, asemenea averi apar ca rezultatul unei înşelări, al unei exploatări, şi nu ca rod al unei munci cinstite; b) o însuşire pozitivă, anume compătimirea faţă de ţăran: acesta apare ca singurul producător,

din sudoarea căruia se strâng toate averile, în vreme ce orăşenii trăiesc în belşug şi risipă.

Această stare sufletească a fost generală în Europa prin veacul XVI–XVII, adică în acea perioadă de prefacere burgheză a Apusului în care România se află abia în timpul de faţă[45]. Se făcea şi pe atunci socialism, se înţelege, un socialism ieşit din starea sufletească a vremii: respirând ură împotriva averii din negoţ, pătruns de simpatie faţă de ţărănime, cerând egalitate pentru toată lumea: toţi să muncească deopotrivă şi să consume deopotrivă, nu ţăranii să asude şi orăşenii să risipească. O întreagă literatură de numeroase construcţii socialiste de acest fel s-a născut în acele vremuri. Una din cele mai citite a fost *Utopia* lui Morus[46].

România, care trece în prezent printr-o prefacere analoagă cu aceea a statelor apusene din perioada amintită, are în chip firesc şi un spirit public analog: răsuflând ură împotriva „afacerilor", a negoţului, şi dragoste pentru ţărănime. Din acest miez sufletesc şi-au luat naştere şi în această atmosferă sufletească s-au răspândit toate curentele culturii noastre reacţionare. Aceasta e tocmai ceea ce explică izbânda lor atât de uşoară: nimenea nu s-a gândit să examineze pretenţiile lor ştiinţifice; a fost de ajuns că fiecare găsea în ele modul său propriu de a gândi şi simţi, spre a le îmbrăţişa cu însufleţire. Îndeosebi, socialismul care se face la noi astăzi seamănă ca două picături de apă ca acel care se făcea în Apus în veacul XVI. Lăsând la o parte frazeologia de împrumut şi privind esenţa sa, socialismul român se descoperă ca aceeaşi expresie a urii împotriva orăşenimii risipitoare şi a

---

[45] „Straturile largi ale poporului mărturiseau o hotărâtă neîncredere faţă de noua gândire şi gospodărie individuală capitalistă; ele rămâneau credincioase ideii economice creştine: munca *câmpului părea mai divină decât negoţul*...

Ţăranii, aşa se spunea, cultivă şi strâng binecuvântarea. Şi chiar boierimea este slăvită, fiindcă are această nobilă şi cinstită hrană", R. Kötzschke, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert*, p. 172.

[46] *Op. cit.*, pp. 174–175.

compătimirii pentru ţărănimea muncitoare, apăsată şi săracă, pe care o găsim în construcţiile utopice de la începuturile timpurilor moderne. De altfel e şi firesc faptul că dintr-un mediu social analog şi o atmosferă sufletească analoagă trebuia să iasă şi un produs ritual analog. Atât de pronunţat este în socialismul român sentimentalismul rural, ca şi incapacitatea de a înţelege societatea noastră modernă, încât nu e nici o îndoială că acest socialism nu-şi merită numele, ci trebuie clasat acolo unde-i este locul adevărat: alături de curentele reacţionare.

14. Înseamnă oare cele zise că sufletul român de azi nu are în el nici un element de ideologie burgheză? Nu am putea afirma acest lucru fără a cădea în contrazicere cu faptele. Desigur că studiile psihologice ale reacţiunii au pus în lumină numai elementele agrare al sufletului nostru, nefiind în măsură să descopere elementele burgheze; dar acestea există. Am arătat în această lucrare procesul lent de dezvoltare a unei ideologii burgheze române, care şi-a găsit expresia în deosebitele faze ale idealului naţional. În fapt, acest ideal nu exprimă altceva decât nevoile capitalismului nostru, aspiraţiile burgheziei române naţionale, din care şi-au luat fiinţă ultimele două războaie. Dar ideologia noastră burgheză a rămas până în prezent ecoul unei tendinţe vagi, nu a devenit încă o stare sufletească limpede: ea a putut fi numai pârghie subconştientă de acţiune, nu însă şi principiul clar de gândire. Acest din urmă rol au rămas să-l joace elementele noastre sufleteşti rurale, vechi, clare, bine definite.

De aici această anomalie în care ne aflăm noi astăzi: noi lucrăm ca burghezi şi gândim ca medievali; cu picioarele am ajuns în evul modern, cu capul am rămas în Evul Mediu; de aceea întreaga noastră cultură are rostul de a ne caricaturiza pe noi înşine: noi încercăm să înţelegem aspiraţiile noastre burgheze prin mentalitatea noastră medievală; dar cum acest lucru e cu neputinţă, nu ne mai rămâne decât să năpustim gândirea noastră împotriva faptelor noastre, să batjocorim pe cele din

urmă prin produsele celei dintâi — să le „criticăm“. Cultura noastră reacţionară, sau „critică“, e tocmai răzvrătirea elementelor medievale ale sufletului nostru împotriva orânduirii burgheze, impusă de invazia capitalismului străin în viaţa noastră patriarhală.

Se înţelege din cele zise că nu se poate aştepta în România o cultură nouă decât atunci când sub presiunea *revoluţiei economice,* care este încă în curs, se va putea îndeplini la noi şi o *revoluţie sufletească.* Această nouă revoluţie, care rămâne fapta viitorului, va sta în răsturnarea ideologiei rurale de către cea burgheză, adică: desprinderea limpede, deplin conştientă a elementelor burgheze ale sufletului nostru şi prefacerea lor în principiu de gândire şi temelie a edificiului culturii. În cest chip dizarmonia între cultură şi aspiraţiile noastre sociale dispare, căci ambele capătă acelaşi izvor: ideologia burgheză, de astă dată principiu îndoit atât de gândire, cât şi de acţiune. Abia atunci va putea trece cultura română de la *critică* la *ştiinţă,* de la judecată subiectivă la cunoaştere obiectivă, căci atunci ea nu mai primeşte sarcina de a lupta împotriva aspiraţiilor sociale, ci se altoieşte pe acestea; nu mai exprimă jalea după trecut, ci năzuinţa viguroasă spre viitor; nu mai este romantică idealistă, ci clasică realistă. Abia atunci se naşte putinţa contemplaţiei senine, a sublimei θεωρια, terenul sufletesc, din care-şi iau fiinţă creaţiile reale ale spiritului. Până atunci spiritul român, înăsprit de o ordine care-i e potrivnică, va continua să „critice“: va încerca să târască mersul lumii înapoi, va semăna neîncrederea în trăinicia societăţii noastre ca şi în geniul creator al naţiunii, şi aceasta în numele ştiinţei. De aceea va fi marea misiune istorică a culturii noi de a da acestei naţiuni ceea ce a distrus o întreagă eră de critică negativă, sterilă, neistorică şi pseudoştiinţifică: încrederea în ea însăşi şi în viitor.

Cuprins

Când în 1925 apărea prima ediție a acestei cărți, Ștefan Zeletin avea în România o solidă reputație de profesor și memorialist, format la înalte școli și creator la rândul lui de înaltă școală. Cercetarea sa dedicată originilor și rolului burgheziei române este și astăzi un model de înțelegere a istoriei, de analiză pertinentă a evoluției economice și sociale a societății românești. De altfel, potrivit autorului însuși, cartea a fost scrisă în speranța că va oferi posibilitatea unei mai clare orientări în haosul vieții sociale și politice a României de după Primul Război Mondial. Reeditarea ei astăzi (după prima ediție postbelică la Humanitas în 1991) nu e deloc departe de scopurile autorului: ea ne oferă o cunoaștere amănunțită a originilor societății românești moderne, a așezămintelor și instituțiilor sale.

ISBN (10) 973-50-1274-X
ISBN (13) 978-973-50-1274-8

